3

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

2001

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavač zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 2001.
Copyright:
HKD sv. Jeronima, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Telefon: (01) 49 22 300
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 180 KUNA.
Žiro račun kod ZAP-a

30102-678-114327

Cijena ovoga broja: 30 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 36 USA dolara.
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: TISKARA ZELINA d.d. Sv. Ivan Zelina

BROJ 3 ZAGREB, svibanj-lipanj 2001. GOD. XXXIV

Radovan GRGEC

Uz rub (136)

Nedavno održani simpozij o *Hrvatskom katoličkom pokretu* (29-31. III. 2001) u Zagrebu i Krku doziva nam u pamet i opet problematiku katoličkoga laikata kod nas. Iako se naziv laik (christifidelis laicus) kao oznaka za vjernika koji nije ni svećenik ni redovnik i u Hrvatskoj gotovo uvriježio, prvenstveno kad je riječ o vjernicima angažiranima u nekim pokretima i organizacijama, taj je izraz od mnogih osporavan jer ga širi slojevi ne shvaćaju ili jer ima i neke negativne konotacije zbog "polisemije" (višeznačja). Ta je riječ, naime, i bliskoznačnica ili istoznačnica s riječju "nevježa" ili "nestručnjak" a označuje i pripadnika "laicizma" u politici.

U svom izlaganju na spomenutom skupu istaknuo sam kako je naše Jeronimsko društvo bilo središte djelovanja katoličkih laika kao samostalnih ličnosti koje su i prije II. vatikanskog koncila bile svjesne autonomije svjetovnih vrednota, svjesne specifičnosti svojega zvanja i poslanja u javnom životu domovine (uključujući tu i političko i socijalno djelovanje), svjesne da se od klerika ne razlikuju dostojanstvom nego funkcijom. Stoga ih na neki način možemo nazvati "pretečama II. vatikanskog koncila", kojom "pohvalnicom" krstimo danas i one koji to nisu bili. Kao i jedna od najsvjetlijih ličnosti naše suvremene povijesti, *Alojzije Stepinac*, katolički laici pod krovom jeronimske zgrade, bili oni "nacionalno" ili "jugoslavenski" obojeni (npr. domagojci oko "Hrvatske straže" bili su zapravo ideološki protivnici članova *Pučke stranke*, od koje su se 1. VII. 1935. svojom izjavom kasniji križevački biskup *Janko Šimrak* i *Petar Grgec* ogradili u osječkom "Hrvatskom listu"), bili su djeca i vojnici Crkve svojega vremena.

Središnjom Katoličkom akcijom nastojao je nadbiskup Stepinac neutralizirati domagojsko-križarske antagonizme. Jugokomunizam ih je sve konačno ujedinio pod zajedničkim nazivom "klerofašizam" ili onim što je renegat *Viktor Novak* nazvao "magnum crimen". Pod tim imenom su bili stigmatizirani naročito biskupi i svećenici, ali s pojavljivanjem Papine

"Ostpolitik" postaju donekle privilegirani s obzirom na laike. Pokreće se "Glas Koncila" a na katoličku "scenu" stupaju "neki novi klinci", pa Jeronimsko društvo, o kojem je na suđenju govorio i njegov pokrovitelj A. Stepinac i koje je i pod "antifašističkom" strahovladom održavalo svojom djelatnošću kontinuitet vjernosti Crkvi i narodu, gubi svoj položaj, ali i danas nastavlja svoju prilično plodnu djelatnost (o čemu svjedoči i redovito izlaženje časopisa "Marulić"), usprkos progonima, zabranama i suđenjima, kojima nije bilo izloženo ni jedno svećeničko-teološko udruženje. I danas Mons. *Svetozar Ritig* ima u kleričkim redovima svoje poštovaoce i sljedbenike koji javno ispovijedaju, poput biskupa *Grmiča*, svoj "antifašizam" ili su uvjereni, zbog plodne izdavačke djelatnosti, da svrha posvećuje sredstvo.

* * *

Sigurno je da je važno u crkvenim krugovima imati što više obrazovanih laika intelektualaca, ali to nije najvažnije. Mi smo vrlo često pisali o *Bendinom* izrazu "trahison des clercs" u raznim značenjima, no osnovno je značenje te sintagme da su nam najvažniji ljudi srca, tj. hrabrosti za angažman i ljubavi prema marginaliziranima, te da je razumijevanje važnije od znanja. Hermeneutika je danas vrlo aktualna, a i to je zapravo nauka o razumijevanju, o čemu nam govore i spisi njezinih korifeja, kao što su npr. *Gadamer, Levinas* ili *Ricoeur*.

Dekristijanizacija ima svoje duboke korijene u bijegu od evanđeoskih načela Govora na gori, od blaženstava, po kojima su siromašni u duhu (ili u srcu, kako to imamo u nekim prijevodima) najbliži Kraljevstvu. U crkvenim redovima, nažalost, uglednici i ljudi s titulama "kotiraju" više nego oni bez njih. Čini se da lekcija *Péguyja, Bernanosa* i *Maritaina* postaje sve bljeđa i u srcima nekih njihovih učenika, kao što je bio *René Rémond*, koji je 1942. kao sljedbenik glavnog urednika "Esprita" *Jean-Marie Domenacha* postao strastveni promicatelj katoličke "reconquiste". Njegova povijest francuske desnice od 1918. na liniji je koncilskih načela o politici u dobrom smislu kao najvažnijoj djelatnosti kršćanina u društvu, o čemu nam je govorio ne samo *Pio XII.* (suprema carità), nego i *Pio XI.* čija je enciklika "Ubi arcano Dei" poslužila kao model Stepinčevoj Katoličkoj akciji. Međutim, ta je enciklika, moramo priznati, intonirana sasvim drugačije nego dokumenti II. vatikanskog koncila. Naravno da u sekulariziranom i dekristijaniziranom svijetu Rémond vidi novu situaciju drugačije nego prije pola stoljeća. U svojoj knjizi "Kršćanstvo pod optužbom" (Le christianisme en accusation) priznaje da je upravo deklarativno kršćanstvo laika intelektualaca izgubilo kredibilitet, pa nije čudno pitanje *Jeana*

Delumeaua "Hoće li kršćanstvo umrijeti?" iz 1977., koje je toliko potreslo našega znanca *Jeana Guittona*. Nije li kršćanska poruka postala neučinkovita kao i marksistička upravo stoga što intelektualci ne shvaćaju bit te poruke. Ipak, čovjeku je kršćanstvo potrebno kao kisik pa ne može odumrijeti, kao ni vjera u Kristovo uskrsnuće i božanstvo. Tom vjerom kršćanin ne smije nastojati vladati nego služiti čovjeku i čovječanstvu.

Pravo je imao *Dostojevski* kad je rekao: "Ako nema Boga, sve je moguće i dopušteno." Stoga i esej *Gian-Enrica Rusconija* ima naslov: "Kao da Boga nema", a filozof *Gianni Vattimo* kliče: "Ja sam, hvala Bogu, bezbožac." Većina filozofa na toj crti ne tvrdi, kao *Nietzsche*, da je Bog mrtav, ali izjavljuje da su, unatoč tome, skeptici i relativisti više nego njihovi prethodnici, jer da kršćanstvo može spasiti od umiranja samo demokratski "antiklerikalizam". Ne razmišljaju li slično i neki teolozi, boreći se protiv "integralizma" i "dogmatizma". Jasno da takvima ne može imponirati "Dominus Iesus" ni beatifikacija Pija IX.

Ljudima koji žive u neimaštini, zaokupljeni problemom preživljavanja, "razračunavanja" "prosvijećenih" intelektualaca i teologa u vezi s pitanjima koja nisu za njih aktualna samo su oblik novih logomahija i logoreja. Ti nezaposleni i prezaposleni borci za "kruh svagdanji" traže "ljude srca" koji će razumjeti njihove potrebe. Pobožnost prema Srcu Isusovu nije za njih samo pijetistički i doloristički, pa i antiliturgijski, oblik pobožnosti, nego izraz potrebe da pođemo od srca k Srcu.

* * *

Toliko se govori o tom kako su nam potrebni ugledni teolozi, obrazovani svećenici, laici intelektualci itd. Sve je to istina, ali, kako rekosmo, najpotrebniji i najvažniji u Crkvi, u domovini i uopće u društvu jesu "ljudi srca". Među njima su mnogi siromašni u duhu odn. u srcu, tj. siromasi u evanđeoskom smislu, neugledni, bez titula, bez velike imovine, raspoloživi za angažman. Tu su i armije nezaposlenih, ljudi bez plaće i potplaćenih, kakvih je sve više i u hrvatskom društvu. Siguran sam da je među njima mnogo svetaca koji ne pripadaju "duhovnom staležu", majki i očeva brojnih obitelji, seljaka i radnika, kao što je bio npr. tesar *Josip* iz Nazareta ili *Izidor*, seljak iz okolice Madrida, kojega valja razlikovati od seviljskog biskupa istog imena, uz brata Leandra jednog od najučenijih ljudi svojega vremena. Kao nekanonizirani svetac časti se Irac *Matt Talbot* (1856-1925). Taj 13-godišnji dublinski siromah postaje alkoholičar i kao bijedno plaćeni radnik obraća se i posvećuje brizi za još siromašnije od sebe te kao vrlo pobožan pokornik umire od infarkta blizu crkve u kojoj je svaki dan sudjelovao u euharistijskom slavlju. U tu skupinu svetih

ljudi koji su bili izvan duhovnog staleža ili, kako bismo mi rekli, kršćanski laici (svjetovnjaci)* valja ubrojiti mnoge pojedince, premda se u raznim "svijetlim tragovima" spominju uglavnom samo svećenici i redovnici. Kod nas Hrvata npr. isticali su se svetošću života *Ivan Merz* i *Rudolf Eckert* (u našem "Svijetlom tragu" spominjan kao Rodolpho, što najbolje svjedoči o jednostranoj obrazovanosti "nekih novih klinaca" na području vjerskih medija, pa bili oni doktori ili doktorandi, te nije čudo da je jeronimski potpredsjednik *S. Hosu* postao "Hoso", a jedan pomoćni biskup "pomični biskup", dok drugo *Kažotićevo* biskupsko sjedište izgovaraju stalno Lùčera).

Uostalom o tom smo i prošli put govorili, ali to sigurno nije bitno premda je važno. Najvažnije je, i opet ističemo, da su u svim povijesnim razdobljima pripadali Crkvi "ljudi srca", bili oni kanonizirani ili nekanonizirani sveci. Uz sv. Josipa i sv. Izidora valja tu npr. ubrojiti i talijansku liječnicu *Giannu Berettu Mollu;* našega *Eckerta* i *Merza;* francuskoga sveučilišnog profesora *Frédérica Ozanama;* tetu *Nikolaju; Contarda Ferrinija; Karla Lwangu* iz Ugande; *Raissu* i *Jacquesa Maritaina;* supružnike *Martin,* roditelje sv. Terezije od Djeteta Isusa; *Tomu Morusa;* našu kraljicu *Jelenu,* majku sirota; Augustinovu majku sv. *Moniku;* sv. *Perpetuu* i *Felicitu; Maricu Stanković* itd.

Siromašni u duhu i priprosti pastiri iz Lourdesa ili Fatime sigurno su bili bliži Kraljevstvu Božjem od mnogih kraljeva i uglednika, od ljudi s titulama ili, u naše vrijeme, tzv. "medijski eksponiranih ličnosti". Židov *Franz Werfel,* koji je ostao Židov, nikad nije prestao voljeti Lourdes za razliku od *Zole,* koji je o pučkoj pobožnosti u Lourdesu pisao na ateistički bojovni način. Prema nekim najnovijim svjedočanstvima i taj rodonačelnik protuvjerskih "psovača" pred kraj života se obratio. Uostalom, ako srce smatramo simbolom i središtem ljudskog života (premda je to, medicinski gledano, mozak), možemo reći da se ljudi obraćaju srcem i umom (kao npr. Alexis Carrel), a svetost da je plod milosti.

* * *

Približujemo se sezoni godišnjih odmora. I opet nam se misli vraćaju onima koji ne znaju ili su zaboravili što su to ferije ili zbog toga što si ih ne mogu priuštiti jer su došli do "egzistencijalnog minimuma" ili su stalno na "odmoru", tj. nezaposleni, ili im to "težački", bolnički i "dežurni" poslovi ne dopuštaju. A siromaštva i nezaposlenosti u Hrvatskoj ima sve više unatoč obećanjima naših "dužnosnika". Ipak još uvijek ima i među novom "buržoa-

* U kalendariju nove Danice za 2002. naći će se 12 uglednih svjetovnjaka.

zijom" u "civilnom demokratskom društvu", pa i među ljudima iz Crkve, onih koji svojim dohocima, kućama i automobilima odskaču od "sivog" prosjeka svojih suputnika i ratnih žrtava. Kod njih za svaki uspjeh vrijedi pravilo "svrha posvećuje sredstvo" ili "post hoc, ergo melius hoc", tj. svaki dan valja uvećavati materijalni standard i "duhovnu afirmaciju" a za ostalo im "puca prsluk".

Naravno, u takvu ozračju rijetko tko shvaća bit evanđeoske poruke i prave molitve, koja bi trebala obilježiti naš unutarnji život u ritmu srčane "sistole" i "dijastole", tj. udaha i izdaha, kako kaže *Gilbert Cesbron.* Na tom putu prema vrhuncima čovještva ne bi nas smjele omesti svagdanje borbe za umirenje savjesti, ni "banalizacija zla" (*Hannah Arendt*) ni "trivijalizacija zločina". Za *Maritainov* "integralni humanizam", doduše, pravda je preča, ali je ljubav veća. Tek tako kršćanin može preobraziti svijet i "laičku demokraciju".

Dakako, i tu katolički svjetovnjaci, odn. angažirani i organizirani laici, moraju odigrati najvažniju ulogu, i to ne prvenstveno organizirajući manifestacije i simpozije, nego provodeći evanđeoska načela ljubavi i pravde u svagdanjem javnom, obiteljskom i osobnom životu. Kao i uvijek, i tu su svjedoci važniji od propovjednika.

Pred očima mi lebdi lik kardinala *Stepinca,* čiji imendan slavimo 21. lipnja, koji nas je sve podizao u prvom redu svojim primjerom vjere i hrabrosti. Nije bio nikakav učeni teolog ni "preteča II. vatikanskoga koncila" (kako mu "kade" oni koji misle da je taj epitet najveća moguća pohvala), nego je bio dijete i vojnik Crkve svojega vremena, svjedok vjere za sva vremena, neustrašivi branitelj svojega hrvatskog naroda, ali i sviju potlačenih, progonjenih i diskriminiranih. Prema velikima ovoga svijeta, prema učenim "pismoznancima" i zvučnim titulama nije imao osjećaj niže vrijednosti koji tako često zna deformirati i degradirati tolike čestite pojedince kad dođu do vlasti, časti ili novca pa počnu ovisiti o "incenzumima" uslužnih, spretnih i često dvoličnih ljudi što ih okružuju tako uporno da im se drugi ne mogu ni približiti. Kao mladić bio je i "orao" i domagojac, ali svojom središnjom Katoličkom akcijom nije uspio neutralizirati njihove antagonizme. To je uspio tek poratni "antifašistički" totalitarizam, optužujući jedne i druge za "magnum crimen". Tek tada je bljesnuo Stepinčev lik poput zvijezde Danice i postao znak naše renesanse i nade da ćemo se poput feniksa dići iz pepela svoje tužne prošlosti. Zašto se uvijek vraćam na taj lik? Prvenstveno zato što je i danas potreban svjedok i oslonac svim strujama i slojevima naroda kojemu pripadamo.

O datumima Uskrsa

Autorica knjige "Svjetski kalendar i kršćanska era" (HKD 2000), prof. *Tatjana Kren*, održala je predavanje o datumima Uskrsa, u HKD sv. Jeronima 19. travnja. U uvodnoj riječi ravnatelj HKD-a, prof. *Radovan Grgec*, istaknuo je kako su ove godine katolički i pravoslavni Uskrs, odn. Uskrs po gregorijanskom i julijanskom kalendaru pali u isti dan. Inače se to katkada događa, a nije prvi put, kako su krivo izvijestili neki naši mediji. U svom je predavanju gđa Kren potanko objasnila kako se izračunava datum Uskrsa, koji dolazi uvijek u nedjelju poslije ravnodnevnice i punog mjeseca, pa zbog razlike izračuna ravnodnevnice po jednom ili drugom kalendaru može doći do razlike u datumima i do 5 tjedana. Već prije uvođenja gregorijanskoga kalendara javljala su se nastojanja da se Uskrs za sve kršćane slavi u isti dan, što je pokušavao provesti npr. arhiepiskop *Genadije* u Novgorodu pod utjecajem glagoljaša *Benjamina* (koji je došao vjerojatno iz Hrvatske). Nakon predavanja prisutni su postavljali pitanja i iznosili svoje primjedbe.

/pr/

* * *

Akademik Babić na jeronimskoj tribini

Na književnoj večeri HKD sv. Jeronima 10. svibnja održao je akademik *Stjepan Babić* predavanje o nekim pravopisnim promjenama u V. izdanju svojega, Finkina i Moguševa pravopisa. Predstavivši prof. dr. Babića kao dugogodišnjeg suradnika "Marulića", ravnatelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* istaknuo je kako te promjene nisu tako brojne ni "bolne" da se nakon stanovita vremena ne bi mogle usvojiti. Prof. Babić ograničio je svoje predavanje na neke osporavane promjene, naglasivši da su one na tragu hrvatske jezične tradicije (sastavljeno ili rastavljeno pisanje, npr. *neću* ili *ne ću*, riječi s *je/e* iza pokrivenoga *r*, npr. *Bezgrješno* ili *Bezgrešno* začeće, (mor)fonološki oblici, npr. *redci* i *reci*). Na kraju je iznio načelo da se jezik ne voli politikom nego znanjem. U vrlo zanimljivoj raspravi, u kojoj su sudjelovali brojni slušatelji, među kojima i prof. dr. *Ivan Golub* i dr. *Vlado Horvat* DI, predavaču su postavljena mnoga pitanja. Govorilo se tako i o naglašavanju pojedinih riječi, o jeziku javnih govornika i predavača te o jeziku biblijskih i liturgijskih prijevoda.

Pjesništvo Mladena Jurčića

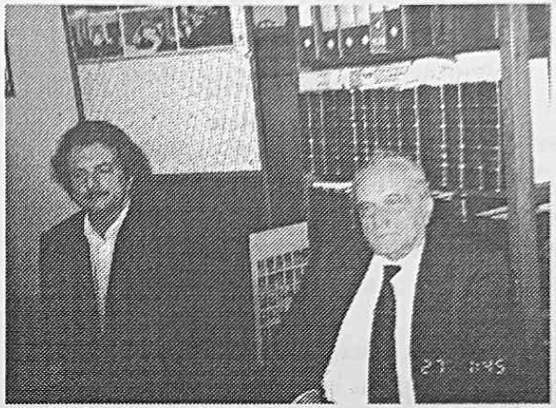

Na književnoj večeri HKD sv. Jeronima 26. travnja predstavljena je nova zbirka pjesama prof. *Mladena Jurčića*. Predstavivši Jurčića kao pjesnika kršćanskog nadahnuća i kao tajnika "Marulića", ravnatelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* istaknuo je kako suvremeno društvo nije sklono pjesništvu zbog "inflacije" precijenjene i podcijenjene poezije, ali i zbog duha utilitarističkog i konzumističkog vremena u kojemu "fast-food" generacija ima drugačiji senzibilitet. Nadovezujući se na tu konstataciju M. Jurčić je govorio o svojoj novoj zbirci kojoj je naslov "Nikome", polazeći od izjave jednog pjesnika kako pjesnici danas ne pišu za publiku nego jedni drugima. Stoga je svjestan da njegovi stihovi, od kojih neki vode računa o religioznim, domoljubnim i emocionalnim vrednotama, sadrže i mnogo ironijskog "odmaka". Neke je njegove pjesme pročitala supruga Božica, a prisutni su u zanimljivoj diskusiji nakon toga izrazili uglavnom mišljenje kako te pjesme nisu namijenjene nikome nego svakome.

/pr/

Stihovi Svedrovićeve "Utjehe"

Na književnoj večeri HKD sv. Jeronima u Zagrebu 17. svibnja predstavljena je zadnja zbirka pjesama *Stjepana Svedrovića* "Utjeha". Ravnatelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* naglasio je u uvodnoj riječi da i pjesnici kršćanskog nadahnuća mogu imati suvremeni senzibilitet, poput Svedrovića, a zatim je pozdravio gosta tribine prof. Gjuru *Vidmarovića*, dugogodišnjeg suradnika "Danice" i "Marulića", koji je surađivao s HKD-om i kao veleposlanik u Ukrajini. Docent *Joško Ševo* započeo je predstavljanje dojmljivim recitiranjem nekih karakterističnih pjesnikovih stihova. Prof. Vidmarović je o autoru "Utjehe" govorio kao o pjesniku evanđeoskog nadahnuća, očaranu porukom "asiškog siromaška". Duhom molitve on kontrolira svoje nabujale emocije. Zatim je sam autor rekao nekoliko riječi o nastanku ove zbirke, o kojoj su govorili i književnici *Stjepan Letinić* i *Nevenka Nekić*, istaknuvši da su neki stihovi nastali na bojišnici Domovinskog rata.

(GK, 27. V. 2001.)

Pojavnosti

Tomu Maretiću
i Tomu Eliotu
(pogodite tko je tko...)

I

Izdiru iz 1971.
svoje glasove i svoj jad
mali ljudi, Page i Plant.
Čujem ih iz zvučnika i tako svježe zvuče
nakon 25 godina kao da su sada kraj mog boka
ili u mom oku ili kao da na balkonu ogovaraju
smrad susjeda.

A Ksenija spava umotana u perine
(njoj je uvijek hladno, uvijek je zimica trese i strujanja
zraka izazivlju opetovani užas (strah iz djetinjstva??))
Spava kao krtica ili nevino dijete.

Krckanje drvenine (čista tišina) - u pauzi između
dvije pjesme; najavljuje novu torturu susjedima;
to se aparatura hladi strujanjem zraka sa širom
otvorena balkona.
I naravno fizikalni zakoni rade svoje,
steže se tkivo drveta i ćelije mračne
celuloze poezija; tog trpkog laka nesvjesna težnja,
smisao povijesti drvodjeljstva, tu, pred mojim očima.

A na komodi akvarij i ta stara riba, krljušti joj se ljušte
i u vodi smeća cijela gomila; kažu da četiri godine žive,
a ova već u kraju je pete.
I nesvjesna tog kozmosa što joj oko staklene kuće
juri u lice (a nespoznatljiv), vidi samo odsjaje
proklete riblje hrane na površini.

I tu iza knjiga, znam, šećerne bube brste svoj danak.
Brste ga možda zadovoljne kao ljepljivi jenki
što s biserne afričke ravnice u filmu o Tarzanovim kćerima
motri s visoravni na dugo traženi grad te svima znane
makrobiotičke mudre Civilizacije.

No, u ovome trenutku, što možemo reći pored zavodljivih
baseva gore spomenutih P-a & P-a?
Možda ništa osim percepcije prašine koja jede sobu;
koja ju blistavom bjelinom zamata u ovo jadno vrijeme
koje se zove after hour.

I sada razdražen sjedim u tami.
Slušam kako zidovi stenju svoju pjesmu, i kako riba pišti
svoju neljudsku jadikovku za čistom vodom ili za raznolikom
hranom ili za nekim ribljim Bogom ili za pukim objašnjenjem
koje bi patnje njene i ljuskanje bolno njenih krljušti
i te prodorne ubodne boli što joj gljivice kopaju po tijelu
učinile odmah i beskompromisno razvidnim i čistim,
pa da može reći: "Riba sam i Čovjek istodobno,
na jaslam' sam ljudskim othranjena i mučena bila
i dođoh da vam poruku donesem - akvarij je vaš božji dar i
sudbina vaša i radost vaša i sve vaše u čemu blaženstvo i
zrak iz kojega nam hrana dolazi doseć možete.
I čovjeka svoga, oca mojega slavite što vam vodu i miris daje.
Čovjeka hvalite na zraku i sve ribe dobre volje, jer tko vjeruje
u mene taj će brstiti vječno zelenu blagost tajanstvenog zraka,
visoko gore iznad ogledala.

II

Riblja je krljušt pjesma o truleži od koje se grade stijene
i morska dna.

Dugo sam u noći čekao, gledao kroz prozor svjetla na Medvedgradu,
slušao udaranje leptira o stakla i onda se pojavio
moj žohar Tom da me povede u jazbine svog gospodara.
Kad smo izvrnuli noć kao čarapu, nađosmo se okruženi pećinama.
I tri simbolične zvijeri u snu ostavismo, a mene strah preplete.
I Tom, taj meštar od riječi reče:

"Sjeti se samo, sjeti se samo:
Bojati se je one stvari samo,
što ima moć, da zlom nas kakvim mori,
od drugih zašto da se plašit damo?"

I onda smo se spuštali po krugovima.
Od stropa gdje život u pukotinama boje buja,
pa toplim zrakom prema podu, i ne vidjesmo nigdje
stvorenja vječna vijeka i ne začusmo nigdje
jadikovke, ni kletve na boga i na ljudsko pleme.
Samo kroz maglu ugledasmo sjene, ko one što
Tom ih vidje na londonskom mostu.
Toliko ih se natislo oko djeteta da vonj ispuni pustinju cijelu,
Koliko ga ne bješe nebrojeno ljeta.
Koliko li ih je!
da ne bih nikada ni u snu pomislio da smrt
pokosila već je toliko svijeta.

III

Opet oko mene vonj domaćih plahti i vlage
koji me podsjeća na moju baku i na njena
golema skladišta odjeće i tekstila
sve vješto složeno i upakirano
tekstil, najlon, prašina, zadah.

Moj Tom je, naravno, daleko od mene
i u prostoru i u vremenu ali kužim ga kao dugo očekivanog brata,
kao što je onaj-koji-je-došao prigrlio posrnulog
i osviještenog sina.
Sad još između dolaze brojne dogodovštine
rijeke krvi, prženja, patnje i strahovi.
O, da, strahovi iznad svega iza vrata na koja može ući svatko.
Ali nema tu oštrih i grubih stihova, nema soka što iz
misli bih ga istisnuo.
I tako iza nas ostaju Stiks, Aheront i Flegetont,
a i Leta se nekako mutno valja, vode im blijede

iza nas tako brzo odlaze u zaborav.

Nekako se smirujemo, Tome, ne čini li ti se
sad nakon dugog penjanja kad se nađosmo na ovoj livadi.
Ispred nas otvorena padina, a po njoj trava visoka polegnuta vjetrom;
u daljini brežuljci okupani suncem, prošarani sjenama oblaka;
s obje strane zid šume, milijuni listova, tone klorofila,
pjesan vjetra u fraktalima grančica i pomoći niotkuda.
I gledaj, Tome, to satrano kamenje po putu.
Gdje je njegova pjesma, gdje je smočnica njegova trpljenja;
tko je posudio njegov ugljik i vodu?
Možemo urezati na njegovoj plohi: Primus in orbe deos fecit timor
i onda čekati da ga milenijske kiše saperu u more.

Zelen je taj krajolik pod našim nogama i tvrd.
Raspada se svake sekunde u oprečne slike, teče,
šapće i prikriva se, a onda začas ejakulira svoju čežnju
u naše oči, ko ubrzane protuberance biljaka koje
kopaju korijenjem zemlju a granama zrak.
I kad shvati da u nama raste panika od slutnji,
da probaviti ne možemo taj napad na osjetila,
smiruje se i pada, samo blago režanje čujemo u pozadini,
šapat trava, krckanje skakavaca u glogovu grmlju,
fijuk neke ptice u šipražju.

I Tomova blijeda sjena preko proplanka zamiče,
kao da me prstom zaziva da uđemo dublje.
Kladim se da on zna o čemu se radi, da vjeruje
da je sve ovo muvanje oko nas negdje zapisano
i čeka u arhivi svog dešifranta.

IV

Gle, već je mutno jutro probilo iz Jakuševca.
Radio stenje subsoničnim gunđanjem
(mogoh ga ugasiti i ranije).
Sav pošten svijet spava.
Tom je zamakao iza virtualnog brežuljka
i još mu čujem potmulo zviždanje.
Izašao sam na balkon
da ugledam zvijezde.

Giuseppe JOSCA (*)

Dan kad je papa Roncalli putovao vlakom

(Hodočašće bl. Ivana XXIII. u Loreto i Assisi označilo je svršetak »vatikanskog sužanjstva«)

Vijest je stigla u Loreto međugradskim telefonskim pozivom iz Rima 2. listopada 1962. »Prekosutra će doći papa«, navijestio je apostolski administrator mons. Principi ocu superioru svetišta. Za siromašnog fratra bio je to šok: »Ma, Preuzvišeni, vi se šalite!«

Sigurno, bila je to velika novost. Od 1870., kad su bersaljeri ušli u Rim i bilo ostvareno ujedinjenje Italije na štetu starih papinskih posjeda, ni jedan papa nije izišao izvan zidova Vatikana. Posljednji, Pio XII, slijedeći primjer svojih prethodnika, kroz 19 godina zatvorio se u Apostolskoj palači. Samo jedanput, pri kraju rata, došao je do bazilike sv. Lovre koju je teško oštetilo američko bombardiranje. Izlazio je samo na duge samačke šetnje po vatikanskim vrtovima, a ljeti bi putovao u Castelgandolfo, dvadesetak kilometara udaljen od Rima, u automobilu spuštenih zavjesa.

Promjena je došla upravo sa smrću pape Pacellija. Bila je uzburkana njegova vladavina u vrijeme Hitlera i Staljina, Svjetskog rata, holokausta, političkih i društvenih promjena. Na kraju papa Pio XII. sve se više zatvarao u sebe. Godinama nije sazivao konzistorij; netko je usporedio Vatikan s brodom bez kormilara. I taj osjećaj pomanjkanja orijentacije činilo se da će utjecati i na izbor novog pape.

Bio sam tada mladi novinar televizijskog dnevnika. Premda je u Italiji televizija tada bila još na početku, ipak se već osjećalo značenje njezine moći. Ali osobito klima »prazne stolice« dopuštala mi je tada slobodno kruženje Apostolskom palačom na način koji je danas nezamisliv. Zajedno s malom ekipom koja mi je bila povjerena slijedio sam priprave za konklave i često sam prisustvovao dolascima kardinala u spartanske ćelije u kojima će živjeti odijeljeni od svijeta. Jednog jutra došao je venecijanski patrijarh Angelo Giuseppe Roncalli. Bila mu je dodijeljena jedna od boljih soba, ona koja pripada zapovjedniku švicarske garde. To su mu napomenuli, a on je skeptički odgovorio: »Zar vi vjerujete u proročanske znakove?«

Roncalli je postao papa Ivan XXIII. navečer 28. listopada 1958. Tri dana dizao se iz dimnjaka Sikstinske kapele samo crni dim. Govorilo se da su kardinali, ne mogavši se složiti, odlučili birati prijelaznog papu, neku vrstu bilježnika koji će sastaviti inventar pokojnikovih dobara, u očekivanju da ih nasljednici međusobno podijele. Venecijanski patrijarh činio se pravim čovjekom; napokon, kao sedamdesetsedmogodišnjak, ne bi imao vremena učiniti neku veću štetu.

(*) Prenosimo iz talijanskoga dnevnika *Corriere della sera* od 28. kolovoza 1998. - op. ur.

Međutim, novoizabrani papa odmah je pokazao kakove su njegove namjere. Dajući, za početak, papinstvu lik manje asketski i udaljeni. Ostavivši Sikstinsku kapelu otišao je u sakristiju da obuće bijeli talar. Na nesreću, pripovijedao mi je Hanibal Gammarelli, vlasnik rimske stare krojačnice koja je kroz tri stoljeća oblačila pape, ni jedan od pripravljenih talara nije odgovarao dimenzijama Roncallijeva tijela. Pokušalo se nešto na brzinu prepraviti, ali nije bilo vremena. Mnoštvo naroda na Trgu sv. Petra postajalo je sve nestrpljivije, središnji balkon druge lože (na kojem se papa pojavljuje) bio je otvoren, kardinal protođakon Nikola Canali čekao je znak da objavi »Habemus Papam!«. Roncalli se uputio, malo oklijevajući, prema balkonu i dok je sumnjičavo gledao talar koji ga je stezao sa svih strana, Gammarelli ga je čuo kako poluglasno govori: »Evo, lanci papinstva već se osjećaju.«

Dan poslije krunidbe (4. studenoga) Ivan XXIII. primio je u klementinskoj sali novinare koji su došli iz čitavog svijeta; tako nešto još se nikad nije dogodilo! Bili smo samo nekoliko metara udaljeni od njega i mnogi od nas prvi su put mogli promatrati izbliza tog starog gospodina snažnog nosa, dubokih očnih šupljina, velikih ušiju i ruku na kojima su vene pune seljačke krvi ocrtavale tamnu potku.

Našavši se pred međunarodnim slušateljstvom govorio je francuski bez imalo zbunjenosti jer ako se nije mogao sjetiti koje riječi, rekao bi je, bez puno razmišljanja, talijanski. »Posljednjih noći«, rekao je, »naučio sam što to znači spavati kao papa. Nisam sklopio oči! Tako sam ispunio te sate listajući novine da vidim što ste sve napisali o događajima za vrijeme izbora pape. Pa dobro - i tu je napravio jednu mudru stanku - pa dobro, gospodo novinari, mogu vam reći da cijenim vašu visoku moć, ali ovaj puta mašta vam nije pomogla.« Koliko vremena nije odzvanjao tako zvonki smijeh pod dragocjenim svodovima Apostolske palače!?

Ivan XXIII. danas se spominje kao papa Ekumenskog koncila, enciklika »Mater et magistra« i »Pacem in terris«, papa susreta s Aleksejem Adžubejem, moćnim zetom Nikite Hruščova, kojim je susretom započelo razdoblje otapanja leda u odnosima sa Sovjetskim Savezom. No, gotovo se zaboravlja da je njegov prvi revolucionarni čin bio prestanak zatvorenosti koju su pape sebi nametnuli kroz osamdesetdvije godine. On je izašao iz pozlaćenog zatvora u Vatikanu, obilazio je Rim, pohađao bijedna predgrađa, a u zatvoru Regina Coeli, o Božiću, rasplakao je zatvorenike pripovijedajući im kako je jedan njegov ujak također bio zatvoren, zbog krivolova, i zato razumije njihove muke. Napokon je učinio još odlučniji korak odlučivši putovati u Loreto i Assisi, da bi stavio pod zaštitu Majke Božje i sv. Franje Ekumenski koncil koji će otvoriti za nekoliko dana. Putovanje dugo 700 kilometara, vlakom.

Da, ali kojim vlakom? Sveta Stolica nekad je imala vlak, ali papinski vagon koji su Francuzi darovali Piju IX. 1849. godine bio je već u muzeju. U pomoć je priskočio tek izabrani predsjednik talijanske republike Antonio Segni koji je papi stavio na raspolaganje predsjednički vlak. Sjećam se da su, da bi dovezli taj vlak na vatikansku željezničku stanicu, morali otvoriti masivna željezna vrata koja zatvaraju kolosijek na granici s Italijom.

Tada sam već tri godine radio za Corriere della Sera i bio sam jedan od novinara u papinoj pratnji. Po dolasku u Loreto, jednog krasnog jesenskog dana, šef stanice Ferdinando Provesi potrčao je da otvori vrata na papinom vagonu. »Nisi li ti Nando?«, upitao ga je Roncalli usred sveopćeg iznenađenja. Njegovo izvanredno sjećanje prenijelo ga je u vrijeme kad je - četrdesetak godina ranije - bio na čelu Instituta za širenje vjere. Mladi željezničar Provesi radio je tada honorarno u računovodstvu instituta, da bi zaokružio svoju malu željezničku plaću. Perspektivni mons. Roncalli bio je 1925. imenovan biskupom i apostolskim vizitatorom u Bugarskoj, a Provesi je postao šefom stanice u abruceskom gradiću Cucullu, da bi kasnije bio promaknut i premješten u Loreto.

»No, vidim da smo obadvojica napravili karijeru«, reče mu papa pokazujući na njegovu uniformu i kapu. Gradska zvona svečano su zvonila, a iznad sviju čuo se moćan glas najvećeg i najstarijeg zvona na svetištu, zvona koje je u svojoj dugoj povijesti obznanjivalo značajne događaje. A takav je sigurno bio i ovaj papinski pohod.

U ono vrijeme nisu postojali »papamobili«, oklopljeni automobili, elektronski »špijuni« ni »voki-toki«. Policija i služba sigurnosti uvela je mjere sigurnosti kojima nisu mogli izbjeći ni novinari. Samo maloj grupi akreditiranih bilo je dopušteno da se približe mjestima gdje će se Ivan XXIII. zaustaviti. Biralo se kockom i nisam imao sreće. Što da učinim? U jednom izlogu opazio sam izloženu neku reviju s velikim papinskim grbom na koricama. Kupio sam je, izrezao grb i prilijepio ga na automobilski vjetrobran. S tom propusnicom vozio sam se kroz zabranjene ulice, dok su mi neumoljivi čuvari reda iskazivali počast.

Roncalli je imao 81 godinu i prvi znaci bolesti od koje je umro osam mjeseci kasnije već su ga mučili. Ali, s velikom odvažnošću išao je u susret tisućama predviđenih obaveza, ne gubeći nikad svoju poslovičnu duhovitost. Prije odlaska u Assisi, drugi cilj svog putovanja, kratko se povukao da se odmori u počasni apartman Apostolske palače. Neočekivano se opet pojavio u salonu gdje je bio serviran ručak za kardinale i državne dužnosnike. Mnogi sustolnici još su jeli kolače i pili kavu. Papa, shvativši njihovu zbunjenost, odmah ih je umirio: »Sinci, ne dajte se smetati! Pričekat ću vas dolje.«

Bila je ponoć kad se vratio u Rim. Prešao je poprijeko poluotok od obale do obale, prolazeći kroz Orte, Terni, Anconu, Spoleto, Foligno, Fabriano, Jesi, oko pedeset željezničkih stanica kroz mnoštvo koje ga je pozdravljalo. Sada su papinska putovanja postala rutinska. Karol Wojtyla, u dvadesetak godina pontifikata, obavio ih je na stotine, pohodio skoro sve zemlje i prešao više od milijun kilometara. Nitko nije s tolikom upornošću istražio sve uglove zemlje propovijedajući vjeru. Ali upravo Angelo Giuseppe Roncalli prvi je »otvorio prozore« i prvi - posuđenim vlakom - ponio Božju riječ daleko od Svetog Petra, tog sunčanog listopadskog dana 1962. godine.

Preveo s talijanskog
Stanislav Vitković

Tomislav MARETIĆ

Jarun popodne

(1984 - 2000.)

1.

U blizini jezera pijući pivo. U pogledu odavde preko zelene vode sve do Sljemena sav je Zagreb, sa svim svojim živima i mrtvima, skupa sa sljemenskim obroncima, složenom panoramom, krovovima kućica i zgradama, koturaljkašima *i* koturaljkašicama *na stazi, brojnim koturašicama i koturašima, mnoštvom djece s roditeljima te, gle, molim te... s konobarom koji mi prilazi da bi naplatio račun!*

2.

Oko Jaruna
blagoslovljeni kajem
šeću ča *i* što.

Lahorni zdolec
tih na valićima
šumi u vrbi.

Ševa pije iz
jarunskog jezera -
početak ljeta.

Veslačka staza -
divlja patka izmiče
ispred osmerca.

Na dvokolici
kraj jezera milovan
fenom *savčaka.*

Pokraj štapova
na jezeru bistri se
gradska vreva.

3.

Plivač napreduje nasred vode:
vide se tek ruke i šija
dok pliva kraul
parajući površinu ostavlja valove
koji se zatim polako gube...
i slika zrcalnog krajolika
sama se natrag sastavlja
poput samosastavljajućih puzzlea.

4.

Poslije plivača
površina iznova...
glumi nebesa.

---

koturaš = biciklist ; dvokolica = bicikl ; zdolec = istočni vjetar ; savčak = zapadni vjetar, puše od Save

5.

Koliki razgovori
raznošeni u košaricama
umova oko jezera!
Nemojmo biti paranoični, no je li to CIA, KGB
il' kakva profinjena svjetska zmazonerija
iznova opet u nama određuje
što će nam biti spontane kretnje,
dragosti, zadovoljstva i navike,
što će nam biti dobar ukus, a što kič?
Ili je to tek naša domaća jednostavnost
što obrađuje silne naplavine slučaja?

6.

Pregibi nogu ispod zategnute odjeće
iznad koturaljkâ.
Čitav jedan svijet ziba se
jednomjernim pokretima:
lijevo - desno,
lijevo - desno,
iznad vrata,
ispod frizure,
desno - lijevo
desno - lijevo...
čitav svijet
koji nametljivo traži da se prepozna
i upozna kroz smiješak
skupa s ovim jezerom
u očima, njegovom florom
i faunom, ribama
što se preuzetno bacaju
iznad površine.
Ma samo neka nastavi
desno lijevo,
lijevo desno... itd!
Bio bi to očigledno početak
posve predvidivih nesporazuma.

7.

To lice u trenu dok on odlazi
po narudžbu za šankom ponude
u blizini jezera:
žvakaća guma i mastifikatorski pokreti
naučeni pradavno u evolucijskoj prošlosti,
ponavljani toliko bilijuna puta
kroz trijas, juru, kredu...
sve se nakon toliko mnogo vremena
spontano uklapa u sadašnji trenutak
kao rutinski izbor na tlu
već oprobanih izraza mimike
njenog originalnog njegovanog,
ukusno prepariranog privatnog iskustva.

8.

Konobar se vrti sa svojim pladnjem
od stola do stola cijelo radno vrijeme
i u taj prostor jednoličnosti
kao u postavljenu mrežu za naivne životinje
privučeni su stalno novi svjetovi
sa svojim neizostavnim sitnim potrebama,
uglavnom ostavljajući ulomke
raznovrsnih dijaloga sa saftom naobrazbe,
parfema, ukusa, nazora i, dakako,
povremenom napojnicom
za toliku strpljivost.

9.

Pokraj elementarnih uporišta -
rijeke, neba, oblaka, cvijeta npr.,
brinu se da nam pogled bude zaveden
snažnim novostima:
bruje zrakoplovi, zmajevi i druge
ljudske igračke-napasti itd.,
o nižim strastima nadahnutim biznisom,
jer Money, *a ne* Logos, *vlada Globusom,*
*da i ne govorimo.

No elementi ili počela čekaju.
Mogli bi ih zvati počela-čekala.
Kad tad vratit ćemo se
poslije cjelokupne buke i bljeska...
njihovoj tišini i šumu-glasbi,
njihovim preljevima i odsjajima,
mirisima i bojama zapretanim
za svakodnevno oko oslijepjelo
od umjetnih vatrometa.
Kad tad vratit ćemo se
- i što je najvažnije pa i najutješnije,
nikada neće biti kasno.

10.

Gle taj dvokrilac,
udarit će u Mjesec
iznad Jaruna!

11.

Uz jezero svatko donosi svoje interese.
Moje dijete stalno hoće nešto drugo, nešto novo.
Najčešće nešto što je meni neshvatljivo.
Gle, nalazi neke zanimljivosti baš kao i ja
prije četrdesetak godina! Ali ja sam
sada zaboravio taj kut gledanja,
ja tu ništa ne vidim.
No, drago dijete, imaj milosti prema meni
pa ja sam odrastao, zar ne shvaćaš!?

12.

Mnoge su škole što naučavaju izraz,
osjećanje, način što plastiku stvarnosti
smještaju u svoj svježi gvaš.
No odmahnut rukom treba na ove rezače
spontanosti, rutinerske putokaze utabanih stazah.
Pouzdat se je u svoj dah-dašak
što lahori jedva primjetno oko glave.
Ispod čela je samo tvoja radionica
sa svojim samouvjerenim govorom
i beskrajem u očima koji treba preurediti

manje-više ili samo podcrtati
debelom pisaljkom te izložiti tržištu
za manju ili veću cijenu
koja će, nadam se, naknadno doći do izražaja
ako vibracije budu koliko-toliko kompatibilne
sa svjetskim strujanjima "univerzalnog uma"
i s takozvanim - više ili manje malograđanskim
- trendovima globalnog unitarizma!

13.

Jezero smireno u predvečernjem sutonu
zaboravlja na svoje oči posuđene nebu.

14.

Prošav' biciklom
pokraj bazgova stabla -
zamiriše noć!

Nedjelja

Kakva li dara duhovnim krajolicima, uvida šetač, *taj slobodni dan nesputana odmora na obali. Dobre li građe za priču o čovjeku koji, potpuno se istrgnuvši zagušljivu sivilu i ubitačnim pritiscima mrskih, isprazno jednoličnih poslova, sebi velikodušno daruje vedar ljetni dan, pustolovno se otisnuvši u mjeru svoje duhovne budnosti i umne osjećajnosti iz koje se, sve do mliječnoga obzora, rasprostire modrozeleno jutarnje more s tamnim podvodnim potezima stijena i zagasito modrim obrisima usamljena otoka na podlozi vedrina. Nikakvih prisila ni suhoparnih dužnosti, nikoga i ničega što bi ometalo (ili blažilo) oštru usredotočenost i nemilosrdnu zahtjevnost sučeljavanja s bistrinama, a one naprosto zapovijedaju odgovarajuće razbistrivanje bića.*

Pa prati kako se, poput latica sveobuhvatnoga jutarnjega cvijeta, kroz njega i samo za njegove uvide, polako rastvaraju razine otajstava, duhovnih zračnih vatri i otrježnjujuće morske svježine, kako sve prožima uznemirujuća ispuna svjetlosnoga, istodobno konkretnoga i skrivenoga, mističnoga i jasnoga pjeva, a modri, zeleni i bijeli preljevi, profinjeno i skladno isprepleteni s nutrinom, otkrivaju se dimenzijom nepobitnoga, školjkolikoga smisla.

Pročišćen svježinom tako milosnoga stanja, prodire u prostor koji ga mijenja i usmjeruje, jer tu je nauk: *upiti modrine* mjerilo mudrosti ljudskih naučavanja, pa ništavnima pokazuje sva mudrovanja što ih širine ne oboje preljevima svojih modrina, jasno ih očituje nevrijednima ako poput okolnih vedrina ne utoljuju glad za tajnom ljepote (za svjetlosnim preljevima i visokom jasnoćom, odgovarajući duhu do samoga korijena njegovih potreba), otkriva ih suhoparnima i tamnima, ako im nedostaje slična mogućnost *plivanja* prepoznatim, čistim, nesputanim duhovnim užitkom, objavljuje da nas sva skučena i dosadna mozganja sivom hladnoćom sputavaju i guše, ako u daljinama ne slute bujnost neistraženih otoka, ako nisu sukladno protkana mogućnošću čudesna ostvarenja, ako se u njima, baš kao i u izvanjskim modrinama, tajno i široko ne osjeća Božji dah.

Krajolici su i marine neodvojivi od duše, a duša od pitanja, ljubavi, traženja, učenja, stvaralačke žudnje za smislenom povezanošću, pa šetač, uzburkane nutrine, razigranih, napetih živaca, ponovno sanja o jedinstvenom, konačnom, nježnom i snažnom, vrlo čistom, nemogućemu tekstu izvan sputavajućih oblika, o slici - paradigmi istančano čeznutljiva pokreta, znamenju i potvrdi pročišćenosti, žeđi za sukladnim, posve beskompromisnim izrazom, koji pomno istražuje sposobnost uvida, bistrinu spoznaje, vještinu, zrelost, osjećajnost i mudrost, a strujanjem se svojih i naših dubina jasno i neizbježno određuje prema sebi, svom izvoru i uviru, cjelini nadsvijeta i svijeta čiju znakovitost i ljepotu asimilira i pročišćuje, točno odslikavajući i virovitu zbrku, jer jasno je sagledava, procjenjuje i sudi.

Tekst-biser - čezne šetač - *u školjci bića, oblikovanje neumornim klesanjem duboko nam unutarnjega i univerzalno određujućega (neshvatljive li normativnosti ljepote!), jer sastoji se od iskustva ljubavi, promišljanja izvora, od ispravljanja krivih putova, od patnje, traženja i nalaženja, mukotrpno pobijeđena kaosa i junački svladanih vrtloženja, od dobro nam poznatih, duboko skrivenih, neuništivih čežnji*

možda za sažetkom svjetlosti, boja, smisla prostora i za tišinom ispunjene tajne čistoće, možda upravo za tom preobrazbom slika u najunutrašnjije oblike vitraja, u znamen prasvjetlosnoga spokoja na kupolastim prozorima crkvice nad morem, kamo se šetač naposljetku polako upućuje.

Slika Krista iznad oltara koji se pretvara u predvorje neznanih modrina pa se slava ljetnoga dana iznenada sažima u podnevni obred iza velikih svijeća, a svećenikov glas sažima doživljaj nedjeljne slobode.

- Što, braćo i sestre, znači grčka riječ *pleroma, punina*, što je često nalazimo u Novomu zavjetu, kod svetoga Pavla i drugdje? Što je punina bića usred toliko praznine i lutanja, što nas to može bitno ispuniti, slamajući tolike zamke i nebitnosti varljiva svijeta? Blago onomu tko može reći: "Poznajem puninu, osjećam je, spoznah što znači zaokruženost, otajstveno ostvarenje, nadilaženje gorkoga trenutka, srce mi je *puno i nikad više*, makar što na me došlo, neće biti potpuno prazno, napušteno, izdano ni gladno." Što li nas doista može ispuniti osjećajem da smo blizu postignuća razine koja nam je uvijek izmicala, premda su joj prostranstva naš naravni zavičaj? "U onaj me dan nećete ništa više pitati", objavljuje Krist svojim učenicima za Posljednje večere, a sveta Angela de Foligno uzvikuje: "Vidjela sam Boga!...Ugledala sam puninu i jasnoću". Kolika li samo otajstva otkriva već i punina vedroga, lijepoga i radosna dana, pa kako nećemo iz tako naznačena onkraja primiti neizmjerno veća otajstva?

Koliko smo se puta, braćo i sestre, osjetili praznima, isušenima, posustalima, besmislenima? Stalno težimo za nekakvim ispunjenjem, ostvarenošću, svoje dubine slutimo zlatnim posudama, stvorenima da ih ispuni nešto obredno, konačno i bitno. Okolna nas ljepota ispunja slutnjom svoje svrhe - pa čak je i punina bliskosti s najdražim osobama tek nepotpuna slika, uzorak vrhovne prisnosti. Kao da su u svakoj prolaznoj ljepoti, u našim odnosima s dragima, u umjetničkom izražavanju kojim pokušavamo oslikati ono što nas bitno određuje, tek dijelovi vrhovne prapunine, strujanje s jedinoga posve zadovoljavajućega izvora. Pa i sama naša mudrost, sva ljudska istraživanja neprestano teže dohvatiti nedostižnu "puninu shvaćanja" koja bi nam zaokružila znanje i jednom zauvijek sve objasnila, ili bolje, poput zastora razderala naše ograničeno, jednoobrazno znanje i u svoj jasnoći otkrila što nam to znanje *skriva*.

A šetač dotle motri veliku, neobičnu, vrlo dojmljivu sliku iza oltara, rad poznatoga suvremenoga slikara: I na njoj je oltar, a iza njega, okrenut vjernicima, stoji svećenik u zelenu talaru, pognute glave i nevidljiva lica. Pred njim je veliki, rastvoreni, crveni, zlatom obrubljeni misal, a na svakoj je korici po jedno veliko, plavo oko. Sa svake je svećenikove strane po jedan dječak - ministranti odjeveni u bijelo. Jedan je zdepast, gruboga, seljačkoga, ali izražajna lica, a drugi je kepec, mnogo niži od prvoga, s duguljastim, nepravilnim licem koje odgovara deformiranu tijelu, no krasi ga

usredotočen, vrlo pobožan izraz. Kepec sklopljenih ruku gleda pred sebe, ravno u oči gledatelja slike, dok drugi pomalo rastreseno gleda na stranu. Iznad njih su veliki kupolasti prozori s vitrajima, a posebnu pozornost izaziva suptilna asimetrija toga prizora, premda nesklad nije neugodan, nego intrigira i zarobljava gledatelja, gotovo hipnotički zračeći s nejednakih pojava dječaka.

Iznad oltara, svećenika i ministranata, između vitraja, točno u sredini slike, diže se golemi križ s raspetim Isusom pa začudno i potresno uspostavlja ravnotežu u ozračju, a može se reći i u svemiru, jer na vrhu se, umjesto stropa, proteže nebeski svod, spuštajući se do pola nejasnih, sfumato naznačenih zidova, pa kupole prozora s vitrajima stoje na podlozi zvjezdana svoda. Ne vidi se kako je tamnosmeđi križ s raspetim Isusom pričvršćen, nego se čini da lebdi u zraku iznad oltara, svećenika, ministranata i vjernika, dižući se u nebesa, a kako gledatelj Isusa vidi iz donje perspektive, od prema nebu podignute glave vidljiva je samo krvava brada.

Izlazak iz hlada crkvice u osjećaj čudesne dohvatljivosti mističnih dimenzija, u nemilosrdnu, zrikavcima, pinijama i čempresima skiciranu snagu podnevnih vedrina koje napadaju, pobjeđuju i brišu svaku mlakost i posustajanje.

Kad bih samo mogao precizno, dovoljno istančano, ali ne lažno lirski, nego vješto i svjetlosno, opisati silinu događanja u danu bez događaja... No tko bi, danas, shvatio tu zahtjevnu napetost, tko bi htio, ili bio u stanju, vlastitim složenim osjećajima, uroniti u žeđ za čistoćom posebnih trenutaka? Što ću, odviše samotan, sa srazom te ispunjenosti i jada šupljega vremena, s odjecima što me izjedaju? A s druge strane, čemu uopće potreba grčevita izražavanja - ne mogu li posve sam podnijeti gorku slavu najprisnijih otkrovenja, u svetoj se tišini do kraja osloboditi svega grčevitoga, što zarobljava, kovitla i smračuje, pa postojano i sudbinski prihvatiti pustolovinu konačnoga, samo naizgled zastrašujuće samotnoga čišćenja?

Što se događa, pitao se, kad dovoljno osviješteni, vatrom takva podneva sagorimo sve nečisto, jalovo, pohotno, balast predrasuda, taština, iluzija, netrpeljivosti, dugo nam izvana ucjepljivanih, okamenjenih uvjerenja, bez uvida i razmišljanja prihvaćenih ideja i ocjena, svega za čime inače slijepo hlepi modrojutarnjim imperativom nepročišćeni duh? Kakvi se vidici rastvaraju kad se, unatoč okrutnoj prijetnji potpune izdvojenosti, ispraznimo od smetnji i zapreka, oslobađajući srce i misli, čineći ih primljivima za začudnost, novinu, blagost i silinu onoga što sja širinama neznane čistoće?

Bi li moje, već krtičje oči, podnijele sjaj tako drukčijega, neskrivenu, neublažavanu istinu, bih li podnio nesmiljeno odvajanje od uhodana, razumna smjera, od svih i svakoga - nepovratni pohod u odviše samosvojno, odviše zahtjevno neznano?

Sjeda u hlad masline pa nutrinom zrači, rasprostire i pomno boji pučinu, krošnje, stijene, ukrasno grmlje i obrise udaljena otoka, postvarujući oblike, mirise i sjaj. Sve što bi mogao objasniti, izreći, napisati čini mu se dosadno nepotrebnim, neprimjerenim i iritantno nevažnim za napor tako izoštrena, razarajućom bitnošću spoznaje pogođena bića koje više ne traži nikakav čin izvan sebe samoga, nikakvo uvijek očajničko i tašto

samodokazivanje, nego, sažižući besmislenost lutanja i slijepu taštinu dosadašnjih pothvata, žudi posve druge smjerove, što bi ih ionako malo tko ispravno shvatio i bio u stanju slijediti, kad bi ih on i mogao vjerno, dovoljno snažno i točno prenijeti, a cijela je stvar ionako uvijek u nemilosrdno oštrom zapažanju i točnom prenošenju posebnih, istančanih, u biti neprenosivih unutrašnjih gibanja - mjere onih izvanjskih, a to rijetko zaista uspije.

Osjeća da je u samomu srcu bistrine i prisnosti, a istodobno je beznadno tuđ svemu i svima oko sebe, ubuduće možda još nepripadniji, jer, slijedeći taj osjećaj (znao je da će ga slijediti, bez obzira na sve), zaronivši u tu rastvorenu, odveć sjajnu jezgru, koja se otkrivala jedino dostojnom pravih pregnuća, morao bi odbaciti sav dosadašnji život, zakone i pravila većine odnosa i ubitačne, okamenjujuće konvencije, koje, unatoč svojoj lažnosti ipak bitno vladaju svijetom i odlučuju o našoj prihvaćenosti ili odbačenosti, prilagođavanju ili izdvojenosti, o samomu našemu postojanju u sveopćoj, sveprožimajućoj i naizgled jedino stvarno, čvrsto postojećoj površnosti.

S određenom zabrinutošću i trncima strepnje ćuti da ga neumoljiva milina podnevne svjetlosti obuhvaća i odnosi sve dalje od sigurnih strujanja tekućih, njegovim bližnjima imalo prihvatljivih mišljenja, smjerova, stavova, ideja, pa ga od svekolike suvremene razumnosti nepovratno odvodi nekakvom drevnomu, zastrašujuće samotnomu, ali neodoljivo prisnomu središtu što ga se, otajstvenoga i nepoznatoga, s radošću *prisjeća*, poput davno izgubljene, odjednom pronađene, neprocjenjivo dragocjene stvari, koju tako dugo nije mogao naći upravo zato što je cijelo vrijeme bila *u njemu*, odviše prisna, odviše na dohvatu.

Osjeća da, što se njegove umjetnosti tiče, pravoga interesa (a bez njega se nije mogao prisiliti da bilo što radi) ima još samo za posve izvorne, najdublje i zato najteže, jedva postizive preljeve, koje bi najprije trebalo izlučiti, probrati istančanom, gotovo bolnom i vrlo napornom oštrinom uvida, a onda ih izbrusiti mukotrpnim, jedino vrijednim radom, kako bi iz zahtjevnih, a neopipljivih, teško uhvatljivih osjećaja postalo (i ostalo izraženo) nešto posve zbiljsko, čvrstom mrežom uhvaćeno čudesno tvarno, a ne naprosto površna, dosadna mješavina svega i svačega, očajnički nažvrljana iz straha pred često daleko plodnijom bjelinom papira i duše, bjelinom koja otvara mogućnosti proživljavanja prostranih, zamamnih, rijetko istraživanih krajolika šutnje.

No dugotrajni čin dostojnoga izvlačenja, određivanja i pročišćavanja tih preljeva zahtijevat će nemilosrdnu, potpunu zauzetost bića, svekolika se, inače gotovo neizbježna sebičnost stvaralaštva mora preobraziti u poniznu i u najvećoj mjeri postojanu nesebičnost, a ti će napori najvjerojatnije ostati neshvaćeni, sve više tuđi pregnućima, sposobnostima i afinitetima čitatelja, od čijih se interesa sve više i sve beznadnije udaljava. Ako smo pred sobom posve iskreni, naše je stvaralaštvo ponajprije namijenjeno drugima, ovisi o njihovu prihvaćanju i moći udubljivanja, o potvrdi što je pronalazi u primatelju, da ne ostane posve usamljeno, nevidljivo, nečujno i stoga nepotrebno, pa kako dakle premostiti tu rascijepljenost?

Pritiskala ga je težina paradoksa da jedino zaista vrijedno izražavanje zavisi od najdubljih, neobičnih uvida, od nesigurnih, samozatajnih probijanja neistraženim i

riskantnim područjima, no upravo zbog toga ostaje nerazumljivo i nezanimljivo većini Drugih za koje i nastaje. Je li, prema tome, zbilja postojano, istinsko stvaranje u biti jalovo, beskorisno, osuđeno na neku vrst autizma i zato posve nepreporučljivo, čak nemoguće? No to je jedino što još može raditi, u što se može poletno upustiti, jer bolno osjeća ispraznost svakog drugog načina.

Odsada ću doista pomno slušati, pomisli, *samo glas vedrina duboko u sebi, jer njima se, sebi sukladnima, obraćaju visoke vedrine iznad nas, čiji glas jedino vrijedi čuti i slijediti. Samo se u tomu glasu može udomiti jezgra istine za kojom mi je poći, jer samo nas je ta konačna potraga dostojna, ako je i uzaludna. Sve je drugo daleko uzaludnije - isprazno, besmisleno ili smiješno nisko. Zato ću slijediti samo taj neodoljivi glas, a čovjeka više neću tražiti, ni slušati. Odsada najprije vrhovno novo, što započinje šutnjom i sabranošću - naizgled posvemašnje, pripremno povlačenje, koje je čin bitnoga izlaska, možda u neko bistro nedjeljno jutro, a sve je ostalo suton uzaludna dana...*

Zijad DURAKOVIĆ

Bljesak

Velika jedra svod razapinje
Njedara teret nikud ne silazi
A ledni pogled daha sapinje.

Bljesak je trena, tlima što dolazi
Uzdah se tijesnim prsima uspinje
Kreštavim tonom u čula ulazi.

Plamenim repom luč hitro nestaje
Puknutim tragom visove prelama
Kroz stuba dima obzoru sustaje

Dok dalja njiše oštrim kukama.
Pepela trag za njim tek ostaje,
Zatomljen jecaj u mokrim rukama.

Josip MARIĆ

More mira

Tišina. Nepomičnost gusta
leži u svom kavezu pletenom
Zuj života je odavno mrtav
Šumor čula je ukočen u trenu
a njih trave još spava
Vrhovi čempresa se nijemo viju
Dok stara vječnost slijedi
Svoju ustaljenu putanju
Obuhvativši trajnu zadaću
Ukotvljen u prolaznost sada
List lagano nestaje u moru mira
Mlad kao rijeka poslije kiše,
Star kao putanja koju slijedi.

Nevenka NEKIĆ

Blaženiku i Rabiju Alojziju Stepincu 2001.

Ova katedrala panteon je hrvatskoga naroda.

U *ponosnoj poniznosti* prema Bogu i svome narodu živjeli su i umrli oni koji tu počivaju i na čije grobove naš narod hodočasti odajući im počast, ali i tražeći svoje nadublje i najbolje korijene. U ovoj zemlji Hrvata često su cvjetale pohare i svakojaka zla razarala su svetinje, gazila ljude.

"Mi si možemo podpuno predstaviti kako će izgledati apokaliptični jahači, o kojima govori Knjiga otkrivenja", piše iz zatočeništva jedne davne godine Rabi naš, Alojzije Stepinac.

I onda, kao i danas, puku su trebale *nečije oči* da bi se vidjelo ono skriveno, trebala je i treba *nečija nazočnost* da učini zemlju *nastanjivom za ljubav*. Legenda se ispreda u srcu naroda oko onoga tko je to zaslužio. Tako kažu da je Isus naslijedio sandale u kojima je njegov otac gazio prašnim zemaljskim putovima, a onda te iste sandale obuvaju svi oni koji su *upisani zlatnim slovima u vremena što nose zastrašujuću krinku nesnošljivosti i laži*.

"Ali kad se sjetim da je sveti Atanazije pet mjeseci živio u jednoj grobnici, pet godina u jednoj staroj napuštenoj cisterni, što da se žalim?" pisao je naš blaženik Alojzije 1955. iz zatočeništva, misleći pri tom više na druge, na svoj puk, na sve nesretne i potrebite. Znao je *da je najdublja tema ovoga zemaljskoga života da jedna osoba traži drugu*, jer *u životu nema važnije stvari od traženja ljudskoga bića*. A čime možemo biti tako bliski u tom traganju do li *dušom* darovanom od Boga *koja se nalazi u Vječnosti. Mi ljubimo jedino onu prošlost koja se pridružila Vječnosti* i one likove koji su Vječnost za života prepoznali. Oni su znali da moraju *moliti* za sve koji to ne čine, *patiti* sa svima koji pate, biti *sami* za sve one koji to ne znaju, jer samo u samoći čovjek susreće svoje *pravo lice*.

I sada *na pragu trećeg tisućljeća* stojimo *licem u lice:* naš blaženik, rabi *Alojzije Stepinac* i *njegov puk* kojeg je sebi skupio. Pa zašto dolazimo, romari moji, na taj grob? U ovoj drevnoj katedrali? Zar nemamo demokraciju koja nas vodi? Ne, demokracija, pa ma kakva bila, ostaje *ravnodušna prema dobru i zlu*, ona je izgubila vjeru u ISTINU, jednako kao i onda kada je dopustila da uz Alojzija milijuni nevinih čame u logorima. Demokracija je to znala, ali je šutjela. Ona šuti i danas. *Ona nije sakralna, nije ontološka, ne očajava zbog gubitka istine i pravde*, one u *Vječnosti* položene, one koju mi tražimo i u ovozemaljskim vremenima.

Za tim čeznemo na ovom grobu, tu nas čeka trag te veličine, tu se nalazi *duša asketa tužna lika* koji nam pruža ruku kao i davnih godina kada je iz svoje osame pisao često na kraju svojih pisama: "I vrata paklena neće je nadvladati..."

Konji

Sreća naša, to su konji vrani.
Ajdmo željo dok su razigrani.
Ivan Kozarac

Konji, ej konji u trku, u galopu na šokačkoj stepi.
Ta živa slika davnine i djetinjstva lebdi u okviru sjete.
A gle, ježđenje je znamen i današnjeg trena, kada duša čezne i strepi,
dok po njenom ekranu sjećanje šarene slike plete.

Eh, konji u trku, sunčane plohe i sjaj rumene zore.
Dani u smijehu, rascvjetali voćnjaci što cvatom kite mladosti rub.
A ti prolaziš i sanjaš davne makove gdje u žitu strastveno gore.
I usred buke, na mahove ućutiš da si osamljen kao poljski dub.

Konji iz snova. Davnina. Sunčana vrata rastvorena širom.
I danas, škrti zalogaj hljeba griska zub slomljeni.
Čovjek tetura i sanja o bijegu na polja zapahnuta mirom,
gdje ćurliče frula i pućpuda skupa s njom u vrbovoj sjeni.

Konji. Eh, samo san. Spomeni. A ovdje vonj izgorjela lima.
I kosti ljudske. I kose. Eto, takva je danas naša pljesniva java.
A možda negdje tišine čekaju i zovu, možda ih gdjegod ima,
i kroz njih lijeće vila iz bajke lijepa i plava?

Konji, ej konji. A sada buka motora. I život posvuda škrti.
U krčmi, pogledaj, od vina i umora klonula mlada glava.
A trebalo bi, kad bi se znalo i moglo proniknuti,
i spoznati ljubav i bezbrigu ptica i mirisnih šumskih trava...

Najstarije hrvatsko sveučilište nije osnovano 1495. godine

Tezu da je najstarije hrvatsko sveučilište (studium generale) osnovano u zadarskom dominikanskom samostanu 8. prosinca 1495. iznio je prvi put naš poznati povjesničar dominikanac Stjepan Krasić u svojoj doktorskoj disertaciji *Congregatio Ragusina Ord. Praed. (1487-1550)*, Romae 1972. Na stranici 118. raspravljajući u učilištima i sveučilištima na kojima su studenti Dubrovačke kongregacije stjecali znanje, on piše: "Provincia Dalmatiae saltem ab a. 1396. studium proprium Iadrae (Zadar) habebat, in quo fratres totius provinciae addiscebant.[1] Idem studium die 8 decembris 1495 fuit factum generale,[2] - Dalmatinska provincija je bar od god. 1396. imala vlastito učilište u Zadru na kojemu su se školovala braća cijele provincije.[1] To je učilište 8. prosinca 1495. postalo opće,[2]". U potvrdu svoje teze Krasić u bilješkama 1. i 2. donosi izvorni latinski tekst ustanovljenja provincijalnog, odnosno općeg učilišta, ali ne ulazi u potanju raščlambu tih tekstova, što je ipak bilo potrebno učiniti jer se u pismu generala Rajmunda iz Capue od 14. lipnja 1396. ne spominje izrijekom osnivanje provincijalnog učilišta (studium provinciale), nego upravo bogoslovnog učilišta (studium theologiae), dok se u pismu generala Joakima Turrianija od 8. prosinca 1495. također ne govori o osnivanju općeg učilišta, odnosno sveučilišta, nego samo u njegovu uređenju i akademskom ustroju (ordinatur).

Krasić je svoju tezu ponovio u raznim inačicama još u tri navrata sve do godine 1991., što znači da ju je postojano zastupao dvadesetak godina. Objavljujući u *Arhivskom Vjesniku* svoj prilog "Regesti pisama generala Dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392-1600)" on u uvodnoj riječi ukratko napominje " da je od g. 1495. u Zadru postojao generalni studij dominikanske provincije Dalmacije, na kojem je većina dalmatinskih dominikanaca završavala svoje nauke s mogućnošću postizanja doktorata kao najvišeg akademskog naslova, a bilo je slučajeva da su ga pohađali i talijanski studenti."[3]

Ovu kratku primjedbu naš je povjesničar opširno i dokumentirano razradio u svojoj raspravi "Filozofsko-teološki studij Dominikanskog reda u Zadru (1396-1806)" iz 1987. godine u kojoj iznosi mnoštvo do tada potpuno nepoznatih podataka što ih je pronašao višegodišnjim istraživanjem po domaćim i inozemnim pismohranama. Doduše, u ovoj raspravi koja je objavljena petnaest godina nakon doktorske disertacije on još uvijek zastupa mišljenje da je godine 1396. u Zadru utemeljeno provincijalno učilište, a tek godine 1495. generalno: "Bio je to studij koji je krajem XIV. st. u Zadru osnovala Provincija Dalmacije. To, naime, jasno proizlazi iz jedne odredbe generala dominikanskog reda Rajmunda iz Capue (1380-1399) od 14. lipnja 1396, u kojoj naređuje da se u zadarskom samostanu osnuje provincijski studij za Provinciju Dalmaciju,... Drugi važan datum u povijesti zadarskog studija bio je 8. prosinca 1495, kada ga je general dominikanskog reda Joachim Turriani proglasio generalnim, imenovavši odmah trojicu njegovih glavnih profesora : Ivana iz Zadra bakalaureusom

voditeljem tečaja, Dominika iz Senja regensom, te Antuna iz Modruša drugim bakalaureusom."[4]

Napokon, Krasić je svoje mišljenje o osnutku provincijalnog studija 1396. a generalnoga 1495., ponovio također u intervjuu sa splitskim novinarom Abdulahom Seferovićem u proljeće 1991. koji je objavljen u *Slobodnoj Dalmaciji* od 30. svibnja 1991. na stranicama 10-11., gdje između ostaloga čitamo: "Ali, zato se sasvim sigurno zna da je general dominikanskog reda Rajmund iz Capue 14. lipnja 1396. naredio da se u zadarskom samostanu osnuje provincijski studij (...). Drugi značajni datum u povijesti zadarskog studija jest 8. prosinca 1495. kada ga je general dominikanskog reda Joachim Turriani proglasio generalnim. Time je prestalo biti učilište samo jedne provincije. Postalo je opće za cijeli dominikanski red, na koje su sve provincije imale pravo slati studente."[5]

Međutim, naš povjesničar, poslušan činjenicama i dopuštajući mogućnost da je kroz dvadeset godina bio u zabludi glede osnutka generalnog učilišta u Zadru, radikalno mijenja svoju tezu u predavanju održanom 12. svibnja 1993. u Zagrebu pod naslovom "Nekadašnji generalni studij Dominikanskog reda u Zadru u vremenu i prostoru" koje je objavljeno u zborniku *Zmajevi Zadru u čast. Za jedinstvo hrvatske domovine*, Zadar, 1995, str. 41-73. Prof. Krasić u četvrtom dijelu svoga izlaganja iznosi ponajprije općenitu konstataciju da osnivanje dominikanskog učilišta u Zadru pada u vrijeme velikih političkih previranja ne samo u našim prostorima nego i u cijeloj Europi. Nakon što je prikazao ta previranja spominje jedan novi podatak, naime da je "1380. osnovana Dalmatinska provincija dominikanskog reda koja je od samog početka u Zadru imala svoje sjedište i tu, *malo iza toga, osnovala svoje generalno učilište*."[6]

Kada ga je osnovala? Krasić decidirano odgovara, iznoseći najnovije rezultate svojih istraživanja: "Generalno učilište u Zadru osnovao je 1396. general reda Rajmund iz Capue. U njegovoj odluci doslovno se kaže: 'Dana 14. mjeseca lipnja (1396) bilo je asignirano teološko učilište u zadarskom samostanu i bilo je dopušteno provincijalu i definitorima provincijalnog kapitula iste provincije da se mogu pobrinuti za dužnosnike'."[7] Ne upozoravajući svoje slušatelje i čitatelje da ovom tvrdnjom zapravo stubokom mijenja tezu koju je zastupao kroz dvadeset godina, naš je autor potkrepljuje s tri dokaza.

To je u prvom redu činjenica da dokument osnivanja učilišta potječe od generala reda, što nedvosmisleno upućuje na zaključak da se ne radi o provincijalnom učilištu, nego o generalnom, jer vrhovni poglavar reda nikada nije osnivao pokrajinska učilišta, nego je to bila dužnost samih provincija prema propisima Konstitucija.

Nadalje, u dokumentu osnivanja piše da je general reda *dopustio* (concessum fuit) provincijalu i vijećnicima zbora Dalmatinske provincije da se pobrinu za dužnosnike zadarskog učilišta, tj. za profesore i vršioce javnih službi. Naime, kao što u generalovu nadležnost spada osnivanje generalnog učilišta, tako je njegova zadaća da se pobrine i za njegove dužnosnike. No tadanji general reda Rajmund iz Capue - jamačno zbog nepoznavanja članova Dalmatinske provincije i njihovih sposobnosti - prenosi svoju vlast na dalmatinskog provincijala Ivana iz Drača, koga je dobro poznavao,

i na njegove suradnike da se pobrinu za sveučilišne dužnosnike, što također neosporno svjedoči da se u dokumentu iz 1396. godine radi o utemeljenju generalnog učilišta u zadarskom samostanu.

Napokon, kao treći dokaz u prilog svoje nove teze prof. Krasić iznosi podatak da je Rajmund iz Capue već mjesec dana nakon osnutka generalnog učilišta u Zadru poslao na nj jednoga talijanskog studenta radi stjecanja akademskih naslova: " Radilo se o fra Bonaventuri iz Ferrare koga je 26. srpnja 1396. asignirao general reda Rajmund iz Capue dopustivši istovremeno dalmatinskom provincijalu da mu u svojoj provinciji može podijeliti bilo koji naslov kao da se radi o članu njegove provincije."[8] Ova je činjenica tim značajnija što je spomenuti talijanski student mogao steći akademske naslove i u Ferrari gdje su dominikanci također imali generalno učilište, ali je general reda svojim činom očito htio naglasiti međunarodno obilježje novoosnovanoga generalnog učilišta u Zadru.

Samo istinoljubivi znanstveni istraživači imaju odvažnosti da se javno odreknu svojih stranputica i zabluda, premda su ih zastupali kroz dugi niz godina, a upravo to je učinio prof. dr. Stjepan Krasić u svome kapitalnom djelu *Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili Universitas Jadertina 1396-1807*, Zadar, 1996., u kojemu otvoreno priznaje: "Ovdje ispravljam svoj krivi zaključak koji sam - ne uzimajući u obzir sve relevantne činjenice - donio u svojoj studiji *Filozofsko-teološki studij Dominikanskog reda u Zadru (1396-1806)*, "Zadarska revija" 1-2 (1987), str. 15., da se radi o provincijalnomu a ne o generalnom učilištu."[9]

* * *

Međutim, ne postupa tako naš redovnički subrat akademik prof dr. Franjo Šanjek u svojim publikacijama glede osnutka i naravi dominikanskog učilišta u Zadru. U njegovu pisanju o toj temi mogu se razlikovati dva potpuno različita razdoblja. U prvome od 1966. do 1988. godine tvrdi s prilično terminološke nesigurnosti i sadržajne netočnosti da je u zadarskom dominikanskom samostanu 1396. osnovana neka "srednja škola", odnosno "svečani studij", dok je generalni studij utemeljen tek 1553. godine. Pogledajmo to pobliže. U članku "Dominikanci u našim krajevima" iz 1966. naš povjesničar piše: "Osnivanjem dalmatinske provincije u zadarskom je samostanu osnovana srednja škola na kojoj se predavala filozofija i teologija od god. 1396. Ovaj provincijalni studij postaje 1553. generalnim studijem s pravom podjeljivanja naslova 'lektora'. Predavanja na spomenutom studiju vrijedila su za postignuće viših akademskih titula bakalaureata i magisterijata. Ova visoka škola zatvorena je god 1808. odredbom francuskih okupacionih vlasti."[10]

U ovih nekoliko redaka ima više netočnosti. Prije svega, naš autor ne dokazuje, niti može dokazati svoju tvrdnju da je u zadarskom samostanu osnovana neka "srednja škola na kojoj se predavala filozofija i teologija od god. 1396." Doduše, on u bilješci 71. svoga članka upućuje na registarski sažetak pisma generala Rajmunda iz Capue (bez da ga imenuje) koji smo naveli u bilješci 1. našega priloga. Ali u tome sažetku,

kao što se svatko može uvjeriti, nema govora o osnivanju neke srednje škole, nego o osnivanju teološkog učilišta (studium theologiae), odnosno današnjim rječnikom rečeno: teološkog fakulteta. Nadalje, ta se neobična srednja škola bez ikakva objašnjenja poistovjećuje s provincijalnim studijem (studium provinciale) o kojemu također nema riječi u spomenutom registarskom sažetku generalova pisma. Napokon, taj nepostojeći provincijalni studij 1396. ne postaje generalnim 1553., nego te godine generalni studij osnovan 1396. postaje povlašteno europsko sveučilište (universitas privilegiata) s pravom podjeljivanja najviših akademskih naslova, navlastito bakalaureata i doktorata.[11] To sveučilište nije ukinuto 1808. nego 1807. godine.

Da prof. Šanjek godinom osnutka generalnog učilišta u zadarskom samostanu smatra god. 1553. vidljivo je iz još dva njegova kratka teksta. U članku iz 1986. godine "Dominikanci i razvoj školstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj" koji je napisao u suradnji s Ivicom Tomljenovićem čitamo: "Nakon uspostave Dalmatinske dominikanske provincije 1380. godine, zadarska samostanska škola uzdignuta je u red svečanog studija (1396) koji s vremenom postaje opći studij (1553) s pravom podjeljivanja naslova bakalaureata, licencijata i lektorata iz teologije"[12]. Ista tvrdnja s potpuno istim riječima ponavlja se i u knjizi Franje Šanjeka *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 1. *Srednji vijek*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988, str. 291.

Ali 1989. godine naš povjesničar korjenito mijenja svoje mišljenje o osnutku dominikanskog generalnog učilišta u Zadru. On te godine začudo prihvaća Krasićevu tezu da je generalni studij u Zadru osnovan 8. prosinca 1495. - što mu je, sudeći po prijašnjim publikacijama, bilo potpuno nepoznato - i neprestano je ponavlja sve do dana današnjega, premda ju je Krasić razložno odbacio već prije osam godina. Ne bi u tome prihvaćanju i ponavljanju jedne zastarjele i odbačene teze bilo ničega nedostojnoga jednoga znanstvenika kad bi je on pokušao obrazložiti i uvjeriti naše općinstvo da - usprkos Krasićevu odreknuću - ipak brani istinu. Ali takvome pokušaju nema ni traga u publikacijama našega autora, u što se možemo uvjeriti čitajući njegove članke, studije i knjige kronološkim redom:

a) U članku "Kada nastaje prvo sveučilište u Hrvata" iz 1989. godine dr. Franjo Šanjek piše: "Prvo sveučilište u Hrvatskoj stvarno datira od 8. prosinca 1495., kada je 'studium solemne' zadarskih dominikanaca (osnovan 14. lipnja 1396.) dobio prerogative 'generalnog studija' sa sveučilišnim povlasticama."[13]

b) U knjizi *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7-20. st.)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., str. 179, nalazimo istu tvrdnju, ali opet bez obrazloženja: "Prvo sveučilište u Hrvatskoj datira od 8. XII. 1495, kada je dominikanski 'studium solemne', koji u Zadru djeluje od 14. VI. 1396, uzdignut u red evropskih 'studia generalia' sa svim sveučilišnim pravima i povlasticama. Ustanovom tada upravlja *regens* studija Dominik iz Senja s Ivanom iz Zadra i Antunom Modruškim, bakalaureatima odsjeka 'artium' i teologije. Drugim riječima, dominikanski generalni studij (sveučilište) u Zadru ima dva fakulteta, fakultet 'slobodnih vještina' (filozofski) i teološki."

c) U drugom, prerađenom i dopunjenom, izdanju knjige *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993, str. 291, čitamo potpuno iste rečenice kao u članku iz 1986. godine i u prvom izdanju istoimene knjige iz 1988. godine: "Nakon uspostave Dalmatinske dominikanske provincije 1380. godine, zadarska samostanska škola uzdignuta je u red *svečanog studija* (1396) koji s vremenom postaje *generalni studij* (1495) s pravom podjeljivanja naslova bakalaureata, licencijata i lektorata iz teologije." (Razlika između ovoga teksta i onih iz 1986. i 1988. je samo u tome što je sada godina osnivanja generalnog učilišta 1495., a ne 1553.).

d) U knjizi pisanoj u suradnji s Frankom Miroševićem *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, I. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 149, nalazi se gotovo doslovno isti tekst kao u knjizi navedenoj ovdje pod b) iz 1991. godine: "Prvo sveučilište u Hrvatskoj datira od 8. prosinca 1495. kada je dominikanski 'studium solemne', koji u Zadru djeluje od 14. lipnja 1396, uzdignut u red europskih 'studia generalia' sa svim sveučilišnim pravima i povlasticama. Ustanovom tada upravlja regens studija Dominik iz Senja s predstojnicima odsjeka 'artium' i teologije, Ivanom iz Zadra i Antunom Modruškim. Drugim riječima, dominikanski generalni studij u Zadru ima dva fakulteta, fakultet 'artium (filozofski) i teološki."

e) U časopisu Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu *Croatica Christiana Periodica*, XIV (1994) 33, u članku pod naslovom "Petstota obljetnica prvog hrvatskog sveučilišta (1495-1995)" Uredništvo (čitaj: glavni urednik dr. Franjo Šanjek) piše: "Osmog prosinca 1995. navršava se pet stoljeća otkako je dominikanski provincijalni studij (studium solemne) u Zadru uzdignut u red europskih 'studia generalia' sa svim sveučilišnim pravima i povlasticama."(str.193.).

f) U drugom, prerađenom i dopunjenom, izdanju knjige *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.-20. st.)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., opet čitamo već poznate rečenice: "Prvo sveučilište u Hrvatskoj datira od 8. prosinca 1495. kada je dominikanski 'studium solemne', koji u Zadru djeluje od 14. lipnja 1396., uzdignut u red europskih 'studia generalia' sa svim sveučilišnim pravima i povlasticama. Ustanovom tada upravlja regens studija Dominik iz Senja s predstojnicima odsjeka 'artium' i teologije, Ivanom iz Zadra i Antunom Modruškim. Drugim riječima, dominikanski generalni studij u Zadru ima dva fakulteta, fakultet 'artium'(filozofski) i teološki." (str. 329-330.).

g) U članku "Humanistička izobrazba, temelj hrvatskih i europskih integracija" iz 1997. godine osnovna teza se i dalje nekritički ponavlja, ali se stavlja u jedan vrlo problematičan povijesni kontekst: "Zamisao Ivana Stojkovića o osnutku prvoga sveučilišta u Hrvatskoj formalno se ostvaruje godine 1495. Naime, pismom od 8. prosinca te godine, *Joakim Turriani*, vrhovni starješina dominikanskog reda, nalaže da se zadarski *studium solemne* osnovan još 14. lipnja 1396, za potrebe novoosnovane Dalmatinske dominikanske provincije (1380), preustroji u *generalni studij* sa sveučilišnim pravima i povlasticama.

Prvo hrvatsko sveučilište utemeljeno je, dakle, dvije godine nakon krbavske katastrofe (9. rujna 1493.), što potvrđuje odlučnost Hrvata da se i prosvjetom odupru mnogo nadmoćnijem otomanskom osvajaču." [14]

h) Naposljetku, u studiji "Crkva i kršćanstvo" objavljenoj u reprezentativnom djelu *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. II, Školska knjiga, 2000. na str. 244. opet se neinventivno ponavlja: "Osmog prosinca 1495. zadarski dominikanski *studium solemne*, koji u spomenutom gradu djeluje još od 14. 1ipnja 1396. godine, uzdignut je u red europskih *studia generalia* sa sveučilišnim pravima i povlasticama. Činjenica da je prvo hrvatsko sveučilište utemeljeno dvije godine nakon krbavske ratne katastrofe (1493), potvrđuje odlučnost jednog naroda da se protiv mnogo nadmoćnijeg neprijatelja brani i kulturom."

Pripomenimo samo da ne dolikuje jednoj studiji objavljenoj u monumentalnom zborniku namijenjenom najvišem domaćem i inozemnom znanstvenom općinstvu s pretenzijom davanja objektivnih informacija, da jednostavno prešućuje Krasićevu i Verešovu znanstveno obrazloženu tezu o osnutku generalnog učilišta 1396., dok u dva navrata upućuje na autorov članak iz 1986. u kojemu se zastupa zastarjela teza o osnutku generalnog učilišta 1553.

Iz svega navedenoga očito proizlazi da se prof. Šanjek u posljednjih dvanaest godina, na žalost, ne bavi istraživanjem istine o osnutku i naravi dominikanskog učilišta u Zadru, već jednostavno ponavlja Krasićevu zastarjelu i neospornim razlozima opovrgnutu tezu te je posuđuje tako uglednim povjesničarima kao što su Tomislav Raukar[15] i Agneza Szabo[16] dezinformirajući na taj način i domaće i inozemno znanstveno općinstvo. Znakovito je naime da naš povjesničar nikada ne citira u prilog svoje teze registarske sažetke generalovih pisama koje smo naveli u bilješkama 1. i 2. jer bi tada svakome bilo jasno da se pismom od 14. lipnja 1396. ne osniva nikakav "svečani studij" (studium solemne), nego "teološko učilište" (studium theologiae). To pak znači da je osnutku teološkog učilišta nužno prethodilo postojanje filozofskog učilišta (studium philosophiae ili facultas artium) na kojemu je školovanje prema tadašnjim propisima Dominikanskog reda trajalo pet godina, od kojih su prve tri bile posvećene proučavanju logičkih znanosti (logicalium), a sljedeće dvije proučavanju naravne filozofije (naturalium).[17] Prema tome, nakon što je zadarsko filozofsko učilište između 1391. i 1396. ispunilo propisani petogodišnji tečaj - a o njegovu postojanju i radu ima obilje podataka u službenim ispravama[18] - general Reda Rajmund iz Capue osnovao je 1396. godine teološko učilište pa su ta dva učilišta činila studium generale (sveučilište) Dalmatinske dominikanske provincije, odnosno prvo hrvatsko sveučilište.

Studium generale kao najviša školska ustanova koja se u srednjem vijeku sastojala od najmanje dva fakulteta, kao u većini europskih gradova, a najviše od četiri, kao primjerice u Parizu i Pragu, nije nikada osnovan jednoga te istoga dana, nego je morao proći povijesni hod od filozofskoga fakulteta, koji je bio fundamentalan i obvezatan za sve studente, do jednoga od triju viših znanstvenih struka, to jest do teološkoga, pravnoga ili medicinskoga fakulteta. Stoga prof. Šanjek i njegovi sljedbenici pogrešno čitaju registarski sažetak pisma generala Reda Joakima Turrianija od 8. prosinca 1495. kada

tvrde da je toga dana osnovan dominikanski studium generale u Zadru. Ponavljamo: takav je čin, s obzirom na nužan povijesni slijed od filozofskoga fakulteta do teološkoga, jednostavno nezamisliv, a u povijesti visokoga školstva nije se nikada ni dogodio.

Turrianijeva naredba promatrana u svom povijesnom kontekstu znači zapravo da se prethodno postojeće generalno učilište, koje je osnovao general Rajmund iz Capue 14. lipnja 1396., a koje je u drugoj polovini XV. stoljeća zbog turske provale u zadarsko područje prekinulo s radom, nakon smirivanja prilika trebalo ponovno uspostaviti, obnoviti i ustrojiti.[19] Zato valja obratiti pozornost na činjenicu da general Turriani u svome pismu ne naređuje da se generalno učilište u zadarskom samostanu osnuje, utemelji (assignatur), nego da se uredi, ustroji (ordinatur)[20], što potvrđuje imenovanjem triju glavnih dužnosnika : Ivana iz Zadra za tumača Biblije (cursor), Dominika iz Senja za učitelja učilišta (magister studii), tj. za rektora, i Antuna iz Modruša kojega služba u pismu nije navedena.

Zaključimo: u Turrianijevoj naredbi od 8. prosinca 1495. ne radi se o osnivanju jednoga ab ovo novoga generalnog učilišta, odnosno sveučilišta Dalmatinske dominikanske provincije, nego o ponovnom uspostavljanju i uređenju jednoga zbog povijesnih neprilika privremeno ukinutog generalnog učilišta koje je osnovao Rajmund iz Capue 14. lipnja 1396. godine.

Sa zadovoljstvom bilježimo da je dr. Hrvoje Kraljević, ministar znanosti i tehnologije, iznoseći razloge za osnivanje novoga sveučilišta u Zadru, nedavno izjavio: "Mnogo je razloga za osnivanje zadarskog sveučilišta, počevši od činjenice da je davne 1396. ovdje utemeljeno generalno veleučilište." [21]

BILJEŠKE

1 U ovoj bilješci autor citira registarski sažetak generalova pisma koje glasi: "Die 14 mensis Iunii [1396] fuit assignatum studium theologiae in conventu Iadrensi, et concessum fuit provinciali et diffinitoribus capituli provincialis eiusdem provinciae quod possint ibi providere de officialibus." (usp. *Registrum litterarum Fr. Raymundi de Vineis Capuani Magistri Ordinis 1380-1399*. Ed. Thomas Kaeppeli O. P., Romae, 1937, str. 218.).
2 Krasić citira registarski sažetak generalova pisma iz pismohrane Reda (AGOP): "In eodem conventu [Iadrensi] ordinatur studium generale. Et magister Johannes de Iadra fit cursor, frater Dominicus de Segnia magister studii, frater Antonius de Modrusia, de studentibus provincialis provideat." (AGOP IV, 11 f 155 ᵛ).
3 *Arhivski Vjesnik*, XVII-XVIII (1974-1975), sv. 17-18, str. 159.
4 *Zadarska revija*, XXXVI (1987) 1-2, str. 15-16.
5 *Slobodna Dalmacija*, 30. svibnja 1991, str. 11, stup. 2,3.
6 S. KRASIĆ, Generalni studij Dominikanskog reda u Zadru (1396-1807), u: *Zmajevi Zadru u čast*, Zadar, 1995, str. 58. - Potcrtao T. V.
7 *Isto*.
8 *Isto*, str. 59-60.
9 S. KRASIĆ, *Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili 'Universitas Iadertina' 1396-1807*, Zadar, 1996, str. 304, bilj. 34. Isti ispravak nalazi se u raspravi "Filozofija i filozofska učilišta hrvatskih dominikanaca od XIII. do XIX. st.", u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XXII (1996) 1-2 (43-44), str. 66, bilj. 272.
10 *Bogoslovska smotra*, XXXVI (1966) 3-4, str. 722.
11 S. KRASIĆ, u bilj. 9. nav. dj., str. 313-343; T. VEREŠ, *Dominikansko opće učilište u Zadru (1396-1807). Prvo hrvatsko sveučilište*, Zagreb, 1996, str. 51-63.
12 *Croatica Christiana Periodica*, X(1986) 17, str. 54.

13 *Glas Koncila*, 20. kolovoza 1989, str. 5, stup. 3.
14 *Hrvatsko slovo*, III, br. 120, 8. kolovoza 1997., str. 18. stup. 1. - Koliko znamo, nijedan se narod nakon katastrofalnog poraza u ratu nije borio protiv nadmoćnog neprijatelja osnivanjem sveučilišta.
15 T. RAUKAR. Društveni odnosi srednjovjekovnog Zadra (U povodu 500. obljetnice zadarskog visokog školstva), u: *Croatica Christiana Periodica*, XIX (1995) 35, str. 147.; *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997, str. 470-471; *Lexikon des Mittelalters*, Bd. IX, München, 1998, stup. 440.
16 A. SZABO. Sveučilište (univerzitet), u: *Hrvatski leksikon*, II. sv., Zagreb, 1997, str. 505.
17 Petogodišnji studij filozofije uveden je na Općem zboru reda u Genovi god. 1305. (usp. *Acta Capitulorum Generalium Ordinis Praedicatorum*. Romae-Stuttgardiae, 1899, atr. 12-13. Vidi također: A. M. WALZ, *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*, Romae, 1930, str. 125-126.
18 Kao u bilj. 1 nav. dj., str. 214-218. - T. VEREŠ, U potrazi za najstarijim hrvatskim sveučilištem, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XXV (1999) 1-2 (49-50), str. 226.
19 To sam ponešto opširnije objasnio i dokazao u svojoj knjizi nav. u bilj. 11., str. 44-49.
20 Usp. J. MAREVIĆ, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, II. sv., Velika Gorica - Zagreb, 2000, str. 2164.
21 LJ. I. BALEN, Od jeseni brucoši i na zadarskom, petom hrvatskom sveučilištu, u: *Vjesnik*, br. 19.134, 17. veljače 2001., str. 5., stup. 1.

Marinko MARINOVIĆ

Sveti Ante

Sveti Ante
bile brade
za svu dicu
Zadra znade.

On im nosi
sniga grudu
da sva dica
dobra budu.

Nosi njima
smišne krinke
što raduje
male klinke.

I u vrtić
s bradom ide
da ga dica
bila vide.

Sveti Ante
bile brade
za svu dicu
Zadra znade.

(17. siječnja Sv. ANTE)

More

Mežuri se mreška,
giba i debeli,
skorupi, kuželji,
valja i pljuska,
sinje more,
nevjerno polje.

Zanjiše se uziba,
smuti, uskoleba,
uzavri, uzbuči,
zabijeli i zavali,
nevjerno polje,
sinje more.

Slapi se buči,
uji, šumi,
pusto, navalito,
stiša i smiri,
sinje more,
nevjerno polje.

Ulijepi se utiša,
zaiskri, zasiti,
mirno i hučno,
ko ulje, ko staklo,
nevjerno polje,
sinje more.

Radovan TOLJANIĆ

Čekajući anđela

Čuo sam riječ
što osnažuje
kao uvijek u dubini sna,
miljama od zore
bila je blizu jastuka
dok paperje je mraka na škurama
poprimalo oblik
okruglih kapljica rose.

Kad sam se probudio
sunce je na pijesku žala
milovalo tugu morskih konjica.
Nijedan nije postojao zavjet
da učvrsti vjeru
u modru gradu
zidanu od kamena na kamenu.

U blijedu zelenilu jutra
shvatio sam da nikada neću čuti
molitvu u crkvama od suhozida
ako se ne vrati anđeo
i još jednom ne reče riječ
koja me čini jačim,
koja ohrabruje.

Marela MIMICA

U školjci ljeta

Zavjesa na pranju
- gol prozor preplavljuje
sunčeva svjetlost

Kamen sjedi.
Sparina leži
na njemu

Suša spušta
umornu sjenu krošnje
bliže zemlji

Djetinjstvo dana:
zrnca žuta peluda
na kaplji rose

Sunce u žitu
blijedi srpolik mjesec
na nebu

Nepomično nebo.
Plavkasto obojen zrak
miriše na dim

Kolovoz suši
otvoren dlan lista,
znoj natapa ruku

Na žrtveniku
novog asfalta - život
stare murve

Ljetno popodne
zatvara rebrenice
šutljivom prozoru

Sunce i lahor -
ljeto na zavjesi
njiše leptira

Razmaknula luna
zrakastu koprenu
- sparna noć...

Zažutjelo sunce
na pročelju novogradnje
tekuće zlato

Joja RICOV

Mukopoj Imothae Rvatâ

Pribilješke uz Kljenkov "Zavjet"

pjesma u prozi
ili poezija proze?

Iznimno pripovjedno tkivo, poezija proze. Devet joj sijelnih postaja čitateljske meditacije slijedom: *Skladbe, Zdjela, Requiem, Šijun, Domobran, Tamnicom, Zavjetna škrinja, Triptihon.*

"SKLADBE". Trgam izravno iz tkiva čestice fraznih ustroja, sintagme, figuralija. I već u "Pragu" štip: "I dok blagujemo unutra, svi oko stola i zdjele, svjetlost se pomakla s praga i trne. Ali taj kamen i dalje blista, krune ga vrele zvijezde. Djeca hoće riječ, objavu da jesu u gozbi. A mrtvi u isti čas ustaju od stola i hitaju u sveti smiraj kamenoloma."

Jasno izbija, prvim lovom zjene, lapidarnost slike svedene na metaforu, simbol, kao šaku, kralježnicu što drži slog.

"Vrt" - drugi zapis, ishodište je, kolijevka i grob. Naslov je amblem koji vuče kao jezgra, personalitet, epicentar ognjišta i svijeta.

Kljenkova proza - detektiram - ročena je u nizove sukladnih kadrova klesanih sjekirom jezika. A sve što dižem okom pozornica je doma u mijenama preobrazbî do u iščeznuće.

Korača ratar: kao da niče iz zemlje ("Glasnik", "Republika", 1972).

Fenomeni prirode u kompozicijskom jedinstvu, kao protagonisti, skladaju vidokrug u orkestar krajolika: život. Tekstovi u mimohodu, svaki put nanovo, svjedoče i uzdižu poetičko vrhovništvo personifikacije u okružju gdje i zvuci svijetle pa ti zvučni krajolici u deskripcijskom crescendu prizivaju preobrazbe Šopu, više no Vuletiću, blizanačkog svijeta: "Od svečanog zvuka pokrene se bonik: on je taj zvuk i krvotok, i biva svijetao i svečan: zvonik!

Što to sada zvuči krvotokom bonika, njegovim rukama. Pejzaži se obnavljaju i pred njim huče potoci i doline. Tijelo bonika biva svečan pejzaž: eno, i udovi mu se preobraziše u zvuk."

iskonu ususret

"Raskid"je razmatrajno krijumčarenje enigmom u opstojnosno ugroženu vremenu: umnažanje ili, još postojanije, cijepanje jastva u mučnoj dvojbi paralelne utrke sa sobom nedosezivim: "Prolomilo se u njemu vrijeme, propuntalo rodbinstvo i srodstvo, utemelji se neprijateljstvo u strahu od blizine i izjednačenja (...) kad izricaše

sve pretke a zapravo njega koji je jedan, i koji to hoće biti, dok to nije ni mogao znati, jer nije ni slutio da će poći za njim i dozivati ga; iako istom stazom, krenuše u dubinu različita vremena." Potom neposredno "Ravnovjesje", u dinamizmu oprekâ, doticanje i uron, pače dragovoljna predaja, uobraziljbeni opjev ishodišta, povratak zemlji, samoj međi onkraja: "Idemo iz ove zbilje u zbiljsku srčiku moje povijesti. Potom: Blagoslov ovoj dubravi, ovoj žrtvi što me vezala uza se."

mrtvi ili živi?

"ZDJELA" (71.) punkt je susreta mrtvih sa živima. Njome se ljeskaju preljevi *jestva*, što hoće reći bivstva, u protjecanju, ona je trajna pozornica u arhetipskome micanju počéla, poglavito vatre i svjetlosti. U sveopćoj - našoj, zna se - "posvudnoj oskudnosti" obredna su sjaja méte kretanja: zdjela, gozba, pîr. Zbor je o labirintalnu artizmu apstrakcijskih odmatanja unespokojena duha, sjedišta prometejske znatiželje, tmuši ustajalosti diktatorskog doba u kojem stoluje "tama vijeka", kolju "mukotrpne noći" a "obzor je zauvijek zatvoren". Kako je ona "smjer minulih", "okup, bratimstvo, vjekovanje i blagoslovnost", zdjela je i "nalog da izdržimo zemaljskost, svoju plodovitost, svoj stas", u sublimaciji pričesna kaleža života "zdjela je rodoslovna povelja, gnijezdo iz kojeg prhnusmo". Ona je "vaga, uteg, kazna i izbava, san i kovitlac" ali i "okrenutost u se", jer u njoj ratar "dijeli obrok s Bogom". Kljenak opijeva korijene sirotinjstva i neimaštine, sovi "zdjelače, zdjelonosce, apostole zdjele" koji putuju bespućima, koji putuju svijetom "ne da trguju, trže, nego da dijele", koji odasvud hrle u zajedništvo, u "sudbu blagovanja". I tako, u meditativnoj inkantaciji "zdjela: mjera vijeku, žrtvenik oskudice, zajedništvo i udjel u sreći" pokreće kapitalno pitanje: "Tko komu pripada: mi živi njoj, ili mrtvi zdjeli, ili zdjela mrtvima"?

Recima ovim, svim, grgòlji slutnja težnje: izići iz oklopa! Usudna metaforička zgusnutost ove desettaktne litanije izdiže zdjelu do u znamen istoznačnice s izvorom života u tantalskoj poziciji između "čiste oskudice" i "dohvata izobilja" - "zauvijek".

dom

"REQUIEM" - poruka čuvanja svojnosti i njena pronošenja worldom: *Uzmi dom svoj, ne zaboravi san ponijeti, ješnu zdjelu i kruh... i škrinju, i oporuku... i pretke... i svoje pamćenje... i večer...*

Jasna je ova briga, ova danonoćna skrb kada znaš gdje živiš, kada znadeš s kim. A sve je - nećeš?! - nadomak, i sve je stalno s tobom i sve je neizbježno tu. I disanje i protok. I slutnja - mila li mi susjeda. Dušmanin napadač, a na Božjem miru, tu preko praga, koji - ne vjeruješ? - kao "progonitelj nasrće na okrug moje kuće i ori počela moga doma".

Narod ovdje navire u projekciji naraštajne povorke i putnika s nadom uplova "pod toplo Božje krilo" kamo smo "stoljećima već jedan za drugim išli". Autor brazdi sveništiteljsko nasilje prepoznativa mitomanskog otimača koji "u svakoj kući ore

hrvatsku baštinu, razbaštinjuje baštinike - u svaki grob polaže se Hrvatska". To je cvil nad razorenim domom u Maslenici gdje "moj otac Ante, brat Ljubo i moj Mislav zajedno čuvaju posljednji znak ... i zajedno blagujemo za istim stolom" svoju Ješuinsku pričest: "Ovo je tijelo moje, ovo je moja kuća i moj pepeo." Poput Noe "ponesi i pticu svoju"! Poet ozbiljuje viziju uznesenja doma: "Kao zvijezda vatrena smješta se u nebo. Moja kuća."

Obramben domovinski rat poistovjećuje se s Kalvarijom, on je istovjet s razapinjanjem, vlastitim na Golgoti, ali i opomena zlotvoru: "Ne mogahu uteći, mučitelji: vlastita mučila prikovaše ih o mrak: znak da su dovršili zlodjelo." Naposljetku nebovap: "Kad me zovneš, Bože, primi me s ovim domom." Završna slika: "Evo, i Bog se smješta u obzor moje kuće, tvoreći s domovinom neporeciv krug."

"ŠIJUN" - raspravljajna meditacija racionalna tijeka mîsli, sjećanja, prosudbi i asocijacija. Njegov 3. stavak doseže blistav poetski uzlet, on sav svjetluca kao skamenjena metafora: "Ti si kruh, možda jedna strana sunca, ili dno riječi, moja muka da imenujem san. Bog silazi u tvoje ledene oči. Iz vijenca joj sveci kradu bjelinu. Napolju kiša skida nebo." Kljenak ga apostrofira sentencom: "Oprostili bi nam sve, samo ne našu nevinost." Zadnja tri stavka o svome rodu, o nama ("mi doplovili iz pamtivijeka") kazuju columbozoran, alegorijski plov lađom prema žuđenu, ognjicom iščekivanu otoku, luci sanjane Slobode.

snoviđajna himan branitelju

"DOMOBRAN" je snoviđajna himan branitelju, u kojoj "lubanja plamsa, tijelo gori: to se sunce mrvi... to u ljetu zori zrela smrt doline". Iz toga pitanje: "Tko koga kruni: sunce mrtvaca, ili mrtav ratnik trne u svjetlosti"? I, pashalan odsjev završnice: "On izlazi u svjetlost, i eno, sad će preći opasnu crtu na kojoj je zastao. Zadržite ga smjerna za ovu svijetlu zemlju: neka čuje zvona Gospe od anđela što se i večeras glase u Imotskom."

Ovdje se javlja anđeo koji, kao Vergilije Dantea, prati pjesnika, sokoleći ga: "Put slobode put je vaše izbave; i još uvijek govori: u desetljeće, u stoljeće, u tisućljeće."

Dužni smo međutim reći i sljedeće: u svim stavcima ovog pitkog duhopoja Mladen nam Kljenak izlaže blago svojih pola stoljeća pohranjivanih, hambarenih ljetina i jematvi, svoju oporučnu bašćinu. Domaju gleda, ali i sni i ćuti, kao utočište, kao obećanu zemlju Izrael, po izlasku iz ropstva. Kao "svetu zavjetninu" prema kojoj su "trudni, zemljom, morem", zrakom hrlili sinovi Imotske krajine, hodočasteći - raseljeni! - zavičaju: gdje se čovjek izjednačuje s grobom u monološkoj inkantaciji sprovodno, koračajno, stôjno sricana "Epitafa"; gdje vlada "neizlječiva sunčanica, groznica vječnosti", a "u prah razlaže se povijest"; gdje u srpanjskome danu gori "sunčevina, ova blagotvorna istost... na gumnu: pokraj čatrnje gdje smo i mi "pozvani k zdjeli, u blagotvorno blagovanje", a "Božić svijetli: i skromnu kuću pretvara u dvore"; gdje je - pogledaj ga! - "studenac: ne pojilo studeno, nego prsa živodajna".

"Mùka" se šílji u grušnu jezgru stradalničkog usuda zastrta mrklinom tlapnje u otrgnuću s debla. U alegoriji "S tijelom" pak piščeva poruka stapanja s Domájom vrišti u lozinci: *ukopati se u kolijevku*, živjeti *za svijet po mjeri kolijevke a ne groba*, jer - dijagnosticira on - *tlapnje su to: iznutra se talim, grudi su mi viganj. U tijelo!* - kriči - *zavjetnu postojbinu*, u *osvojenu među*. "Mùka" je fantazmagoričan a životozovan opjev i samoukopa - paradoksalna himan tijelu kao nukleusu vitae koja se uskrsnućem vraća u prapočetni, ishodišni vrutak tisućljeća.

"TAMNICOM" poet, s povlasticom dijagnostika, ali i proroka mudroslovca, plete spoznajnu čipku opstojnosti, dube egzistencijalnu filozofiju vlastitoga stanja u vremenu-nevremenu po lomu "hrvatskoga proljeća": *Mi smo rat doline: tuće i u nama tamno vrijeme straha*. A budući da je "sve iz davnine i zavjetovano davnini, čim se zbude", jedinka i nije drugo doli integralno zrno u pogači jednog naroda, zato ova autorova opijenost domom bubri, plamsa do u oganj sunčanice, pršti do u bunilo, a pojedinac se očitava kao nezatajiva rezultanta ethnosa iste kobi, ista curriculuma povjesnice: "Ovaj drum, jamačno, uvire u drevnu hrvatsku Emothu", a "Tamnica" se pita: "Kamo to jezdimo: u Emothu, u tmicu, ili u tamnicu?" (Objelodanjeno u "Republici", 1972.)

apsolutna nepovjerljivost

"ZAVJETNA ŠKRINJA", završna prozna karika Kljenkove kolajne "Zavjeta", račva se u sedam skladbenih postaja dramskog dijaloga što ga mučno, s obratima, vode Gost i Tesar - pisac sâm.

Gost: "Uzalud žuriš: samo podmećeš vrat pod konopac koji se njiše." Gost, politički bjegunac, u paranoičnoj psihozi gonjenja sumnja i u dobrohotna Tesara koji mu je kao zvijeri na odstrjel pružio utočište. Kao piščev alter ego, u trenu očajničkog bezizlazja sućutan nad sobom samim, on će bolno konstatirati: "Tesar je zgotovljen kao vijek".

Počujmo ih na tren:

"Tesar: - Jesi li kovao zavjeru?

Gost: - Kakva zavjera!

Tesar: - Pa ti si nevin! Ja svjedočim za te.

Gost: - Oni su za mnom. Pretražuju otok.

Tesar: - Vidio si ih?

Gost: - Stalno su mi bili za petama. (...)

Tesar: - Što kričiš! Dosta, tko će te čuti. Mi smo i onako ostavljeni u ovom pustom mjestu, posljednja obrana, kad su se svi povukli.

Gost: - S progoniteljima si u dosluhu. Ti si njihova produžena ruka. Ti si potkazivač!

Tesar: - Ne ćeš me ostaviti. Ja nisam dovoljno jak da sam izdržim. Treba mi i tvoja slabost da budem jak. Nedostaje mi tvoje umiranje da oživim ovaj prostor. (...)

Gost: - Odveži me! Sad ja zapovijedam. Odriješi me!

Tesar: - Bit ćeš slobodan. U svoj čas!

Gost: - Ti si taj progonitelj. Ti si ta neoboriva uredba. Ti si taj nenaravni smisao, moje poricanje!

Tesar: - Ne poričem te ja, ti se poričeš: u sebi poreknut."

U hrvanju koje raste, stalno u obratima, još koji letimičan uštip: Gost: "Nije to granica smrti: ovo je međa života." Tesar: "Mjera za tvoje tijelo, smjer za tvoj svršetak. Križ!" Gost: "Ne ću ovog suca! On je oličenje bezdušne krute pravde." Tesar: "Nisi me ti odabrao. Ja sam tebi zadan. Ti si me zadao." (...) Gost: "Cijelog vijeka pisao sam nekrologe!" Tesar: "Miševi su grickali tvoje pjesničke listiće", a "ti si grickao domovinu!"

Očita je iz ovih isječaka i optužbeno uvjerljiva, opipna, mudroslovna dimenzija "Zavjeta", njegovi dijaloški zaleti verbalna sudskog dvoboja, svrdlanje u ulogu i svrhovitost spisateljske ostavštine. Pisac obducira vlast, aparat moći društva: Gost: "Ti nisi sudac! Ti si izvršitelj!" Tesar: "Moli da te izbavim, ali ne ćeš biti izbavljen!" Gost: "Ja nisam heroj, ja sam krhki ljudski vijek utamničen u odanost ovom otoku."

Mladen Kljenak, svjedok Mračare svedopirućeg jugoboljševičkog totalitarizma, ne prestaje rvati se u dvojnosti usprotivljenih protagonista Tesara i Gosta kojih duel u solidarju zajedničkog usuda profetski najavljuje:

Gost: - Bit će riječ, ne kao utočište, sklonište bjeguncu, nego posljednji iskani smisao, sazreo plod, rod, hranjiv kraj: ne ornament nego čista kuća, rođenje, otpor. Ta ura što ne mjeri vijek, nego ga objavljuje.

Tesar: - Baš je prikladna ova škrinja. Za ukop - mjera je tu: po dužini i širini. Čak toliko prostrana da bude za obojicu. Iako je crvotočan poklopac.

Gost: - Ne ćeš me dokončati. Ne možeš. Ti si već dio mene, dio moje nerazorene cjeline. Ja sam te pripravio za uskrsnuće u zvuku, u punini, opipljivosti; ja sam te baštinio, ja sam te zavjetovao jednoj budućoj blagoslovnoj povijesti, izobilju govora i zemlje. Mi moramo dovršiti ovaj krov, pokriti te križeve, obnoviti ljudskom mjerom ovaj taman svijet. Ti ne ćeš to učiniti! Ne prilazi mi! Ne traži to od mene: ja te ne mogu razapeti na križ koji si sam pripravio. Prije me složi u ovu crvotočnu škrinju. Dok nas nemilosrdno ne udavi ova neprotecljiva pusta noć. (Republika", 1968.)

"TRIPTIHON" počinje s "In memoriam" i kaže: "Prošle su davne Cvitnice, svi su nestali u prah: u pramčiok, u groblja, u kamenitost Svete Ane. Majka je svoje stoljeće predala u povijest, i sad, iz prapočetka, kori zaborav." Njegova "Ogrlica", dosljedna inicijalnom impulsu, òbli dalje, u tananu rîsu, osimboljen finale majke, čuvarice praga: obitelji - doma - domoviñe obleći je nadasve u krušni prsten ptice. Iz njena pripovjedno--razmatrajna tkanja izranja mater kao nevidljiva a naslućena, sveprisutna arhetipska ikona. I suzvučajno sa svekolikim ozračajnim i krajoličnim korpusom djela posljednjim potezom autor sklada mrakotvornu, mrklinsku podobu rata: "Posvuda se steraše mrak, i u sveudilj pružaše se njihov jauk, i nije se znalo: je li to pokajanje, molitva ili izgon: na žalu, pokraj obale, u podnožju brijega, na vrhu vala. Utaman: u tjeskobnoj noći, uokrug jauku." ("Hrvatsko slovo", 1998.)

očajnik?

Kljenkov rîjek solilokvij je očajnika koji se, automatiziran paklom izopćenika iz jezgre, iz Raja zavičaja - psihopat da, epileptik! - pjeni ključajući u svim smjerovima, svakojako pa i strmoglavom aliteracije u asonancu:

"Grobu govorim: da sam dobar grob.

Govorio bih: Grobe, govori.

Grob govorim: dobar govorim. Grobom govorim. Da govorim."

Povlašteno mjesto u Kljenkovoj paleti uporno, čini se, drži ekspresija, čista u sveosjetu iskustveno do u surovost ogoljela "bîti". Zóran je u tome ekspresionistički opjev sunca odbljesnuta u čatrnji: "Sunce još visi nada mnom i pritišće me, razmrskano kao ogledalo. (...) Sunce je kamen privezan na moje prsi, sunce je méta u koju gađa ptica... s vrška mojih prstiju koji plamsaju kao obasjane gore kriči zarobljena ptica..."

buncanje a lêt

Monolog Kljenka u nutrinskome rastu gdješto se vine do u buncanje a lêt. Tako primjerice u metaforičkom crescendu savezništva ptice sa čovjekom pasus započne s pravopisnim znakovljem da potom, lišen interpunkcije, u posvemašnjoj slobodi pripovjedna ushita poteče u rîsu funebralna krajobraza poraća, a pedalj, samo pedalj dalje, prizemljen, nanovo se spusti u interpunkcijski kôd stegovno ukroćena pera: "Prhnut ću s tobom, uznijet ću te. U dnu svjetlosti, u vrh mraka, u prah u prah u cestu u šumu u cvijet u zvuk u riječ u jasen u kamen u nesanicu u snohvat u čatrnju u grab u strašilo napuhnut ću te u vrt ustoličiti pa ću te oblijetati salijetati kljucati bit ću tvoje buđenje i tvoj san ti si onaj kamen neka te žale i oplakuju da oplakuješ i žudiš krila da budeš ptica ptica za let i uzlet kad nema doline ni kolijevke ni sna ni graba ni žeđe o kamen ću te u prah u prah da te sabiru kao odbjeglu vatru to sam ja ptica goniteljica. Sve je porušeno, reče Gost. Kakva ptica, kakav svijet, kakvo sunce. Ovo je razbojište, umiralište, pogubilište, zauvijek mučilište. Jauknimo u rođenje, prokunimo izgon, zazovimo sunce, zažeđajmo čatrnju i postidimo se, umjesto rušitelja, u ovom okrugu smrti." ("S pticom", Sisak 1964., "Vjesnik", 1968.)

Ciklusi Kljenkovih tekstova protječu logikom tematsko-ugođajna, ne kalendarskog slijeda, bližeći udaljena razdoblja, stapajući ih u suvisle i ozračajno ili emocijski srodstvene dionice cjeline. Gdjekad ih zateknemo izdvojene, kao posustale, u predahu, da se potom hitro, oporavljene, oglase kontrapunktno, uritmljene. Pijemo ih tada skandirano skladane, stiholiko složene u dijaloge s asocijativnim zaletima u Bibliju, scene - rekao bi - ponovljena stvaranja svijeta:

- Neka bude kuća! - reče brat.
- Hoćemo kuću! - rekoh ja.
- Na ovoj stijeni - reče on.
- Ovdje vrata za dolazak - rekoh, i obilježim to mjesto.

- Ovdje ćemo ugraditi prag.
- Ostavimo prostor za pogled u dolinu.
- I mjesto za naš povratak - reče brat.
- Tu za ognjište - rekoh ja.
- Ne zaboravimo zdjelu - reče brat.
- Baš ovakvu sam htio - rekoh ja. - Na tvrdu temelju, da ne bude trošna.
- Ne zaboravimo - reče brat. - Dok je još čas.
- I za gnijezdo mjesto! - uskliknuh.
- Ako nas nađu ptice - reče brat.
- Kako ne će naći - rekoh. - Ptice će za nama, u ovu modrinu.
- Evo kamena za stol! - radosno će brat.
- Za domaće i goste - rekoh.
- Za priču! -kliče brat.
- Da lomimo na ploči topli kruh - rekoh ja.
- Neka se puši, vreo, tek ispečen.
- A konoba?
- I konoba - reče brat.
- Prava kuća - rekoh ja.
- Takvu kuću - reče brat. - Da nas prepozna.

vrhovništvo personifikacije

Kljenkovo pletivo?

Metaforičko izobilje s vrhovništvom personifikacije, ali zar manje novotvorenice, najčešće pridjevna ili imenična korijena, epiteti jasna predodžbena dosega, poredba i apsurd uz druge nerijetke antiteze, sinestezija, asonanca, aliteracija?

U radionici slovotvorca Kljenka susrećemo ih iz retka u redak, gdješto i radosno gusto: *deblo - glazbalo munje; zvuci zasvijetle; sunčevina; u ovoj posvudnoj oskudnosti; ješnost; tama vijeka; pročedismo; blagoslovnost; zdjelači, zdjelonosci, apostoli zdjele; zdjela - mjera vijeku; zdjela - prvi žrtvenik oskudice; cijeli zdjelovid rasprostiraše se u ovom hropcu; šuteći najblistaviju rječitost; svjetlovit, vatrovit vijek zdjele; plač probodi! kiša pljušti sluhom; blagotvorna istost; srpanjska svjetlovina; prašina uvire u me; svjetlovita kolijevka; ratnim zlodobom prohujalo; uriječiti riječ; predrumiti; tijelo - baština muke...*

Kljenkova riječ vrùljā, krkòči, probija se kao sred bitke sudbene mačevanje u pravorijeku; rogòbori s nenaklonjenim, s dušmaninom - nevidljivim a sveprisutnim, prsta zavarena o obarač, pripravna na odap!

Izravno, sve u svemu, srîdno - pogodak u srídu! - nabreklo i krepko, sočno ljudikajno slovo. Ne fujlozosofističko (- Mislite na doktrinarce "razlogovske" partije? - pakosno ulijeće advocatus diaboli) nego lirsko. Ne patvoreno - iskonsko! Zato i kada prevršeno, naoko razljeveno, otegnuto - apsolutno dobrohotno u nakani, stoga prihvatljivo i u manjku, i u splasloj emociji. Njegovo a moje, njihovo a naše. Ljudsko. Uvjerljivo.

"Zavjet" Mladena Kljenka solipsistički je ljetopis Krvàtije, markiran topoličjem Imothe i Juga, u zlovremenu Titonije. Njemu bi se, možda, mogao naći sukladnik u rijeku, nipošto blizanac, najmanje istovrsnik. U svojoj izričajnoj i oblikovnoj vrsti s povijesnim lûkom istòdašja punu polovinu stoljeća, grcajnom ahasverijadom bunilna hrljenja k izvorima, k ishodištu svoje opstojbene i narodnosne bíti "Zavjet" Mladena Kljenka ostaje pokaznicom slova, iznimnom knjigom hrvatske proze Dvotisućljeća.

U Zagrebu (Travno), 5. ožujka Ljeta Gospodnjega 2001.

---

s. Marija od PRESVETOG SRCA

O, zjene su tvoje...

O, zjene su Tvoje
kao alem čiste,
odsijeva u njima
sjaj Tvoga božanstva.

I riječi su Tvoje
kristalne i bistre;
iz izvora teku
na bol čovječanstva.

I žubor im trajno
u svom srcu slušam...
Dok dubinom duše
ljubav Tvoju kušam.

Netko tajanstven

Uštap je izronio iza zvonika;
željno ga motre oči moje,
kao i zvijezde na svodu.

Dubinom duše ćutim:
NETKO tajanstven prolazi -
u svome vječnome hodu.

* * *

Alejom prolazim noću
i cvijeće usnulo motrim;
miruje - nije me strah.
I tu je nazočan Netko
božanskom svojom moću.

Ćutim Mu dah.

Lojzo BUTURAC

Svjedočanstvo nedavne prošlosti

Svjedočanstvo je ovo neposrednog svjedoka o životu Hrvata katolika u okruženju protuhrvatske i protukatoličke vlasti.

XXIV. Promjena vlasti u Hrvatskoj

Koncem 1944. i početkom 1945. godine dolazi do promjene vlasti u Hrvatskoj. Vlast Nezavisne Države Hrvatske pomalo se gasi, a uspostavlja se nova partizanska, komunistička, ili kako su je komunisti nazivali "narodna vlast". Nakon što su partizani 20. listopada 1944. zauzeli Beograd, krenula je sva partizanska vojska Srijemom, prema središnjoj Hrvatskoj. Zbog toga je moj brat Franjo, bilježnik u Irigu kod Rume, sa ženom i kćerkom napustio Irig i već 28. listopada javio se bratu Josipu u Zagrebu. Mogao je ponijeti sa sobom samo ono što je stalo u kovčeg. Sve je ostalo ostavio kod susjeda Tomića, Srbina, što nikada nismo dobili natrag. Franjina supruga Micika, porijeklom Njemica iz jednoga sela kod Osijeka, s trogodišnjom kćerkom Ivankom i svojim roditeljima povlačila se u Austriju. Brat Franjo dobiva privremeni posao u Kotarskom poglavarstvu Ivanić Grada. Ušavši u Irig, partizani su tražili bilježnika Buturca da ga vješaju. Nisu se obazirali na činjenicu da je on u Irigu i Neradinu, gdje je bio bilježnik, mnoge Srbe spasio od logora i smrti, odnosno omogućio im normalan život u zajednici s Hrvatima i Nijemcima.

Zauzimanjem pojedinih mjesta, partizanska je vlast ubijala mnoge viđenije osobe. Zbog toga su mnogi pred njima bježali prema Zapadu. Onima koji su se do tada skrivali pred partizanima i sklanjali u gradove, zauzimanjem tih gradova postavljeni su uvjeti: ili se priključiti partizanima ili strijeljanje. Kad su zauzeli Požegu, 12. rujna 1944., takav su uvjet postavili i mome bratu Karlu, koji se tamo sklonio pred partizanima: ili strijeljanje ili pristup partizanskoj vojsci. Računajući da su mu kod kuće žena i petero male djece, odluči se brat Karlo za manje zlo - za partizane. Takve novopečene partizane obično su slali u najteže okršaje, budući da njihovi životi za partizanske vođe nisu bili na cijeni. Tako je moj brat Karlo poginuo već nakon dva mjeseca, 21. studenoga te godine, u borbama kod Našica. Nikada nismo saznali za njegov grob.

U bližim većim mjestima oko moga rodnog mjesta, Pleternici i Požegi, nekoliko su se puta smjenjivale vlast NDH i nova partizanska. Zbog toga su ta mjesta, i ljudi u njima, stradavali više nego neki drugi. Prvi veći napad na ta dva mjesta, međusobno udaljena 12 kilometara, bio je 5. i 6. rujna 1944., kada je privremeno zauzet dio Požege, a tom je prilikom poginuo poznati partizanski komandant 12. divizije Nikola Demonja. Zbog toga napada, a očekivalo se da će se ponoviti, hrvatska se vojska 12. rujna povlači iz ta dva mjesta, nakon čega partizani ulaze u Pleternicu i Požegu bez borbe. Međutim,

poslije dva mjeseca, jake hrvatske i njemačke snage 17. studenoga opet ulaze u Pleternicu i Požegu, a oslobađaju i veći dio požeške kotline. Ni ovo stanje ne traje dugo. Već 3. prosinca partizani opet zauzimaju Pleternicu, a noću 5/6. prosinca i Požegu, gdje odmah uspostavljaju partizansku vlast. I to je stanje bilo kratkog vijeka. Poslije nešto više od mjesec dana, točnije 14. siječnja 1945., Pleternica i Požega opet su u hrvatskim rukama. Župnici, pleternički Franjo Radović i požeški Franjo Pipinić, uspjeli su se održati u tim čestim promjenama vlasti.

Konačne i završne borbe za Pleternicu, Požegu i cijelu Požeštinu odvijale su se sredinom travnja 1945. godine. U taj su kraj stigle srpske partizanske divizije, koje su, kako se tada govorilo, "probile sremski front". U mojem je rodnom selu, Djedinoj Rijeci, tada bila smještena manja njemačka vojna posada. Majka mi je pričala kako su ti njemački vojnici bili veoma dobri i uljudni. Djeci su neprestano dijelili slatkiše. Samo su selo partizani napali 15. travnja. Njemačka vojna jedinica uspjela se braniti dan i noć, a onda se povukla prema Pleternici. U selu su u tim borbama oštećene mnoge kuće, pa i moja rodna kuća. Sljedeći su se dan partizani nesmetano kretali prema 13 kilometara udaljenoj Pleternici. Velike borbe za Pleternicu vodile su se četiri dana i četiri noći (17. IV.-20. IV.). Konačno su partizani ušli u Pleternicu 21. travnja. Što u borbi, a što po ulasku u Pleternicu, partizani su porušili Trenkovu kasarnu, poštu, šumariju, općinu, školu, most na Orljavi pa konačno i župnu crkvu svetoga Nikole. Poubijali su ranjene domobrane, koji se nisu mogli povući s drugom vojskom, a među njima i moga susjeda i daljnjeg rođaka Jozu Buturca. Isti dan su zauzeli i Požegu, ali s manje rušenja. Nakon nekoliko dana, točnije noću 11/12. svibnja, ubijen je kroz prozor u župnom stanu i pleternički župnik Franjo Radović.

Nakon što sam u partizanima prisilno proveo 24 dana, uspio sam pobjeći 13. veljače 1945. i poslije dva dana putovanja stići u Zagreb. Nastanio sam se u Vlaškoj ulici 38, u Đačkom domu, pod upravom salezijanaca. Tada se još živo prepričavalo kako je na same Poklade, 13. veljače, bombardiran Zagreb. U Zagrebu sam tada proveo više od četiri mjeseca, pa sam u tom vremenu doživio još nekoliko bombardiranja Zagreba. Najstrašnije je bilo 4. ožujka, kad je na dijelu Kustošije poginulo oko 200 osoba.

Na Papin dan 11. ožujka išli smo iz zavoda u Vlaškoj u katedralu na pontifikalnu misu, koju je služio zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. Duboko nas se dojmila njegova propovijed, jer govorio je o mržnji koja vlada svijetom i o pravu malih naroda na slobodu. Tjedan dana kasnije, 18. ožujka, neki su studenti iz našega zavoda bili u isusovačkoj crkvi u Palmotićevoj ulici, gdje je nadbiskup Stepinac opet održao glasovitu propovijed. Govorio je akademičarima, tumačeći im načela pravednog mira među narodima.

Od 6. do 8. svibnja, te 1945. godine, bio sam svjedok masovnog povlačenja pred partizanima hrvatske vojske i civila iz Zagreba, odnosno kroz grad Zagreb. Bila je to veoma tužna slika. Povlači se u neizvjesnost preko 200.000 hrvatske vojske, hrvatske mladosti i mnoštvo civila. Bježali su pred tako zvanom "narodno-oslobodilačkom" vojskom, koja je, kamo god je došla, po onoj narodnoj: "žarila i

palila". Bježalo se prema Zapadu, jer odatle se očekivala zaštita. Povlačili su se i neki svećenici, dvadesetak njih. Među njima su bili i vrhbosanski nadbiskup Ivan Šarić i banjalučki biskup Jozo Garić. Iz salezijanskog zavoda, Vlaška 38., gdje sam stanovao, otišli su samo neki klerici i novaci. Među njima je bio i Stjepan Babić, koji je taj svoj "križni put" opisao kasnije u reviji "Marulić" (broj 6/1997. str. 1274-1282). Pitao sam tada svoga brata Josipa, svećenika, bih li i ja pošao s nekim svojim kolegama prema Austriji. Brat mi je odlučno rekao: Ne! Ostaje nadbiskup Stepinac, ostat ćemo i mi, pa što bude!

Zbog čega su se tolike tisuće Hrvata povlačile pred partizanima, pred "narodnom vojskom"? Za to su postojali i te kako važni razlozi. Zauzimanjem pojedinih mjesta, partizani su mogli slobodno ubijati, a da za ta zlodjela nisu nikome odgovarali. Tako su nakon zauzimanja Travnika, 22. listopada 1944. godine, partizani dobili slobodu ubijanja kroz 48 sati. Za ta dva dana su pobili u Travniku preko 2.000 Hrvata (katolika i muslimana). Zauzimanjem Virovitice u travnju 1945., partizani su iz vojarne odveli preko 1.500 mladih vojnika ročnika, koji još nisu sudjelovali u ratu, i sve ih poubijali. Partizani nisu imali zarobljenika. Oni su zarobljene četnike, a i neke domobrane uključivali u svoje redove, a ostale pobili. Ustaše su ubijali bez milosti. Sve se je to znalo, pa je to bio razlog da se je hrvatska vojska povlačila prema zapadnim saveznicima, računajući na njihovo civilizacijsko ponašanje, tražeći od njih spas.

Partizani su ubijali i civile, kao već spomenute u Španovici kod Pakraca, u Prijedoru, u Travniku i drugdje. Zbog toga su se povlačili i mnogobrojni civili, a i svećenici. Zašto i oni? Zato što se je tada već znalo za brojne ubijene svećenike, koji su ili nevini suđeni na smrt, ili ubijani bez suđenja. Već 1942. među prvima je ubijen fra Sidonije Šolc iz Našica. Imao sam rodbinu u Našicama, pa su mi govorili da su srpske žene na Šolcovom sprovodu plakale, budući da se je on veoma zauzimao za tamošnji srpski živalj. Godine 1943. čuli smo da su ubijeni i Antun Irgolić, župnik u Farkašiću kod Siska, i Josip Martinac, župnik u Voćinu. U zagrebačkom kazalištu je 16. ožujka održano "Komemorativno veče za hrvatske katoličke svećenike ubijene od neprijateljske ruke". Tom prilikom poimenično je nabrojano 150 ubijenih katoličkih svećenika, a od toga 15 iz zagrebačke nadbiskupije, među njima i dubrovački biskup dr. Josip Carević. Samo na Širokom Brijegu bez suda su poubijani svi franjevci, njih 28. Budući da se je sve to znalo početkom svibnja 1945. godine, nije čudo što su spas na Zapadu tražili i hrvatski vojnici i civili, pa i svećenici, s nekim biskupima.

Svi smo bili u velikom strahu, slušajući kako se partizani približuju Zagrebu. Govorilo se da će Nijemci i ustaški general Luburić braniti Zagreb. Mine su navodno već bile postavljene pod mostove i važnije objekte u gradu. Ali čuli smo i da je nadbiskup Stepinac činio sve i kod jednih i drugih generala da se odustane od beskorisne obrane Zagreba. Konačno se po Zagrebu počelo govoriti da je nadbiskup Stepinac spasio Zagreb od rušenja.

Dobro sam upamtio dan 8. svibnja 1945. godine. U popodnevnim satima partizani su prolazili već i našom Vlaškom ulicom, idući od Maksimira prema Kaptolu. Mi, koji smo pobjegli iz partizana, bili smo u strahu, jer je za takav čin bila predviđena kazna -

strijeljanje. Iako su partizani ušli u grad bez borbe, ipak se i taj i sljedeći dan čulo puškaranje u smjeru Maksimira.

Već 11. svibnja na Jelačićevu je trgu održan veliki zbor, zvani "miting". Iz našega zavoda u Vlaškoj 38. nije nitko išao na taj miting, ali smo čuli da su govornici na mitingu napadali Vlatka Mačeka i nadbiskupa Stepinca. Tih prvih dana u gradu su osvanuli plakati s natpisom: "Poubijajte ustaške zvijeri". Dva dana poslije mitinga, 13. svibnja, na Jelačićevu trgu dočekana je svečano hrvatska partizanska vlada, formirana negdje u Dalmaciji. Navodno je Svetozar Ritig, župnik zagrebačke župe svetoga Marka, koji je bio na partizanskom području, poslao poruku neka zvone sva zagrebačka zvona prilikom ulaska partizana u Zagreb. Zvona nisu zvonila, pa je 16. svibnja na Jelačićevu trgu hrvatski pjesnik Vladimir Nazor, a tada predsjednik ZAVNOH-a, rekao: "Šutljiva kaptolska zvona neka sada veselo zvone!"

Slušali smo tih dana o uhićenju nekih svećenika, što je unosilo među nas posebni strah. Navodno je 16. svibnja uhićeno pet isusovaca iz Nadbiskupske gimnazije, a isti dan i Leopold Rusan, župnik iz Remeta, pa u to vrijeme i križevački biskup Janko Šimrak. Konačno je uhićen i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, pa smo u tom činu gledali udarac nove komunističke vlasti na svećenike, biskupe, Crkvu, vjeru, vjernike i sve hrvatsko i katoličko. Saznali smo da je nadbiskup uhićen na prijevaru, 17. svibnja, nešto poslije 12 sati i odveden u zatvor u Mlinarskoj ulici. Generalni vikar biskup mons. Franjo Salis Seewis, odmah je odredio da se kod svake mise izmoli Očenaš za uhićenoga nadbiskupa. Desetak dana kasnije komunističke su vlasti zapečatile prostorije "Karitasa" i to 26. svibnja, u našem neposrednom susjedstvu, u Vlaškoj 36. i 28. svibnja onaj središnji na Kaptolu 29.

Putem Radio-Zagreba pozvani su državni službenici da se jave na svoja radna mjesta. Odmah su pošli, ali se taj dan nisu vratili kući. Saznali smo da ih je zloglasna OZN-a odvela na Kanal i u Maksimir, u neke logore. Tamo su saslušavani, pa su se nakon 2-3 tjedna neki vratili, a neki se nikada nisu vratili. Prepričavalo se tada u Zagrebu, ako su te priče istinite, da su partizani ranjene vojnike iz Vinogradske bolnice bacali kroz prozor, tovarili u kamione i odvozili nekamo u masovne grobnice.

U ženske ustanove, koje su vodile časne sestre, postavljene su komesarke, partizanke. Tako i u našem susjedstvu u Mirovinski dom u Vlaškoj 52., gdje su od dotadašnje kapelice napravile spavaonicu.

Te 1945. godine je blagdan Tijelova bio 31. svibnja, s tim da su na Tijelovo održavane po Zagrebu tijelovske procesije. Zbog toga što je nadbiskup u vrijeme Tijelova bio u zatvoru, njegovi vikari odlučiše, da te godine ne polazi tijelovska procesija iz katedrale, nego samo iz pojedinih župnih crkava. Vidio sam jednu partizansku vojnu postrojbu kako je došla pred katedralu, želeći se uključiti u procesiju, budući da su i prije vojne postrojbe sudjelovale u procesijama. Ta je postrojba vraćena uz obrazloženje da procesije neće biti. Međutim je nadbiskup Stepinac poručio iz zatvora neka se procesija održi, što je i učinjeno, ali bez Presvetog Otajstva. Govorilo se da je ta katedralna bila veličanstvena, iako bez nadbiskupa i nošenja Presvetog.

Mi iz Vlaške 38. pripadali smo župi svetog Petra, pa smo svi bili nazočni u tijelovskoj procesiji te župe. Svi klerici iz zavoda i mi novaci bili smo obučeni u reverende i rokete. Nas četvorica novaka nosili smo baldahin. Promatrao sam čudno ponašanje partizana, koji su nas gledali dok smo se kretali zagrebačkim ulicama. Vjerojatno su to bile posljednje tijelovske procesije u Zagrebu.

Stanovao sam u Salezijanskom zavodu, u kojem je bilo nekoliko svećenika, pa smo svakodnevno bili u tijeku crkvenih zbivanja. Tako smo čuli da je 2. lipnja maršal Tito u Zagrebu primio delegaciju s Kaptola. U delegaciji su bila oba nadbiskupova vikara: pomoćni biskupi dr. Franjo Salis Seewis i dr. Josip Lach. S njima su bila i tri kanonika: Nikola Borić, Stjepan Bakšić i Nikola Kolarek. Sljedeći dan je Tito primio izaslanstvo Svete Stolice: Ramira Marconea i njegova tajnika Giuseppea Masuccija, koji su mu se između ostaloga požalili da su im nove vlasti oduzele telefon i auto. Telefon im je vraćen 6. lipnja, a auto nikada.

Isti dan 3. lipnja pušten je nadbiskup Stepinac iz zatvora. I njega je, sljedeći dan, 4. lipnja, primio Tito. Navodno mu je Tito predlagao da odvoji Crkvu u Hrvatskoj od Rima, od papinstva, o čemu Stepinac nije htio razgovarati.

Kad se Stepinac nakon izlaska iz zatvora sreo s mojim bratom Josipom, koji je s kanonikom Jankom Penićem bio suurednik Katoličkog lista, rekao mu je: "Što se tiče katoličkog tiska, ja sam na saslušanju preuzeo svu odgovornost na sebe, iako ti znadeš da ste bili potpuno slobodni u pisanju i uređivanju."

Sjećam se da su naši salezijanci u drugoj polovici lipnja primili od nadbiskupa okružno pismo, poslano svim župama i samostanima, u kojem upozorava svećenike da se uzdrže govoriti o politici. Preporučuje im da pišu svoje propovijedi. Naime u to vrijeme su u crkvu dolazili razni provokatori, koji su tvrdili da je svećenik rekao nešto u propovijedi, što stvarno nije rekao. Zbog tih lažnih svjedočenja neki su svećenici suđeni na zatvor. Zbog toga je bilo korisno imati napisanu propovijed.

Često smo mi stariji iz Salezijanskog zavoda išli na šetnju. Posebno nam je bila draga šetnja po Mirogoju. Sjećam se na dijelu Mirogoja vojnoga groblja. Stotine i stotine križeva obilježavale su grobove naših dječaka, branitelja hrvatske države, domobrana i ustaša. Međutim ne tako dugo po ulasku partizana u Zagreb, zatekli smo strašno oskvrnuće ovoga groblja. Nije bilo više križeva, a cijelo vojno groblje je bilo preorano. I poganski Rimljani, veliki progonitelji kršćana, poštovali su kršćanska groblja. A ova nova partizanska, odnosno komunistička vlast, pokazala je gore barbarstvo od bilo koje do tada poznate vlasti.

Stanko TENŠEK

Najvažniji kulturni događaji u protekloj godini

U 2000. godini zbili su se u Hrvatskoj mnogi važni kulturni događaji. Izdvojit ćemo glavne, među kojima ćemo se najprije opširnije osvrnuti na dvije vrlo važne izložbe a zatim istaknuti nekoliko izdavačkih pothvata i drugih za kulturu važnih zbivanja.

1. Najznamenitije hrvatske knjige u proteklom tisućljeću

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu održana je izložba 100 u 1000 - Najznamenitije hrvatske knjige u proteklom tisućljeću (prosinac 2000. - siječanj 2001.), koja je bila i prilog proslavi 550. obljetnice rođenja Marka Marulića (1450.-2000.) i 500. obljetnici *Judite*, prvoga autorskog epa na hrvatskom jeziku (1501.-2001.). Ta je ambiciozna i reprezentativna izložba izdvojila stotinu najznamenitijih hrvatskih knjiga iz prebogate književne, znanstvene, publicističke i historiografske baštine protekloga tisućljeća, koje je započelo Bašćanskom pločom, pa se zato i zove 100 (knjiga) u 1000 (godina). Riječ je o hrvatskim djelima neprolazne vrijednosti koja su svojom kakvoćom, poticajnošću i europskom recepcijom nadživjela svoje vrijeme.

Književnost. Da je hrvatska duhovna baština doista dio europskoga konteksta, svjedoči činjenica da su Hrvati u drugoj polovici 15. stoljeća, u nepovoljnim povijesnim okolnostima, nepunih 30 godina poslije prve tiskane knjige, Gutenbergove Biblije, tiskali svoju prvu knjigu - *Misal* (1483.), remek-djelo hrvatskoga glagoljskog tiskarskog umijeća, a nekoliko godina potom Marko Marulić svojim epom *Juditom*, koja je »va versih harvacki složena« (dovršena 1501., a tiskana tek 1521.), označio je novo razdoblje hrvatske književnosti, koja je na izložbi i najobilnije zastupljena knjigama, među kojima je i najranija hrvatska inkunabulska zbirka poezije Jurja Šižgorića *Elegiarum et carminum libri tres* iz 1477. Slijede djela komediografa Marina Držića (1508.-1567.), čija je najpoznatija komedija Dundo Maroje prvi put izvedena u Vijećnici Kneževa dvora u Dubrovniku 1551., dobro stoljeće prije Molièreovih komedija, Petra Zoranića koji je 1536. napisao prvi hrvatski roman *Planine*, Ivan Gundulić (1589.-1638.) i njegova religiozna poema *Suze sina razmetnoga* i barokni ep *Osman*, Andrija Kačić Miošić (1704.-1760.) i njegova najraširenija pjesnička knjiga u Hrvata *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756.) u kojoj je opjevao narodnu prošlost, poglavito otpor turskom osvajanju. Redaju se književna djela iz 19. stoljeća (pjesnici Petar Preradović, Ivan Mažuranić i Silvije Strahimir Kranjčević, romanopisci August Šenoa, Eugen Kumičić i Ante Kovačić...) i 20. stoljeća (Ivo Vojnović, Antun Gustav Matoš, Vladimir Nazor, Ivana Brlić-Mažuranić, Antun Branko Šimić, Miroslav Krleža, Tin Ujević, Jure Kaštelan...).

Spomenimo i dvije povijesti hrvatske književnosti: *Dokumente za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda* Franje Fanceva (1933.) i *Poviest hrvatske književnosti do*

narodnog preporoda Mihovila Kombola (1945.) (na izložbi nije mogla biti predstavljena glasovita *Povijest hrvatske književnosti* Ive Frangeša, 1987., jer je njezin autor još živ) te dva pjesnička zbornika: prvi s početka 16. stoljeća (1507.) - *Zbornik Nikše Ranjine*, nakon Italije najraniji takav zbornik u Europi, i drugi s početka 20. stoljeća - *Hrvatsku mladu liriku* (1914.), antologiju dvanaestorice mladih pjesnika (Ivo Andrić, Tin Ujević, Ljubo Wiesner...).

Izložbu otvara prva filozofsko-teološka rasprava *De essentiis - Rasprava o bitima*, koju je 1143. u Béziersu dovršio Herman Dalmatinac. Filozof Frane Petriš (1529.-1597.) zastupljen je dvjema knjigama: *Discussionum peripateticarum tomi IV...* (1581.) i *Nova de universis philosophia* (1591.), a Ruder Bošković (1711.-1787.) svojom teorijom prirodne filozofije *Philosophiae naturalis theoria..* (1758.), koja je imala veliku ulogu u razvoju modernih fizikalnih shvaćanja. Na izložbi su predstavljene i mnoge druge knjige hrvatskih filozofa, a posljednja je *Bit i suvremenost* (1967.) Vanje Sutlića (1925.-1989.).

Dolično je predstavljen i *Vinodolski zakon* iz 1288., najstarije pravno djelo na hrvatskome jeziku, a u slavenskome svijetu drugo po starini iza *Ruske pravde;* predstavljen je na plakatu i na naslovnici kataloga izložbe, i to kurzivnom glagoljicom iz 16. stoljeća, jer izvornik, napisan ustavnim pismom, nije sačuvan. Spomenimo odmah i najraširenije Marulićevo latinsko djelo Instituciju *(De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum)* iz 1506., koja je objavljena šezdesetak puta i prevedena na talijanski, njemački, francuski, portugalski, a djelomično i na češki, engleski, španjolski i kineski, pa je doista riječ o veleuspješnici (bestseleru) kojoj nema premca među hrvatskim knjigama.

Enciklopedije i leksikoni. Na izložbi je prikazana i *Enciklopedija* (*Encyclopaediae...*) Pavla Skalića, iz 1559., koji je prvi upotrijebio riječ *enciklopedija* u današnjem značenju protumačivši je u naslovu kao znanje o svetim i svjetovnim učenjima. Tu je i *Leksikon Minerva. Praktični priručnik za modernog čovjeka*, opći leksikon enciklopedista i germanista Gustava Šamšalovića, iz 1936. *Hrvatska enciklopedija* prva je moderna enciklopedija, objavljena u pet svezaka 1941.-1945. pod glavnim uredništvom Mate Ujevića (1901.-1967.), koji je kasnije bio desna ruka Miroslavu Krleži pri osnivanju i vođenju enciklopedijsko-leksikografske izdavačke kuće koja se danas zove Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«.

Gramatike i rječnici. Na izložbi je zastupljena dvosveščana hrvatska gramatika Bartola Kašića napisana latinskim jezikom *Institutionum linguae lllyricae...* (1604.) i glasoviti pravopisni priručnik Ljudevita Gaja *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja...* (1830.) te mnoštvo rječnika - od najstarijega petojezičnoga *Dictionariuma...* Fausta Vrančića (1595.), preko latinsko-hrvatskoga i hrvatsko- latinskoga *Gazophylaciuma...* Ivana Belostenca (1740.) i enciklopedijskoga šestosveščanoga *Lexicona...* Joakima Stullia (1801.-1810.) do *Hrvatsko-njemačko-talijanskoga rječnika znanstvenoga nazivlja,* s adekvatima na francuskom i engleskom, Bogoslava Šuleka (1874.-1875.) i *Rječnika hrvatsko-talijanskoga* Dragutina Antuna Parčića (1901., 3. izdanje).

Povijesna djela i rasprave. Bogato je zastupljena i historiografija - od prvoga djela o hrvatskoj povijesti napisana latinskim jezikom *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex (O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske u šest knjiga)* Ivana Lučića (1666.), djela Croatia rediviva (*Oživjela Hrvatska*) Pavla Rittera Vitezovića (1700.), angažiranoga latinskoga pledoajea za ponovnu uspostavu hrvatske države nakon poraza Osmanlija, dvosveščane *Poviesti hrvatske* Tadije Smičiklasa (1882., 1879.) i nedovršene, ali zbog jasna nacionalnog stava vrlo popularne *Povjesti Hrvata* Vjekoslava Klaića (1899.-1911., pet svezaka), preko *Pregleda povijesti hrvatskoga naroda* Ferde Šišića (1916.) i rasprave o naravi velikosrpske politike i ekspanzije *Die südslawische Frage und der Weltkrieg* (*Južnoslavensko pitanje i svjetski rat*) Ivana Pilara, objavljene u Beču 1918. pod pseudonimom L. von Südland, do povijesne rasprave Franje Tuđmana *Velike ideje i mali narodi* (1969.) koja je najavila krizu jugoslavenske države i njezin raspad pod naletom agresivnoga velikosrpskog i boljševičkog društvenog koncepta, oličenoga u politici Slobodana Miloševića.

Spomenimo još dvije političke rasprave koje su, poput Tuđmanove i Pilarove, pridonijele osvješćivanju hrvatskoga narodnog bića i udarale temelje ponovnom političkom osamostaljenju Hrvatske: *Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu?* Ante Starčevića (1867.) o borbi za hrvatsku političku koncepciju nasuprot »slavjanstvu« kao »metafizičkoj izmišljotini« te *Politiku u Hrvatskoj* Frana Supila (1911.) koja razobličuje namjere srpskoga krila Hrvatsko-srpske koalicije koje će 1918. odvesti Hrvatsku u velikosrpsku južnoslavensku državnu zajednicu.

Izložba stotinu najznamenitijih hrvatskih knjiga uspjeli je sažetak hrvatske tiskane riječi protekloga tisućljeća, počast hrvatskim velikanima srca i uma te časna duhovna popudbina za novo tisućljeće. Izložba je pokazala da je hrvatski genij stvorio djela neprolazne vrijednosti, da je hrvatska kultura bila i jest sastavnicom europskoga kulturnog konteksta, jer je mala Hrvatska već u osvit 16. stoljeća iznjedrila velikana europskoga formata - Marka Marulića, kojega Hrvati s pravom nazivaju ocem hrvatske književnosti.

2. *Hrvati i Karolinzi*

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (MHAS) održala se izložba Hrvati i Karolinzi (od 20. prosinca 2000. do 31. svibnja 2001.). Izložba je sastavni dio velikoga europskog kulturnog projekta »Karlo Veliki i stvaranje Europe« u koji je uključeno pet europskih gradova: Paderborn (Njemačka), Brescia (Italija), Barcelona (Španjolska), Split (Hrvatska) i York (Velika Britanija). U njima se od 1999. do 2001. usporedno postavljaju izložbe o prodorima vojskovođe Karla Velikoga u jugoistočnu Europu te baštinskim svjedocima karolinškoga vremena.

Izložba u MHAS-u udomila je riznicu spomenika i nalaza iz 8. i 9. stoljeća koji potječu s 40-ak lokaliteta iz svih hrvatskih regija toga vremena - Istre, Panonije i Dalmacije te svjedoče o utjecaju karolinške kulture na hrvatskim prostorima. Predočeni su ovi izlošci:

- predmeti crkvenoga namještaja nastalog pod utjecajem franačkoga misionarskog djelovanja,
- epigrafski spomenici koji neposrednije svjedoče o ulozi franačkih misionara u pokrštavanju hrvatskih prostora i uspostavi crkvene organizacije,
- liturgijski predmeti karolinškoga obilježja,
- primjerci oružja i konjaničke opreme uvezeni iz karolinškoga svijeta ili nastali po tamošnjim uzorima,
- predmeti umjetničkoga obrta,
- karolinški i suvremeni bizantski novac.

Kao sastavni dio ambicioznoga međunarodnog projekta, izložba Hrvati i Karolinzi izvanredno je važna i za hrvatsku i za europsku kršćansku kulturu i povijest. Prikazavši na izložbi svoj politički, kulturni i vjerski život, koji je tada bio pod snažnim utjecajem karolinške renesanse, Hrvatska je pokazala da je već tada, dakle prije 1200 godina, bila sastavni dio Karolinškoga Carstva, a to znači ondašnje ujedinjene Europe Karla Velikoga, koji se s pravom naziva ocem Europe. Zato je splitskom izložbom Hrvatska zorno prikazala i sebi i Europi svoj već tadašnji nacionalni i europski identitet.

3. Izdavački pothvati, priredbe, filmovi...

Godine 2000. objavljena su i mnoga kapitalna djela hrvatske leksikografije. Leksikografski zavod »Miroslav Krleža« (hrvatski Larousse) objavio je 2. svezak *Hrvatske enciklopedije* i 3. svezak *Osmojezičnoga enciklopedijskog rječnika*, a u sunakladništvu sa Školskom knjigom i veliki *Rječnik hrvatskoga jezika*. Školska knjiga objavila je *Leksikon hrvatskih pisaca*, a Matica hrvatska *Sabrana djela Miroslava Krleže*. Tim izdavačkim pothvatima pridružuje se i objavljivanje prvoga hrvatskog prijevoda *Biblije*, iz pera Bartola Kašića, koji je mogao biti hrvatska Vulgata da je tiskan prije više od tri i pol stoljeća kada je i priređen (1636.). Spomenimo i dva nova izdanja pravopisnih djela: *Hrvatskoga pravopisa* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša te *Pravopisa hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića. Objavljen je i prijevod jednoga od temeljaca jezikoslovlja, *Tečaja opće lingvistike* Ferdinanda de Saussurea, koji je majstorski preveo Vojmir Vinja.

Godinu 2000. obilježila je i vrhunska praizvedba hrvatske opere *Judite* Frane Paraća u režiji Petra Selema, *Božićni koncert* Zagrebačke filharmonije pod ravnanjem maestra Franka Shipwaya (Vukovar, Zagreb) i predstava *Isus Krist Super Star* u zagrebačkom kazalištu Komedija u režiji Vlade Štefančića, zatim uvrštenje Katedrale sv. Jakova i starogradske jezgre Šibenika u popis svjetske kulturne baštine UNESCO-a te rekonstrukcija aule Eufrazijeva kompleksa iz Poreča, film Vinka Brešana »Maršal« koji je u svijetu proslavio hrvatsku kinematografiju, izložba u Vatikanu *Hrvati: kršćanstvo, kultura, umjetnost...*

Svojim studentima u Clermont-Ferrandu
priredio 15. veljače 2001. lektor hrvatskoga jezika mr. Stanko Tenšek.

Oleksandr IRVANEC(*)

Recording

Predstava u dva prizora

Prizor prvi

Izranjajući iz dubine tamnog prostora pojavljuje se STARI. On je jako - jako star. Ili ne - jako. A možda uopće i nije star. U tami si prisvjetljuje šibicom. Ili upaljačem. Ili svijećom. Ili fenjerom. Uostalom, nije bitno čime. Napokon, približava se, zagleda nešto, traži pod zidom. Pritišće prekidač - i bljeskavo se uključuje scenska rasvjeta: svjetiljke, lampe, razni farovi i reflektori. Mnogo ih je, a on ih uključuje još, i još. Odnekud ispod zida vadi stolicu i postavlja je u samu žižu rasvjete. Na naslon stolice vješa svoju kožnu jaknu. Iz džepa vadi flašu i stavlja je na pod. Rezignirano sjeda. Laća se flaše.

Odmorivši se malo, ustaje sa stolice. Negdje pod zidom, među kablovima, izvan rasvijetljenog područja, pronalazi video-kameru i stativ. Postavlja ih usmjerivši objektiv na stolicu. Opet iz tamnog predjela, donosi kasetofon i malen diktafon. Stavlja ih na pod ispred stolice. Prvo na kasetofonu i diktafonu, a potom i na video-kameri, pritišće tipku za snimanje. Ponovno sjeda na stolicu. Gucne iz flaše. Iskašljava se.

STARI: Nula - jedan - dva - tri! Dva - jedan - nula! Proba! Proba snimanja! Početak... Počeo sam.. ja... Ja počinjem! (*Stanka. Gutljaj iz flaše.*) Počinjem... Napokon, odlučio sam ispričati, kako je to stvarno bilo. Ili - kako je to uopće i bilo. Jer ako, kroz sto, kroz tisuću milijardi godina, netko, tko bude u mogućnosti poslušati, dešifrirati i razumjeti moju pripovijest, nađe ove snimke, svejedno neće moći provjeriti govorim li istinu ili ne. Khm... ih, kud me je povuklo... No, pripovijedam vam svoju storiju, kao posljednji očevidac i izravni sudionik. Tako, upravo tako - posljednji i izravni.

Još uvijek ne mogu shvatiti zašto je eSKa, Sveplanetni kompjutor, Super-Kompjutor, izabrao upravo mene. Iako znam zašto, bezbroj puta slušao sam samoga

(*) Oleksandr Irvanec - pjesnik, dramski pisac, prozaik, kritičar, roden je 24. siječnja 1961. godine u Lavovu, a odrastao je u gradu Rivne. Završio je visoku pedagošku školu (1980), Viši kurs književnosti u Institutu za književnost u Moskvi (1989), postdiplomski studij u Institutu za književnost Akademije znanosti Ukrajine. Radio je kao učitelj, novinar, lektor u kazalištu, glasnogovornik sveučilišta "Kyjivo-Mohyljanska Akademija".
Objavio je zbirke pjesama "Ognjište na kiši" (1987), "Sjenka velikog klasika i druge pjesme" (1991), knjigu "Bu-Ba-Bu. Djela". Autor je brojnih pripovjedaka i nekoliko kazališnih komada. "Mali kazališni komad o izdaji" izveden je u kazalištima Stuttgarta i Leipziga (Njemačka). Prevoden je u Poljskoj, Rusiji, Njemačkoj, Kanadi, SAD, a prošle je godine objavljen i u hrvatskom časopisu "Forum".
1985. godine zajedno s Jurijem Andruhovyčem i Viktorom Neborakom osnovao je pjesničku skupinu Bu-Ba-Bu (Burlesk-Balagan-Bufonada). Smatra se jednim od najtalentiranijih predstavnika ukrajinske avangarde 80-90. godina za koju su karakteristični potpuna sloboda izražaja, nonkonformizam, kritički i ironični stav prema stvarnosti, kao i zalaganje za slobodu ličnosti i nacije. Visoko je cijenjen od kritike, kao i među čitateljima, posebice mladim intelektualcima.

sebe kako si tumačim: svim žiteljima planeta analizirana je krv, zatim je zbrojena količina krvnih zrnaca - i njihov prosječan broj utvrđen je upravo kod mene u mojoj krvi. Ali - zašto? Čime sam ovo zaslužio? Što sam ja u tome skrivio? Jesam li koga molio za ovo? Je li moja dobra mati, rodivši me prije puno - puno godina, u malom bavarskom selu, tamo gdje se šume Novog Zelanda susreću sa stepama Sjeverne Sahare, gdje mekokudravi gušteri u travnju cvrkuću po drveću svoj umilni poj, a oba mjeseca tiho liju svoje svjetlo na plavetna lotosasta jezerca - je li moja majčica, donijevši me na svijet u tom rajskom kraju, godinu dana poslije završetka četvrtog svjetskog rata, je li mislila da će njenome prvijencu pripasti takva strašna, takva neljudska sudbina?... *(Stanka, otpija iz flaše. Napomena za ovu učestalu gestu dalje neće biti davana, te autor moli (eventualno) izvjesne čitatelje i potpuno neizvjesne redatelje, da to sve vrijeme imaju na umu.)* - I ja, ja, mali čovjek... samo zato što je u mojoj krvi, u prostornom milimetru bilo upravo toliko eritrocita, a ne dva manje ili četiri više - ja sam morao obaviti ovo.

Što - OVO? No, pripremio sam se o svemu po redu. Ali nekako mi i ne ispada po redu. Treba početi od daleka. Dakle, rodio sam se godinu dana poslije rata. Nakon potpisa primirja, moj otac je neobično brzo prošao defiltracijski logor i vratio se u svoje selo, gdje je moja majčica, tada još tek njegova zaručnica, vjerno čekala njega suđenoga. Otac se vratio zdrav i čitav, čak ni ranjen, samo je po cijelom tijelu imao okruglaste fleke, od opeklina. Služio je u istočnoj Norveškoj, na onoj žezi, u onom pijesku. A iz oaze Spitzbergen, neprijatelj je slao diverzante. Otac je bio zapovjednik postrojbe za protugravitacijsku obranu. Evo, opet sam odlutao. Još treba reći da u Četvrtom svjetskom nije bilo ni pobjednika ni poraženih. Naprosto, babajci su s mamajcima potpisali dugotrajno primirje da bi se moglo pregrupirati vojsku i dovesti svježu silu. Ovo primirje pomalo je preraslo u mir - tako da se ratna zbivanja nisu ni ponovila. Dok ja... Dok sve nije obavljeno konačno...

Iako sam odrastao u poraću, iz bojne gotovosti uvijek sam bio odlikaš, i u vrtiću, i u školi. Uvijek sam maštao o podvigu na bojnom polju. A eto, ne bî suđeno.

Oni su pozvonili na vratima u vrijeme doručka. Moja majka, supruga i troje moje dječice - Lolo, Bolo i Miolo, pet godina, osam i dvanaest - zgledasmo se za stolom. Tih dana je svakom punoljetnom građaninu uzeta krv za predizbornu analizu - ali otkud da u tom trenu mislimo na to? Možda je netko od susjeda došao posuditi zraka ili energije? Možda sanitarna inspekcija provjerava smeće? Ustavši od stola, supruga je otišla otvoriti. Čuh kako je u predsoblju muški glas, pozdravivši, izgovorio moje ime i redni broj. Supruga je nešto odgovorila, a ja, obrisavši usta i ne sluteći nikakvo zlo, pođoh tamo k vratima.

Oni su se i sa mnom uljudno pozdravili, još jednom provjerili ime i redni broj, te ne ulazeći u stan, kako i nalaže prvi članak izbornog statuta, zapovjedili da pođem s njima. Poći, sukladno članku drugom, trebalo je odmah, bez ikakvih dodira s rodbinom - "da se očuva nepristrana unutarnja psihička ugođenost". Tako sam i učinio. Istina, uspio sam pogledati suprugu, a napregnuvši sluh, uloviti glasove djece u blagovaonici. Ne progovorivši ni riječi, otišao sam za njima niz stubište, do ulaštenog crnog automobila koji je stajao tik pred ulaznim vratima.

Dok smo se vozili, oni su mi, ne okrećući se k meni licem, pročitali izborni statut na sva četiri službena jezika svijeta. Sjedio sam straga, odijeljen od njih dvostrukim rešetkama i neprobojnim zatamnjenim staklom. Bio sam u domaćem puloveru, zgužvanom džinsu i razgaženim cipelama. Dobro je što nisam bio u papučama, jer prije doručka sam išao u vrt ubrati nekoliko aktinidija za salatu, a nakon toga bio sam lijen preobuti se. Tek kad su mi čitali statut na četvrtom službenom jeziku, šingalskom, koji ja skoro i ne razumijem, uspio sam se konačno sabrati i pomalo pojmiti što se stvarno zbiva. Obuzeo me je i strah i radostan zanos. Ta još jučer, kada su po cijelom svijetu uzimali krv, nije mi bilo ni na kraj pameti, da će od petnaest milijardi odraslih žitelja planeta, eSKa odabrati upravo mene. Tada nisam čak ni pomišljao da po svijetu stvarno hoda čovjek koji će morati obaviti ovaj izbor, Veliki Izbor. Sve mi je to izgledalo kao obmana koju je vješto izrežirala vlast. Evo, obavijestit će, recimo, da je Super Kompjutor za izbornika odredio nekog kosookog beduina iz Ugarske nizine - kako to provjeriti? Čak će pokazati njegovu sliku i do tančina prepričavati njegov životopis. A evo sada dok me voze u ovom autu, diljem svijeta već prepričavaju moj životopis i objavljuju moju sliku. Ali u to, da na svijetu ja stvarno postojim, zacijelo ne vjeruju svi... Eto, tako sam otprilike razmišljao dok smo se vozili u zračnu luku.

Još se sjećam staklenoga hola u zračnoj luci. Moji čuvari idu ispred i iza mene. Svi ljudi u holu okrenuti su mi leđima - "zbog izbjegavanja bilo kakvog upliva na Izbornika u vrijeme njegove pripreme za obavljanje izbornoga čina". Ovo je, čini mi se, drugi stavak četvrtoga članka izbornoga statuta. Negdje daleko, u nekom zakutku, iznenada je zabrbotalo dvogodišnje dijete. Pocupkalo je nabadajući nesigurnim nožicama, a dva policajca u sivim odorama ispriječila su mu se isti čas. Mlada majka samo se djelomično okrenula i nemoćno pružila ruke prema mališanu. Nisam stigao vidjeti što je bilo dalje. Kroz metalna vrata ušli smo u "pripravište", te prošavši kratkim uskim hodnikom, naprosto izronismo pred ulazom u zrakoplov.

Bio je to transkontinentalni hiperzvučni lajner, koji nas je trebao u sat i pol prevesti čak na protivnu stranu planeta - u Transalbaniju. To je ovdje za panamskim Lednim masivom. Tu je još na početku četvrtog svjetskog rata izgrađen i opremljen Svemirski vojni centar, čak s tridesetpet etaža u dubinu. Za Veliki Izbor prepravili su ga u Biračko Mjesto. Za jednog Birača. To jest - za mene. Ja i moji čuvari brzo smo se popeli uz trap, a za nama se namaknuo metalni zasun. O, koliko se od tada takvih zasuna zatvorilo za mnom! Koliko puta sam već vidio ovo gibanje metalne mase - nezaustavljivo, neotklonjivo. Ploha koja te odsijeca od vanjskoga prostora, od beskraja, od slobode, od neba nad glavom... Koliko puta...

U zrakoplovu smo odmah otišli u repni dio i zauzeli tri mjesta u raskošnome salonu poslovnoga razreda. Vrata pilotske kabine već su bila zaptivena. Zasvijetlio je natpis "zakopčati pojase" i zrakoplov je vrlo brzo krenuo na uzletno mjesto. Uvijek mi je bio neugodan vertikalni uzlet: utisne te u sjedalo, u ušima tutnji, u očima tamni. Ali to je prošlo za dvije-tri sekunde, nakon čega su iza paravana izašle dvije stjuardese s tacama, punim raznih napitaka. Pred nama je zasvijetlio ekran televizora, jer od trenutka uzleta, sukladno izbornom statutu, već mi se dozvoljava "posredovano i nadzirano

dobivanje informacija". Osmjehujući se sivo-sedefastim zubima, stjuardese su stavile pred nas tace s napitcima, tri čaše, i nestale. Jedna od njih, izgleda da mi je čak htjela nešto reći, ali sudarivši se s prodornim pogledima obojice čuvara, samo me je znakovito glednula u oči i šmugnula za paravan. Naglo se ohrabrivši, nalih si do pol čaše "Metakse" i dobrano otpih gutljaj. Aromatična i vruća tekućina trenutno mi je prožela grudi, a potom se lagano razlila po cijelome tijelu. Osjećao sam se lagodno i bezbrižno. Napetost je iščezla. Pogledah na ekran televizora. Čuvari su mi dali daljinski birač, a sami se usredotočili na piće. Na sva četiri državna kanala davali su vijesti, i u svakima govorili o meni. Moje fotografije su promicale ekranom. Zatim se pojavila moja supruga. Sretna i zdvojna istovremeno, često uzdišući, ona je govorila u dobrih desetak mikrofona jednu te istu frazu: "A mi smo upravo sjedili, doručkovali, kad najednom zvono na vratima... A mi upravo doručkujemo ... a ono na vratima zvoni... A mi doručkujemo, sjedimo..." Zatim je kadar popunio majčin lik, ali mama je šutjela, samo je žmirkala u objektiv, a čuo se glas spikera: "Majka jedinog Izbornika proživjela je dug i pošten radni vijek. Sve svoje snage ona je uložila u izgradnju i formiranje..." no i tako dalje, mljeo je svakojake gluposti. Potom su opet promicale moje fotografije, životopis su prepričavali već tko zna koji put, te ja prebacih na komercijalne kanale.

Tamo su pokazivali moje malecke - Lolo, Bolo i Miolo, tri godine, šest i deset. No, i multikompjutorski redatelji su uložili truda. Djeca su bila tako bajno i zgodno obučena kao nikada do tad. Odmah iza ovoga počeo je poseban program - najdraži crtići moje djece. Na drugom kanalu je upravo išla reklama zubne paste "Kolgejt - 3000", i ja iznenada vidjeh samoga sebe, kako ja, nagnuvši se nad snježno bijeli umivaonik, (a nikada nisam imao takvoga, ma ni sličnog), - perem zube upravo tim "Kolgejtom". A cijeli svoj život koristim obični "Pomorin" - ne pomaknuo se s mjesta! Potom su promaknula još neka lica. Napregnuvši um, shvatio sam da su sve to moji drugovi iz djetinjstva i iz razreda. Svi su oni preko reda, prekidajući jedan drugoga govorili da sam u djetinjstvu iznad svega volio pizzu "Vezuvio". Da me ubiju, ne sjećam se toga! Volio sam mamine *varenike*. I piroške s makom... A tamo neku pizzu...

Brzo mi se zgadila ta televizijska bljezgarija, te sam, nemalo prezasićen njome, obavijestio svoje suputnike da trebam na zahod. Oba se zgledaše, i ne rekoše ništa. Oni su do tada već skoro do dna iskapili flašu "White Horse"-a, i već su bili u blaženstvu. Izborni statut nije ništa spominjao o fiziološkim potrebama jedinog Izbornika, tek je u svemu jamčio "puno, cjelovito i svestrano udovoljenje". Zato su me moji čuvari, pomaknuvši se, propustili u salon, te sam, pridržavajući se za naslone praznih sjedala, pošao naprijed, tražeći pogledom vrata s dvije nule.

Čak i ove sitnice sada spominjem, jer su moji čuvari, posada i stjuardese, bili posljednji ljudi koje sam u svom životu sreo. E, da sam to tada mogao znati...

Napokon, u jednome od bočnih odjela prostranoga salona, iznad tri štenge ugledah tražena vrata. Za malenim sklopivim stolićem pored vrata sjedila je ona ista svjetlooka stjuardesa, što mi se maloprije onako značajno osmjehivala nudeći napitke. I sad je opet iskezila osmijeh i ne sužavajući ga ni za milimetar, dahnula je kroz ružičasto-sivi sedef svojih čarobnih porculanskih zubiju: "Vi možda tražite ovo?" - i pokaza

očima na zahod. I sâm sam predobro znao i vidio to što tražim, te bubnuvši "hvala", klisnuh kroz vrata i škljocnuh bravicom. Izlivši svu svoju tegobu u jednokratnu tamnoljubičastu zahodsku školjku, nagazih papučicu i cuknuh vrata. Stjuardesa je jednako sjedila pred vratima... jednako, ali i ne baš jednako. Ona je sklopila i uz stijenku odložila stolić, a svoju kratku odorsku suknju zadigla je do pasa. Uz to, raskopčala je sjajnu dugmad svoje bluze, te su dvije besprijekorne sise gledale u mene pulsirajući mrkim dudama: lijeva - desna, lijeva - desna... "A možda vi tražite ovo?" - ponovno se oglasi svojim dubokim grudnim glasom, ne mičući pritom usnama i gledajući me odozdol nekim psećim pogledom, ne u oči, već u predjelu grudi, a pogled joj je pritom spuzao dolje krivudavo, poput kišne kapljice po prozorskome staklu. Zbog bolje uvjerljivosti morao sam joj telepatski ljutito odaslati nedvojbeno jasnu sliku svoga maloga doma, gdje na trijemu drijema majčica, po vrtu čeprka supruga, a pomaže joj Miolo, osam godina, dok se Lolo i Bolo, jedna godina i četiri godine, igraju na tratini pred kućom. Djevojčura je još jednom besramno zraknula na mene i počela je prebirati zlatastu dugmad zakopčavajući ih. Eto tako mi se zadnji put u životu nudilo žensko tijelo. E - eh... Stuštivši se niz tri štenge u glavni salon, skoro trkom dođoh do svoga mjesta, do svojih odrvenjelih čuvara. Već smo bili nadomak kosmodroma Takla - Makan, i tek što sjedoh, zasvijetli natpis "zakopčati pojase". Još sam si stigao škropnuti malo "Metakse", tek tako pri dnu, a suputnici su spavali poput goluždravih puhova, te ih je probudio tek trzaj od izravna prizemljenja. Ovdje su se naši putevi konačno razilazili. Mene je čekalo Izborno Mjesto, a oni su svoj zadatak već obavili. Otvorila su se vrata zrakoplova, ali nisam vidio ni pistu ni horizont. Nasuprot su bila još jedna vrata - od dizala. Kada su se otvorila, u kabinu sam morao ući sam, bez čuvara. Stajali su mi šutke iza leđa, kako je i nalagao izborni statut. Isparenja "White Horse"-a iz njihovih usta škakljala su mi potiljak. Iz ružičaste dubine dizala, u oči je bljesnuo natpis "SAMO JEDNA OSOBA - IZBORNIK!". Načinivši pol koraka, osvrnuh se. Oba čuvara su me gledala u lice tupo i nezainteresirano. Mehanička vrata zrakoplova počela su se zatvarati poput rane. Dvije polutke vrata dizala spojiše se također.

Svuda dalje vodili su me elektronički svjetleći natpisi. U dizalu i dalje do dubine 38. kata podzemlje, kamo me je dizalo odvezlo. Dugo sam se spuštao, dugo... Već sam rekao da je ovo bio Svemirski Vojni centar, izgrađen početkom četvrtog svjetskog rata. Potom je prepravljen u Izborno mjesto. Nakon tri dana razmišljanja, morao sam upravo ovdje obaviti konačan izbor. Između dvije sile. U ime sveg stanovništva planeta ja sam morao odabrati kome zapravo - babajcima ili mamajcima - treba dati prevagu. I sve ovo - zbog krvi, zbog proklete krvi, zbog bezveznih krvnih tjelešaca, kojih je kod mene ustanovljeno upravo toliko, koliko je i bilo!... (*Stanka.*)

Dizalo se zaustavilo na predzadnjem katu. Kada su se vrata otvorila, ravno pred sobom vidio sam na ekranu: "Ići ravno!". I nadalje, svud su me vodili ovakvi zapovjedni natpisi, u bezličnu obliku, sročeni poput zapovijedi psu: "Ići ravno!", "Ići lijevo!", "Pritisnuti desnu tipku!", "Čekati!", "Uzeti ručak!", "Uzeti večeru!", "Slušati informaciju!", "Odmarati!", "Umivati se!", "Ručati!", "Slušati informaciju!", "Slušati informaciju!", "Slušati informaciju!" Slu - uša - ati! Informaciju - ju - ju!

Promidžba me je pratila sva tri dana. Pedeset minuta informacija - deset minuta stanka. Od jedanaest na večer do sedam u jutro - stanka za spavanje. Sukladno izbornom statutu promidžba je bila raspodijeljena ravnomjerno, po pola između babajaca i mamajaca, s točnošću do na sekundu.

Oko sedam u jutro, zajedno s audio-promidžbom uključivali su se i svjetleći natpisi: "Vrijeme za jutarnju toaletu, brijanje, pranje zuba - 40 min." "Vrijeme za doručak - 30 min." Dovlačio sam se do stola i iz kuhinjskoga dizala uzimao pladanj s doručkom. Za to vrijeme, po stoti put bilo mi je ponavljano da se mamajci zalažu za boljitak svih, a babajci - za dobrobit svakoga pojedinca, da mamajci jamče sigurnost građanina, a babajci - njegov mir i nedodirljivost. Babajci se trse svakome pružiti životne uvjete i zaposlenje sukladno profesiji, a mamajci - kvalitetne zdravstvene usluge i osiguranu starost. Mamajci obećavaju zalagati se za radne ljude, a babajci - za trudbenike. Mamajci će dati svekoliku podršku razvoju znanosti, a babajci će čim više podizati prestiž inteligencije. Mamajci će osigurati reduciranje vojske i mirnodopski preustroj, a babajci obećavaju otpočeti s čim većim razoružanjem i demilitarizacijom.

Između doručka i ručka imao sam slobodno vrijeme te sam tada tumarao svojim apartmanima, povremeno nailazeći na svjetleće natpise: "Kraj stambenoga područja! Zabranjen daljnji prolaz!" A na tekućim kristalima kronometra iznad vrata dizala, pisalo je: "Do početka izborne procedure preostalo je još toliko i toliko sekundi". Displej je bio šesteroznamenkast te je, kad sam prvi put iz dizala stupio u podzemlje, pokazivao nešto više od 250.000. Odbrojavanje je počelo automatski nakon zatvaranja vrata dizala. Za razmišljanje mi je bilo dano čak više od četvrt milijuna sekundi. One su promicale i nestajale. Već sljedećeg dana, kako primijetih, krajnja dvojka lijevo pretvorila se u jedinicu, a zatim i u nulu. Zero. Račun je već spao ne na stotine, već tek na desetke tisuća. Tako sam jednom na dugom službenom putu, zbog frustriranosti bez supruge, polupijan zalutao u seks-šop, u individualne kabine. Imao sam pune džepove kovanica te sam do zagušenja nakljukao prorez video-automata. Zasvijetlio je ekran. Počeo je film, ali skoro da ga nisam mogao ni gledati jer mi je pogled stalno bježao na brojilo gdje su curili moji novci, kopneći i pretvarajući se u tminu, u ništavilo. Novci pretvoreni u sekunde trajanja kadra na ekranu, na tika-takanje starinske mehaničke ure, ah, oh, ah, oh...

Sada su u vrijeme pretvorene moje misli, moja čamotinja. Daleko negdje nad glavom, bila je površina planeta, gorja, pustinje, oceani, gradovi, autoputevi i ljudi, ljudi, ljudi... Oni su svake sekunde čuli moje ime i čekali su moj čin. Je li moguće da si ja to samo tako umišljam? Možda oni i nisu mislili na mene, niti me spominjali? Naprosto, živjeli su svojim životom, i nije im bio važan Veliki Izbor koji sam morao uskoro obaviti pritiskom jedne od dviju tipaka na pultu u Dvorani za glasovanje: zelena lijeva za babajce, ili plava desna za mamajce... Ili možda obrnuto? Već je toliko vremena prošlo, pa se i zaboravlja... Jest - jest... Zelena je trebala biti lijevo, plava desno! Babajci se zalažu za dobrobit sviju, a mamajci - za progres svakoga pojedinca...

A negdje daleko - daleko nada mnom, visoko - visoko, ili čak duboko - duboko, jer su čak na drugoj strani planeta, živjeli su, hodali, disali, čekali na mene, moja stara

mati, moja supruga i troje moje dječice, Lolo, Bolo i Miolo, osam godina, jedanaest i petnaest. Da bih im se vratio, morao sam obaviti Veliki Izbor.

Ja sam to i učinio. Ali o tome malo kasnije. Sve po redu. Sve u svoje vrijeme...

Na displeju, s lijeva se pojavila druga nula. Po svim mojim apartmanima zasvijetlilo je prodorno plavo signalno svjetlo. Do Velikog izbora ostala su mi nepuna tri sata. Tada sam bio već sasvim izgubio bilo kakav osjećaj vremena. Spavao sam, ili - po želji - drijemao, loveći krajem uha metalni glas spikera, koji su mi čitali predizbornu promidžbu. Ovo čitanje je bilo obustavljeno tek posljednjih deset tisuća sekundi. Trebao sam se sabrati i očitovati konačno. Umjesto toga, ja sam zaspao, od premorenosti živaca, od opterećenosti mišlju, da ću evo za nedugo pritisnuti jednu od dviju tipaka te će u svijetu konačno zavladati jedna od dviju sila. Zadrijemao sam u fotelji za malim stolićem, jer se moj ležaj nakon ustajanja, preko dana sklanjao u zid. Probudila me je prodorna zvonjava i treperenje crvenih nula na displeju: 000.000! Pored ulaza u moje odaje već su se razjapila srebrna vrata dizala, a nad njima je crveni natpis zapovijedao: "Uđi u dizalo!". Pokorih se. A što sam mogao učiniti? Kako sam se mogao usprotiviti?

Na moje iznenađenje, dizalo nije pošlo gore već dolje, na neki tajni, još nepoznat kat, 38-A, kako se ispostavilo. Iako su mogli postojati još i 38-B, i 49-Ž, otkud da znam. Uostalom, to mi je nevažno. Sve se već završilo. Tako, nastavit ću svoju pripovijest.

Napamet sam znao izborni statut. Ali, znati i razumjeti - to nije uvijek jedno te isto. Kada su me vrata na 38-A razini propustila iz dizala i zatvorila se za mnom, s jezom shvatih da će se ona ponovno otvoriti tek nakon što obavim izbor. Veliki Izbor.

Ušao sam u Izbornu dvoranu, koja se pokazala krajnje slabo osvijetljenom i s niskim sivkastim stropom. Išao sam po bijeloj crti vodilji na podu. Na kraju je crta uprla u metalnu stijenku Izbornoga pulta. Podigao sam pogled.

Na pultu je bila samo jedna tipka.

(Kraj prvog prizora)

Prizor drugi

Scena i rekviziti su isti kao i u prvom prizoru.

STARI: Učinio sam to. Ja sam to učinio sedmi, ili osmi, ili dvadesetosmi dan moga boravka u Izbornoj dvorani. Tada više ničega nisam bio svjestan. Od gladi i žeđi već sam bio oslijepio. Da, od dehidriranja sam oslijepio. I što je najstrašnije - ne sjećam se trenutka kada sam to učinio. Ali vrlo jasno vidim, ne sebe, već kao neko strano, tuđe tijelo - kako je sljepački dopuzalo do pulta, kako ga je pipalo prstima s preraslim noktima, kako se podiglo klizeći rukama po metalnom pultu te je izdisajem snage udarilo po tipki. Gotovo.

Osvijestio sam se već u dizalu. Nakon što je pritisnuta tipka, otvorila su se vrata dizala, i ja sam zacijelo tamo upuzao zadnjom snagom. Tad je još bilo struje, a okno

dizala još nije bilo urušeno. Dizalo me je povezlo uvis, upravo do onih prostorija u kojima sam proboravio tri posljednja dana prije izbora. Poplazio sam ravno i udario se o mali stolić s ostatkom doručka, koji sam nevoljko poprčkao vilicom onog posljednjeg, sudbonosnog dana. To me je spasilo. Srušio sam stolić, ali sam po podu pozobao pljesnjive komadiće tosta. Velika plava plastična termosica s čajem nije se razbila, te ja popih tu zgusnutu, već usmrđenu tekućinu kao da je najbolje vino na svijetu. Ležao sam potom nepomično na podu i prikupljao snagu.

Kada sam više-manje došao k sebi, uplašh se da sam oslijepio sasvim. Posvuda je vladala potpuna tama. Uopće nisam osjećao vlastito tijelo. Neko vrijeme bio sam tek bestjelesni duh. Ali mrdnuh se - i tijelo se vratilo, ogrnulo je jadnu dušu žiganjem, trncima i bolom. Krenuh rukom u džep, škljocnuh upaljačem. Sve je stalo na svoje mjesto - bio sam u onom istom stambenom prostoru, samo je svuda iščezla rasvjeta. Shvatio sam već i zašto. Popuzah naprijed, pobirući usput mrvice keksa po podu. Uspio sam uzgmizati u fotelju i dugo - dugo sam okamenjeno spavao.

Probudio sam se od ponovne gladi, ali sada već prirodne, ljudske, a ne one što grčevima trga utrobu. Pokušao sam ne puzati, već hodati, držeći se rukama za naslon stolca koji sam pred sobom gurao po podu. Od svoje košulje skrpio sam zublju, namotavši je na nogu jednog drugog stolca. Zublja je jako čađila, ali ipak je davala bar malo svjetla. Popeo sam se na stolac ispred kuhinjskoga dizala, izvalio vratašca i uspuzao gore za mirisom hrane. Ispalo je da je kuhinja blizu, tek jedan kat više, i sjećam se kako sam otvorio vrata ormarića i žderao sir. Zatim sam nabasao na teglicu konzerviranoga ananasa. Gutao sam slatke kolute skoro bez žvakanja, i tu sam se, uz ormarić ispovraćao do naizvrat. Tijelo je vrdalo pred smrću kako je moglo i umjelo.

Dugo sam živio u tami, dok nisam upravo uz kuhinju osposobio samostalnu elektranu. Općenito, ovdje je sve zgodno podešeno. Očito da je za ovakav slučaj i građeno. Ali, elektrika je preslaba. Na primjer, ne radi vodovod. Prelazim s kata na kat, ostavljajući za sobom prepunjene smrdljive zahodske školjke. Ostave s hranom su na svakom katu, ali umivati se moram mineralnom vodom. Zato se rijetko brijem, a još rjeđe si priuštim kadu. Za te potrebe voda se mora zagrijati u bojleru, a to strašno iscrpljuje akumulatore. Pa i poslije ovog snimanja, dugo ću sjediti u mraku. No, to je nebitno, sasvim nebitno.

Oni su se stvarno temeljito pripremili. Ovdje, u ovom beskrajnom podzemlju, ima svega što je potrebno za preživljavanje. U spremišta su nagurane neizmjerne količine hrane. Skladišta intimnog rublja i odjeće protežu se kilometrima. Ogromne hale su uređene u vojarne s redovima jednoobrazno namještenih dvokatnih postelja. Tek, nema nikog da preživi.

Kada sam osposobio elektriku, u jednoj udaljenoj sobi našao sam videoteku i telecentar. Kamere izvjestitelja posljednjih vijesti uspjele su snimiti stvarne Posljednje Vijesti. Sa stacionarnih uličnih stativa, s vrhova televizijskih tornjeva i najviših nebodera, s balona atmosferskih sondi te palubâ svemirskih brodova, koji još i sada špuraju oko planeta, bezživotno svjetlucajući metalnim plohama svojih obrisa - kamere su vidjele i odaslale u već puste, bezljudne telecentre ovaj veličanstven prizor: plamtjela je

zelenosmeđa Afrika, ključala su jezera i mora unutar kopna, a na istoku, u vidu crne pougljene fleke, izgarao je Kineski ocean. Gradovi nisu gorjeli - oni su se jednostavno trusili u prah. Osipali su se od daha vrelog vjetra nad njima, urušavali se u sivi pijesak, kao nosevi sifilitičara. A negdje tamo, u tom mrvljenju, kaosu, u toj pepelnoj magli, zapomagali su posljednjim samrtnim krikom i moja dobra mati, moja supruga, i troje moje dječice - Lolo, Bolo i Miolo, pet godina, osam i dvanaest, pretvarajući se u smrt, u pepeo, u ništa...

Otprilike jednom mjesečno priređujem si kadu s mineralnom vodom. Tada se ljestvama penjem na gornje katove do skladišta i uzimam si novi komplet vojničkoga veša - potkošulju i duge gaće. Šuferice neću nositi, a na čarape nikako da natrapam - one su zacijelo negdje dalje u tim labirintima, kamo naprosto nisam u stanju otići. Dobro je što su bar spremišta hrane blizu okna dizala. Kada sam prvi put dospio tamo, još malaksao i poluslijep, prvo što sam našao bili su keksi. Visoke police s mogućnošću najraznovrsnijega izbora. Galete i prepečenci, slani i poluslatki, s paprom i kimom, i ni sam ne znam s čime sve. Nekoliko dana za redom spavao sam pod njima, a probudivši se, pružao sam ruku u vis, uzimao paketić i grizao ga izravno s klisko-slatkastim polietilenskim omotom. I to me je opet spasilo, jer malo dalje iza ugla, pedesetak koraka, bile su police sa svježim kruhom, zavarenim u vakuumirane vrećice. Krafne i buhtle, pereci i peciva, žemičke i lizike, kajzerice i francuski kruščići - mogao sam dobiti zapletaj crijeva da sam od prve nabasao na tu policu. Ali nekoliko prvih dana probrložio sam među dvopecima - i to me je spasilo.

Sada, kad prolazim između krušnih polica, napregnuto osluškujem. Sanjam o tome da čujem bar lagani štropot, šuškanje, grickanje. Ali ovdje je sve tako hermetizirano, ma kakvi crvi, kakvi miševi. A ja snim, ja umirem od želje vidjeti miša - malog-maleckog, modro-sivog, s kožastim krilcima, s bobičastim očima i oštrim nosićem - onakvog, kakvog su naslikali u priručniku iz zoologije za nulti razred. Ili kolutićava brašnastoga crva - živoga crva, koji pulsira svojim prilagodljivim duguljastim tijelom i protiskujući kroz sebe jelo, gmiže do nove hrane. A od njega će se izleći drugi crvi, isprva mali, nježni crvići. Ja ću hodati između njih jako pažljivo, da im ne naškodim - ne uplašim ih svojim hodom, svojom sjenom, svojom pojavom, svojim disanjem. A oni će odrasti i pretvoriti se u tuste vretenaste ličinke, iz kojih će se potom iskukuljiti bijeli leptiri, i možda će neki od njih savladati urušeno okno dizala i dospjeti na površinu, i u sivom pepelu planeta zasnovati civilizaciju leptirâ, u početku bijelih i slijepih, s ružnim granatim brcima, s krilcima posutim škriputavom prhuti, malo skliskom pri dodiru.

Ali sve su to moja snatrenja, purpurni snovi... Ničeg živog, ni buhe, ni muhe, čak ni golom oku nevidljive infuzorije ovdje nema!...

Na nekom od katova koje mogu doseći, našao sam cijelo skladište lutaka. Lutaka iz seks-šopova. To skrovište sam proučio tek neznatno. Nekoliko prvih kontejnera. U popriličnoj količini leže u njima plavuša Sally i dugonoga Holly, vitka Barby i prsata Samantha, još i ljeskava crnkinja Black Chery. Možda, negdje dalje, u dubini skrovišta, u kontejnerima leže još i druge vrste, oblici i modifikacije - s dvije glave, četiri dojke

i šest nogu, ili recimo, s tijelom slona ili asirskom bradom. Tko to zna?! Spremali su se prebivati ovdje dugo i ozbiljno.

Pripremajući svoju mjesečnu kadu - približno svakomjesečnu, jer kronometri na svim katovima pokazuju razroko vrijeme i bezobrazno lažu - tako, priređujući kupatilo i čistunski dan, uz duge gaće i vojničku košulju uzimam iz kontejnera i komplet novih lutaka, upravo u redoslijedu kako sam maločas nabrojao: Sally i Holly, Barby, Samantha i Black Chery. One se same napuhuju, treba samo otvoriti preklop. Oblažem se njima kad se spremam na spavanje i često se budim noću - noću ? - volio bih znati je li na mome planetu noć ili dan - često se tako budim od njihovih ljepljivih gumenih zagrljaja. A probudivši se u tami, dugo - dugo ležim, upiljivši neugledećim očima u nigdje, u apsolutni, stopedesetpostotni mrak, tminu, koja me ogrće, okružuje, i tješim se djetinje naivnom misli, maštarijama, da se ništa od toga nije ni zbilo, da sam nekim čudnim slučajem to tek ja zatrpan u Izbornom Mjestu, a na planetu i dalje buja život, i moja dobra mama sjedi s pletivom na trijemu, i moja supruga radi u vrtu, a pomažu joj troje moje dječice, Lolo, Bolo i Miolo, dvanaest godina, petnaest i devetnaest, a svjetlo se nedozirano prosipa s neba. I nema onih dina sive prašine, što sam ih vidio na monitorima u telecentru, a čovječanstvo i nadalje živi u Primirju, samo što su nekako zaboravili svog Jedinog Izbornika.

No, glede izbora. To je i onako sve isti vrag. Evo, jučer sam kroz nekakvu cijev uspio proći na etažu minus 38-B. I da se zna, tamo je dakle bila kabina i u njoj dvije tipke - znači, jedna za babajce, a druga za - mamajce. I sve mi se čini da su dečki iz računalnog odjela, kada su programirali lift, pogriješili kat. No, pritisnuh konačno tu prokletu tipku. A što bih drugo?

STARI ustaje sa stolice. Držeći u jednoj ruci već praznu flašu, drugom na video-kameri pritišće tipku "stop". Zatim pritišće "eject" i otvara se ležište kazete. Ono je prazno. Pročeprkavši po njemu prstima slobodne ruke, STARI prelazi na magnetofon i diktafon. Oni su također bez kazeta. Klateći se nesigurno i zanašajući se, hvata se rukama za naslon stolice i skupa s njom sporim kratkim koracima odlazi u dubinu tame.

Tama ga potpuno guta.

ZASTOR

Lipanj - srpanj 1995. godine
Akademie Schloss Solitude, Stuttgart

S ukrajinskoga preveo
Aleksa Pavlešin

Malkica DUGEČ

Buntovni sanjar

(Tragom političkih poruka prof. Vjenceslava Čižeka)

("Smrt nije posljednja istina"
Rabindranath Tagore)

Kada bi povijest čovječanstva bila čistim zrcalom koje u svijest svakog pojedinca reflektira neiskrivljenu sliku zbivanja, pravde i nepravde, dobra i zla, s pravom bi mogla biti smatrana "učiteljicom života" koja ne dozvoljava da se neizmjernost istina raznih naroda i pojedinaca pretvori u konglomerat netočnih podataka točne statistike o ratu i miru, velikima i malima, o narodima i pojedincima. Iskustvo poučava da se povijest svakoga naroda, pa tako i hrvatskoga, najviše bavi velikim, poznatim, karizmatičnim ljudima koji su bilo kada i bilo gdje pronosili slavu naroda i zemlje kojoj pripadaju, a zapostavlja zbivanja na pozornici života na kojoj glavnu ulogu najčešće imaju bezimeni, obični ljudi prepoznatljivi jedino po svome trpljenju zbog ideala za koje se zalažu, po istančanom osjećaju za pravdu i čovječnost.

I tek kada netko od tih tihih, skromnih, običnih smrtnika, prije nego što se zauvijek preseli na "drugu obalu", čitavim sobom ureže prepoznatljive tragove koji se, da ne bismo zalutali u bespuću mijena, mogu i moraju slijediti - postane bjelodano da povijest naroda nije knjiga zbilje i istine, jer sadrži bezbroj prešućenih, zaboravljenih ili pak namjerno zaobiđenih istina o životu i umiranju. Ipak, "ni smrt nije posljednja istina"- poručuje nam veliki indijski pjesnik i filozof, dobitnik Nobelove nagrade za književnost (1913.) Rabindranath Tagore.

Koliko god bilo utješno uvjerenje da smo i sami svjedoci mijena u raznolikosti življenja u toj beskrajnoj "Božjoj žitnici" gdje ljudski um još nije uspio prebrojati sve zrnje, razdvojiti zdravo od trulog, dobro od zlog - kako bi ono, po mjeri čovjeka najbolje, postalo plodonosnim sjemenom novih spoznaja o sebi i drugima, utješnije je svom puninom svoga bića živjeti istinu prenoseći je onima koji su časovito s nama kako bi doprla i do onih koji neminovno dolaze poslije nas, jer i po riječima Karola Wojtyle:

"Traje čovjek koji je otišao
U onima koji dolaze za njim" a
"U trenu odlaska svaki je veći
Od povijesti koje je djelić"
(Karol Wojtyla: "Otpočinje razgovor s Bogom")

Osobno iskustvo me često uvjerilo da ima istina koje zanesu. Ima ih - koje do vriska zabole. Ima istina iskrivljenih, zatrovanih sumnjom. Ima istina s tisućama lica.

Ima ih bez uočljive poruke. Ima i onih istina koje se urežu u svijest te cijeli život traju neoskvrnjene. Također ima istina koje poučavaju, ushićuju, zavode sanjarskim buntovništvom protiv zla, potiču na dobrotu i uvijek iznova začuđuju svojim gotovo proročanskim predviđanjima onih novih, još uzvišenijih. Među takove nedvojbeno spada i istina o hrvatskom pravedniku i mučeniku, pjesniku, filozofu, političaru, samozatajnom borcu za slobodu Hrvatske, za dobro svakoga čovjeka, prof. Vjenceslavu Čižeku.

Govoriti ili pisati o tom još u redovima vlastita naroda nedovoljno poznatom ratniku s perom u ruci, značilo bi dobro poznavati i pravedno prosuđivati povijest Hrvata na cjelokupnom njihovom povijesnom i etničkom teritoriju, zadirati u srž katoličanstva, islama, judaizma - religija koje su se susretale ili sukobljavale na hrvatskom tlu; značilo bi isto tako znanstveno utemeljeno raščlanjivati njihovu kulturu i civilizacijska dostignuća kroz stoljeća rata i mira, svađa i pomirbe, pjesme i plača. A govoriti ili pisati o V. Čižeku - majstoru hrvatske poetske riječi, "jezikoskrbniku" (kako je sam sebe nazivao), hrvatskom liričaru iz otete Boke, iz Zaljeva hrvatskih svetaca, buntovnom sanjaru čije su zanosne pjesme, srcem odnjihane, bubrile čak i u mraku tamničkih zidina, da bi lijepe i uznosite, bilježene tek u svijesti, uskrsle u "slobodi bez domovine" te snagom svoga istinskog doživljaja prokrčile put i do slobodne Domovine, - nezamislivo je bez povezanosti sa V. Čižekom - borcem bez puške, političkim djelatnikom čiji brojni tekstovi, objavljivani u hrvatskom emigrantskom tisku - prave riznice osobnih, kao i spoznaja hrvatskoga naroda - još i danas čekaju na književno i političko vrednovanje te uvrštavanje u matičnu hrvatsku književnost. Kako su, dakle, politička i književna djelatnost prof. V. Čižeka toliko isprepletene i srasle, jer su međusobno uvjetovane, prožete neraskidivim uzročno-posljedičnim odnosima i vezama nametnutim življenjem u neobičnu, zlu vremenu - bilo bi nepravedno govoriti ili pisati samo o jednoj od njih, ne uvažavajući drugu. Takav pristup umanjio bi veličinu njegova sveukupnog stvaralaštva.

Nije lako slijediti put pravednika, jer zahtijeva i osobnu žrtvu. Mučno je razglašavati istinu kojoj nas pravednici poučiše, jer nije svako vrijeme ujedno i vrijeme govora i hrabrosti! No još je teže šutjeti. Besramno je i čovjeka nedostojno šutnjom zanijekati svoje Jučer, svoje Danas. Onaj tko to čini - ni svoga Sutra neće imati! Zato danas, kada rastuženi slijedimo tragove čovječnosti, odajući dužnu počast svome prijatelju, subratu, suputniku i suborcu, "simbolu Zaljeva hrvatskih svetaca" (tako ga nazva književnik Stijepo Mijović Kočan) - prof. Vjenceslavu Čižeku, iz dna duše iskreno želeći da se ni sam pokušaj memoricida (ubojstvo pamćenja) u hrvatskom narodu nikada više ne dogodi, osvrnimo se makar načas na njegov politički rad, slijedimo u duhu sve njegove postaje mučna hoda prema svjetlu, progovorimo o porukama slobode i ljubavi, zanesimo se pitomošću buntovnih snova, kako bismo ih i sami nastavili snivati!

1. POSTAJA

> "Moje političko iskustvo jednako je mojemu životnom iskustvu, jer sam se politikom počeo baviti otkako sam naučio čitati i pisati, a to znači od svoje šeste godine, a prve antimonarhističke parole ispisivao sam po plotovima već u svojoj sedmoj godini" ("Dolazak u emigraciju", Republika Hrvatska br. 128, 1980.) - napisao je V. Čižek još 1973. godine.

U svom članku "Fenomen političkog otuđenja čovjeka u uvjetima komunističke diktature", objavljenom u glasilu Hrvatske republikanske stranke "Republika Hrvatska" br. 107, 1976. još dodaje: "Sjećam se, dobro se sjećam onoga dana kada sam kao sedmogodišnjak doletio iz škole doma i uskliknuo: Od danas znam sva slova! Zatim sam, da bih pokazao umijeće, upitao oca, što da napišem. Odgovorio je: Piši, sine,: Živio Maček!"

Tako je, eto, zaneseni sanjar, dječak Vjenceslav potpuno nesvjesno stupio na okrutnu političku scenu, na poprište nadljudske borbe između dobra i zla - ne sluteći da će na tom poprištu uspravno ostati do kraja života.

Vjenceslav Čižek rođen je 28. veljače 1929. god. u Đenovićima, Boki Kotorskoj.

"Rodio sam se i svoju mladost proživio u Boki Kotorskoj. To je najjužniji dio Hrvatske. Nažalost, danas je to pod Crnom Gorom." - doznajemo iz njegova teksta "Dolazak u emigraciju" RH br. 128, 1980.

Zbog svoga buntovničkoga duha, osjećaja za pravdu te ničim nezaustavljive potrebe da brani osobna uvjerenja, već kao mladi učitelj (bio je prvotno završio Učiteljsku školu) doživljava na vlastitoj koži prve udarce jugoslavenskih vlastodržaca: "U proljeće 1954. protjerali su me iz Crne Gore - zbog pokušaja objavljivanja nekih članaka protiv jednopartijskog političkog sustava. Rulja me je pred tiskarom htjela kamenovati." ("Dolazak u emigraciju" RH 128,1980.)

Bila je to ne samo životna, već i zorna politička pouka da se nadmoćnom neprijatelju, njegovoj velikosrpskoj megalomaniji sa staljinističkom ubojitom palicom u rukama, treba oduprijeti njenim vlastitim oružjem, do kojega se može doći učenjem, proučavanjem uzroka i posljedica Hrvatima nametnutog zla. Tako se već tada u glavi V. Čižeka bila rodila ideja o potrebi studiranja filozofije, tj. marksizma i lenjinizma kao temelja tadašnjeg režima koji je i uspjehe i devijacije svog jednoumlja upravo njima "opravdavao".

2. POSTAJA

Iako čovjeku uvijek nisu vidljivi putevi koje mu Providnost odredi, on ipak ne zastaje. I kreće na put ne znajući dokle će stići.

Zbog činjenice što ga "usud otrovom pričesti" i što ga je "sloboda htjela za ortaka" (Iz pjesme "Predsvanuće") umjesto na studij filozofije, V. Čižek se 1955.god.

našao u Beogradu gdje počinje studirati svjetsku književnost. Već iste godine, zbog organiziranja studentskih demonstracija i pisanja (rugalice "Voda" i "Sloboda") - bude uhićen.

Umjesto poezije i filozofije Dalekog Istoka, Kine, Indije, Japana; umjesto biblijskih spisa bješe mu suđeno i predodređeno nastaviti političku školu u kojoj se kroz fizičke i psihičke torture bestijalnih čuvara tamnice Jugoslavije, isprobane na vlastitu tijelu i vlastitoj duši - najviše nauči. Osuđen na dvije godine tamnice - prof. Čižek proveo je 6 mjeseci u samici gdje je već tada počeo gubiti očni vid. Ostatak kazne odslužio je u zatvoru Srijemska Mitrovica.

Doznavši tek 1980. god. da su mu tada, pri izlasku "na slobodu" zatvorski čuvari oduzeli 2 zbirke pjesama, knjigu pripovijesti i Dnevnik (u zatvoru je smio čitati i pisati) - s gorčinom u duši pomislih: Htjedoše ga fizički dotući, smrviti tijelo i dušu. Zaludu im bješe trud. Čovjek, Hrvat, robijaš koji je u tamnici uspio napisati 2 zbirke pjesama, pripovijesti i Dnevnik - nadvisio ih je sve i izašao iz zatvora duhom jači, uzvišeniji.

Možda upravo stoga što do nas nikada nisu mogle niti stigle poruke otetih Čižekovih rukopisa, a upoznavši se s kasnijim njegovim pjesničkim, političkim i filozofskim djelovanjem - vjerujem da one i danas poput Damoklova mača prijete zatiračima istine, ljudskog dostojanstva i slobode.

3. POSTAJA

> Uvjeren da je osobnim činom već pokazao kako se suprotstavlja zlosilju, da je posvjedočio kako je bio "među malobrojnima koji su stajali na poprištu tada, kada se dostojanstvo čovjeka i pravo na slobodu moglo polizati u svakoj balkanskoj slastičarnici" ("Ideološki dronjci i političke krhotine" RH 194,1996.),

V. Čižek se vraća u Sarajevo gdje u rekordnom roku i s najboljim ocjenama na Filozofskom fakultetu završava studij čiste filozofije.

Nastojeći da se više ne sukobljava s jugo-komunističkim vlastima kako opetovano ne bi dospio u tamnicu i bio stavljen pred kušnju da tijelom i duhom provjerava svoju čvrstu volju i izdržljivost - sljedećih nekoliko godina proveo je radeći kao profesor filozofije na školama u Sarajevu, Kaknju, Kotoru, Podgorici i Foči. Škole je morao mijenjati, jer je skoro svake godine dobivao otkaz.

Iza njega su ostali naporno učenje iz filozofskih znanstvenih priručnika i knjiga, preživljavanje prodajom vlastoručno izrađenih skripata. Ugasnula je i nada da bi zahvaljujući svojim sposobnostima te sada već savršenom poznavanju filozofskih istina mogao dobiti posao sveučilišnog profesora.

Ispred njega redali su se sada mladi naraštaji kojima je trebalo prenositi političke i filozofske spoznaje, dakle, u praksi primjenjivati stečeno znanje, potkrijepiti ga primjerima iz stvarnog života, što je prof. Čižek i činio. A kako, primjerice, objasniti svojim učenicima da religija nije "uzdah potlačenog svijeta, duša svijeta bez srca", da

nije "opijum puka" - kako je naučavao Karl Marx, već da je ona "u svakome narodu temelj njegove kulture, kao što je kultura temelj njegova civilizacijskog obraza, a u konačnici prepoznatljivi način političkog ophođenja i događanja"? ("Ideološki dronjci i političke krhotine" RH 194, 1996.) I zašto, konačno, lagati kad je istina na dohvat ruke: vidljiva i gotovo opipljiva?! Premda ovaj put nije dospio u tamnicu, prof. Čižek opet je morao ispaštati zbog istine. Čitavu burnu, ali i slavnu godinu 1971. bio je bez posla, a to znači i bez sredstava za život.

4. POSTAJA

Kada je u svome radom i neimaštinom izmučenu tijelu počeo osjećati znakove slabosti, a u duši se bilo nakupilo odveć gorčine, bez nekog novog povoda (nevolje su ga stalno pratile) - napustio je Jugoslaviju.

12. svibnja 1972. god. našao se u svojoj prvoj emigraciji, u SR Njemačkoj. Misao da je "teže u duši čovjeka biti slobodan bez domovine, nego biti u domovini bez slobode" objavljena u njegovu prvotiskanom članku u "Republici Hrvatskoj" br. 94, 1973. godine - bila je ne samo njegov "najjači dojam, najuvjerljiviji zaključak" koji mu se "nametnuo u prvim danima vlastite emigracije", već do kraja života sudbinska predodređenost potvrđivana u njegovu cjelokupnom poetskom, političkom, filozofskom i ljudskom djelovanju. Pune tri godine, čekajući na dobivanje političkog azila i provevši nekoliko mjeseci u jednom sanatoriju u Schwarzwaldu, gdje se liječio od tuberkuloze, upoznavao je tzv. "demokratski i kapitalistički, kršćanski zapad" s one najcrnje strane. U jednom svom pismu upućenom vodstvu Hrv. republikanske stranke 27. 9. 1974. sav zdvojan, nakon izlaska iz sanatorija obavljajući teške građevinske poslove te razočaran zbog odbijanja njemačkih vlasti da mu priznaju pravo političkog azila - pisao je: "Ne vjerujem više onako kao nekad. U crkvu odlazim samo kad je prazna. Možda je ipak preostao samo Bog, jer ljudi skoro da i nema. A Nijemcima nikad neću zaboraviti. Doživio sam ih kao pod-ljude, a htjedoše biti nad-ljudi." (Iz pisma od 27. 9. 1974.) No kao što je još u razdoblju iščekivanja priznanja polit. azila, iako u strahu od najgoreg (izručenja hrvatskih političkih emigranata nisu bila rijetkost) bio počeo surađivati najprije u glasilu HRS-a "Republika Hrvatska" i "Rakovica" te gotovo u svim drugim glasilima hrv. političke emigracije, kao npr. "Hrvatski put", "Hrvatska borba", "Hrvatska revija" i dr. te svojim satiričnim tekstovima, pjesmama, filozofsko-političkim razmatranjima utemeljenim na osobnom doživljaju jugo-režima, "sveuništavajuće diktature komunizma" ("Komunizam ostaje za mene doživotni neprijatelj" pisao je 10. 3. 1973.) ukazivao na uzroke, upućivao na put prema slobodi, isto je činio i kada je konačno dobio pravo političkog azila.

Došao je u emigraciju kao stamena, politički već izgrađena osoba čiji je jedini i najpotpuniji smisao života, najdublja moralna obveza bila "borba za slobodu i oslobođenje" (11. 12. 1973.). Upoznavši se s idejama ideologa i osnivača HRS-a prof. Ivana Oršanića, a koje je upijao iz tzv. plave knjige, tj. knjige Ivana Oršanića "Oslobođenje i sloboda", nadahnjujući se njima kao istinom koju je i sam spoznao " u

nejakoj, samostalnoj oporbi protiv ljudskog zla"- pristupa u redove HRS-a naglašavajući: "Moje opredjeljenje za HRS zapravo je opredjeljenje za istinu" i "Otkrivajući republikance, otkrio sam sebe." Tim činom započela je zapravo Čižekova vidljiva, uspješna, iskrenom vjerom u pravo hrvatskoga naroda na slobodu osmišljena politička djelatnost. Brojni satirični tekstovi, objavljivani pretežito u "Republici Hrvatskoj", obilježeni neupitnim smislom za humor, bez obzira jesu li tiskani pod pseudonimima Meho Bukara, Mak Bardak ili pod pravim imenom, postajali su pravom duševnom hranom Hrvata sa sva četiri kontinenta. Čižekov "Jugo-ustav", "Samoupravljačka gramatika s rječnikom", "Narodni narod" - koliko god svjedočili istinu "smijehom kroz suze", prihvaćali su svi Hrvati u dijaspori kao dio svoje osobne sudbine, svoje osobne istine.

U članu 35. "Jugo-ustava" autor kaže:

"Ne priznaje se postojanje čovjekove savjesti".

Čl. 49.

"Građanima je zajamčena sloboda iskazivanja nacionalne pripadnosti i nacionalnih odlika, ukoliko nisu Hrvati."

Čl. 59.

"Kad se radi o političkim okrivljenicima, odluka suda poznata je sudu prije početka suđenja."

Čl. 73.

"Rušiti iznutra i izvana jugo-tamnicu, dužnost je i čast svakog građanina."

I dok u "Samoupravljačkoj gramatici" pišući o oblicima, vrstama i tvorbi riječi u hrvatskom jeziku navodi npr. da ima općih, vlastitih i - besmislenih imenica kakove su: zakon, sud, izbori; dok pridjeve dijeli na opisne, gradivne, prisvojne, političke pa čak i na one, koje radnici pridijevaju, ali ne na javnom mjestu - a brojeve na lažne, jeftine i beskonačne kojima se "iskazuje broj zatvorenih hrvatskih nacionalista"; dok u "Rječniku" objašnjava da je "Hrvat - grobar Jugoslavije", "Marksist - vještak za pretakanje iz šupljeg u prazno"- u svojim epigramima "Narodni narod" oštrim, britkim humorom dirnuo je u najosjetljiviji živac, u temelje nečovječnog, nemoralnog i ne samo Hrvatima mrskog velikosrpskog okupatorskog sustava:

"Ako kihneš malo jače,
Iz zasjede žbir iskače.
Ako ljubiš Domovinu,
Psi-špijuni na te zinu" ("Narodni neprijatelj") Ili:
"Na pet ljudi - tri agenta,
Na dva sela - sto pisara" ("Narodna vlast")
Još je oštriji kritičar u epigramu "Narodni izbori":
"Razdragan svijet hrli.
Vatrogasna klapa svira,
Jugo-glasač čili, vrli
Od jednoga - jednog bira."

Naglasi li se činjenica da su svi spomenuti satirični tekstovi nastajali i tiskani u razdoblju od 1973. do 1977. godine, dakle, u jeku najžešćih represivnih mjera protiv hrvatstva i Hrvata (to je razdoblje neposredno nakon gušenja Hrvatskog proljeća), protiv svih onih koji su se usuđivali govoriti ili pisati istinu o zbivanjima unutar Jugoslavije - neće nikoga ostaviti ravnodušnim politička zrelost, ali i bezumna hrabrost njihova autora.

Istina, sve je to prof. V. Čižek pisao u svojoj "prvoj emigraciji" na tzv. slobodnom Zapadu gdje su pravo i demokracija - samo ako nije bila riječ o Hrvatima - imali prioritet nad nepravdom i diktaturom. Već tada on se usudio reći da nikakve reforme Jugoslavije neće osloboditi Hrvate od okova te ne njihovom voljom nametnute državne tvorevine, jer "Ono što sada bukti i kipti u potlačenom biću hrvatskog naroda nije tek samilosna pobuna duha, nego silno pregnuće prema izvršenju vlastite povijesne zadovoljštine, koja ne može nikud drugo nego preko oštrice." (RH br. 94) I pok. prof. Ivan Oršanić bio ga je već poučio da se "Jugoslavija ima slomiti zadavljena hrvatskom voljom za slobodom."

"Na poprištu povijesnih zbivanja nema milosti i nema popravnih ispita" (RH br. 96.) izjavio je prof. Čižek odlučno i uvjerljivo prije nego što su i oko njega, usprkos zaštićenosti političkim azilom, jugo-agenti počeli plesti svoje otrovne mreže.

Instinktivno predosjećajući zlu kob koja mu prijeti, a živio je tada u njemačkom gradiću Saeckingenu, njegova stanodavka, dobra gospođa Luise Herzberg, molila ga je da ne ide na planirano putovanje u Italiju, gdje se trebao susresti s prijateljicom iz studentskih dana. Nešto prije odlaska usnuo je mučan san i križ koji će ga pratiti na njegovu putu u nepoznato. Slutio je da se taj san mora ozbiljiti, jer je to njemu, iskrenom vjerniku, Božja poruka koju mora slijediti. I zato nije poslušao svoju stanodavku. Mnogo kasnije odgovorio joj je stihovima:

"Podmukli su vjetri otpuhali našu
Bezrječno satkanu korablju od svile.
Zalud su Vam suze znakovite bile,
Otkloniti nisu mogle kušnje čašu." ("Rajnska školjka")

I zaista, 11. studenog 1977. godine, kada je zajedno s nekim Hasanom Milićem, za kojega tada nije znao da je udbaš, krenuo u Italiju, u mjestu Lago de Como dočekali su ga jugoslavenski tajni agenti, pretukli i - oteli. Prilikom otmice slomili su mu ključnu kost, povrijedili oči pa je tako izmučen opet bio prepušten po beznađu zapamćenom - gradu Sarajevu. Kraj njegove mučne "via dolorosa", kraj njegova sudbinom predodređena križnog puta još se nije mogao nazreti.

Od 5. do 12. POSTAJE

U zapadnoeuropskim zemljama a među koje spada i Njemačka, oduvijek je postojalo pravno utemeljeno pravilo da se i tamo uhićuju pojedini ljudi, ali samo kako

bi se pod svaku cijenu doznala prava istina o počinjenom deliktu, pa na što god se ta istina odnosila. Neki tvrde da je ista praksa bila primjenjivana i u zloglasnim nacističkim zatvorima. Kobna 1977./1978. godina pokazala je da je potpuno utemeljeno bilo uvjerenje na Zapadu živućih Hrvata da se u tzv. socijalističkoj Jugoslaviji na slobodoumnim ljudima primjenjuju već isprobane starokomunističke staljinističke metode (Sibir, gulazi u bivšem SSSR-u) po kojima se zatočenike nastoji prije svega i pod svaku cijenu psihički slomiti, a zatim ih se izlaže zvjerskim fizičkim mučenjima - samo kako bi se zataškala i u korijenu ugušila prava istina. Zatečena otmicom prof. V. Čižeka, Hrvata koji je već uživao pravo polit. azila u Njemačkoj, hrvatska politička emigracija, a pogotovo vodstvo HRS kojoj je i on pripadao, s drom Ivom Korskym i prof. Kazimirom Katalinićem na čelu - strahovala je za njegov život. Iz iskustva mnogih se već dobro znalo da velikosrpski jugo-režim, da bi se održao, ide i preko ljudskih leševa. Isto tako se znalo da torture po jugoslavenskim tamnicama izdrže samo malobrojni, hrabri, dosljedni i beskompromisni svjedoci istine.

I nije se sumnjalo u istinitost tvrdnji da takovi, svakog poštovanja dostojni ljudi, među kojima su Hrvati bili najbrojniji, ako i izađu na slobodu, samo su - fizički gledajući - sjene onih prošlih, krhotine, doživotni duševni ili fizički invalidi.

I ne bez razloga pitali su se Hrvati slobodnog Zapada: Što je to sagriješio pjesnik i filozof V. Čižek? Čime je izazvao tako bezumnu mržnju na prijevari, mržnji i teroru građenog režima, da ga je, prekršivši sve međunarodne pravne norme, s tuđeg teritorija oteo i strpao u tamnicu? I zar se - do tada još prilično stabilna državna tvorevina, u paničnom strahu za svoj opstanak, smije upustiti u bitku s nemoćnim pojedincem? Boji li se toliko obične hrvatske pisane riječi da, progoneći je, zapravo i sama srlja u propast? Može li obična pjesma - rugalica do te mjere poljuljati samopouzdanje tirana, da u svojim zločinačkim namjerama ne prezaju ni pred očevidnim zločinom?

Odgovor se sam po sebi nametao: Jedini "grijeh" V. Čižeka bila je - Ljubav.

Bio je Hrvat i ljubio je Hrvatsku. Bio je pjesnik i filozof. I ljubio je istinu. Za sve to uvijek je bio spreman i na osobnu žrtvu.

Kako mu svojom možebitnom nehotičnom nepromišljenošću ne bi pogoršalo već i samu po sebi očajnu situaciju u zeničkoj tamnici iz koje su u javnost dopirale samo škrte, neprovjerene vijesti - vodstvo HRS-a sve do trenutka kada je V. Čižek 8. 8. 1978. god. pravomoćno, na temelju čl. 114 Krivičnog zakona u Sarajevu bio osuđen na 15 godina robije te odmah otpremljen na izdržavanje kazne u Zenicu - suzdržavalo se od javnih izjava. A tada, svjesni da Čižekova žrtva za Hrvatsku ne smije biti uzaludna, da se njegovim primjerom moraju snažiti svi borci za slobodnu Hrvatsku, počelo je sustavno obavještavati svjetsku javnost o njegovoj sudbini. Počelo je - a to su s najviše osjećaja za mjeru i s najvećim uspjehom opet činili Dr. Korsky i prof. Katalinić - proučavanje svih do tada u glasilima hrv. političke emigracije (s težištem na časopisu RH) tiskanih političkih rasprava, pjesama, satira, pa čak i pisama.

Tako su već u RH br. 128 od prosinca 1980. bili objavljeni tekstovi prof. V. Čižeka pod naslovima: "Dolazak u emigraciju" te tekstovi i pisma koje je prof. Katalinić sabrao i priredio pod naslovom: "Vjenceslav Čižek - borac i mučenik" a koji su širenu kao tzv. Domovinsko izdanje "Republike Hrvatske".

Ovi zadnji bili su prevedeni na njemački, engleski, francuski pa čak i na ruski jezik. (Ruski prijevod objavio je najelitniji časopis ruske emigracije "Kontinent" br. 34, 1982. godine.) Svi su ovi tekstovi širenu diljem Europe i u prekomorskim zemljama.

Osvrnemo li se na sadržaj i naslove nekih Čižekovih političko-filozofskih razmatranja kao što su npr. "Država i ateizam" (RH br. 99, 1974.), "Hrvatsko proljeće" (RH br. 102, 1975.), "Političke ustanove u komunističkom političkom sustavu" (RH br. 105, 1976.), "Fenomen političkog otuđenja" (RH br. 107, 1976.); pročitamo li iznova neke njegove lirske reminiscencije ili ironično-sarkastično-satirične stihove - moći ćemo zaključiti da - iako nije otkrio neku novu, nama nepoznatu istinu - bio je jedan od malobrojnih koji je smogao hrabrosti izgovoriti i napisati poruke od kojih se svojom oršanićevskom konciznošću i neosporivošću pa i dalekovidnošću primjerice ističu:

"Jugoslavija može biti samo srušena i to samo unutarnjom snagom revolucije" (5. 2. 1974.) "Bez Bosne nema Hrvatske." (2. 5. 1973.)

"Pravo se ne traži. Ono se uzima." "Hrvatska ne smije biti nikakav zid i ničije, pa ni kršćansko predziđe", "Sloboda je temeljni uvjet ljudskosti." (2. 2. 1975.)

"Na poprištu povijesnih zbivanja nema milosti i nema popravnih ispita." (RH br. 96)

"U Kraljevstvu Ćiri-Biri
Već večernjak svježi piri.
Skoro hoće granut bura
Od plamena iz čahura." ("Narodno bratstvo i jedinstvo")

I dok je prof. V. Čižek dostojanstveno, stoički trpeći fizičke i duševne muke u "38. rupetini pakla" zeničke tamnice, već gotovo slijep, u sjećanju ponavljao stravične trenutke (kada su ga njegovi mučitelji tri puta zaredom vodili na strijeljanje) ili samo u svijesti skladao stihove i pamtio ih, služeći se samo sebi poznatom mnemotehničkom metodom, dok su čak i "vladari tame" ostajali zapanjeni njegovom dosljednošću, otvorenošću i ničim nepoljuljanom uvjerljivošću u obrani slobodarskih ideja ("Nema časnije zgode ni prilike nego kad pred pojedincem stane čitava država sa svojim cjelokupnim nasilničkim aparatom, kad vas želi poniziti, zdrobiti, uništiti, a vi stojite smireno i samouvjereno. To je doista čast" - pisao je u RH 165, 1989. - nakon svoga oslobođenja.) - dotle su se Hrvati diljem slobodnog svijeta javnim prosvjedima, pismima, lecima, zauzimanjem kod nadležnih vlasti - borili za njegovo oslobođenje. Bilo je čak i stranaca koji su se zalagali za slobodu ovog nevino osuđenog pjesnika. Jedna je žena - Njemica, gospoda Helene Klein zaslužila ne samo zahvalnost prof. Čižeka i svih slobodoljubivih Hrvata, već i divljenje čitavog demokratskog Zapada. Ona je, obijajući vrata mnogih njemačkih ustanova, skrećući pozornost na utamničenog prof. Čižeka, jednom zgodom pala na stepenicama i - umrla od posljedica toga pada. (Po dolasku u slobodu, u Njemačku, prof. Čižek posvetio joj je i svoju prvu zbirku pjesama: "Krvopisi predsvanuća".)

Usprkos činjenici da su u tom pravcu djelovale i međunarodne organizacije poput IGFM (Internationale Gesellschaft für Menschenrechte) ili Amnesty Interna-

tional - koja ga je bila proglasila zatočenikom savjesti - naš subrat i suborac V. Čižek prolazio je zeničkom VIA DOLOROSA svoju 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. i 12. postaju. I nije molio za milost. Nije se klanjao niti dodvoravao moćnicima čak ni u času kada su mu bili ponudili liječničku pomoć tj. operaciju očiju. Premda već oslijepio, odbio je pomoć. Njima nije vjerovao.

Jedina njegova vjera i nada bili su: Isus Krist i - Hrvatska.

Po riječima hrvatskog pjesnika Slavka Mihalića Hrvatska se "poput repatice vraća svake stote godine". Za utamničenog Čižeka, i kada mu je bilo najteže, kada je bio "u lancima, pretučen i obnevidio u udbaškim jazbinama" Hrvatska je bila i ostajala utemeljenom nadom, "mati, koja ga je rodila, potom jezik hrvatski" te "obični, često i nepismeni supatnici i suborci po tamnicama i progonstvu" ("Živa zajednica" 138, 1993.) U zeničkoj robijašnici nije mogao niti smio čitati (čitali su mu njegovi uznički supatnici), nije mogao ni pisati te slati političke poruke pa ipak, bilo je svjedoka kao što su npr. Edhem Zećo, Pero Tadić, Miljenko Pehar, Drago Pezer, Perica Milišić, Ivica Novaković - koji su prenijeli istinu o njegovu ljudskom poštenju među pokvarenjacima, o njegovoj čovječnosti među "nakotom zloduha", o njegovu hrvatstvu među mrziteljima svega hrvatskoga i iznad svega o njegovu beskompromisnom držanju u odnosu na vlast. A zar i to nije bila nedvosmislena Čižekova poruka otposlana iza krvavih, neprobojnih zidina besmisla?

13. POSTAJA

Kao što obično ideje velikih filozofa, utemeljene na stečenom iskustvu, u životu čovječanstva nađu svoju primjenu, ozbilje se kada-tada, tako je i u životu V. Čižeka misao rimskog filozofa Seneke, da "zloba sama ispije najveći dio svoga otrova" (Seneka: "Pisma"), našla svoju potvrdu. Dogodilo se, nakon što je 11 godina proživio "među nakotom zloduha", da je na osobnu intervenciju tadašnjeg njemačkog ministra Hansa Dietricha Genschera zenički uznik s matičnim brojem 6146 - prof. V. Čižek morao biti oslobođen. Dana 29. srpnja 1988. godine saopćeno mu je da je pomilovan.

Jesu li njegovi mučitelji zaista i ispili svoj zasluženi dio otrova tj. odgovarali za počinjena zlodjela - ne može se sa sigurnošću utvrditi. Ako jesu, pravedno je. A ako još nisu, kršćanski je: praštati, a ljudski: pamtiti!

Ne osvrćući se detaljno na sve neprilike koje je V. Čižek doživljavao sve od trenutka kada je napustio zidine zeničke kaznionice, preko razočaranja u stare prijatelje u Sarajevu, ali i divljenja spram hrabrosti i požrtvovnosti dviju Hrvatica koje su ga dva mjeseca čuvale i njegovale pa preko boravka u Zagrebu gdje su se neki poznati hrvatski književnici od straha pred njim razbježali, okrenuli mu leđa (Ivan Aralica, Slavko Mihalić, Matvejević) dok su ga neki, poput Marka Veselice, zadivili "svojom odanosti Hrvatskoj i spremnosti da pomognu" - treba ipak reći da je povratak u Njemačku (7. studenoga 1988.) u Čižekovu 2. emigraciju - bio zapravo opetovani povratak u "slobodu bez domovine". A: "Zar možemo svoju slobodu mjeriti slobodom drugih"- pitao se već i K. Wojtyla u svojoj pjesmi "Dopirem do srca drame".

Prekaljeni i svjesni hrvatski borac za slobodu, mislilac V. Čižek stekao je nove spoznaje te je svoju novostečenu slobodu (nastanio se u Dortmundu) počeo koristiti samo za rad, za pisanje istine o sebi i svome hrvatskome narodu kako bi "sloboda bez domovine" što prije prerasla u domovinu slobode. I tako su se, na opće zadovoljstvo, počeli nizati njegovi politički tekstovi u časopisu "Republika Hrvatska", u jedinom tjedniku za hrv. kulturu "Hrvatskom slovu", intervjui raznim hrvatskim glasilima ("Glas koncila", "Živa zajednica", "Matica") a 1989. god. zahvaljujući zalaganju dra Ive Korskog i prof. Kazimira Katalinića u izdanju "Republike Hrvatske" ugledala je svjetlo dana i njegova prva zbirka, u doslovnom smislu krvopisom pisanih pjesama: "Krvopisi predsvanuća". Koliko je nadljudskog napora morao uložiti u taj rad ovaj oslijepjeli umnik - možda nitko od nas ne može i neće moći doznati. Istina, našlo se često ljudi koji su mu pomagali čitati, pisali što bi im diktirao, no zar može biti zadovoljan i sretan autor koji ne može ugledati svojom vlastitom rukom napisane članke, pjesme, osvrte...?

Usprkos svemu brojni članci ovog još uvijek buntovnog sanjara svjedoče o njegovoj nesalomljivoj energiji i čvrstoj volji da čitava sebe posveti borbi za slobodu Hrvatske, slobodu koja se nikada i ni po čemu neće moći ni smjeti mjeriti slobodom drugih. Slijedom tragova Čižekovih političkih članaka napisanih u 2. emigraciji nedvojbeno će se sam od sebe nametnuti zaključak da je autor bio izvanredno dobro informiran, da je s posebnom pozornošću pratio zbivanja u Domovini te bio - kao i u ranijim tekstovima - ne samo pravedan kritičar sadašnjeg, već i prorok budućeg, nadolazećeg doba. A da ne bismo posumnjali u istinitost navedene tvrdnje, spomenimo barem po naslovu neke njegove članke:

"Hrvatska između Istoka i Zapada" (RH, 1993.)
"Ideološki dronjci i političke krhotine" (RH, 1996.)
"Nova blagovijest za hrvatski narod" (RH 1998.)
"Idejni i politički utemeljitelj" (RH 1998.)
"Mozaik domaćih sučeljavanja" (RH 1999.)
"Toljaga bez mrkve" ("Hrvatsko slovo" 1999.)
"Bosna darovana Papi" ("Hrvatsko slovo" 29. 10. 1999.)

Skroman, kakav je po prirodi bio, nije očekivao nagradu za svoje patnje i rad, ali je ipak imao sreću i čast doživjeti najveću nagradu u životu: uskrsnuće neovisne, slobodne države Republike Hrvatske.

"Ono što sam pišući i govoreći naviještao - dogodilo se. Ono što sam buntovnički sanjario, ostvarilo se. Kada bi se snivano ozbiljilo cjelovito, ljudi bi prestali sanjati", napisao je V. Čižek 1996. u trenucima već pomalo jenjavajuće hrvatske euforije izazvane Domovinskim ratom.

Kao što se 26. siječnja 1991. god. našao među Hrvatima - prosvjednicima, koji su u njemačkom gradu Kölnu mirno izražavali svoju potporu suverenitetu Hrvatske te s pozornice "ukazao na sudbonosnost hrvatskog političkog trenutka i vjeru u pobjedu hrvatskog naroda" ("Nova matica" br.1-2, 1991.) - tako ni kasnije nije prestajao biti "buntovnim sanjarom" kritičarom, a često čak i zlogukim prorokom.

U članku "Hrvatska na razmeđu Istoka i Zapada" (RH 181,1993.) pišući - između ostaloga - o napadu srpsko-crnogorske vojske na Dubrovnik, za što okrivljuje njihove vođe, oštro kaže: "To je najsramnija ljaga koja na jedan narod može pasti. Na narod kojemu su se u prokletom času našli na čelu intelektualne hulje i povele ga u beščašće."

Pišući, u istom članku, o Bosni i Hercegovini, zloguki prorok V. Čižek poručuje: "Ono što će Srbi i Hrvati, Muslimani, Albanci i Makedonci morati međusobno ratovanjem i pregovorima, hajdučijom i diplomacijom, sa ili bez pomoći ostale Europe odlučivati, potrajat će još jedno stoljeće."

Iako se, prema osobnom kazivanju, nikada nije radovao tuđoj nesreći, onu samozasluženu znao je sažalnički ironizirati i opravdavati. Tako i svoj tekst "Toljaga bez mrkve" (Hrv. slovo, 1999.), opisujući savezničko bombardiranje Srbije, započinje ovako: "Proljeće je, posljednje proljeće u ovom barbarskom stoljeću. Već tjednima saveznički zrakoplovi i rakete tuku goropadne ostatke jedne bivše države koju sam ja, pred četiri desetljeća, samotno upucavao - stihovima. ...Od klice jednog požarevačkog umobolnika, eto, zaražen je cijeli narod koji danas pred političkom sviješću Europe više i nije politički nego psihijatrijski slučaj prepušten generalu Clarku."

U nastavku naglašava: "Srpski narod, srpska nacija. Mogla je i čestita obraza zakoračiti u 21. stoljeće, da se obazirala na vlastite duhovne vrijednosti, kojih neosporno ima.... No, nesretno predvođeni, nužno su zaglibili u mržnji prema drugima."

Duhovito konstatirajući da među "krvno, vjerski i kulturološki" stoljećima zavađenim narodima (misli na Bosnu, Hrvatsku, Srbiju) - "Zapad uzaludno pokušava zasijati djetelinu sa četiri lista", ističući srpsku "patološku ljubav prema slavnom propadanju" te činjenicu da im se na čelu nalazi(o) "denhaški klijent" i prognozirajući da će se Crnogorci "morati uskoro odrediti između svetosavlja i sebe", s ogorčenjem uočavajući da na Balkanu postoji "novootkrivena endemična bolest nazvana SERBOPOZITIV i da će "Balkanizacija Balkana zadugo ostati utopijski pokušaj spajanja nespojivog i razdvajanja povijesno nedospjelog" ("Hrv. slovo" 29. 10. 1999.) - prof. Čižek već pomalo umoran, a i duševno iscrpljen strepnjom nad sudbinom naše Hrvatske, usprkos tome što je sada uz njega njegova životna družica Zora, u iščekivanju objave knjige "Među nakotom zloduha" - svoga autobiografskog svjedočenja o zlosilju nad njim i nad hrvatskim narodom, nad humanošću uopće - zastaje na svojoj 13. postaji, upirući zagonetan pogled prema tuđem nebu. Možda je to upravo trenutak potpune osviještenosti u kojemu sada oblikuje nove, sveobuhvatnije zaključke o Njemačkoj i njemačkom narodu? Možda se pita, kako je moguće da mu domovina Hrvatska za čiju je slobodu čitava sebe darovao, nije ni koru kruha dala? I zašto nije bio primljen u Društvo hrvatskih književnika, zašto ugledna Matica hrvatska ni nakon 3 godine čekanja nije objavila njegovu autobiografsku prozu "Među nakotom zloduha"? A možda je u tom trenutku nevidljive veze s tudim i nebom hrvatskim opet "bio na visu", opraštajući, snujući ne više buntovne, već nove, pitomije sanje u kojima se zauvijek udomljen ostaje?

14. POSTAJA

Puna neizvjesnosti i iznenađenja kako na tlu Hrvatske tako isto i u cijeloj Europi - nastupila je godina 2000. Možda predodređena za molitvu i nadanja, za solidarnost i vjeru u ljudsku dobrotu - kako bismo novo stoljeće dočekali pročišćeni i oplemenjeni, a možda i kao veliko iskušenje, nametnuto svima nama - poput nezaustavljive ponornice protjecala je godina dvijetisućita. I prof. Čižek, zajedno s prvim znacima razorne bolesti, osjetio je svu njenu težinu. Već u veljači pisao mi je kako "ni sam sebi ne može pomoći". Iz razgovora i pisama (sva pisma diktirao je svojoj vjernoj i brižnoj supruzi Zori) bilo je vidljivo da će poslije psihičkih, duševnih muka nastupiti i tjelesne, jer su liječnici nemoćni u borbi s nepoznatim uzročnicima bolesti. V. Čižek nije se podavao očaju. S bolesničkog kreveta, već prikovan nadljudskim naporom u savladavanju fizičkih bolova, mislio je opet na druge i slao poruke, savjete. Slušao je kako mu njegova Zora čita pojedine psalme, molitve, ali čak ni prekrasna Molitva Aleksandra Solženjicina, koju je osobito cijenio, nije više bila ljekovita. Doznavšemu da je primljen u Društvo hrvatskih književnika Herceg-Bosne, zadovoljstvo mu je načas ozarilo lice, no kada je svjetlo dana (u izdanju DHK HB - Mostar) ugledala njegova knjiga satire "Ljekovito trnje" koju mu je gospođa Zora stavila u ruke poput novorođenčeta, ne bi li je osjetio, ne bi li mu došla do svijesti spoznaja da ipak nije zaboravljen, bilo je već kasno.

Preminuo je 25. studenog 2000. U Dortmundu. U "slobodi bez domovine". Svoj vječni mir našao je u ponosnom, hrvatskom alkarskom gradu Sinju. U svojoj i našoj Hrvatskoj. U slobodnoj Hrvatskoj.

Mnogo neozbiljenih sanja, mnogo neizgovorenih poruka i mnogo nenapisanih istina ponio je na svoje putovanje u Vječnost. Smrt ipak "nije posljednja istina". Znao je to i Vjenceslav Čižek. Znao je da će uvijek biti slobodoumnih i u Hrvatsku besmrtno zaljubljenih tragača istine koji će ju i budni sanjati sve dotle, dok je ne otkriju u njedrima dobre zemlje Hrvatske.

U Stuttgartu, 10. ožujka 2001.

Conclusio

(KPD Požega nakon 50 godina)

Pitamo se kako se moglo preživjeti u tom paklu, a da se ne poludi? Bez suza i jadanja prihvatiti križ.

Samo veliko pouzdanje u Boga i ljubav za Hrvatsku ulijevali su nadčovječnu snagu u krhka tijela mladih djevojaka, da bi se izdržalo. Poslije KPD-a nisu se uznice izgubile ni kao supatnice ni kao vjernice i rodoljubi.

Duboko odane Bogu i svojoj Hrvatskoj. Sazrele u trenutku blizine smrti. I zbog toga u srcu nisu imale ni mržnje ni straha.

Duša im je bila puna vedrine, a srce mira.

Svi koji smo okušali težinu zatvora znamo, da nema u njemu hijerarhije ni kasta.

Svi smo jednaki po trpljenju i pred Bogom. Jedina je vrijednost ostati Čovjek, a ne vuk.

Bog je konačni sudac, a mi smrtnici i ne možemo mnogo puta dokučiti Njegove namjere s nama, Njega koji nam je poklonio život i slobodnu volju, da sa životom nešto dobro i korisno uradimo i da nikom zlo ne nanosimo.

Iako smo sve materijalno izgubili, Bogu smo zahvalni na svemu što nam je dao, da možemo dalje opstati kao živa i svjesna bića ispunjena lijepim sadržajima.

Ja osobno ne žalim nad svojim logoraškim iskustvom, jer ono mi je mnogo puta rasvijetlilo moje zamagljene poglede o življenju u zajednici, o ljudima.

Čovjek koji radi do smrti na svome duhovnom napretku uzet će zatvor kao "purgatorij".

Sve što smo dobro činili tokom života pada u ponor zaborava, ako ne ostavimo iza sebe svijetli trag ljubavi.

Uskrs 2001.

Hazim BRAŠNJIĆ

Saga i basna

Očekujem proljeće,
a ne sadim cvijeće.
Podivljat će priroda.

Dubok snijeg napada.
Bijelo je do Zapada.
Zehmerije kasne.

Ne sadi se cvijeće,
kada kasni proljeće.
Pričaju se basne.

Moralna rekonkista ili "bura u čaši vode"?!

"Je li agresivni antietički svjetonazor permisivne zapadne civilizacije (koja je svojim pogubnim utjecajem premrežila doslovno čitavu hemisferu) svojom nametljivom drskošću doista počeo izazivati otpor neistomišljenika ili je navodna rekonkista tradicionalnog morala tek samrtni pjev kršćanski zasnovane etike, čiji terminalni stupanj agonije na samom kraju 20-og stoljeća navješćuje neumitno uminuće sa skorim nadolaskom idućeg, pitanje je na koje će odgovor dati prilično bliska budućnost, iako neposredna sadašnjost pruža osnovu za prilično mračna predviđanja."

Napisavši ovaj uvodni dio pred gotovo dvije godine i čitajući ga sada ponovo, došao sam do zaključka da je dilema u retorskom pitanju iz naslova (postala) suvišna (na što ukazuje i zaključni dio citirane rečenice) - danas se, naime, nakon što je u međuvremenu došlo i do neumjereno glorificirane smjene tisućljeća - može sa sigurnošću reći da su dramatični apeli nekoliko anglo-američkih autora (njima bi se moglo pribrojiti i Roberta Borka - o čijoj sam knjizi pisao u "Maruliću" br. 2/1998. - i nama dobro poznatog Alaina Finkielkrauta), napisani većinom početkom 90-ih godina prošlog stoljeća, odista "bura u čaši vode", koja jedva da je i zatalasala čašu, a o nekoj "rekonkisti" ili križarskom pohodu na bezbrojne čvrsto ušančene bastione amoralnosti u postmodernističkom svijetu da i ne govorimo!

U nastavku citiranog teksta govorio sam i o "stanju duhovne entropije u zapadnoj kulturi koja traje najmanje pola stoljeća, a koje je omogućilo prodor subkulturnih sadržaja... Negdje od studentskih nemira 1968. godine - koji su, što nedvojbeno dokazuju egzaktni pokazatelji, bili ideološka prethodnica anarhoterorizma iz 70-ih[1] - gotovo apsolutni monopol u kulturološkom okružju Zapada izborit će autori čiji radovi predstavljaju - i to u najdoslovnijem smislu - agitpropovsku apologiju i promičbu takvih devijantnih tendencija, dok su se oni koji razmišljaju drugačije postupno povlačili pred brižljivo organiziranim stampedom ideološkog jedno-(bez)umlja..."

Da takva ocjena nije bila preoštra, pokazat će nam i ovaj primjer. Pred nekoliko je godina, naime, Zoran Roško na početku svog napisa u dodatku za kulturu "Slobodne Dalmacije" napisao: "Postojanje je kondom koji ti omogućuje siguran seks sa vlastitom smrću i štiti te od raznih spolnih bolesti ništavila. Ipak, kad-tad pukne. Zato ostaju pitanja. Jesi li svršio? Hoćeš li ikada? Ili da ipak popušiš već sada? Živimo u 'svijetu kraja kakav smo znali' i sve češće pomišljamo da je Postojanje bila pretjerano hvaljena ideja i da bi Niagarini slapovi mogli iznenada puknuti..."

1) O svom "bliskom susretu" s raspomamljenim "revolucionarima" te "vruće jeseni" 1968. svjedoči talijanski sociolog Franco Ferrarotti, profesor Fakulteta društvenih znanosti u Trentu: "...oko 16,10 vidio sam u hodniku pred mojim kabinetom na Sociološkom institutu lice neofašizma, onog koji se predstavlja kao pokret krajnje ljevice. Vidio sam mračno oko s bljeskom dugog zlopamćenja, mržnju frustriranog i impotentnog malogradanina..."

Budući da "šećer dolazi na kraju", analizom ove postmodernističke mudrolije pozabavit ćemo se kasnije. Da vidimo sada glavne postavke autorâ kojima ćemo se u ovome napisu baviti. (Inače, Gertrude Himmelfarb sam spomenuo već u svom prvom napisu u "Maruliću", br. 3/1997., a Ch. Laschu i Davidu Selbourneu posvetio sam po jedan kratak odjeljak u napisu pod naslovom "Izazov žute rase!" u "Maruliću" br. 4/1998. - svi oni, međutim, zaslužuju mnogo više!)

Pođimo, dakle, nekim redom! Iz dva citata na početku razvidno je da se izlaz iz takve moralne žabokrečine nalazi u načelu dužnosti. Tako se upravo i zove knjiga Davida Selbournea (The Principle of Duty), koja se u prvom redu bavi odnosom (prenaglašenog) prava i (zanemarene) odgovornosti, odnosno dužnosti. Osnovna je Selbourneova teza da je današnje zapadno društvo "u stanju kolapsa i dezintegracije (disaggregation - on misli, naravno, na moralnu dezintegraciju - A. G.) jer je prigrlilo amoralnu politiku prava i slobodâ, bez dužnosti. Naglasak na pravima bez dužnosti, zadovoljavanje prohtjeva i samopotvrđivanje putem neograničene slobode, stvorilo je moralni vakuum", zaključuje Selbourne.

Nastavljajući na tragu svoje prethodne knjige "Duh vremena" (The Spirit of the Age), iz koje proizlazi autorova osnovna teza da je današnje društvo potonulo na "fantomski poredak" (phantom order), u kojemu su iščeznuli najbitniji odnosi među ljudima, Selbourne će izvorište etičke degeneracije današnje zapadne civilizacije naći u pohlepnom i samoživom individualizmu, za razliku od negdašnjeg osjećaja zajedništva i drugarstva (camaraderie), kao i onog što naziva doslovno "social-ism", pišući taj pojam s crticom, da bi - kako sâm kaže - naglasio da time ne misli na klasičnu teoriju socijalizma, koja "reducira ljudski rod na razinu života u vojarni", već na "reanimiranu" civiliziranost građanskoga društva.

Razmatrajući na razložan i staložen način Selbourneovu knjigu u "Financial Timesu", A. C. Grayling upozorava na objektivne poteškoće u zadovoljavanju njezinih moralnih postulata, pa kaže: "Postoje, naravno, određeni problemi sa Selbourneovom vizijom svijeta. Njegovo stajalište je ispravno - ali, kako ga oživotvoriti u praksi? Na Selbourneovoj viziji mogli su se razvijati predindustrijski gradovi-države ... ali, kako očekivati da će moderna fragmentirana i prenapučena društva, koja su se - u najmanju ruku, u posljednjih 15 godina - razvijala na načelima golog interesa, težiti promjeni?"

Sâm Graylingov način razmišljanja vrlo je inteligentan i poticajan, ali - ovdje je osnovno pitanje zašto takve prepreke ostvarenju takva svjetonazora uopće moraju postojati. Odgovor koji ukazuje na to zašto je to ostvarenje tako teško (a ne bi moralo biti) daje nam fra Mile Babić u "Tomislavu" za travanj 1994.: "Ako je stvarnost po sebi ništavna, prazna, bezvrijedna, onda je moralno djelovanje nemoguće... Naime, samo nas vrijednosti mogu obavezati, samo nas vrijedna stvarnost može pozivati na djelovanje... Nijemci tu imaju prave riječi: Gabe i Aufgabe. Gabe, dar, je pretpostavka za Aufgabe, za zadaću... U stvarnosti se nalaze vrijednosti koje postoje prije nas, koje nismo mi unijeli u tu stvarnost... Te ... vrijednosti su pretpostavka moralnog djelovanja... Nije u krizi sama naša praksa, ..., nego je u krizi naš temelj, naša bit... Zato: ako želimo

prijeći iz proklamativnog morala u djelotvorni moral, onda se moramo suočiti sa svojim temeljem, sa svojom biti. Bez tog ontološkog zaokreta nemoguć je djelotvorni moral."

Samim tim što smo zaključnu riječ u ovom dijelu našeg napisa dali jednom svećeniku želimo ukazati na to da Crkva - posebno u onim zemljama koje su se, na manje ili više uspješan način, vratile izvorima kršćanskog nauka, desetljećima pritiskivanog od (manje ili više) militantnog ateizma - mora ne samo davati odgovor na ključna pitanja (što fra Mijo, primjerice, i čini), već i najodlučnije ukazivati na put spasenja, prije svega vlastitim primjerom, kako je već znala činiti u nekim ranijim kritičnim vremenima. U ozračju potpune sekularizacije političke vlasti, ona mora prestati biti ancilla politike (bilo one na poziciji ili u opoziciji), te pokušati izvesti svoje zabludjelo stado na put koji mu je Bog odavno označio!

Kao da komentira ono što je do sada napisano, Goran Kardaš se pita (također u "Tomislavu"): "Povesti angažiranu raspravu o humanizmu na koncu XX. stoljeća" (ili na početku XXI., svejedno - A. G.) "u kojem je ideja čovječnosti više ponižavana nego uvažavana, i u kojem se instrumentarij čovjekova potiranja usložnjavao brzinom stanične diobe, ili je besmisleno ili pak neodgodivo. Besmisleno, jer veliko je pitanje ima li izvorni čovjekov humanitas ikakve mogućnosti opstanka u okružju suvremenih ... ideologijskih koncepcija koje samo načelno i deklarativno polaze od ideje čovjeka kao svrhe po sebi, dok se u konačnici svojih ostvarenja redovito preobražavaju u mehanizme njegove sustavne dezintegracije. Neobuzdani nagon za 'mrtvim stvarima' (potrošnom robom), ovisnost o masovnim medijima koji nadoknađuju duhovnu oskudicu, poistovjećivanje osobe s njezinim staležom, nacijom, religijom, spolom..., samo su neki od rezultata suvremenosti uslijed kojih s pravom možemo postaviti pitanje: ima li u današnjem svijetu (još) mjesta za čovjeka kao Čovjeka? Ili se možda ovo pitanje danas čini kao puki abstractum..."

Očito je da Selbourne i ostali autori kojima ćemo se baviti u ovome napisu ne misle da je propitkivanje o smislu ljudskog Postojanja tek "puki abstractum" (tome se, između redova, nada i lucidni pitalac Kardaš), već da je rasprava o tome odista "neodgodiva". Jedan od tih autora je i već spomenuti Christopher Lasch.

Njegova posljednja knjiga ima dugačak i znakovit naslov "Pobuna elitâ i izdaja demokracije" (Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy). Prvi dio naslova podsjeća, naravno, na poznatu knjigu "Pobuna masâ" Ortege y Gasseta, koja se pojavila početkom druge trećine prošlog stoljeća i u kojoj španjolski filozof iskazuje neku vrstu agresivnog elitizma, pripisujući gotovo sva zla nastala u tom stoljeću usponu plebejske klase, a posebno navodnim "nezasitnim apetitima" tog društvenog sloja.

S mnogo više teorijske akribije i uvjerljivih argumenata Lasch na neki način obrće naglavce tu tezu, tvrdeći da srednja američka (ne smijemo smetnuti s uma da Lasch uvijek polazi od američkog društva!) klasa promiče istinske moralne vrijednosti, kao što su nezavisnost (iako se time - ali u mnogo širem smislu, pa i u bitno drugačijem - diči i elita iz naslova), skepsa prema novotarijama i samopouzdanje.

Mnogo više, međutim, nego o samim građanskim vrlinama (koje "elitisti" zlurado detektiraju kao ridikuloznu pojavu u odumiranju), Lasch govori o onome što je i bit

njegove sintagme "pobuna elitâ", a to je kultura koja odbija svaku prosudbu i koja nekritički promiče raznolikost, bez obzira na kvalitetu pojavnosti koje su njome obuhvaćene. Iza fasade prividne bezazlenosti ovakva svjetonazora Lasch lucidno otkriva moralni relativizam i permisivnost[2], što priziva u sjećanje Smerdjakova iz "Braće Karamazovih", kojemu je navodna "smrt Boga" bila izgovor i za najgnusnije zločine.

Ustvrdivši, argumentirano i s nadmoćnom ironijom, činjenicu koja se lako dade detektirati iz bilo koje njihove polemike na bilo kojem dijelu globusa, da se te elite zapravo ničega toliko ne boje koliko relevantnih argumenata, Lasch iz toga izvodi zaključak da permisivna elita nije ništa drugo doli nova dogma, često daleko tvrdokornija od mnogih bivših od nje vehementno žigosanih dogmatika. Inače, za pripadnike takvih elita je poznati redatelj Sam Peckinpah ("Pucnjava poslije podne", "Divlja horda") jednom duhovito rekao da se oni "poput pása valjaju po vlastitom izmetu, ali verbalnom - nazivajući to svrhom i potrebom, identitetom i samosvojnošću".

Ta i takva elita, kao samozvani tumač svekolikoga života, izdvojila se - kaže Lasch - iz tokova života većine običnih smrtnika (Lasch - za razliku od većine autora svoje generacije - pored umjetničkih i nekih drugih kulturoloških elitâ, posebno apostrofira u ovom kontekstu i najnoviju, tehnomenadžersku elitu) i živi u svom posebnom, "globalnom i nepostojanom" svijetu, uronjena u simbole i apstrakcije, namećući onima koji nisu imali sreću biti "obogaćeni" za takva saznanja jedinu "istinu".

Osim općih pojmova, koji su neizbježno slični onima koje rabe i drugi autori sličnog profila, Lasch se služi i nekim autentično svojim pojmovima i sintagmama, kao što su, primjerice, uzdržavanje (restraint), odgovornost i moralno skrbništvo (guardianship). Takve vrline on povezuje s autentičnim učenjem ranih protestanata[3], koji su propovijedali izdržljivost (endurance), moralnu ispravnost (rectitude), promišljenost, zatim disciplinirani, ponosni i plodonosni rad, smjeran život posvećen obitelji, prijateljima i susjedima, kao i spoznaju da su svi građani sposobni za razumijevanje politike.

2) Iako je - za razliku od, recimo, Bogdana Tirnanića, koji, bar koliko je poznato potpisniku ovih redova, nije kompromitirao svoj ljudski i intelektualni integritet u posljednjih 15 godina Miloševićeve političke pornografije - mučno citirati autora kao što je Dragoš Kalajić, čiji sam "lik i djelo" jednog od ključnih ideologa velikosrpstva pokušao raskrinkati u napisu u "Maruliću" (br. 2/2000.), u ovom je kontekstu gotovo neizbježno citirati stavove o "permisivnom društvu" iz njegove knjige znakovita naslova "Smak sveta". Tamo on kaže: "... to je posledica drobljenja sadržaja društva koje podrazumeva mehanizam postojanja 'permisivnog društva', ništeći... svaki kriterijum vrednosti... Čovek 'permisivnog društva' poseduje slobodu, ali ne i pravo da je značajnije osmisli i učini delotvornom... Permisivno načelo laissez vivre" (češći je izraz laissez faire - A. G.) "može se prevesti i ovako: 'budi ono što hoćeš, jer se nikog ne tiče šta ćeš od sebe napraviti'. U toj sveopštoj ravnodušnosti društvo umire... tako (da) je 'permisivno društvo' znak agonije društva, jer izjednačenje 'temperature' i razlikâ znači utrnuće svakog agona, svake vitalnosti. Gde nema agona, nastupa agonija, laissez vivre vodi u laissez mourir..." S druge strane, Kalajićev neskroman doprinos civilizacijskom "smaku sveta" u Srbiji i njezinoj neposrednoj okolini nije, naravno, meritum jednog ovakvog napisa!

3) Neki autori - primjerice Ian Watt, autor zapažene knjige "Uspon romana" (Rise of the Novel), posvećene engleskoj književnosti, nalaze u protestantskoj fetišizaciji rada i štednje korijene dehumanizirane kapitalističke doktrine koja u današnjem neokapitalizmu prijeti nesagledivim posljedicama.

Knjiga Gertrude Himmelfarb ima još duži naslov - "De-moralizacija društva: od viktorijanskih vrlina do modernih vrijednosti" (De-moralization of society: from Victorian virtues to modern values). Knjiga se ove američke povjesničarke razlikuje od radova netom obrađivanih autora prije svega u tome što oni, nakon analize moralnog rasula današnje civilizacije, nude - u manjoj ili većoj mjeri - preporučljive obrasce ponašanja koje svaki čitatelj može primijeniti na sebi, dok Himmelfarbova, služeći se prvenstveno dijakronijskim pristupom, nalazi takve obrasce već ostvarenima u razmjerno nedavnom povijesnom razdoblju, u viktorijanskoj Engleskoj. Ovu pomalo presmionu i načelno dvojbenu premisu autorica pokušava na neki način opravdati već samim naslovom: ona, naime, namjerno kontrastira pojmove "vrlina" (virtue) i "vrijednost" (value). Dok prvi pojam ona gotovo bez ostatka prispodobljuje viktorijanskom društvu, dajući mu svojevrstan status apsolutnog moralnog aksioma, pojam value je - prema njoj - redefinirao Nietzsche (koga je očito proučavala u prijevodu) u skladu sa svojom prevratničkom filozofijom. U tako zadanom kontekstu pojam "vrijednosti" dobiva snažne negativne konotacije, koje su u izrazitom neskladu s idealistički shvaćenom virtue. Konačno, Himmelfarbova poziva svoje čitatelje da nastoje dostići (emulate) razinu vrline svojih viktorijanskih predaka.

Autorica bi se jamačno lako složila s otprilike pola stoljeća starijim (britanskim) povjesničarom G. M. Youngom, koji je u svojoj knjizi "Portret jednog doba" (Portrait of an Age) napisao da bi "od svih razdobljâ u našoj" (naravno, engleskoj - A. G.) "povijesti pametan čovjek odabrao 50-e godine 19. stoljeća" (u "gordom Albionu" - A. G.) "da u njima provede mladost". (Sličan stav izražava i L. B. Strachey, nekad popularni biograf poznatih viktorijanaca.)

Ovakve je stavove u načelu vrlo lako pobijati. Pragmatični kritičar može jednostavno uputiti Himmelfarbovu da još jednom pročita "Olivera Twista" (ali i neka druga Dickensova djela), a naročito onaj kultni odlomak kada mali Oliver u sirotištu traži "repete", kao i, npr, epizodu iz "Jane Eyre" Charlotte Brontë, gdje najbolja prijateljica glavne junakinje (ne zaboravimo, radi se o djevojčici!) umire u sirotištu zbog zlostavljanja i neishranjenosti - danas se ovako ne postupa ni s najokorjelijim zločincima u zatvorima! Još je znakovitiji primjer roman "Mary Barton" socijalno izuzetno svjesne Elizabeth Gaskell (roman je - i to je zanimljiv podatak! - preveden najmanje jedanput negdje 50-ih godina u Jugoslaviji, vjerojatno zbog eksplicitne osude kapitalističkog društva), gdje su opisani neljudski uvjeti u kojima su živjeli radnici u to doba.

Posebno je zajedljiv u ovom tipu kritike ovdje već spomenuti A. C. Grayling (koji je - kako smo vidjeli - mnogo benevolentniji prema Selbourneovoj knjizi). On - nimalo kavalirski i nimalo akademski - autoričine stavove naziva "zapanjujućim smećem" (amazing rubbish), a zatim nastavlja: "Oni među nama koji uživaju u svom lagodnom položaju u prehrambenom lancu (food-chain) žele da se oni koji se nalaze pri dnu toga lanca dobro ponašaju, da budu mirni, poslušni i čisti, da se drže reda, da budu trezveni, da pomažu sami sebi, da im djeca budu pristojna, a da se oni sami podvrgnu želje/z/noj disciplini otplate hipoteke, tako da mogu biti sigurni da će imati

posao, s tim da ne pitaju za plaću. Nama se to svida jer to znači da ćemo plaćati manje poreza (jer će biti manje zločina/ca/ i zatvorenika), pa ćemo moći potpunije uživati u svojem privilegiranom položaju u životu. Tako mi namećemo svoju moralnost drugima, jer nam to odgovara..."

Ovakav nekontrolirani ispad ničim izazvane zloće čovjek ne bi očekivao ("ili reć' ili puknut'" - rekli bi moji Dalmatinci!) od uglednog kritičara - stavljajući Himmelfarbovoj u usta i ono što ona nije nikad rekla, a izvrgavajući ruglu izraze i pojmove koje ona doista rabi. Grayling tipičnom zamjenom teza optužuje autoricu za socijalnu neosjetljivost, što je vjerojatno kritičarev nehotični obračun s nekim vlastitim moralnim problemima. Čak načelno mnogo zajedljiviji kolumnist "Financial Timesa" Joe Rogaly priznaje Gertrudi Himmelfarb da je "kritična prema navadama 19. stoljeća". Stvar je u tome da ovu autoricu zapravo najviše zanima pojedinačni spolni moral, pri čemu ona ne ulazi u to koliko je netko u to vrijeme bio bogat ili siromašan (istini za volju, tim se ipak trebalo malo više baviti), a njezin diskurs gotovo nehotice implicira pitanje čemu se treba toliko pjeniti oko društvene nejednakosti u viktorijansko doba kad je i danas na snazi u biti isti kapitalistički manihejizam podjele na bogate i siromašne - danas ljudi u Engleskoj i uopće u zapadnom svijetu više ne umiru od gladi (za razliku, nažalost, od onih u "trećem svijetu"!), ali vjerojatno još više prijevremeno umiru od nasilja i droge (primjerice, engleski nogometni huligani - ali posljednjih godina sve više i talijanski - danas su postali gotovo planetarni problem!). Prema tome, Graylingova tvrdnja da su u viktorijansko doba "londonske ulice bile puno opasnije nego što su danas" čista je izmišljotina!

Vidjeli smo, dakle, da Himmelfarbova doista idealizira viktorijansko društvo - ali, što ona zapravo govori o njemu? Povod za Graylingovu zapjenjenu kritiku sigurno je prije svega autoričin ključni primjer u obrani njenih teza, a to je udovica Nubbles, Dickensova kućna pralja, koja je "skrbila za svoje troje djece u kućanstvu koje je bilo izuzetno siromašno, ali koje je odavalo dojam utjehe, koji je proizlazio iz duhovne čistoće i reda."

Naša se autorica ne stidi priznati da je ovo ideal za nju. Ona bi sigurno voljela da je tako divna žena bogatija i da joj trpeza nije tako oskudna - ali, kapitalizam stoljeće i pol nakon ovoga i još nekoliko sličnih opisanih primjera i dalje "proizvodi" sirotinju, za što je ona (G. H.) najmanje kriva! S druge strane, ona ne rabi gotovo ni jednu od onih riječi koje joj Grayling podrugljivo stavlja u usta, ali koristi neke druge, od kojih smo određen broj već vidjeli kod do sada prikazanih autora. Rogaly ih u svom prikazu taksativno nabraja ("radišnost, štedljivost, samopouzdanje, samodisciplina, uvažavanje zakona, odanost obitelji, milosrđe"), pa zaključuje: "ukratko, u pitanju je neprikriveni osjećaj privatne i javne moralnosti."

Ona, međutim, rabi neke riječi na koje danas možemo naići jedino u molitvenicima ili starim knjigama (ako ih itko još čita!): to su, primjerice, cleanliness (moralna čistoća) i godliness (bogobojaznost, pobožnost). Nije, dakle, nikakvo čudo da je naša autorica razgnjevila postmodernističke libertiniste, pa Grayling za njezin izraz illegitimate birth (nezakonit/izvanbračni porođaj) posprdno kaže da takve izraze

u takvome moralističkom kontekstu ne upotrebljava više ni Engleska Crkva (Church of England). Gertrude Himmelfarb kao da namjerno prkosi svojim kritičarima, pa se pri kraju 20. st. hrabro usuđuje govoriti o "ženskim vrlinama - čednosti, pristojnosti (doličnosti), ženstvenosti" (sad nam je vjerojatno svima jasno da G. H. ovaj zadnji pojam ne doživljava u stilu "Cosmopolitana"! - A. G.) "što razlikuje viktorijanske sufražetkinje od ... onih iz vremena kralja Edwarda". Tako ona, npr., kori poznatu sufražetkinju Beatrice Webb zbog njenih političkih stavova, ali ističe s odobravanjem kod nje upravo ove vrline.

Konačno, njujorška se profesorica služi statistikom i grafikonima koji će pokazati nizak postotak zločina i (osobito) "nezakonitih porođaja" u viktorijansko doba, kao i njihov nagli rast od sredine ("ludih") 20-ih godina prošlog stoljeća. Ona, naravno, priznaje modernom dobu "značajan porast materijalnih dobara, političku slobodu, društvenu pokretljivost, rasnu i spolnu jednakost", ali tome odmah dodaje i "ništa manje značajno gubljenje moralnog blagostanja". Pravedni zakoni i država koja ih provodi njoj su pri svemu tome vrlo bitni, jer "oni koji se opiru dominantnoj" (sub-, A. G.) "kulturi mogu biti prisiljeni - iako vjerojatno neskloni tome - da se pozovu na silu zakona i države".

Baveći se, dakle, prije svega britanskom poviješću, a naročito viktorijanskom erom, Himmelfarbova zapravo nastavlja na tragu tradicije engleskih mislilaca koji su se u tom dobu odupirali dominantnoj struji utilitarizma, za koju se gotovo može reći da je drugo ime za kapitalizam. Naime, u toj fazi ranog kapitalizma, određeni krug intelektualaca odanih drevnim etičkim postulatima, ti pobornici tradicije, koji - prema G. D. Klingopulosu, profesoru engleske književnosti na Univerzitetu u Cardiffu - nisu predstavljali ni školu ni pokret, već nastavljaju na tragu onih koje autor naziva "anglikanskim apologeticima" (anglikanska Crkva je u to vrijeme bila mnogo odanija vjeri od rimokatoličke), od kojih on spominje ranoga teologa Richarda Hookera, a u koje spadaju politički teoretičar iz 18. stoljeća Edmund Burke, kao i poznati pisac Walter Scott i poznati pjesnik Coleridge, "naglašavali su, u suprotnosti s doktrinom utilitarizma, povijest, tradiciju i altruizam; umjesto veleposjedništva, stvaranja profita i prenaglašavanja zarade, oni su isticali pobožnost i rad, umjesto atomizacije društva kod utilitarista, oni su inzistirali na organskoj koncepciji društva..." (Posljednji element ukazuje na razliku između "organske i anorganske volje", o kojoj govori francuski filozof iz 20. stoljeća Ferdinand Tönnies, a o čemu smo ovdje već pisali.)

Ovime, konačno, završavamo ogled o ad hoc udruženoj grupi anglo-američkih mislilaca, koji imaju hrabrosti (za to je danas doista potrebna hrabrost!) suprotstaviti se agresivnom trendu nihilizma modernog doba. Nekakav općeniti zaključak, koji bi objedinjavao srodan svjetonazor opisanih autora - izražen, naravno, na različite načine - doista nije nužan, samim tim što su u tekstu već citirani relevantni zaključci pojedinih autora kojima smo se bavili.

A što je s onim citatom Z. Roška iz "Sl. Dalmacije"?! Na kraju ovako dugačkog teksta ne postoji više ni prostor ni volja za bavljenje time - uostalom, posljedice takvog svjetonazora obijaju nam se o glavu na svakom koraku, iz sata u sat (narkomanija,

kriminal, maloljetnički promiskuitet)! Konačno, postoji mudra narodna izreka koja kaže - "ne pada snijeg da pokrije brijeg, nego da svaka zvijer ostavi svoj trag"!

Errata

U mom prethodnom prilogu u "Maruliću", pod naslovom "Privilegiji svećenstva", grješkom je, na zadnjoj stranici teksta (str. 118 u časopisu), umjesto imena i prezimena Mario Kovač navedeno - Milan Kovač. Autor se ispričava uredništvu zbog pogrješnog navođenja!

Husein KADIĆ

Yesterday

Jučer sam konačno primijetio,
da si me stvarno napustila,
dok si smiješeći se,
ulicom pričala mi,
o svom sastanku
i bojala se,
da ćeš zakasniti.

Jučer sam konačno shvatio,
da sam te zauvijek izgubio,
dok je u kavani,
tvoj pogled nemirno letio,
preko lica nepoznatih
i tražio lik,
nekog drugog čovjeka.

Jučer sam konačno osjetio,
da ti smeta moja nazočnost,
dok sam uz tebe koračao ponosan,
sretan što,
uopće postojiš.

Sex and Drugs and Rock 'n' Roll

Vi Tatini,
sinovi bez nade,
s novcem među nogama,
s utabanim stazama,
bez bojazni
i drogama.

Za koga Vi to živite,
ako strahom smatrate,
neizvjesnost godina.
Pustoš sada gledate,
u snovima
i govnima.

Iz vrča život srčete
i pijete i pljujete,
smrt u sebi jedete,
glad nemira rujete,

i psujete, Vi psujete...

Mato MARČINKO

Slikar Bruno Bulić - građa za monografiju

Dosadašnja poglavlja našega Posmrtnoga razgovora sa slikarom Brunom Bulićem ne osvjetljuju posve ni njegovo iznimno i bogato slikarsko djelo ni njegove veoma zanimljive književne ostvaraje.

Donosimo još građe za monografiju o njegovu životu i djelu. Ona govori i o njegovoj slikarskoj sudbini. A ta sudbina živo i slikovito odslikava i vrijeme u kojemu je živio.

Crteži i oprema knjiga

Na retrospektivnoj Bulićevoj izložbi nije izložen ni jedan njegov crtež. A ima ih mnogo, najviše u privatnomu posjedu. Ovdje bilježim samo one, koji su meni poznati.

U listu Poljičkoga dekanata "Poljica" objavljeni su ovi crteži: *Poljičani* (u sredini crteža pop glagoljaš) i *Poljički mali knez* (III./1978., br. 1./3., str. 49. i 76.); *Lisičina* (1976.) i *Poljički kamenjar* (IV./1979., br. 1./4., str. 95. i 98.); *Crtež crkve sv. Petra u Priku (Poljica)* i *Crtež crkve sv. Ivana Krstitelja u Skočibama* /1970./ (VIII./1983., br. 1./8., str. 13. i 139.). Neki od ovih crteža su vlasništvo obitelji pisca ovih redaka, a neki se nalaze u Poljičkomu muzeju u Gatima.

Obitelj pisca ovih redaka posjeduje i ove Bulićeve crteže: *Kralj Zvonimir, Petar Černi Gumaj, Conte Ivo Vojnović* (1980.), *Franz Kafka* (1980.), *Ex libris, Rođenje Isusovo, Božićna čestitka 1965.* (predložak Jaslice na Košljunu iz XVII. st.). U vlasništvu drugih posebnika nalaze se crteži *Đuro Sudeta* i *Kralj Zvonimir* (izvorna inačica).

Na natječaj PTT Jugoslavije za izradu poštanskih maraka Bruno Bulić je poslao ove crteže: *Mali knez nekadašnje Republike Poljica* (5 d); *Mali knez poljički* (5 d) - na crtežu su ucrtane granice Republike Poljica i unutar njih tekst: Poljički simpozij travanj 1969.; *Veliki knez nekadašnje Republike Poljica* (3 d). Ovi su crteži bili izloženi na izložbi *Poljički simpozij 1969.*

Od grafičkih ostvarbi zapažene su i Bulićeve ilustracije knjiga (Fran Levstik, Vladimir Nazor, Mato Lovrak, Ivan Goran Kovačić, Mato Marčinko i dr.). O Bulićevoj ilustraciji Lovrakove knjige *Vlak u snijegu* kipar Ante Starčević piše: "Sjetio se (Bruno Bulić) Mate Lovraka, poslije rata ilustrirao mu je knjigu 'Vlak u snijegu' s puno crteža. Predao ih je Mirku Ostoji, kao voditelju tog posla, ali su crteži nestali, izgubili se, posao je dobio Raul Goldoni, a potom Detoni, na kraju Vaništa. Mati Lovraku je bilo silno žao jer su mu se Brunovi crteži svidjeli, ali su neke sile jače i od njega!? Nikad nije dobio za taj rad ni honorara, a niti su mu crteži vraćeni. Boljela ga je ta nepravda pak ju je i obznanio. (...) Radio je polako, studiozno. Prvo bi finim ugljenom na platnu nacrtao portret ili pejsaž. Tek tad bi počeo slikati. Nikad nisam bio siguran, gledajući ga satima kako radi, je li bio bolji crtež ili naslikana uljena slika? Jednom mi je bio bolji crtež a drugi put ulje..." ("Marulić" XXIV./1991., br. 1., str. 75. i 77.).

Govoreći o pjesničkoj knjizi Ivana Gorana Kovačića *Ognji i rože*, Dragutin Tadijanović je na Književnoj tribini (Zagreb, 29. travnja 1960.) rekao:

"Koliko mi je puta Goran pokazivao ovaj svoj 'rukopis', koji je sâm otipkao na svojoj pisaćoj mašini! Dao ga je uvezati u crvenu kožu, i na prednjoj strani, u zlatotisku, utisnut je naslov: G o r a n, *Ognji i rože*, s vinjetom slikara Brune Bulića. Rukopis ima i 18 Bulićevih crteža, koji su, u istom formatu, priloženi kao ilustracije pojedinim pjesmama. Koliko se Goran radovao, kako će ove svoje *Ognje i rože* štampati u luksuznom izdanju! Želja mu se ispunila, samo djelomično, tek poslije smrti: *Ognji i rože* objavljeni su prvi put 1945. godine, ali ne s Bulićevim, nego s ilustracijama Fedora Vaića.

Osim ovoga, postoji još jedan rukopis zbirke *Ognji i rože*, stariji, ukoričen u dva siva kartona, s nešto manje pjesama nego što ih ima noviji rukopis, o kojem je maločas bilo govora. Najveći dio pjesama starijeg rukopisa Goran je pisao zelenom tintom, a nazive ciklusa i inicijal svake pjesme crvenom tintom. U ovom se rukopisu nalaze i četiri Bulićeva crteža perom, kao ilustracije. Rukopis je imao neobičnu sudbinu! Poslije Goranova i Nazorova odlaska u partizane, potkraj 1942. godine, rukopis je bio zakopan u zemlju, u Svetoj Jani, sve do polovine svibnja 1945. U limenu kutiju, u kojoj su bila pohranjena osim ovog rukopisa i neka Goranova pisma i sastavci, bila je prodrla vlaga, pa se zelena i crvena tinta razlila po listovima, te su sada svi ti rukopisi, pisani tintom, gotovo nečitljivi" (Dragutin Tadijanović, Djela, sv. V. Knjiga razgovora, MH, Zagreb 1995., str. 90.).

Bruno Bulić izradio je naslovne stranice i za dvije knjige pisca ovih redaka: *Noćurci u krajoliku* (HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1981., objavljena pod pseudonimom T.J.H. MAR) i *Drvo života i drvo smrti* (HKD sv. Jeronima, Zagreb 1992., objavljena pod pravim imenom Mato Marčinko). Izradio je Bruno naslovnu stranicu i za moju neizdanu knjigu *O čovjeku ali ne i protiv njega*.

Karinska "Gospodinova večera"

U franjevačkomu samostanu u Donjemu Karinu nalazila se uljena slika Brune Bulića Posljednja večera, koju je sâm auktor nazvao *Gospodinova večera* (sada se ta slika nalazi u "progonstvu", vjerojatno u Zadru ili Šibeniku). Pišući o toj slici rekao sam da je to najljepša *posljednja večera* u hrvatskomu slikarstvu i jedna od najljepših u svjetskomu. O nastanku ove slike donosimo još nekoliko podataka.

Kiparu Anti Starčeviću Bruno Bulić je rekao:

"Poslušajte, dragi moj kiparu, koji ste me ovjekovječili u bronci. (Bio je ponosan na taj portret, imao sam dojam da se je prepoznao.) Kad sam radio skice za tu veliku Posljednju večeru došao sam do spoznaje *kako* valja naslikati Krista i njegove apostole. Krista sam stavio u sredinu s malim pomakom u jednom posebnom svjetlu, lik mu se nazire kao lik s Veronikina rupca, točno sam odvojio šest apostola na jednu stranu, a šest na drugu. Prva šestorica su živi i nemirni, a druga polovica su pobožni i mirni. Čini mi se da je takva i CRKVA kao presječena jabuka točno na polovice: jedni su u njoj NEMIRNI a drugi POBOŽNI" ("Marulić" XXIV./1991., br. 1., str. 76.).

Nastanak *Gospodinove večere* Bruno Bulić je opisao u svojim pismima fra Leonardu Buljanu i gvardijanu karinskoga samostana fra Ivanu Saviću.

U pismu o. Buljanu od 23. ožujka 1984. Bulić za sebe kaže, da je njegovo slikarstvo "ušlo u hrvatsko slikarstvo pod oznakom POETIČKI REALIZAM (klasika)", ali da on slika "svoje vlastite izvorne (originalne) zamisli, a ne kopije". "Tizian nikad nije kopirao tuđe slike, nego samo Božju prirodu. Ja sam mnogo kopirao zidne sredovječne slikarije kao umjetničko-znanstveni suradnik JAZU. To međutim ne smatram svojim stvaralačkim radom. Danas u 80. godini života ovo malo vremena što mi preostaje želim ostaviti svoj biljeg u hrvatskom slikarstvu. A inače čitavi moj protekli rad što sam poklonio Crkvi svjedoči o mojoj neovisnosti o tuđim shvaćanjima. Naravno da duboko poštujem sve one velikane duha, srca i uma kod nas i u svijetu ... Ona kopija u Šibeniku po želji biskupa Arnerića, nastala je iz potrebe da se nastavi divna predaja štovanja Bl. Gospe, a i zbog moje taštine, što je u neposrednoj blizini moj dobri otac našao tamo u morskoj pučini 1918. smrt..."

O. Buljanu javlja on u pismu od 3. travnja 1984., da bi sliku *Gospodinova večera* mogao naslikati "u dva mjeseca". "Ja bih pod geslom: CLAUSURA SINE TONSURA tamo i preko dana i preko noći bio zaokupljen tim lijepim, ali i odgovornim zadatkom... Slažem se da treba uroniti u srž evanđeoske drame Posljednje večere. Tu je zapravo osnovana Kristova crkva, tu je počelo odkupljenje... Sad samo treba izabrati onaj vrhunac kad je Isus pretvorio kruh i vino u svoje božansko biće. Leonardo da Vinci,vaš slavni imenjak odabrao je trenutak 'Jedan od vas će me izdati'. Bojim se da bi naša mnogo manja slika unijela previše nemira u tu vašu malu blagovaonicu, u koliko bismo te likove uzbudili tom Kristovom optužbom.Vaše blagovanje bilo bi uvijek pod tom optužbom izdaje; izdvojena od ostalih Odkupiteljevih riječi, bila bi sama sebi svrha. Svakako asimetrija je kao kontrapunkt u glazbi. Izraz lica, po koja nemirna gesta apostola i različit raspored pri stolu može donijeti dovoljno živosti, da se izbjegne jednoličnost i mrtvilo likova. Ispravno postavljati stvar s vidokrugom, perspektivom na slici. I još nešto, noge ispod stola ne smiju se previše vidjeti, nego naslutiti. One su inače u mraku, zar ne? A večera, to znači kasno doba sutona, što u Palestini zna biti vrlo kratko i prelazi u tamnu noć. Tu je i veliki Leonardo, valjda radi prirode njegove quasi fresko slikarije, naslikao 'Večeru' u svjetlu ručka. I mnogi, mnogi tako. Atmosfera otajstvena skoro se ne nazire."

Temeljem ugovora sklopljena u lipnju 1984. Bruno Bulić je od karinskoga samostana dobio na raspolaganje "radne prostorije i cjeloviti pension", s tim da će "sa zahvalnosti primiti svaku tehničku pomoć časnih Franjevaca, da im lakše ostvari to novo djelo, koje bi trebalo da resi samostansku blagovaonicu toga samostana".

Osvrćući se na pohvale *Gospodinovoj večeri*, Bulić u pismu fra Leonardu Buljanu od 10. rujna 1984. odgovara: "Lijepo je čuti i pohvale, ali one neka budu upućene prvenstveno Božanskom Umjetniku u čiju smo radionicu malko provirili. Onda svima nama što smo se zatekli tamo u samostanu, od dobrih časnih sestara do braće franjevaca."

Dne 10. rujna 1984. Bruno piše fra Ivanu Saviću: "Publicisti naše vjerske periodike dolaze mi s molbom, da im dostavim ako imam fotografiju na uvid o tom

djelu u Vašoj blagovaonici. (Podgrijavaju nam 'Večeru'). Njihovo zanimanje treba uvažavati, jer kad se 'Večera' ohladi teško je i neukusno podgrijavati ga."

Primivši fotografije, Bruno pismom od 24. rujna 1984. zahvaljuje fra Ivanu Saviću: "Neke su fotografije upravo dokumentarne. Gledam i gledam o. fra Leonarda, koje li otmjenosti i pravog gosparskog nastupa, i nije mi žao da sam ga ovjekovječio baš onako u habitu. A Vaš mušketirski odvažni lik mladog starješine, stvara u Vašoj okolini pouzdanje i sigurnost od svake nevolje. Naravno to je u prvome redu ona toliko potrebna vjera u Boga, što nam nalaže da budemo oprezni u mislima, riječima i činima."

Košljunska "Kapela Bulićiana"

U davno napisanu članku *Svijet sv. Franje iz kista jednog Poljičanina*, koji sam pod pseudonimom Tomislav Heres objavio u listu Poljičkoga dekanata *POLJICA* (god. V., br. 1./4., Gata 1979., str. 102. - 106.) pisao sam o slikarstvu Brune Bulića, posebno sakralnom. U članku sam iznio neke životopisne podatke o njemu i o starini roda tugarskih Bulića, koji se spominju i u Poljičkomu statutu. Predstavljajući ga kao slikara, spomenuo sam njegove slike *Autoportret s čašom* ("možda najbolje njegovo djelo, koloristički i psihološki je snažan, s humornom sjetom znalca prolaznosti svih i svega"), *Autoportret s olovkom* ("prikazuje snažnu osobnost, ali već sa sjenom nečeg tamnog, koja se uvlači u obrve i u crte lica") i *Djevojčica u bijelom* ("rađena mekim potezima uzbuđujuće svjetlosti, lebdi u lirskoj prozračnosti neoskvrnjene nevinosti svijeta").

Citiram u tom članku dr. Lelju Dobronić, koja za Brunu Bulića kaže: "Njegov slikarski potez je snažan i temperamentan, a kolorit jedar i sočan u širokim namazima otvorenih boja. Slika figure, psihološki pronicave portrete (često autoportrete), mrtve prirode i krajolike. Njegovi portretni likovi prožeti su profinjenim humorom" (Enciklopedija likovnih umjetnosti, sv. I., 1959., str. 537.-538.).

Također u spomenutu svom članku pišem i o *Kapeli Bulićiani* na otočiću Košljunu. Posjetitelje toga otočića, kad se iskrcaju, najprije dočekuje Bulićev *Sv. Franjo s vukom*, izrađen od debeloga lima. Lik sv. Franje ljepotom i umjetničkom uspjelošću podsjeća na Bulićevu sliku Sv. Franjo s Isusovim ranama (nalazi se u crkvi Gospe izvan Grada u Šibeniku), na kojoj svetac "unosi sklad u prirodu, izmirenje čovjeka s Bogom, a vuka s janjetom" i "sva stvorenja pjevaju veličanstvenu pjesmu Bogu".

Bruno Bulić je u košljunskoj kapelici sv. Franje (sagrađenoj prije 1654.), koju narod zove Grob sv. Franje, naslikao od godine 1964. do 1965. kazein-temperom na zidu prizore iz života i smrti sv. Franje i njegovo ovjekovječenje (apoteozu). Slike je potanko opisao i uspjelo razjasnio o. dr. Teofil Velnić u svojoj knjizi *Košljun kod Punta na otoku Krku* (Đakovo 1966. , str. 121. -125.) . "Ova malena kapelica 'Bulićiana', s opisanim slikama - piše Teofil Velnić - djeluje smireno i ugodno na svakog posjetitelja. Dokazuje profinjeni duh majstora, a promatraču daje prigodu i poticaj, da misli o stvarima,o kojima je možda do sada malo mislio."

O zidnim slikama košljunske *Bulićiane* u uvodno navedenu svomu članku napisao sam: "Trebalo bi doći više puta, da se odkrije sav čar, koji zrači iz Bulićevih

slika. On slika na klasičan način, bez modernističkih izmotavanja i prenemaganja. Njegov crtež je siguran, a boja bulićevski uglazbljena. Njegovi likovi isijavaju produhovljenom i nježnom ljepotom. Zemaljski po izgledu i nošnji, elgrekovski produljeni,oni lebde u nebeskoj prozirnosti nadzemaljskoga. U njihovim profilima osvježen je sjaj stare Helade. Na licima im lebdi nježni osmijeh plavoga poljičkoga neba."

Ni na Košljunu Bruno nije zaboravio svoja Poljica, gdje su mu obiteljski korijeni. Pokazuje to i portret njegova djeda, o kojemu sam napisao: "Sa slike nas gleda brkati mudri starac u poljičkoj narodnoj nošnji. Pravi predstavnik seljačke i demokratske Poljičke Republike, pučanin plemenita kova, neuništiv dok je na svojoj zemlji. Jednostavnim i snažnim potezima kista, nenaglašenim sjenčanjem, sigurnim crtežom slikar ga je naslikao mrkosmeđom bojom tvrde i suhe zemlje poljičke dodajući joj skriveni osmijeh plavoga poljičkoga neba."

S Košljunom je Bruno Bulić, kako piše kipar Ante Starčević u svom članku *BRUNO BULIĆ Kapela Buliciana-Kapela Uskrsnuća*, bio osobito povezan: "Rado se je sjetio otoka KOŠLJUNA u uvali Punta na Krku. Napose franjevaca i o. Mavra Velnića, tadašnjeg gvardijana i zidara-graditelja. Na Košljunu je uvijek lijepo bio primljen i tamo je izradio mnoge freske i slike u ulju...Volio je franjevce u Košljunu, tamo je konačno i naslikao KAPELU BULICIANU" ("Marulić", XXIV./br. 1., Zagreb, siječanj-veljača 1991., str. 75.-76.).

Košljuna se Bulić prisjetio i u svom pismu fra Vinku Fugošiću: "Primio sam Vaše lijepo i dobro prijateljsko pismo, s onom iskrenom Vašom čestitkom, koja će me krijepiti u svim nevoljama. Jest ono skoro i davno proteklo vrijeme, kad je bratska franjevačka gostoljubivost znala nadahnuti i mene, da poneku zamisao ostvarimo na toj divnoj lopati zemlje, što se je u hrvatsko-franjevačkoj povijesti proslavila kao Košljun. Možda nigdje kao tamo među krčkim fratrima, u koje s ponosom ubrajam i Vašu osobu, nijesam naišao na svesrdno razumijevanje. Malo Vi, malo ja, malo svi mi i nešto je tu, Košljun još nije sasvim dovršen, kako ga ja u mašti vidim, ali opet ne bi ga se smjelo pretrpati sa svim i svačim, jer bi se oduzelo otočiću ono prisno i domaće, gdje ipak žive živi ljudi, pomorci-redovnici, morska vučad i janjad u isto doba." (Zagreb u Došašću 1983.).

Tri godine kasnije Bulić piše fra Vinku Fugošiću: "Ovaj čas primio sam Vaše divno pismo. Hvala Vam velika. Radujem se, da ste bili na Košljunu. Ne zavidim Vam, to ne, jer u duhu sam ja često tamo. Ona prošla vremena i Vi i ja i još mnogi dragi nekako smo na otočiću obilježili (svoj trag) s namjerom, da se Bogu i sv. Frani zahvalimo na prelijepoj prirodi što je obdario tu lopatu zemlje usred puntarskog zaljeva. Drago mi je da naši napori nemaju pečat umora i zlovolje. Nego su plod radosti življenja u Kristu i Frani...Ja, kad je lijepo, pođem u Maksimir... Po nekad sanjam da slikam veliku fresku na košljunskom škveru. Tamo na onom još (valjda) čistom zidu hangara, gdje u blizini nestašni Gubbio pozdravlja Siromaška. Vaša uviđavnost ovjekovječila je taj slučaj na pečatu samostana. Ali divno ste to kombinirali!" (Zagreb,Veliki utorak 1986.).

Sjetio se Bruno Bulić Košljuna i u svojim *Zapiscima:*

" U rano proljeće ove godine (1978.) odputovao sam na otočić Košljun (Krk), da bih završio svoj POLIPTIH HRVATSKIH FRANJEVACA.Vrijeme je tamo dolje bilo neobično prohladno, ali dobrota i gostoprimstvo fratara bila je i hrvatska i franjevačka ujedno. Tu, na Košljunu konačno poslije 20 godina dobio sam jednu lijepu radnu prostoriju na prvome katu bivšeg novicijata s prozorima na istok. Zapravo to je bila sretna i dobra zamisao o. Mavra Velnića, što uvijek pronalazi najbolja rješenja za praktičan rad i nesmetano djelovanje. Sad sam mogao bezbrižno rješavati moje slikarske zadatke."

"Osjećao sam se duševno i tjelesno preporođen.'Poliptih' je bio završen, a pristupio sam izradbi Sv. Jude Tadeja, zavjetne darovnice našeg doseljenika Kirinčića iz USA. U međuvremenu stizale su mi ponude gospodina biskupa Arnerića iz Šibenika za restauraciju crkve u Biskupiji kod Knina. Kako je o tome već bilo govora u Zagrebu, posredovanjem gosp. Ante Starčevića, kipara, to sam već bio u sve dobro upućen, jedino nisam bio u stanju pouzdano znati kakva je odluka konzervatora iz Splita za taj slučaj teško oštećenih Kljakovićevih fresaka."

"Uoči 19. III. (1978.) stigao je prof. Ante Starčević na Košljun, da bismo on i ja pošli do Šibenika na poziv gosp. biskupa Arnerića. Tako bijaše. Navratili smo u Zadru kod nadbiskupa gosp. Marijana Oblaka i stigli u Šibenik. Proslava je protekla u divnom raspoloženju. Sada smo bili slobodni, da na licu mjesta u Gospinoj crkvi na Biskupiji stvorimo raspored pod stvarnim uvjetima za rad obnove, bolje reći restauracije. Glavna freska na zapadnom zidu grozno izrešetana puškama davala je dojam oronulosti najvišeg stupnja, ali ipak imala je tu i tamo ostatke Kljakovićeve meštrije. Ja sam bio mišljenja, da ne bi trebalo te ostatke jednostavno premazati novom žbukom, nego konzervirati i možda samo obrisom naznačiti zapreminu tih likova. Nastojao sam da se snime ove freske dobrom fototehnikom, da ostane dokumentacija."

"Sporazumjeli smo se o podizanju skela, smještaju, prijevozu i obskrbi dok budem radio. Molio sam da se to čim prije poduzme, jer proljeće je najpogodnije godišnje doba za te poslove. Mi smo se vratili na Krk. Gosp. Starčević je pošao dalje u Zagreb. Ja sam nastavio sa svojim slikarskim radom na Košljunu. Prošao je tako i svibanj. Pri kraju mi stiže obavijest gosp. biskupa, da je sve kod biskupije sređeno i da mogu doći raditi. Stigao sam početkom lipnja u Šibenik. Sastali smo se odmah u Biskupiji. Gosp. biskup Arnerić, gvardijan Knina o. Vice Lucić, prof. Domančić i restaurator F. Dobrošavić (?). Uz nas je još bilo drugog svijeta, fotografi, meštri zidari i ostali što je organizacija posla zahtijevala."

"Ja sam iznio svoje mišljenje a po malo i razočaranje, jer još ništa nije bilo poduzeto, dakle samo oni dosta jalovi razgovori i nadmudrivanja. To me je neobično nerviralo. Znači uglavnom došao sam badava na lice mjesta. Obećano mi je da će to trajati najviše 4-5 dana, dok se skele postave i t.d. Po velikom nevremenu vratio sam se vlakom u Zagreb, ali vrlo neraspoložen. Dani su prolazili i tako dođe nedjelja 11. lipnja. Oko 11 sati meni se je na Kvaternikovom trgu pred očima zamaglilo. Crne neke koprene, predvjesnice obamrlosti. Jedva sam nekako smogao snage, došao sam doma

i potužio se mojima. Kćerka Made, pedijatar i doktorica specijalistkinja odmah me je dopratila do dežurne Vojne bolnice na Šalati. Tu sam bio zadržan u šok-sobi. Naravno sada sam bio neobično svijestan da se ne smijem uzrujavati ni pod kakvu cijenu i ni zašto. EKG je pokazao neuravnoteženost odkucaja srca. Liječnici su predložili, da se podvrgnem operaciji podkožnog ugrađivanja takozvanog PACE-MAKERA CORDIS..." (*Zapisci IV.*, Na Silvestrovo 1978. I dalje ako bude vremena. Nedjelja 31. prosinca 1978. u Crnčićevoj 38/I, Zagreb-Maksimir).

Bruno Bulić: *Sv. Franjo i vuk*
(Pečat je po kipu izrezanu iz lima izradio akad. slikar Vinko Fugošić)

Kopiranje fresaka i preslik starih majstora

Bruno Bulić je od godine 1947. izrađivao i kopirao freske starih majstora u Zadru, Stonu (tempera na drvu) i Istri te u Lepoglavi (Ivan Ranger). Kako je došlo do toga, ispričao je kiparu Anti Starčeviću:

"Zatim mi je pričao kako ga je od 1945. godine šikanirala nova državna vlast, a napose njegovi kolege koji su bili 3 ili 5 mjeseci u partizanima, pa ga je po nagovoru Ljube Babića majstor Krsto Hegedušić poslao da kopira i popravlja istarske freske. Godinama ih je restaurirao i konzervirao: i freske i ulja i drvene kipove. Tako ga je lukavi Krsto htio udaljiti s likovne scene. Međutim i Krsto Hegedušić i Bruno Bulić bili su u toku rata čuvari u Svetištu Marija Bistrica, kako ne bi išli u rat 41./45. i izgubili glavu. Radili su na likovnom uređenju crkve s ostalim likovnim umjetnicima..." (Ante Starčević, *Bruno Bulić*, "Marulić" XXIV./1991., broj 1., str. 76.).

O restauraciji i konzervaciji fresaka i slika Bruno Bulić se je savjetovao s o. Vinkom Fugošićem iz franjevačkoga samostana u Crikvenici, gdje je Bruno po narudžbi ondašnjega gvardijana fra Karla Bošnjaka izradio za crikvenički franjevačku crkvu triptih *Bogorodica s malenim Isusom, Sv. Franjo i Sv. Nikola Tavelić*. Franjevac Vinko Fugošić, rodom iz Dobrinja na otoku Krku, slikar je i povjestnik umjetnosti. Bio je profesor u sjemeništnoj gimnaziji u Pazinu, gdje je u nižim razredima predavao crtanje a povijest u višim. Svoje bilježke - predavanja, napisana god. 1951., na molbu svojih

bivših đaka, objavio je u knjizi *Znancima u pohode* (KS, Zagreb 1983.), jednoj od najboljih knjiga o hrvatskoj umjetnosti na jadranskoj obali. O. Fugošić također je auktor izvanredne monografije *Franjevački klaustri na hrvatskoj obali* ("Školska knjiga" Zagreb - Hrvatski institut za liturgijski pastoral Zadar, Zagreb 1995.), za koju je o. Atanazije J. Matanić napisao, da su to "izvorne stranice o klaustrima franjevačkih samostana, što se redaju od Istre do Boke kotorske", i da je "ovim rijetkim biserom otac Vinko obogatio stručnu hrvatsku religioznu literaturu". Tu je monografiju o. Vinko Fugošić još i oplemenio vlastitim crtežima.

Akad. slikar o. Vinko Fugošić OFM prvi je zapazio, "da je Bašćanska ploča plutej crkvenog septuma,a to je momenat koji će narednih godina potaknuti arheološka istraživanja crkve i ruševina opatije sv. Lucije" (Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb 1982., str. 55.). O. Fugošiću je na Umjetničkoj akademiji profesorom bio i Vladimir Becić, pa ga je i to zbližilo s Brunom Bulićem. Iz veoma zanimljivih Bulićevih pisama o. Fugošiću donosimo nekoliko ulomaka:

"U podpunosti slažem se s Vašim lijepim i poštenim pismom. Mislim da bih i ja tako osjećao i postupao, jer je to naša etika kao umjetnika i konzervatora. Zapravo ja sam izrazio svoju želju da mi pomognete, znajući da se u tim poslovima Vi najbolje snalazite s obzirom na domaće tekovine rodnog Vam Krka. Ni najmanje nijesam osjetio da Vi vršite pritisak Vašim stavovima na mene, nego zapravo da mi bratski pomažete. Poznato mi je da Vi vrlo sabrano i odgovorno štitite osebujnost tih naših domaćih crkvica, pravih bisera naše seljačke stvarnosti. Vama moje priznanje i velika hvala! ... Ja nikad ne čekam da dospijem u zeit-not, nego na vrijeme! U mojim prilikama, ili neprilikama, mora svaki potez kistom biti na mjestu. Inače to je prčkanje, a ne slikanje. Che nuova, nijesmo mi avangarda, nego zalaznica ili komora, purtroppo! ... Svaki pravi umjetnik je ujedno otac i majka svom djelu" (Zagreb, 2. listopada 1978.).

"Vrlo žalim da se nijesmo susreli... A zapravo mnogo toga bi bilo dobro pretresti, jer premda sam u dopisivanju s Košljunom posredovanjem Fra Gabrijela Štokala, ipak to nije dovoljno da mi zamijeni jedan razgovor u likovnoj struci, kao što bi bilo između Vas i mene... U Restauratorskom Zavodu JAZU sve su novi ljudi i nova nastojanja, da se nešto dobra učini i za umjetnike. Zapravo ja odavna nemam kontakta sa svim tim samaritancima, ali pratim sve to sa zanimanjem. Moje je mišljenje da su metode - metode, ali najbolje je držati se onih prokušanih tehnika, što su dale već odlične rezultate. Novi tvornički pigmenti nemaju iza sebe provjerene pozitivne spoznaje. Tako isto i 'moderna' umjetnost slikarstva istupila je iz onih pojmova što smo o slikama sa zdravim razumom kod rođenja stekli. Danas je to kriptogramija, nerazumljiva i samim sastavljačima. Svaka avangarda također ima i svoju predhodnicu i svoje začelje. Naša, i kao avangarda je ona sa začelja. A u novim crkvama teže se je usredotočiti na molitvu. Neke već sliče na sportske dvorane malog nogometa ili košarke. One naše starohrvatske nedostižne džepne bazilike u kamenu i freski ostale su pojam neuništivosti, preneseno na evanđeosku definiciju o crkvi i pećini. Ti stakleni prozori što televizijskim kolurom žongliraju s Božjim svijetlom, možda su negdje u nekim crkvama potrebni, ali samo onda kad arhitektura, kao u gotici, to zahtijeva. I dalo bi se još mnogo toga reformirati u crkvi, bez da se reformira samu crkvu. Mladi ambiciozni župnici trebalo bi da budu

oprezniji, ali i smioniji. Kako to postići? Ne znam! Mislim da je to stvar nadarenosti. - A otac Fugošić je samo jedan. Ne može svima biti savjetnik. Pitanje je da li bi i slijedili njegove savjete? Tamo gdje ste stigli mnogo ste spasili. Nameće se potreba, da se u vjerskim školama otvore posebne sekcije za likovnu umjetnost. Za vjernički sluh brinu se crkveni zborovi, glazbala i samo pjevanje molitava. Ali za oči tu nemamo odgovarajuće aktivno sudjelovanje crkve. Benediktinci su tu prednjačili, onda i Pavlini i nešto sasvim malo Franjevci u rano doba rođenja reda. Medović, u početku stoljeća, a možda danas uz Vas, još po neki nadareni slikar ili kipar. Jednom je svećenik i umjetnik, a i liječnik bio sve u jednoj osobi" (Zagreb, 28. ožujka 1983.).

"Ako onda uzmete, da u ono zlatno vrijeme vrhunskih slikarskih ostvarenja električne rasvjete nije bilo, a upravo sa strujom slikarstvo je počelo nazadovati,onda je zaključak da svako zlo može donijeti i ponešto dobra. Samo je teško i bolno vraćati se u vremenu i prostoru, kad su mostovi s prošlošću i predajom bili onako bahato porušeni. Ne prevrat, nego razvitak. Mislim da Božanski Stvoritelj kao vrhunski Pygmalion, nije želio stvoriti čovjeka sasvim savršena. Prepustio mu je da djelomično on sam sebe izgradi. A čovjek je prčkao i prčkao, konačno razbio je i jezgru atoma za vidjeti što u njoj ima. (Bijaše rečeno: ne uzimlji plodova sa stabla spoznaje.) Čovjek je tu zabrljao i sad se diletantski koprca, da li da se odazove Stvoritelju, ili da pošalje svijet i sebe Božjoj antitezi, to jest k vragu! Eto u tome je stvar! ... Bog Otac Nebeski, što brine brigu o vrapcima, znat će i nama pomoći, zar ne?" (Zagreb u Došašću 1983.).

Nevenka STARČEVIĆ-KAPETANOVIĆ

Haiku

S Tahirovog prozora

Vrt u cvijeću.
Suncobran se crveni.
Patuljak pod njim.

Otkriće

Podigoh pogled.
Na javoru: gnijezdo.
Kumra ga svila.

Iznenadnost

Teška zapara...
Grom!
Sasu se pljusak.

Razbuđena noć

Promukli lavež.
Nije me prestrašio.
To se javlja Dren.

Priroda i čovjek

Ptica u letu.
Kap na kaputu.
Stidi se, ptico!

Đuro VIDMAROVIĆ

Hrvati u Sloveniji između povijesti i politike

Prema popisu pučanstva 1991. g. u Republici Sloveniji živjelo je 54.212 Hrvata, što je iznosilo 2,76 % slovenske populacije. U isto vrijeme autohtonih Talijana u Sloveniji bilo je 3.064, ili 0,16 %, a Mađara 8.503 ili 0,43 %. U Republici Hrvatskoj je 1991. g. živjelo 22.347 Slovenaca, odnosno 0,5 % od ukupne hrvatske populacije. Hrvatska etnička zajednica u Sloveniji nema status nacionalne manjine, već status suvremenih doseljenika. Slovenska etnička zajednica u Hrvatskoj ima status nacionalne manjine.

Vodstvo Hrvata u Republici Sloveniji smatra da njihov položaj nije pravedan i da nije u skladu s ulogom mosta koju obje države žele dati svojim manjinama. Svoje zamolbe da budu ustavno-pravno izjednačeni, kao etnički kolektivitet, sa Slovencima u Hrvatskoj, uputili su 17. veljače 2000. g., u obliku službene predstavke, najvišim političkim faktorima obiju država. Do sada bez poželjnog odjeka. Od hrvatskih dužnosnika na položaj hrvatske manjine u Sloveniji upozorio je najprije dr. Mate Granić, ministar vanjskih poslova Republike Hrvatske, a potom predsjednik Hrvatskog sabora gospodin Zlatko Tomčić. Ni jedno upozorenje nije naišlo na rezonancu u Ljubljani, dok je u hrvatskom tisku doživjelo stanovitu pozornost, uglavnom posredstvom pisama čitatelja pojedinih glasila. O čemu se radi? Jesu li Hrvati u Sloveniji doista diskriminirani kao manjinski etnički kolektivitet? Krši li Republika Slovenija međunarodne dogovore koji određuju odnos prema manjinama? Ili je odnos Slovenije kao države prema svojim državljanima hrvatske nacionalnosti ispravan?

Premda je razradila kvalitetne mehanizme za zaštitu etničkih manjina, međunarodna zajednica još nije pronašla zajedničku definiciju ovog sociološkog fenomena. Dr. Siniša Tatalović ispravno zaključuje, pišući o tom problemu:

"Čak je i pojam 'manjina' sporan i nitko ga ne voli. Prema postojećoj literaturi iz ove problematike ne postoji ni jedna općeprihvaćena definicija manjine, a neke od njih koje se najviše uvažavaju samo su operativne, izrađene da bi se koristile samo u jednom posebnom kontekstu ili studiji. (...) Čak su i Ujedinjeni narodi nakon 50 godina napora morali priznati da nisu u stanju dati zadovoljavajuće odgovore."[1]

Pokušat ću navesti nekoliko primjera koji potvrđuju rečeno.

27. prosinca 1949. glavni tajnik UN-a predstavio je Potkomisiji za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina Ujedinjenih naroda, memorandum pod nazivom "Definicija i svrstavanje manjina". U 61. članku navodi se sljedeće:

Normalno pojam manjina uključuje određeni pojam broja, uglavnom označava broj pojedinaca koji je manji od broja ostalog dijela stanovništva. Ima, međutim, slučajeva gdje je brojčana većina stanovništva, bila ona ujednačena ili sastavljena od grupa koje se međusobno razlikuju, u situaciji manjine, jer u državi prevladava brojčano manja grupa koja nameće svoj vlastiti jezik, kulturu itd.[2]

Nastojanje UN da definira taj problem nadovezuje se na istovjetna nastojanja Lige naroda koja je ustrojila poseban Odjel za probleme manjina. Ovaj je odjel 12. godina vodio P. de Azcarate koji je 1945. g. napisao studiju: "Liga naroda i nacionalne manjine: Eksperiment".[3] U njoj daje svoje viđenje osnovnih karakteristika nacionalnih manjina:

"Moje osnovno iskustvo stečeno u tom vremenskom razdoblju navodi me na zaključak da je karakteristično obilježje po kojem se u posljednjim rezervatima razlikuju nacionalne manjine postojanje nacionalne svijesti praćeno jezičnim i kulturnim razlikama. (...) Ukratko, dublji slojevi manjine, s političkog gledišta, su ono 'što se ne može ni na koji način izmjeriti', ono tako vitalno, neodoljivo i dinamično, a tako teško izrecivo, što se podrazumijeva pod imenom 'nacionalne svijesti'. (...) Općenito govoreći, izraz 'nacionalna manjina' odnosi se na više ili manje značajni udio građana države koji su različite 'nacionalnosti' od nacionalne većine."[4]

Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina UN, nakon usvajanja, 1967. g., Pakta o građanskim i političkim pravima, zadužila je svoga člana, talijanskog sociologa Francesca Capotortia da izradi studiju o problematici manjina. Nakon deset godina istraživanja, profesor je Capotorti izradio studiju pod naslovom: *"Studija o pravima osoba što pripadaju etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama"*.[5] Manjine su u ovoj studiji definirane na sljedeći način:

To je brojčano manja grupa od ostalog dijela stanovništva jedne države, u položaju da ne dominira, čiji članovi - državljani te države, imaju s etničkog, vjerskog ili jezičnog gledišta karakteristike po kojima se razlikuju od ostalog dijela stanovništva i koji, što je samo po sebi razumljivo, pokazuju osjećaj solidarnosti, u svrhu očuvanja svoje kulture, tradicije, vjere i jezika."

Potkomisija je na osnovu istraživanja prof. Capotortia sugerirala Komisiji za prava čovjeka da prihvati definiciju u kojoj se manjine određuju kao ***"nedominantne grupe stanovništva, koje imaju i žele očuvati etničke, vjerske i jezične tradicije ili karakteristike po kojima se razlikuju od ostalog stanovništva."***[6]

Na žalost Komisija nikada nije prihvatila ovu definiciju, premda je - po mome mišljenju - najkvalitetnija od svih do sada predloženih.

Polazeći od radova F. Capotortia, Jules Deschenes je ponudio sljedeću definiciju manjina:

1 Siniša Tatalović: Manjinski narodi i manjine, IP "Prosvjeta", SKD "Prosvjeta", Zagreb, 1997., 17.

2 E/CN. 4/Sub. 2/85 Prijevod: S. Tatalović, ibid., 22.

3 Azcarate P. de: League of Nations and National Minorities. An Experiment, Washington, 1945.

4 Prijevod: S. Tatalović, ibid., 25-26

5 E/CN. 41Sub.21384 i Add. 1-7.

6 E/CN.4/Sub.2/19, par. 32; E/CN. 4/sub.2/140, annex 1, draft resolution II; E/CN.4/Sub.2/149, par 26 Vidi: S.Tatalović, ibid., 22. i Inka Štrukelj: Jezik in manjšinske pravice,"Razparve in gradivo" br. 13-14., Ljubljana, 1981.,149. F. Capotorti: Etude des droits des personnes appartenant aux minorites ethniques, religieuses et linguistiques, E/CN. 4/Sub. 2/Rev. 1, Nations Unies, New York 1979., 58.

Grupa građana, manja od polovice stanovništva jedne države, u položaju da ne dominira, čiji su članovi solidarni i poticani, što je samo po sebi razumljivo, kolektivnom voljom za preživljavanjem, koji imaju etničke, vjerske ili jezične karakteristike po kojima se razlikuju od većine stanovništva, i koji smjeraju za tim da de facto i de iure imaju ista prava kao i ta većina.[7]

Rad prof. Capotortia ponukao je našeg najznačajnijeg stručnjaka za problematiku etničkih manjina, prof. dr. Budislava Vukasa, da 1978. izađe u javnost sa svojim prijedlogom definicije:

Društvene se grupe mogu, prema raznovrsnim osobinama njihovih pripadnika, podijeliti u manje grupe. Temelj razlikovanja među ljudima mogu biti njihove fizičke osobine, vjerska pripadnost, obrazovanost, spol, dob, porijeklo, političko uvjerenje itd. Brojčani omjer osoba koje na temelju neke podjele (npr. prema materinskom jeziku) svrstavamo u podgrupe često je takav da se nasuprot jednoj većinskoj podgrupi pojavljuje jedna ili više manjinskih podgrupa. U tom slučaju govori se o većini i manjini. (...) Za svaku pojedinu manjinu možemo procijeniti da li je opravdano da je nazovemo nacionalnom, narodnom ili plemenskom manjinom. Međutim, bez obzira o kojoj se od tih manjina radi, problemi u vezi s njom uglavnom su isti, jer se razlikovanje između pripadnika većine i manjine u svim slučajevima temelji na njihovim etničkim osobinama (jezik, običaji, kultura). Zato bi kao zajednički naziv za sve manjine koje postoje zbog etničkih karakteristika svojih pripadnika trebalo upotrebljavati naziv "etničke manjine", kao što je to danas uobičajeno u Ujedinjenim narodima. Stupanj razvoja koji je dosegla etnička zajednica kojoj pripada ta manjina pri tome nije bitan za utvrđivanje prava i uvjeta života manjine.[8]

(...)

Kako je vidljivo iz navedenih tekstova, međunarodna zajednica još nije pronašla rješenje za problem općeprihvaćene definicije društvenih manjina, a u tom sklopu i nacionalnih manjina. Ukratko i pojednostavljeno možemo se složiti da su to nedominantne etničke skupine koje se od većinskog naroda razlikuju svojim etnicitetom, sa svim sadržajima koji etnicitetu pripadaju, koje imaju razvijenu povijesnu svijest i koje na organiziran i artikuliran način iskazuju volju i želju za čuvanjem svoje samobitnosti i traže od većinskog naroda, poštujući unutarnje zakonodavstvo svoje države, da im to osigura, odnosno da ih zaštiti od svih oblika asimilacije. Postojanje povijesne svijesti, odnosno etničkog identifikacijskog koda, te volje za čuvanjem samobitnosti kao kolektiviteta, smatramo vrlo značajnim. O tome piše dr. Mirko Valentić sljedeće:

"Razmišljajući o stvarnom stanju u manjinskom pitanju nismo daleko od ocjene da većinu narodnih manjina u Europi možemo u izvjesnom smislu usporediti jedino s

7 Deschenesa J.: Definicija riječi "manjina", UN, Gospodarsko i društveno vijeće, Komisija za ljudska prava, Potkomisija za borbu protiv diskriminirajućih mjera i za zaštitu manjina, 38. zasjedanje od 14. svibnja 1985., točka 185. Vidi: S. Tatalović, ibid., 28.

8 Vukas B.: Etničke manjine i međunarodni odnosi, Školska knjiga, Zagreb, 1978., 11.

'narodima u razvoju'. Ali dok 'narodi u razvoju', posebno afrički, imaju priliku da razviju svoju historijsku svijest, moderne manjine nemaju tu priliku."[9]

Nakon prihvaćanja neke od "radnih" verzija" definicije etničkih manjina, javlja se novi problem, a to je podjela na autohtone i neautohtone etničke manjine.

"Autohtone, ili, kako se često nazivaju, nacionalne manjine, izrazito se razlikuju po političkom priznavanju ili nepriznavanju njihovih manjinskih prava u državi u kojoj žive. (...) Doseljeničke etničke zajednice ili manjine specifične su skupine, koje se razlikuju od autohtonih nacionalnih manjina. Prema Odjeljku I, članku 1. Europske konvencije o zakonskom statusu radnika migranata, pripadnici ovih doseljeničkih skupina državljani su zemalja emigracije, koji su se nastanili i zaposlili u nekoj od europskih država imigracije."[10]

Iz te podjele proizlazi pravno situiranje manjina, jer su autohtone manjine subjekt međunarodnog prava, dok neautohtone manjine to nisu. Ta činjenica pogađa i Hrvate u Republici Sloveniji. Slovenija im ne priznaje autohtonost. U tome je bit problema! Takav status dala je samo talijanskoj i mađarskoj manjini, koje, sukladno tome, biraju neposredno svoga zastupnika u državni Parlament. Niži status od njih imaju Romi, a tek onda dolaze Hrvati "preseljenici". Ustav Republike Slovenije proglašen 23. prosinca 1991. g. posvećuje dva člana manjinama. Čl. 6. ima naslov "Posebna prava autohtone talijanske i mađarske narodne zajednice u Sloveniji" i iscrpno određuje prava navedenih manjina. Čl. 65. je vrlo kratak i nosi naslov "Položaj i posebna prava romske zajednice u Sloveniji". Ovaj članak naglašava da će se prava Roma urediti zakonom. Prema tome, u Ustavu Republike Slovenije Hrvata uopće nema.

Po čemu se određuje autohtonost neke etničke manjine? U političkoj pragmatici autohtonom se prihvaća ona manjinska etnička zajednica koja unutar korpusa većinskog naroda živi duže od jednog stoljeća. Manjine mlađe od jednog stoljeća iseljenici su, odnosno suvremena migracija, također sa složenom sociološkom, kulturološkom, jezičnom i etnološkom podlogom, odnosno povijesnom sviješću. Koliko je problem složen može pokazati slučaj Njemačke. Ako bi se ta država s naglašenom useljeničkom komponentom tijekom posljednjih 30 godina, odrekla podjele svojih manjina na autohtone i neautohtone, pojavili bi se mnogi problemi, jer bi sve "gastarbajterske" skupine dobile status etničkih manjina, sa svim pripadajućim pravima. U Njemačkoj status nacionalne manjine imaju jedino njemački Danci kao autohtona manjinska etnička zajednica. Ostaje neriješen problem, kako odrediti položaj imigranata koji su stekli pravo na državljanstvo zemlje primateljice, odnosno status druge i treće generacije koja je u toj zemlji rođena.

Našoj političkoj javnosti nije poznata povijest naseljavanja Hrvata u Sloveniji, zbog čega se čine pogrešni potezi, na njihovu štetu. Zbog toga je potrebno kazati sljedeće:

9 Dr. Mirko Valentić: Funkcija historijske svijesti u kolektivnoj zaštiti prava narodnih manjina, Iseljenički kalendar '80, Matica iseljenika Hrvatske, Zagreb, 1980., 138-139.

10 Tihomir Telišman: Hrvati kao etnička skupina ili manjina u Republici Sloveniji, zbornik radova: "Hrvati u Sloveniji", Zagreb, 1997., 238.

Hrvati u Sloveniji dijele se na:

1) dio koji ima sve potrebne karakteristike autohtone nacionalne manjine i

2) dio koji ima karakteristike neautohtone nacionalne manjine. Ovaj se dio dijeli u dvije podskupine:

a) pripadnici hrvatske etničke zajednice u Sloveniji koji su državljani Republike Slovenije (a da bi to postali, službeno su se morali odreći državljanstva RH)

b) pripadnici hrvatske etničke zajednice u Sloveniji koji nisu državljani Republike Slovenije.

Ovo nije slovenska posebnost. Ista je situacija s Hrvatima u Austriji. Ondje se naša manjina dijeli na autohtonu hrvatsku nacionalnu manjinu poznatu pod lokaliziranim etnonimom gradišćanski Hrvati i neautohtone pripadnike naše manjine s austrijskim državljanstvom i bez njega.

U ovom radu zanima nas prvi dio hrvatske nacionalne zajednice u Sloveniji, odnosno onaj njezin dio koji ima sve karakteristike autohtone nacionalne manjine. Tijekom dosadašnjih političkih razgovora RH i RS, ta se činjenica nije isticala. Kao da ne postoji. A radi se o znatnome broju pripadnika hrvatskog naroda koji žive u slovenskom dijelu Istre, te u Beloj Krajini. Hrvatsko pučanstvo ovdje živi od vremena doseljenja naše etnije u sadašnju Domovinu, ili se ovamo doselilo u srednjem vijeku. Krivnju što je ovaj dio našega naroda ostao nepoznat snosi i hrvatska historiografija. Mi danas o povijesti tog dijela našega naroda znademo vrlo malo, a ništa ne znamo o stupnju očuvanosti njihove povijesne svijesti, te asimilacionim procesima kojima su izloženi, što se može smatrati ne samo previdom, nego i zanemarivanjem od strane matičnog naroda. Zbog toga uvaženi hrvatski povjesnik dr. Miroslav Bertoša s pravom ističe:

*Proučavanje **tisućljetne nazočnosti** hrvatskog etničkog elementa u sjeverozapadnom dijelu istarskoga poluotoka - preko antičke granice na rijeci Dragonji u području slovenskog etnokulturnog, gospodarskog i političkog utjecaja - nova je tema hrvatske povijesne znanosti. (...) Dosadašnja je historiografija (posebice hrvatska) relativno malo pozornosti posvećivala znanstvenome - **interdisciplinarnom i multidisciplinarnom** - proučavanju problema etnokulturne, u prvome redu jezične granice između Hrvata i Slovenaca na istarskome poluotoku. (...) Gradovi i trgovišta - Kopar i Izola, te njihova seoska zaleđa sjeverno od rječice Dragonje/Rokave, bili su najrazvijeniji dio istarskog mletačkog posjeda i važne gospodarske točke na smjerovima hrvatskih istarskih i jadranskih migracija od srednjega vijeka dalje. Mnogi su se Hrvati naselili na tom populacijski i trgovački najvitalnijem dijelu istarskoga poluotoka, neki trajno, neki, prema potrebi službe, kraće ili dulje vrijeme. (...) Valja posebice naglasiti da je nazočnost hrvatskoga povijesnog "supstrata" neprijeporna činjenica, te da daljnje istraživanje valja usmjeriti prema otkrivanju novih činjenica i što cjelovitijih analiza.*[11]

Statistički su podaci o broju Hrvata u pojedinim slovenskim općinama i gradovima poznati. Upozoravam na radove Nenada Pokosa[12] i Vere Kržišnik - Bukić.[13]

Donosim podatke o broju Hrvata u Piranu, Izoli, Kopru, Sežani, Metliki, Novom Mestu i Črnomlju, prema popisima 1971. i 1991. godine.

PIRAN, 1971.: 1.808 ili 14,6 %; 1991.: 1.469 ili 8,8 %

Prema opredjeljenju za hrvatski kao materinski jezik u Piranu živi 1.720 Hrvata, ili 10,3 %

IZOLA, 1991.: 1.223 ili 8,9 %

Prema opredjeljenju za hrvatski kao materinski jezik u Izoli živi 1.428 Hrvata ili 10,4 %

KOPER, 1971.: 3.751 ili 10,6 %; 1991.: 3.386 ili 7,5 %

Prema opredjeljenju za hrvatski kao materinski jezik u Kopru živi 4.047 Hrvata ili 8,9 %

SEŽANA, 1991.: 562 ili 2,3%

Prema opredjeljenju za hrvatski kao materinski jezik u Sežani žive 544 Hrvata ili 2, 3 %

METLIKA, 1971.: 509 ili 7,1 %; 1991.: 1.022 ili 12,5 %

Prema opredjeljenju za hrvatski kao materinji jezik u Metliki žive 1.094 Hrvata ili 13,4 %

N. MESTO, 1971.: 651 ili 1,3 %; 1991.: 1.462 ili 2,5 %

Prema opredjeljenju za hrvatski kao materinski jezik u N. Mestu živi 1.359 Hrvata ili 2, 3 %.

ČRNOMELJ, 1971.: 441 ili 2,6 %; 1991.: 1.029 ili 5,6 %

Prema opredjeljenju za hrvatski kao materinski jezik u Črnomlju živi 1.055 Hrvata ili 5,7 %.

BREŽICE, 1971.: 852 ili 3,4 %; 1991.: 1.325 ili 5,4 %

Prema opredjeljenju za hrvatski kao materinski jezik u Brežicama živi 1.457 Hrvata ili 5,9 %

Što se tiče hrvatskog jezika, slažem se s gospođom Kržišnik-Bukić, koja o tome piše:

"Popisno komponento maternega jezika zamegljuje ob obravnavi hrvašnega materinskega jezika dejstvo o nominalni identitetni razklanosti tega jezika. Popis je namreč nudil prebivalcem predpostavljenega hrvaškega etničnega izvora izbiro glede opredeljevanja po materinjem jeziku kar v 3 popisnih kategorijah: hrvaški jezik, hrvaško-srbski, srbsko-hrvaški. Odgovore na vprašanja, ki izhajajo iz te problematike bi morda lahko pripravili strokovnjaki s področja sociolingvistike, v vsakem primeru pa neizpodbitno velja, da je po kriteriju maternega jezika Hrvatov v Sloveniji znatno več kot leta 1991. kaže popisno število prebivalcev s hrvaškim maternim jezikom. To dejstvo se bo nedvomno v nakazani smeri izkristaliziralo ob sledečem popisu. Pričijoči

11 Miroslav Bertoša: Hrvatski etnički element u Koparskom primorju u doba Venecije (XVI-XVIII. stoljeće), zbornik radova "Hrvati u Sloveniji", Zagreb, 1997., 29-43.

12 Nenad Pokos: Kretanje stanovništva i etnički sastav prigraničnoga pojasa Hrvatske i Slovenije, zbornik radova "Hrvati u Sloveniji", Zagreb, 1997., 163-174.

13 Vera Kržišnik-Bukić: Hrvati po narodnostni opredelitvi in po maternem jeziku v naseljih obmejnih slovenskih občin s Hrvaskom pred razpadom Jugoslavije, zbornik radova "Hrvati u Sloveniji", Zagreb, 1997., 175-205.

tekst sicer odpira to širšo problematiko, zadržuje pa se le na obravnavi le prebivalcev popisno opredeljenih s hrvaškim maternim jezikom."[14]

Da zaključimo: ukoliko postoji politička volja glede statusa Hrvata u Sloveniji, slovenska država može SUTRA primijeniti austrijski model. Po tome se moj stav ponešto razlikuje od stava uvaženog dr. Vukasa koji kaže:

"Točnije, može se reći da Hrvati na temelju nekih najvažnijih međunarodnopravnih[15] *dokumenata jesu etnička (nacionalna) manjina u Sloveniji, te da se na njih moraju primjenjivati manjinska prava zajamčena temeljnim dokumentima Ujedinjenih naroda i Organizacije za europsku sigurnost i suradnju.*

Profesor Vukas ne uzima u obzir činjenicu da hrvatska etnička zajednica u Sloveniji nije jedinstvena cjelina glede vremena dolaska, već se dijeli na autohtoni i neautohtoni dio, premda je toga svjestan, jer u uvodu svoje studije *"Hrvati u Sloveniji - etnička (nacionalna) manjina?"* piše:

"Ipak desetine tisuća Hrvata žive u Sloveniji, a ***neke njihove skupine na području Slovenije obitavaju stotinama godina."***[16]

Ja upravo upozoravam na prava tih Hrvata koji u Sloveniji "obitavaju stotinama godina", jer su oni AUTOHTONA NARODNA MANJINA kojoj je Slovenija DUŽNA osigurati istovjetan status onome koji imaju talijanska i mađarska nacionalna manjina. Nije na odmet naglasiti da je broj Hrvata s autonomnim karakteristikama veći od broja Mađara i Talijana u Sloveniji. Radi se obvezi njihove države da ispravi nepravdu koju im je nanijela, dok se na onaj drugi dio hrvatskog manjinskog korpusa u Sloveniji, koji, dakle, nema elemente potrebne za status autohtonosti, može odnositi primjedba prof. Vukasa da *"Republika Slovenija ima pravo da dio međunarodnopravnih normi o manjinama ne primijeni na dio ili čak na sve Hrvate na svome području"*.[17]

Što se tiče izražene volje navedenog manjinskog kolektiviteta glede zaštite svoje samobitnosti i organiziranih oblika nastojanja da tu samobitnost čuva, treba kazati da ona postoji. Posebno bih naglasio rad hrvatskog narodnosnog društva "Istra" koje djeluje u Izoli i okuplja hrvatsko članstvo, povezujući se u svome radu s najbližim sunarodnjacima u hrvatskoj Istri.

Treba spomenuti da je problem Hrvata u Sloveniji maknut s mrtve točke 1994. godine. Tada je 31. ožujka potpisan između dviju država Sporazum o kulturnoj i prosvjetnoj suradnji između Vlade Republike Slovenije i Vlade Republike Hrvatske. U članku 9. stoji:

"Ugovorne stranke će zajednički nastojati na svestranom kulturnom i prosvjetnom razvoju nacionalnih manjina koje žive u obje države."

14 Vera Kržišnik-Bukić, ibid., 203.

15 Budislav Vukas: Hrvati u Sloveniji - etnička (nacionalna) manjina?, u: "Hrvati u Sloveniji", Zagreb, 1997., 227-233.

16 Budislav Vukas, ibid., 227.

17 Budislav Vukas, ibid., 232.

Kako je vidljivo, slovenska strana je prihvatila pojam "nacionalne manjine" kao odrednicu za svoje građane hrvatske nacionalnosti. To bi u cijelosti rješavalo problem, da nije članka 12. u kojem se obje strane obvezuju da će se

"svi oblici suradnje koji proizlaze iz ovog Sporazuma odvijati u skladu s unutarnjim zakonodavstvom ugovornih stranaka".

Budući da unutarnje zakonodavstvo Republike Slovenije ne predviđa za hrvatsku etničku zajednicu status nacionalne manjine, ovaj se sporazum pokazuje kao dokument za političku uporabu.

Godine 1997. hrvatski ministar vanjskih poslova dr. Mate Granić predložio je svome slovenskome kolegi dr. Borisu Frlecu *"Nacrt zajedničke izjave o položaju slovenske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Republici Sloveniji"*. Slovenski je ministar odbio ponuđeni prijedlog i ponudio u ime svoje države potpisivanje *"zajedničke Deklaracije"*. Hrvatska strana na to nije pristala i pregovori su odgođeni za povoljnije vrijeme.

17. veljače 2000. g. *"Savez hrvatskih društava u Republici Sloveniji" i "Hrvatski kulturni dom"* iz Ljubljane upućuju dopis pod naslovom *"Status Hrvata u R. Sloveniji i Slovenaca u R. Hrvatskoj"*, predsjedniku Hrvatskog Državnog Sabora, predsjedniku Državnog Zbora Slovenije, Predsjedniku Republike Hrvatske, Predsjedniku Republike Slovenije, ministrima vanjskih poslova te veleposlanicima u Ljubljani i Zagrebu.

U zaključku Dopisa iznose se bitni razlozi za njegovo upućivanje. U njemu između ostaloga stoji:

"Želimo da se bilateralnim međudržavnim ugovorom između R. Hrvatske i R. Slovenije na osnovi reciprociteta ugovori i uredi status Hrvata u Sloveniji i Slovenaca u Hrvatskoj".

U članku 7. autori dopisa dotiču se i pitanja autohtonosti. Njihov je stav sljedeći:

"Pitanje autohtonosti slovenskog naroda u R. Hrvatskoj i hrvatskog naroda u R. Sloveniji treba kao "osnovni kriterij" za rješavanje statusa jednog i drugog naroda (manjine) napustiti i prihvatiti "preporuke i ocjene pri rješavanju odnosa među skupinama u državama srednje i istočne Europe" - dokument MMG-6/96 od strane Europskog odbora za migraciju (CEMOG)".

Republika je Slovenija potpisala dva dokumenta koja se tiču nacionalnih manjina. To su *"Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina"* i *"Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima"*.

U uvodu "Okvirne konvencije..." stoji:

"Ugovorne stranke su...odlučne u nakani da na svojim područjima zaštite postojanje nacionalnih manjina..."

U Odjeljku II., točka 5,2 navodi se:

"Ne dirajući u mjere poduzete u vođenju integracijske politike, stranke će se suzdržati od politike ili prakse asimilacije pripadnika nacionalnih manjina protiv njihove volje, te takve osobe zaštititi od svake akcije kojoj je cilj takva asimilacija".

Dakle, Republika Slovenija ipak je prihvatila neke međunarodne dokumente koji je obvezuju na poštivanje hrvatske manjine. Profesor Vukas zbog toga iznosi sljedeće mišljenje:

"Činjenica da na temelju slovenskog unutarnjeg prava Hrvati u Sloveniji nemaju status manjine, ne smije omesti Hrvate da u toj državi uživaju manjinska prava na temelju onih međunarodnih dokumenata koji obvezuju Republiku Sloveniju, a koji se primjenjuju na "manjine" definirane tako da obuhvaćaju i etničke skupine kao što su Hrvati u Sloveniji. (...)

Iz svega rečenog slijedi da na pitanje postavljeno u naslovu ne možemo dati jedan jedinstveni odgovor. Točnije, može se reći da Hrvati na temelju nekih najvažnijih međunarodnih dokumenata jesu etnička (nacionalna) manjina u Sloveniji, te da se na njih moraju primjenjivati manjinska prava zajamčena temeljnim dokumentima Ujedinjenih naroda i Organizacije za europsku sigurnost i suradnju. Međutim, neki međunarodnopravni dokumenti ne primjenjuju se na Hrvate u Sloveniji koji nisu njezini državljani, a sama Republika Slovenija ima pravo da dio međunarodnopravnih normi o manjinama ne primijeni na dio ili čak na sve Hrvate na svome području".[18]

Poruka je jasna: položaj Hrvata u Sloveniji ovisi o političkoj volji državnih i predstavničkih tijela većinskog naroda. Reciprocitet, odnosno hrvatsko rješenje za slovensku narodnost u RH, R. Sloveniju ničim ne obvezuju. To je hrvatski unutarnji problem.

Ukoliko bi države tražile pomoć znanstvenika, hrvatski im i slovenski dijasporolozi (Institut za narodnosna vprašanja u Ljubljani i Institut za migracije i narodnosti u Zagrebu) stoje na raspolaganju. Međutim, znanost može biti korisna kod rješavanja takvih problema samo ukoliko politika ima potrebu za njezinom pomoći. Dok se ta pomoć ne zatraži, Hrvatima u Sloveniji ostaje da i dalje obijaju vrata hrvatskih i slovenskih političara i pozivaju se na moral i reciprocitet. Moral je izvan dosega političke volje. A asimilacija napreduje u čizmama od sedam milja.

18 Budislav Vukas, ibid., 227-233.

Vladimir VRATOVIĆ

Pabirci latinsko-hrvatski (2)

Početni k *i latinsko-hrvatski* c *umjesto* k *u grčkim posuđenicama*

Razmišljanju o početnim *k* ili *h*, pitanju teškom i ne naprečac rješivom, dodao bih još dvije glasovne pojave u okviru istoga problema grecizama u europskom i posebice hrvatskom ortoepskom području.

Prva je skupina posuđenica, koja ne zadaje nikakvu poteškoću ni u pismu ni u izgovoru, od grčkih riječi koje počinju grčkim *k(apa);* mi ih pišemo i izgovaramo uvijek s *k*, na primjer: kategorija, katedra, kateta, katarza, kardiologija, kozmopolit, kriza, kristal, Kiklop, kripta, krater, Kreta, krokodil, Klitarh, klimaks, Klitemestra, Knosos, itd. Te riječi, koje u grčkom počinju čistim *k* (osobito *ka-, ko-, ku-, kl-, kn-, kr-*), i u latinskom jeziku i u modernim europskim počinju s *c* odnosno *k* i svi se čitaju kao *k*. Tako je, vidjeli smo, i u hrvatskom.

Druga je zanimljiva skupina posuđenicâ iz grčkoga, kojima je početni glas *c* umjesto *k*; njih smo očigledno u hrvatskom kao i u drugim europskim jezicima (npr. engleskom, francuskom, njemačkom, talijanskom i ruskom) primali preko latinskoga i tvorili ih prema latinskom, a ne izravno iz grčkoga. Evo nekoliko takvih: cedar, ocean, cijanid, ciklon, cilindar, cinik, cista, ciklus, Cipar. Početno *c* pred *e* i *i* počelo se, umjesto klasičnoga rimskog *ke, ki*, čitati kao *ce, ci* vjerojatno od 5. st. poslije Kr. To je *ce, ci* s takvim (ili u engleskom i francuskom specifičnim *se, si*, odn. u talijanskom *če, či*) izgovorom prešlo onda i u njemačke, naše i dr. jezične oblike. Početni dakle *c* u nas potječe od tradicionalnoga srednjoeuropskoga (od Nizozemske, Danske i Poljske preko Njemačke, Austrije, Češke i Slovačke do Mađarske, Hrvatske i Slovenije) čitanja latinskoga *ce, ci* kao *ce, ci*.

Zašto ne valja oblik indentičan?

Ponekad u šali, ali i u ljutnji, nazovem glas *n* - nesretnim. Zato ga tako zovem, jer ga često u javnosti čujemo, gdje mu nije mjesto, a ne čujemo ili ne čitamo ondje gdje bi morao biti.

Evo primjera koji prečesto s pogrješkom u izgovoru i pismu slušamo i čitamo. To su imenice i pridjev i glagol *identitet, identičnost, identičan, identificirati* - svi su latinskog podrijetla. Dobro je samo tako kako sam napisao: *id*entičan, *id*entičnost...., dakle na početku riječi bez n, jer je nastalo od latinske zamjenice *idem* "isti" i imenice *identitas* "istovjetnost" i glagola *identificare* "poistovjetiti" - koji svi nemaju naprijed nikakvo *n*! A čujemo krivo *in*dentičan, *in*dentificirati, i sl.

Stoga je dobro samo ovako kazati: govoreći o istim, istovjetnim primjerima - "Primjer A i primjer B *id*entični su", ili o istim pitanjima - "*Id*entična će pitanja biti postavljena jednom i drugom sugovorniku", ili za utvrđivanje "istosti" neke osobe,

utvrđivanje da je netko upravo taj za koga se prikazuje - "Važno je utvrditi *iden*titet te i te osobe".

Zato, molim, upotrebljavajmo *iden*tičan, *iden*titet uvijek bez *n* na početku riječi!

Kojega je roda Pax Americana?

Prije pet godina bila je vrlo aktualna *Pax Americana*, latinska sintagma koja na hrvatskom znači: Američki mir (mir na američki način, mir uz američku pomoć, i sl.). Upotrijebio sam jedino ispravan rod i rekao:... danas je aktualn*a Pax Americana*. I smije *Pax Americana* biti samo takva: nova ili aktualna, uspješna ili - ne daj, Bože! - neuspješna, ali uvijek ženskoga roda, jer je takva i imenica *pax* i njezin atribut *Americana* u latinskom jeziku.

Reagiram sada ponovo na ondašnje konstatacije u tisku, npr.: Takvi će napadi ...zacementirati zamišljen *Pax Americana* u BiH ..., ili: ...*Pax Americana* nužno je... mor*ao* biti pragmatično gru*b*. Pogrješna dakle upotreba tih *Pax Americana* kao da su muškoga roda! Identične su s našom *Pax Americana* ovakve latinske sintagme: *Pax Augusta* iz antike, pa iz našeg doba: *Pax Romana, Pax Christi, editio princeps* i deseci sličnih, u kojih tražim strogo poštovanje roda i oblika latinskoga u okviru hrvatskoga konteksta. Ispuštam ovdje raspravu o deklinaciji tih sintagma, a upozoravam na razlikovanje oblika i roda: ako je latinska riječ ušla u hrvatski, kao i u druge svjetske jezike, i postala dijelom hrvatskoga leksika, čak u doslovnu obliku (npr. cirkus, modus, status, habitus, korpus, virus), vlada se prema zakonitostima morfološkim i roda i sklonidbenim hrvatskoga jezika. Ali kad se rabe kao izričito latinske riječi i sintagme (i fraze, citati i sl.), naslijeđene iz antičke ili novije pravne, diplomatske, povijesne, političke tradicije i prakse, moraju čuvati sve osobitosti latinskoga jezika, dakle i rod, u hrvatskom kontekstu. Da ne ponavljam rečeno: ako ih treba deklinirati, najbolje ih je ostaviti nepromijenjene uz dodatak nekog atributa ili apozicije (jer u hrvatskom nema člana za imenice) za oznaku padeža, npr. raspravljamo o aktualnoj *Pax Americana*, uz pomoć tako zvane (današnje, efikasne...) *Pax Americana* nastojat ćemo riješiti... i sl.

Zar prvi prioritet?!

Može li neka politička odluka, neka zamisao ili gradnja imati, kako prečesto slušamo na televiziji i na radiju, *prvi* i *jasan* prioritet pred drugim političkim odlukama, nekim zamislima ili gradnjama? Očigledno - ne može. Zašto ne može? Zato jer riječ *prioritet* dolazi od latinskoga *prior* koji znači "po redu i po vremenu prvi, prednji, vrsniji od koga", dakle prioritet znači: prvenstvo, prednost, prvenstveno pravo. Može li stoga nešto biti *prednjije* od *prednjega* i *prvije* od *prvoga*?! Ne može! Stoga nema prvog, drugog, trećeg itd. prvenstva, nema više ili manje jasnog prvenstva. Prvenstvo može biti samo jedno. Kad su natjecanja za prvenstvo, onda samo jedan klub može osvojiti prvenstvo, samo jedan može biti prvak. Zato i prioritet - ako baš hoćemo tu riječ - u gradnji, na primjer, može imati ili samo bolnica ili samo škola ili samo

gostionica: kad se odlučimo za jednu, npr. bolnicu, ona ima prioritet, ona je prioritetna. Njoj smo dali prednost pred drugima. Ali *samo njoj!*

Kakav je to pridjev latino-američki?

Mislim ovdje na njegov prvi dio. Od latinskog pridjeva *Latinus* imamo odavna u hrvatskom prijevod *latinski*. Tako je u stotinama sličnih pridjeva latinskih i romanskih po njemu.

Ako su jezik i kultura, civilizacija i vrst pisma - latinski, onda su i plesovi koji se goje u južnom dijelu američkog kontinenta lat*insko*-američki. A taj se dio zove *latinskim* (Latinska Amerika), jer se u njemu, za razliku od sjevernoga engleskoga, pretežno govori romanskim jezicima portugalskim i španjolskim, dakle kćerima latinskoga.

Ako od Romana i Germana, Talijana, veterana i Filipina imamo pridjeve romanski, germanski, talijanski, veteranski, filipinski itd., logično je da od *Latina* imamo pridjev *latinski*, ticao se on jezika ili civilizacije, crkve ili kontinenta i njegovih plesova.

Stoga se ni Hrvatski lat*ino*-američki kulturni institut u Buenos Airesu ne smije tako zvati nego: Hrvatski lat*insko*američki.

Sklanjati i reliquiae reliquiarum *i* Veritatis splendor?

Iz hrvatske političke povijesti 16. stoljeća poznat je izraz *reliquiae reliquiarum*, koji znači "ostatci ostataka", a misli se na onaj preostali dio Hrvatske, pošto su Turci osvojili Slavoniju. I bez veze s tom sintagmom opstoji pohrvaćena riječ *relikvije* u specifičnom značenju "ostatci, moći svetaca". *Relikvije* sklanjamo na hrvatski način poput drugih hrvatskih riječi, izvornih ili pohrvaćenih. Ali sintagmu *reliquiae reliquiarum* valja posvuda ostaviti u nepromijenjenu latinskom obliku, ne samo zato što bismo, na primjer, na oblik genitiva množine u *reliquiarum* dodali još jedan genitivni nastavak, ako bismo postupili kao u rečenici: Očajni su bili hrvatski rodoljubi zbog *reliquiae reliquiaruma*, ili (također nakaradno izvedeno!) u ovakvoj zamišljenoj "mogućnosti" rečenice: U Saboru se raspravljalo o *reliquiaeima reliquiarumima*. Jedini je lijek - čuvati nepromijenjen latinski oblik.

Papina enciklika iz god. 1993. ima naslov prema početnim riječima *Veritatis splendor* (= sjaj istine). Nikako nećemo reći: "Papa je u *Veritatisu splendoru* rekao, obradio, izrazio..." i sl., niti "... svijet se divi *Veritatis splendoru*", nego ćemo ih ostaviti dosljedno nepromijenjene ili uz dodatak neke apozicije ili atributa, npr.: Kršćanski svijet oduševljen je enciklikom *Veritatis splendor*, ili još bolje: enciklikom *Sjaj istine*.

Doista ne mislim da je potrebno i dalje gomilati dokaze neprimjerene sklonidbe latinskih oblika u svezama uvrštenim u hrvatski kontekst.

No neka mi je dopuštena još samo jedna opaska koja će zorno predočiti svu nesmislenost morfološku i sintaktičku, ako zapadnemo u sklonidbene akrobacije kakve sam i ja gore natuknuo. Naime, ne samo što su oblici *veritatis* u enciklici i *reliquiarum*

u prethodnom primjeru genitivi, čak je *reliquiarum* u množini, nego su obje imenice ženskoga roda, a mi ih u pokušaju sklanjanja i - maskuliniziramo. Omogućujući ili čak forsirajući sklanjanje takvih sveza, mi izravno upadamo u stupidnost.

Sklonidba latinskih sintagma alma mater *i* mare nostrum?

Latinsko *alma mater* znači "majka hraniteljica, majka gojiteljica, dobrostiva majka". Izraz je još uvijek čest metaforički naziv za sveučilište, na primjer *Alma Mater Croatica*. Gruba je pogrješka kada čitamo ili čujemo hrvatsku sklonidbu nacijepljenu na latinski: Potekli smo iz krila *alme matere*..., ili: Razgovaramo o *almi materi*..., itd. Klaić predlaže, ako se *alma mater* mora sklanjati, da se sklanja samo prvi dio *alma* (koji je doduše vrlo blizak hrvatskom, jer je i u latinskom tu pridjev ženskoga roda a-deklinacije s nastavkom *a*!), a drugi, *mater*, da ostane nepromijenjen. Ja radije ne bih dopustio da se sintagma *alma mater* trpa u bilo kakve sintaktičke kombinacije, nego neka se ostavi nepromijenjenom. Ako je potrebno, može joj se naprijed dodati neki pridjev ili zamjenica kao atribut u padežu. U kontekstu bi dakle bilo ovako: Razgovaramo o našoj (uglednoj, hrvatskoj i sl.) *Alma Mater*..., ili: Vodimo ozbiljan razgovor o *Alma Mater Croatica*, ili: Svi smo potekli iz krila časne *Alma Mater*, ili: Svi bivši i sadašnji studenti duboko su odani svojoj *Alma Mater*.

Poznata je i često upotrebljavana sintagma *mare nostrum* (*Croaticum, Dalmaticum*). Iz svega što sam dosad napomenuo, očito je da nikako ne bih prihvatio "sklonidbu" tipa: razgovaramo o *maru* (ili: *mareu) nostrumu*, ili o *mare nostrumu* i sl. U hrvatskom okružju i ovdje je dosljedno samo ovako postupiti: ostaviti u nepromijenjenu latinskom obliku, uz eventualni dodatak atributa ili apozicije u padežu, npr.: Raspravljamo o pojmu *mare nostrum*, ili s atributom: ... o hrvatskom *mare nostrum*, ili: ponosni smo povijesnim (Krešimirovim, i sl.) *nostrum Dalmaticum mare*.

Nikica TALAN

Portugalski roman devedesetih

Portugal u svijetu već poodavno slovi kao zemlja pjesnika. No premda se postavka o "pjesničkoj naciji" može donekle braniti već na pukoj statističkoj razini (u rasponu od pradavnih srednjovjekovnih galješko-portugalskih ljubavnih pjesmarica pa sve do najnovijeg, za mnoge još uvijek "začudnog fenomena" zvanog "suvremena portugalska poezija"), nedavna dodjela Nobelove nagrade za književnost Portugalcu Joséu Saramagu, koji (makar piše i poeziju) slavu prije svega stječe kao romanopisac, skrenula je pozornost kako luzitanskih, tako i mnogih inozemnih književnih kritičara na suvremeni portugalski roman.

Iako je pridjev "suvremen" u navedenoj sintagmi krajnje rastezljiv, pa neki pod njim razumijevaju (portugalski) roman nastao kroz posljednjih pedesetak godina (točnije, od 1954., godine kada se pojavljuje roman *Sibila* Agustine Besse Luís), u ovom kontekstu mi ćemo pod tim pojmom razumijevati romane objavljene tijekom osamdesetih i devedesetih godina.

Naša pozornost bit će najvećim dijelom usmjerena na takozvani portugalski roman *devedesetih*, čija će se analiza i (pr)ocjena ponajprije temeljiti na tridesetak romana što smo ih proteklih nekoliko godina uočili kao "hitove" na lisabonskom sajmu knjiga. Samo se po sebi razumije da ćemo se pritom osloniti i o neke od prilično brojnih književnokritičkih prikaza koji su redovito pratili spomenute "hitove", kao i na one romane koji su (kao, primjerice, u slučaju J. Saramaga) "istrasirali" put romanu devedesetih. Da bismo, međutim, što cjelovitije "portretirali" *suvremeni* portugalski roman (a onda, naravno, i roman devedesetih), valja ponajprije u najkraćim crtama prikazati povijest portugalskog romana uopće.

Premda sustavno pisanje i objavljivanje romana u portugalskoj književnosti počinje tek s razdobljem romantizma, do sporadičnih pokušaja stvaranja književnih djela na granici romana i novele (pri čemu se neka od tih djela samo uvjetno mogu svrstati unutar romanesknog žanra u današnjem smislu riječi!) dolazi znatno ranije.

Zanemarimo li upitno (portugalsko ili španjolsko?) autorstvo u pogledu *Amadisa od Galije*, može se reći da se prvi portugalski - sentimentalni, viteški i pastoralni romani pojavljuju u šesnaestom stoljeću. Odnosi se to i na sentimentalni roman (novelu) *Menina e Moça* (*Nejaka i mlada*, Ferrara, 1554) Bernardima Ribeira (između 1480. i 1490? - ?). Riječ je o djelu koje će svojim "tragičnim osjećanjem života" vođenog isključivo ljubavlju, odnosno pokušajem da se pjesnički izraze inače neizreciva osjećajna raspoloženja, obilježiti svekoliku kasniju luzitansku književnost.

Od onodobnih viteških romana koji će imati snažan odjek ne toliko kod kasnijih (romano)pisaca koliko kod same čitateljske publike treba svakako spomenuti tri. To su *Crónica do Imperador Clarimundo donde os reis de Portugal descendem* (*Ljetopis cara Klarimunda od kojeg kraljevi portugalski proishode*, 1522) Joãoa de Barrosa (1496? - 1570. ili 1571), *Palmeirim de Inglaterra* (*Palmerin od Engleske*, 1547[2])

Francisca de Moraisa (1500-1571) i *Memorial das Proezas da Segunda Távola Redonda* (*Spomen na podvige drugog Okruglog stola*, 1567) Jorgea Ferreire de Vasconcelosa (1515?-1585?).

Pastoralni pak roman (novela) u Portugalu se začinje *Dianom* (1559?) Jorgea de Montemora (između 1520. i 1524. - 1561.) koja, premda izvorno napisana na kastilskom, "zrači luzitanskim osjećajnim raspoloženjem". Montemorov pastoralni roman izravno će utjecati na žanrovski istovrsna ili slična djela Rodriguesa Loba (1573. ili 1574? - 1621) - *Primavera* (*Proljeće*, 1601), *Pastor Peregrino* (*Čudnovat pastir*, 1608), *Desenganado* (*Razočarani*, 1614); Fernãoa Álvaresa do Oriente (oko 1530. - oko 1600?) - *Lusitânia Transformada* (*Preobražena Luzitanija*, 1607); te Elóia de Souto Maiora (?-?) - *Ribeiras do Mondego* (*Obale Mondega*, 1623).

U narednom, sedamnaestom stoljeću posebno su aktualni takozvani sentimentalno-odgojni i alegorijsko-moralistički romani. U prvu skupinu možemo ubrojiti popularan dvosveščani roman Gaspara Piresa Rebela *Infortúnios trágicos da constante Florinda* (*Tragične nevolje postojane Florinde*, 1625-1633), a u drugu *História do Predestinado Peregrino e seu Irmão Precito* (*Priča o predodređenom hodočasniku i njegovom prokletom bratu*, 1682) čiji je autor P. Alexandre de Gusmão. Uglavnom moralistička tendencija prevladat će i u romanima osamnaestog stoljeća. Primjer za to je i vjerojatno najviše objavljivan, čitan i prevođen roman tog vremena - *O Feliz Indpendente do Mundo e da Fortuna* (*Sretnik nezavisan od svijeta i sreće*, 1779) P. Teodora de Almeide.

Tako smo eto, izlažući ovaj kratak pregled povijesti portugalskog romana, stigli i do romantizma, koji će napokon iznjedriti moderni roman u pravom smislu riječi. Pritom, međutim, valja napomenuti da taj novi roman iz razdoblja romantizma nije nipošto nasljednik klasicizma jer ovaj, slično prethodnim epohama, poznaje tek pustolovne i moralističko-alegorijske romane-novele. Tako se moderni portugalski roman ugleda isključivo u onodobne strane uzore, ponajviše u Waltera Scotta i Victora Hugoa. Stoga i ne čudi što je i u portugalskom romantizmu najpopularniji upravo povijesni roman, najpoznatiji autori kojeg su, uz Alexandrea Herculana (1810-1877) i Almeidu Garretta (1799-1854), čije se djelo pod naslovom *O Arco de Sant'Ana* (*Luk sv. Ane*, 1845) smatra prvim modernim luzitanskim romanom, još i Luís Augusto Rebelo da Silva (1822-1871), Camilo Castelo Branco (1825-1890), João de Andrade Corvo (1824-1890), António José Coelho Lousada (1828-1859), Arnaldo de Sousa Dantas da Gama (1818-1869), António da Oliveira da Silva Gaio (1830-1870), António Auguto Teixeira de Vasconcelos (1816-1878), te Manuel Joaquim Pinheiro Chagas (1842-1895). Povijesni roman bit će prevladan tek u razdoblju kasnog romantizma, zahvaljujući prije svega dvojici autora koji njeguju roman sa socijalnom tematikom: Júliju Dinisu (1839-1871) i Joãou Augustu de Ornelasu (1834-1886).

Romanom *O Crime do Padre Amaro* (*Zločin oca Amara*), objavljenim 1875., Eça de Queirós (1845-1900), do dodjele Nobelove nagrade Saramagu zacijelo najpoznatiji portugalski romanopisac, u luzitansku književnost uvodi realizam oslanjajući se o romane G. Flauberta i E. Zole. Dugotrajan boravak u europskim i

svjetskim metropolama pomoći će tom "portugalskom Balzacu" da uvidi (prema vlastitomu sudu) posvemašnju provincijalnost svoje zemlje, što će ubrzo postati trajan "lajtmotiv" njegove (bio)bibliografije. Queirósova urođena sklonost satiri naći će u tom nesrazmjeru između Londona, odnosno Pariza (u kojima je, kao diplomat, proveo najveći dio svog razmjerno kratkog života), i Lisabona obilje pogodne književne građe, koja će biti iskorištena u svim velikim "fresko-slikama" onovremenog portugalskog društva: od "građanske kronike" - romana *Primo Basílio* (*Bratić Basílio*, 1878) do "aristokratske kronike" - romana *Os Maias* (*Obitelj Maia*, 1890).

Razdoblje portugalskog književnog naturalizma moglo bi se podijeliti na dva dijela: naturalizam s kraja devetnaestog i naturalizam prvih desetljeća dvadesetog stoljeća. U prvom dijelu (potkrajstoljetni naturalizam) osobito su se istakla dvojica autora: Acácio de Almeida Abel Botelho (1855-1917), najradikalniji sljedbenik Zolin koji u ciklusu romana znakovita naslova *Patologia Social* (*Socijalna patologija*) prvi put u portugalskoj književnosti uvodi temu radništva; te Francisco Teixeira de Queirós (1849-1919), vatreni sljedbenik Balzaca i poslije svog prezimenjaka Eçe zacijelo najveći luzitanski romanopisac druge polovice devetnaestog stoljeća, koji će prvi u povijesti portugalske književnosti bez ikakvih predrasuda ženu promatrati kao "cjelovito ljudsko biće".

U prvim desetljećima dvadesetog stoljeća javlja se novi "val" romanopisaca naturalistâ, među kojima su najpoznatiji Vieira da Costa (1863-1935), César Porto (1873-1944), João José Grave (1872-1934) i drugi. U tom naturalističkom okružju istodobno stvaraju i autori koji se, više ili manje radikalno, opiru poetici naturalizma.

Tako se, primjerice, Carlos Malheiro Dias (1875-1941) svojim romanesknim opusom (napose romanom *A Paixão da Maria do Céu - Strastvena ljubav Marije od Neba*, 1902) iznova vraća "povijesnom romanu strasti" koristeći se poetičkim postupcima realističkog romana. Germano Raul Brandão (1867-1930) u svojim pak romanima stvara svijet "čame, sna i grotesknog" anticipirajući u nekim elementima nadrealizam, egzistencijalizam, a donekle i takozvani "novi roman". Pjesničko ozračje i "ideologija anarhizma" karakteristični za romane Brandãoa osjećaju se i u popularnom romanu Afonsa Lopesa Vieire (1878-1946) *O Marques* (1904), u kojem također prevladavaju motivi bijede, boli, grotesknog i sna.

Od vjernih sljedbenika Eçe de Queirósa svakako valja spomenuti Aníbala Soaresa (1882-1925). Svom velikom učitelju Soares se najviše približio romanom *Ambrósio das Mercês* (1903), stvorivši književni lik tipičan ne samo za onodobno, nego (kako jednoglasno ističu luzitanski književni kritičari) i za današnje (portugalsko) društvo - čovjeka koji se služi prekrasnim teorijama na području politike, religije i ljubavi a sve to samo zato da bi na taj način "rehabilitirao" vlastite slabosti i propuste.

Spomenutim romanopiscima s početka dvadesetog stoljeća treba pribrojiti i dvojicu autora koji su se istakli kao vrsni majstori psihološkog romana: to su D. João de Castro (1871-1955) i Manuel da Silva Gaio (1860-1934). Ne manje slavan od njih ubrzo je postao i "velemajstor regionalne književnosti" Aquilino Gomes Ribeiro (1885-1963), koji će za svoje uzore (na području književnog regionalizma) odabrati Camila Castela Branca i Teixeiru de Queirósa.

Glasoviti *orfejski* književni naraštaj (prozvan tako po časopisu "Orfej", 1915) bit će, prije svega, zapažen po pjesništvu, no portugalska književna povijest pamtit će ga i po dva romana. To su *A Confissão de Lúcio* (*Lucijeva ispovijest*, 1915) Mária de Sá-Carneira (1890-1916) - "simbolički izraz uznemirujuće unutrašnje drame" jednako uočljive i u Sá-Carneirovim stihovima, te "odgojni" roman *Nome de Guerra* (*Ratno ime*, 1938[3]) Joséa de Almade Negreirosa (1893-1970), prema Davidu Mourãou-Ferreiri[4] "jedno od najoriginalnijih iskustava" suvremene portugalske proze.

Presençistički književni pokret (prozvan po časopisu "Presença", 1927-1940), u svekoliko svoje stvaralaštvo (pa, prema tome, i u roman) uvodi stanoviti psihologizam koji odgovara proklamiranoj doktrini tog pokreta. Znakovito je da su pritom gotovo svi romanopisci koji se okupljaju oko "Presençe" u isto vrijeme i ugledni književni kritičari (što sigurno neće ostati bez odjeka u njihovim romanima, odnosno djelima uopće): João Gaspar Simões (1903-1987), Adolfo Casais-Monteiro (1908-1972), José Régio (1901-1969) i Miguel Torga (1907-1995).

Među ostalim portugalskim romanopiscima koji žive i književno djeluju u vrijeme kad i presençistički naraštaj ne vezujući se pritom ni za koju književnu skupinu, posebno su se istakli Tomás Ribeiro Colaço (1899-1965), koji se svojim čuvenim romanom *A Folha de Parra* (*List vinove loze*, 1930) ugledao u roman *A Cidade e as Serras* (*Grad i gorja*, 1901) Eçe de Queirósa; Vitorino Nemésio, autor zacijelo najpopularnijeg romana portugalske, odnosno luzofone književnosti regionalističkog obilježja - *Mau Tempo no Canal* (*Nevrijeme na kanalu*, 1944); te José Maria Ferreira de Castro (1898-1974), jedan od najčitanijih luzitanskih autora onog vremena, koji će svojim romanima utrti put neorealističkom pokretu u Portugalu.

Taj će pak pokret uvelike obilježiti luzitansku književnost dvadesetog stoljeća, kako na području pjesništva, tako i na području romana. Socijalne teme i motivi, karakteristični za poetiku neorealizma, prevladavat će i u djelu najpoznatijih portugalskih romanopisaca neorealističkog usmjerenja, kao što su, primjerice, António Alves Redol (1911-1969); Joaquim Soeiro Pereira Gomes (1909-1949); Manuel Dias da Fonseca (1911-1993); Carlos Alberto Serra de Oliveira (1921-1981), čiji je "bestseller" - roman *Uma Abelha na Chuva* (*Pčela na kiši*, 1953) doživio već više od dvadeset izdanja; Fernando Gonçalves Namora (1919-1989); José de Azevedo Faure da Rosa (1912-1985) i José Cardoso Pires (1925-1998), uza svog imenjaka Saramaga sigurno najznačajniji portugalski romanopisac našeg vremena.

No poetika neorealizma tek je jedna u nizu poetika kojima se priklanjaju luzitanski autori druge, a djelomice i treće četvrtine dvadesetog stoljeća. Kad je riječ o romanu, velik utjecaj na izbor pojedine poetike, odnosno poetičkih postupaka, imale su i književnosti drugih zemalja, napose Engleske i Sjedinjenih Američkih Država (James Joyce, William Faulkner, primjerice). Naglašena sklonost introspektivnom i memoarskom, "nesmiljena raščlamba duša" s njihovim etičkim dvojbama, opsjednutost snom i "kategorijama" čudesnog "ukotvljenim" u zbilju, odnosno u "čamu svagdašnjice" samo su neki od elemenata koji karakteriziraju poetiku znatnog dijela luzitanskih romanopisaca treće, dijelom i četvrte četvrtine dvadesetog stoljeća, kao što su: Maria

Natália Nunes (r. 1921), Maria Judite de Carvalho (1921), Maria Agustina Ferreira Teixeira Bessa Luís (1922), Isabel da Nóbrega (1925), Maria Fernanda Botelho (1926) itd.

Pedesetih godina u portugalskim se književarama pojavljuju dva romana koja će na neki način otvoriti "novu eru" luzitanskog romana, prekidajući tradiciju "realističkih" romana F. de Castra, A. Ribeira, A. Redola, F. Namore, C. de Oliveire, M. da Fonsece, J. Régia, M. Torge i drugih. Prema Jacintu do Prado Coelhu, prvi od tih romana (spomenut već u uvodu ovoga članka) - *Sibila* A. Besse Luís - "označava početak obilna romanesknog opusa, gdje se ono neobično, zastrašujuće nevidljive sile i zagonetka postojanja urezuju u pomno i skitničko promatranje 'nadahnuto' provincijskim figurama i sredinama."[5] Drugi, za ono doba uistinu revolucionaran roman jest *Aparição* (*Prikaza*,) Vergília Ferreire (1916-1996), koji je svoju književnu karijeru otpočeo kao neorealist a spomenutim se romanom, objavljenim 1959., uvrstio u sljedbenike egzistencijalizma, književno problematizirajući egzistencijalne "granične situacije", napose onu najdramatičniju - smrt.

Egzistencijalistička crta prisutna je i u stvaralaštvu Urbana Tavaresa Rodriguesa (1923), kao i pet godina mlađeg Nuna Bragançe (1928), koji će svojim romanom *A Noite e o Riso* (*Noć i smijeh*, 1969) otvoriti novo poglavlje u povijesti poratnog portugalskog romana.

Novo poglavlje u toj povijesti otvorit će i romani nobelovca Joséa Saramaga (1922), od kojih su neki u razmjerno kratkom vremenskom razdoblju doživjeli i dvadesetak izdanja.[6] Već svojim prvim romanom - *Manual de Pintura e Caligrafia* (*Udžbenik slikarstva i krasopisa*,1977) Saramago otvara niz bitnih pitanja o čovjeku, društvu i književnosti svog vremena. Tim pitanjima u sljedećem se Saramagovom romanu - *Levantado do Chão* (*Podignut sa zemlje*, 1980) - pridružuje i pitanje čovjekove vjekovne borbe protiv (društvene) potlačenosti "o kojoj svjedoče nebrojeni naraštaji i koja je imanentna svekolikoj povijesti". Počevši od tog djela (koje je dotad gotovo nepoznatog autora učinilo slavnim najprije na portugalskom govornom području a onda i šire) "problematizacija povijesti" na stanovit način postaje središnja tema cjelokupnog Saramagovog proznog, a djelomice i dramskog književnog stvaralaštva.

U gotovo programatski koncipiranom tekstu pod naslovom "Povijest i fikcija" ("História e Ficção"), objavljenom (1990) u tjedniku "Jornal de Letras, Artes e Ideias" ("Novine o književnosti, umjetnostima i idejama"), José Saramago ističe: "Rekao bih da je povijest, takva kakvom je piše, odnosno kakvom ju je *stvorio* povjesničar, prva knjiga, ne više doli prva knjiga. (...) Uvijek, međutim, preostaje golemo područje neznanja unutar kojeg, kako ja to shvaćam, romanopisac nalazi svoje polje rada."

Tu znakovito formuliranu misao Saramago će praktično razviti u romanima što slijede: *Memorial do Convento* (*Samostanska spomenica*, 1982), *O Ano da Morte de Ricardo Reis* (*Godina smrti Ricarda Reisa*, 1984) i *História do Cerco de Lisboa* (*Priča o opsadi Lisabona*, 1989). U svim tim romanima povijesni prizori, mjesta i likovi (kao što su, primjerice, "usponi i padovi" prve portugalske Republike, pitanje nasljedstva D. Ivana V, uspostava i učvršćenje salazarizma, inkvizicijski procesi, španjolski

građanski rat, gradnja samostana u Mafri, osvajanje Lisabona itd.) opisani su historiografski krajnje vjerodostojno, ali s prepoznatljivim "autorskim odmakom" koji se ogleda u ponovnom promišljanju povijesne zbilje u svjetlu Saramagovog ideološko-književnog (ex-marksističkog) svjetonazora. Na taj način sudbina Saramagovih povijesnih likova "postaje sudbina fikcijom promišljene povijesti kako u službi prošlosti, tako i u službi budućnosti", kao, primjerice, u romanu *A Jangada de Pedra* (*Kamena splav*, 1986).

U ostalim slučajevima (kao npr. u romanu *O Evangelho segundo Jesus Cristo* - *Evanđelje po Isusu Kristu*, 1991) Saramago problematizira religiozne teme, likove i mitove, varirajući motive grijeha (društvenih struktura), moralne odgovornosti, odnosa čovjeka prema Bogu i sl. Apokaliptičke teme i motivi uočljivi su u romanu *Ensaio sobre a Cegueira* (*Ogled o sljepoći*, 1996), čiji junaci proživljavaju takve apokaliptičke "pustolovine" koje se ne mogu mjeriti ni s onima što su ih proživljavali logoraši u komunističkim ili nacističkim logorima. I u tom, kao i u ostalim Saramagovim romanima, književni kritičari otkrivaju logiku "u kojoj se smisao i gramatika dijalektički združuju, uvodeći i upličući čitatelja u igru koja povremeno postaje labirintska".[7]

Ta "labirintska igra" uočljiva je i u romanima drugih autora koji su, uz Saramaga, svojom avangardnošću rušili "ustajali" realistički koncept, pripremajući tlo romanu devedesetih. Navest ćemo ovdje (kronološkim redom) samo nekoliko najpoznatijih: José Benigno Almeida Faria (r. 1943): *Rumor Branco* (*Bijeli žubor*, 1962); José Cardoso Pires: *O Delfim* (*Delfin*, 1968); Maria de Fátima Bívar Velho da Costa (1938): *Maina Mendes* (1969); Fernanda Botelho: *Lourenço é o Nome de Jogral* (*Lourenço je ime žonglera*, 1971); Lídia Jorge (1946): *Dia dos Prodígios* (*Dan čudesa*, 1980); Teolinda Gersão (1940): *Cavalo de Sol* (*Sunčani konj*, 1989).

Sredinom osamdesetih godina na portugalskom se književnom tržištu pojavljuju i dva djela koja nakon prilično dugog vremena rehabilitiraju povijesni roman, ali tako da pritom u cijelosti odbacuju romantičarsku i nacionalističku "ideologiju" koja je ranije (bar kad je riječ o portugalskoj književnosti) gotovo obvezatno pratila taj književni žanr. Riječ je o romanu *A Voz dos Deuses* (*Glas bogova*, 1984) Joãoa Aguiara (1944), romanu koji je do danas (tj. do mjeseca svibnja 1999.) doživio dvadeset izdanja, postavši jednom od najčitanijih knjiga na luzofonom području, odnosno o romanu *Casa do Pó* (*Kuća prašine*, 1986) Fernanda Camposa (1924), gdje se (kao i u slučaju Aguiara) razbija tradicionalni koncept povijesnog romana, pri čemu posebno dolazi do izražaja autorovo klasičnofilološko obrazovanje.

Mogli bismo ovdje navesti još čitav niz autora i djela koji su bilo izravno bilo neizravno utjecali na suvremeni luzitanski roman devedesetih (odnosno druge polovice osamdesetih) godina, no čini nam se da su i oni koje smo dosad spomenuli dostatni da se stekne barem približan uvid u portugalsku povijest te najsloženije prozne književne vrste. Stoga ćemo se u nastavku teksta ograničiti na spomenuto razdoblje devedesetih, odnosno kraja osamdesetih (nakon ulaska Portugala u tadašnju Europsku ekonomsku zajednicu[8]), pri čemu ćemo se naravno (uvijek kada to bude zahtijevao kontekst) vraćati i na pojedine autore, odnosno djela, iz ranijih razdoblja.

Da bismo, međutim, potpunije shvatili razliku između portugalskog književnog naraštaja devedesetih i ranijih naraštaja - razliku koja nas ponajprije zanima na području same književnosti - upozorit ćemo prethodno na očigledne razlike u "mentalnoj strukturi" mladog luzitanskog romanopisca do sredine osamdesetih, odnosno do (ponovne) europeizacije Portugala ulaskom u EEZ, i onog koji se književno oglasio tek nakon tog vremena (događaja). Razumljivo je da su te razlike, u većoj ili manjoj mjeri, uočljive i u spomenutim naraštajima drugih naroda i književnosti (i to ne samo u romanopisaca, nego uopće!) no ovdje su one dovedene u "nacionalni kontekst", pri čemu je navedeni (politički) događaj poslužio kao praktična (ali ne i kao, u cijelosti, faktična!) razdjelnica dvaju duhovno, odnosno svjetonazorski različito opredijeljenih naraštaja. Za ilustraciju poslužit ćemo se kratkom preglednom shemom iz predgovora romanu *Momentum* (Europress, 1998) Ricarda Venture što ga je (pod pseudonimom Miguel Real) sastavio književnik, književni kritičar i filozof prof. Luís Martins.

Prema Martinsu, mladog luzitanskog romanopisca do ulaska Portugala u EEZ (dakle do početka sustavne političke, gospodarske te napose kulturne europeizacije te najzapadnije europske zemlje) karakterizira misao usredotočena na logiku teksta, a mladog romanopisca naraštaja devedesetih misao usredotočena na logiku slike. Prvi se priklanja rasuđivanju utemeljenom na deduktivnoj silogistici, drugi usvaja induktivni model fragmenata slika: slika zamjenjuje tekst, pri čemu dolazi do izražaja logika što pripada "igri lijepljenja slika". Za prvog je romanopisca karakteristična objasnidbena (explicativa) svijest, a za drugog ilustrativna. Prvog gotovo isključivo zanimaju razlozi, odnosno uzroci, a drugog konteksti. Portugalski romanopisac sedamdesetih i početka osamdesetih poznaje samo model znanja utemeljen na erudiciji, dok za romanopisca devedesetih postoje višestruka znanja, odnosno umijeća, pri čemu najveću važnost imaju stručnjaci-praktičari. Prvog zanima razumska kultura zasnovana na knjizi, drugog demokratizacija znanja, mudrost masa i kultura osjećajâ. Romanopisac prethodnih desetljeća redovni je posjetitelj knjižnica, romanopisac devedesetih redovito "konzumira" javne medije (prije svega televiziju). Prvi nastoji potisnuti individualne porive, priklanjajući se logici žrtvovanja, drugi gotovo apsolutizira jastvo i logiku individualizma, pretpostavljajući posao obitelji, pri čemu su mu u prvom planu izvanjski "prestiž" i financijski uspjeh. Za prvog postoji samo jedna kultura - kultura škole, dok je za drugog škola tek jedno od sporednih (kulturnih) središta njegova života. Portugalski romanopisac do ulaska Portugala u "Europu" bio je "štreber", obdaren znanjem zasnovanim na pamćenju, njegov mlađi kolega iz devedesetih jest "kreativac", odnosno stvaralački sudionik obrazovnog procesa. Prvi je "erudit", drugi, naprotiv, u sebi nema ništa "eruditsko".

Premda su, zbog svoje univerzalnosti i primjenljivosti na druge nacionalne (europske) književnosti, navedene razlike između luzitanskog romanopisca devedesetih godina i njegovog starijeg kolege gotovo same po sebi očigledne, čini se da nam njihovo isticanje ipak uvelike može pomoći da potpunije shvatimo (stilske) značajke novog portugalskog romana devedesetih. Čitamo li, naime, pozorno portugalske romane nastale kroz posljednjih desetak godina, napose one što ih luzitanska književna kritika obično

svrstava u skupinu romana kojima dominira takozvani potpuni urbani realizam, u njima, u pravilu, nećemo naići ni na kakva suvisla (uzročno-posljedična) obrazloženja, već prije na svojevrsne kontekstualne igre (pjesničkih) slika koje kao da sustavno narušavaju zakonitosti portugalske sintakse, uslijed čega se pojedine rečenice doimlju poput ulomka neke "pjesme u prozi" (v., primjerice, romane Pedra Paixãoa, Jacinta Lucasa Piresa ili Ricarda Venture). Isto tako, u spomenutoj skupini portugalskog romana devedesetih (skupini koja je ujedno i najmnogobrojnija!) nećemo naići ni na bilo kakve jasno izrečene sudove, stavove ili (autorove) poruke, već gotovo isključivo na "snažno pulsiranje jastva" u kojem je Individuum nadređen svekolikoj zajednici (počevši od obitelji, preko naroda, pa sve do čovječanstva kao "zbira jedinki"). U "urbanim romanima" devedesetih nećemo sresti ni bilo kakav "obrazac" života, već isključivo njegove fragmente. Jednako tako, nećemo sresti ni pravocrtni, teleološki, "augustinovski" model vremena, već isključivo njegovu, izravnu ili neizravnu, parodizaciju. Zbog toga i nije čudno da mnoge romane naraštaja devedesetih možemo početi čitati ne od prvog, već od zadnjeg ili bilo kojeg drugog poglavlja jer u tim romanima redovito nema uzročno-posljedične veze temeljene na nekoj "suvisloj" priči, odnosno radnji.

Ukratko, suvremeni portugalski urbani roman karakterizira posvemašnja odsutnost ideje koja bi koliko-toliko uspjela objediniti njegovu radnju (ako se ovdje još uopće može govoriti o "radnji" u tradicionalnom književnoteorijskom značenju te riječi). Ta ideja više nije ni (ljudsko) društvo kao cjelina, ni Portugal kao zemlja, odnosno domovina. Život koji se opisuje u gotovo svim je urbanim romanima lišen bilo kakva smisla, a materijalno osigurana budućnost duhovno je posve prazna. Pritom valja navesti i to da je u tim romanima posve odsutno društveno-dekadentno ozračje kakvo susrećemo u nekim romanima Eçe de Queirósa (*A Cidade e as Serras*, *A Capital*, *A Ilustre Casa de Ramires*, primjerice), ali, jednako tako, i "hvalospjevni" pristup gradu kao "povlaštenom prostoru industrije i udruga prosvijetljenih građana" kakav nalazimo u većini neorealističkih romana, kao i egzistencijalistički pristup (Vergília Ferreire, primjerice) koji grad vidi kao "ontološko mjesto apsolutne mučnine". Grad je ovdje beskrajan labirint, a ljudi u njemu tek puke maske među kojima je komunikacija (ako uopće postoji!) krajnje izvještačena. Junaci ovih urbanih romana uglavnom su pripadnici srednjeg građanskog staleža europskih, odnosno europeiziranih "navika".

Napomenimo na kraju da takav *urbani roman* čije smo osnovne karakteristike upravo naveli njeguje većina portugalskih romanopisaca devedesetih: Rui Zink, Pedro Paixão, Ricardo Ventura, João Rosas, Francisco José Viegas, Manuel Jorge Marmelo, Jacinto Lucas Pires, Abel Neves, Ana Teresa Pereira, Rosário Pedreira, Helena Monginho, Ana Nobre Gusmão, Sara Adamapoulos, Possidónio Chapa, Margarida Rebelo Pinto, António Manuel Venda i drugi.

No osim spomenutog urbanog romana, odnosno romana u kojem prevladava *potpuni urbani realizam* (realismo urbano total), portugalski književni kritičari obično razlikuju još tri podvrste suvremenog luzitanskog romana devedesetih. U prvu spadaju oni romani koji na neki način rehabilitiraju (ali sada u posve novom estetičkom "ruhu") prastare predodžbe o Portugalu kao o katoličkoj zemlji ruralna stanovništva i sveopćeg

bratstva, bez "regionalističkih natruha". Među autorima koji stvaraju romane tog tipa, uz već spomenutog Abela Nevesa (koji piše i urbane romane), najveću su pozornost čitatelja i kritičara izazvali José Riço Direitinho, Francisco Mangas te Victor Rocha.

Drugu podvrstu tvori takozvani novi povijesni roman, najistaknutiji predstavnici kojeg su Sérgio Luís de Carvalho i Luís Filipe Castro Mendes. Sama po sebi, za autore tog romana povijest je amoralna, u njoj nitko ništa ne dobiva, odnosno svi gube i u isto vrijeme dobivaju. U povijesti, jednako tako, ne postoje zakoni, već isključivo slučajnosti zbog čije učestalosti ti zakoni postaju naprosto neophodni. Povijest je, nadalje, ciklična. Drugim riječima, to što se dogodilo može se ponovno dogoditi.

U treću se pak podvrstu ubrajaju oni romani koji "remitologiziraju" jezik i povijest kao svojevrsne mitske kategorije (glavni predstavnici: Mia Couto, Fiama Hasse Pais Brandão, Raquel Gonçalves, José Saramago). Portugalski jezik, kao građa, gotovo "sirovina" za "proizvodnju" tih romana nanovo se "izumljuje" putem (re)kreativnih iskrivljavanja i mitskih "prevrata", pri čemu se svjesno ukrštavaju i stapaju grčki, odnosno grčko-rimski, i židovsko-kršćanski "mitovi".

U svakom slučaju, čini nam se da se u novom portugalskom romanu devedesetih, bez obzira na spomenute podvrste, mogu jasno uočiti tri osnovne razlike u odnosu na raniji roman, odnosno, točnije, tri radikalna "reza" u odnosu na prethodnu luzitansku književnu tradiciju uopće.

Prva razlika mogla bi se svesti na činjenicu da, s iznimkom autora koji pripadaju posljednjoj gore navedenoj podvrsti luzo-romana devedesetih, gotovo svi ostali portugalski romanopisci što stvaraju u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća (a napose oni iz prve skupine, tj. autori takozvanog urbanog romana) u svojim djelima redovito ne izlažu nikakve filozofske, odnosno estetičke teorije čiji bi zadatak bio (teorijski) opravdati dotično književno djelo (u ovom slučaju roman). Drugim riječima, ti (romano)pisci čitatelju ne nude nikakvu eksplicitnu "poruku" koja bi na neki način osmislila sam čin pisanja. U tome se oni u potpunosti razlikuju od svojih preteča: comteovskih pozitivista (Naraštaj 1870), balzacovskih realista (Eça de Queirós primjerice), schopenhauerovskih pesimista (Eça iz posljednje stvaralačke faze npr.), nietzscheanskih "tragičara" (Raúl Brandão npr.), "mesijanista" ili saudosista (Teixeira de Pascoais, Afonso Lopes Vieira, npr.), "psihologista" (José Régio npr.), "materijalističkih marksista" (Alves Redol i ostali "ortodoksni" neorealisti primjerice), nadrealista, egzistencijalista, strukturalista, regionalista itd.

U tom je smislu izuzetno znakovit tekst što ga je, pod naslovom "Pisma o književnom moralu" ("Cartas sobre a moral da literatura"), u novinama "Diário de Notícias" (od 12. rujna 1998., str. 40) objavio jedan od autora urbanog romana devedesetih, Francisco José Viegas, koji se u tom tekstu žestoko buni protiv književnosti kao "religije" ili "morala" - kako su "umjetnost riječi" najčešće poimali stariji naraštaji (romano)pisaca. Pojednostavnjenim rječnikom moglo bi se reći da je na djelu sukob novog književnog naraštaja čije duhovne pretpostavke počivaju na "fragmentarnoj i induktivnoj logici slike" te onog starog čije duhovne pretpostavke počivaju na "deduktivnoj i izrazito kauzalnoj logici teksta".[9]

U kontekstu spomenutoga sukoba valja svakako navesti i dva krajnje ilustrativna novinska intervjua koji pobliže objašnjavaju teorijska polazišta portugalskih romanopisaca (točnije autora *urbanih romana*) devedesetih. Prvi je onaj što ga je Pedro Paixão dao književnici i književnoj kritičarki M. Teresi Horti za dnevnik "Diário de Notícias" (od 3. kolovoza 1998, str. 34). U njemu taj glasoviti portugalski romanopisac i filozof izrijekom izjavljuje da uopće ne čita romane i da, kao književnik, ne voli filozofiju, koja mu, kao piscu, "samo smeta". Istinu u književnosti definira kao prikazivanje onog "*što se događa među nama* (...) Općenito me zanima isključivo ono najstvarnije od stvarnog." Drugi intervju dao je istome dnevniku književnik Jacinto Lucas Pires (v. "Diário de Notícias" od 1. kolovoza 1998, str. 12-15), priznajući kako ga "ne zanima mnogo istraživati o prošlosti. Naravno da postoje lekcije koje valja izvući iz povijesti... No ne mogu se zamisliti kako pišem neki povijesni roman ili kako snimam neki povijesni film. Čak ni kada bih time rekao nešto o sadašnjosti. Isto vrijedi i za budućnost. Jasno je da me budućnost mnogo više zanima, no ja sam igrač onoga *sada*."

Služeći se, dakle, izjavama dvaju doista paradigmatskih predstavnika naraštaja devedesetih, možemo opravdano zaključiti kako su ono "što se događa među nama" i "sada" svojevrsne tematske (ne teorijske!) "pretpostavke" romanesknog stvaralaštva spomenutoga naraštaja.

Govoreći o tim "pretpostavkama" ne možemo ne spomenuti još jedan važan čimbenik (anti)poetike novog portugalskog romana devedesetih. Riječ je o nepostojanju bila kakva motiva za sam čin pisanja. Tako će, primjerice, Francisco José Viegas (u gore spomenutom intervjuu) postaviti doduše pitanje smisla književnog stvaranja, ali (što je itekako indikativno!) neće ponuditi nikakav odgovor na nj. Almeida Garret, Camilo Castelo Branco, Júlio Dinis, Mário de Sá-Carneiro, José Régio, Alves Redol, Carlos de Oliveira, Vergílio Ferreira, José Cardoso Pires, José Saramago, Nuno Bragança, Maria Velho da Costa, Almeida Faria, Lídia Jorge, Luís Martins i deseci drugih luzitanskih romanopisaca znali su zašto pišu, njihovi romani, odnosno književni tekstovi uopće, bili su u službi određene ideje (ma kakva se ona danas nama činila). No zašto piše naraštaj devedesetih?!

Pročitavši i međusobno suočivši niz romana mladih portugalskih autora[10] (svi su ti romani nastali kroz posljednjih desetak godina, točnije od 1990. naovamo), uvjerili smo se da naraštaj devedesetih doista piše "ni zbog čega" i "ni za što". Ne postoji nijedan uzrok ili cilj koji bi (teorijski) opravdao njegovo književno stvaranje. Ne postoji nijedna ideja, nijedna "poruka" transcendentna tekstu koja bi bila u stanju potaknuti autora na pisanje. Pisanje romana za portugalskog je romanopisca devedesetih isto što i pisanje pjesme za pjesnika orfejskog naraštaja: čin stvaranja estetski samodostatne zbilje...

Druga razlika novog portugalskog romana devedesetih u odnosu na raniji roman jest u tome što roman devedesetih ne "uzima ozbiljno" (portugalski) jezik, odnosno, drugim riječima, što taj roman ne pristupa "akademski" problemu (književne) primjene jezika. Ignorirajući (idealne) gramatičke norme stečene u školi, naraštaj se devedesetih,

uključujući ovdje i autore koji u svojim romanima "remitologiziraju jezik i povijest" (Mia Couto, Fiama Hasse Pais Brandão, Raquel Gonçalves, José Saramago, primjerice), utječe gotovo usmenom kolokvijalnom izričaju ovaj put obogaćenu ne regionalizmima, već leksikom ponajviše anglosaskog, a dijelom i (luzo-)afričkog podrijetla.

Konačno, treća razlika koja dijeli luzitanski roman devedesetih od romana prethodnih razdoblja mogla bi se svesti na činjenicu da roman devedesetih ne "uzima ozbiljno" ni samu povijest. Velike povijesne teme kojima je (bio) opterećen prosječan Portugalac (portugalska zemljopisna otkrića, primjerice) posve su odsutne iz romana naraštaja devedesetih. Nacionalnoj luzitanskoj prošlosti (ali, što je daleko zanimljivije, i samoj budućnosti!) romanopisci devedesetih pristupaju s krajnjom ravnodušnošću. Za njih povijest više nije izvor osobne i općenarodne tjeskobe kao što je to bila u većine njihovih prethodnika. Nije naprosto zato što ih, kako smo već ranije naglasili, izravno zanima tek sadašnjost, a samo neizravno i budućnost. No i ova je, kao i sadašnjost, isprazna i lišena bilo kakva smisla. Pokazuje to i znakovit citat kojim ćemo završiti ovaj svoj prikaz suvremenog portugalskog romana s osobitim obzirom na novi roman devedesetih. Riječ je o intervjuu što ga je već citirani Pedro Paixão dao dnevniku "Correio da Manhã" (od 25. listopada 1998): "Svi znaju kakvo je stanje stvari. Ono je vrlo teško, a bit će još i teže, no nitko nema rješenje za ono što se događa. Nitko ne zna što će se dogoditi..."

Bilješke:

1 Kako bi to rekao Miguel Unamuno.
2 Riječ je o prvom izdanju na španjolskom, dok je drugo (na portugalskom) objavljeno tek 1567.
3 Te je, naime, godine objavljen, a napisan je mnogo ranije.
4 V. *Dicionário de Literatura*, Mário Figueirinhas Editor - Porto, Porto, 1997, III vol., str. 733-734.
5 Isto, str. 953.
6 Iznimnoj popularnosti tog najnovijeg nobelovca na području književnosti uvelike je pridonio i njegov prilično neobičan (književni) životopis. Bez veće školske naobrazbe, Saramago se, naime, zarana "odao samoobrazovanju" promijenivši nekoliko zanimanja (bravar, službenik u državnoj upravi, djelatnik u više izdavačkih kuća, novinar itd.) da bi na kraju postao profesionalni književnik. Prema sudu portugalskih književnih kritičara, trag raznovrsnih njegovih zanimanja uočljiv je i u njegovom kasnijem stvaralaštvu, pomažući nam da bolje shvatimo autorovo književno usmjerenje. Zanimljivo je da je najveći dio Saramagova književnog opusa objavljen tek kada je njegov tvorac već dobrano zašao u pedesete godine, što ga, međutim, nije spriječilo da ubrzo postane jedan od najčitanijih i najprevodenijih suvremenih luzitanskih pisaca.
7 Cf. *Dicionário de Literatura Portuguesa*, Editorial Presença, Lisboa, 1996, str. 234.
8 Punopravnim članom EEZ-a Portugal je postao 1. siječnja 1995.
9 Spomenute sintagme preuzete su iz Martinsovog predgovora knjizi Ricarda Venture: *Momentum*, Europress, Póvoa Sto. Adrião, 1998, str. 14-15.
10 Kao i onih nešto starijih koji su svoje prve romane objavili tek u devedesetim.

LITERATURA:

Adamapoulos, Sarah: *Os Implicados*, Publicaçaes Dom Quixote, Lda., Lisboa, 1998.
Aguiar, João: *A Voz dos Deuses*, ASA Editores II, S. A., Porto, [20]1999.
Arouca, Manuel: *O Desejado*, Publicações Europa-América, Lda., Mem Martins, 1995.
Bessa-Luís, Agustina: *A Sibila*, Guimarães Editores, Lda., Lisboa, [23]1998.
Botelho, Fernanda: *Lourenço é Nome de Jogral*, Contexto Editora, Lda., Lisboa, [2]1991.
Bragança, Nuno: *A Noite e o Riso*, Publicações Dom Quixote, Lda., Lisboa, [4]1995.
Brandão, Fiama Hasse Pais: *Sob o Olhar de Medeia*, Relógio d'Água Editores, Lisboa, [2]1999.
Cachapa, Possidónio: *A Materna Doçura*, Assírio & Alvim, Lisboa, 1998.
Campos, Fernando: *A Casa do Pó*, Difel, Lisboa, [10]1997.
Carvalho, Sério Luís de: *As Horas de Monsaraz*, Campo das Letras-Ediotres, S. A., Porto, 1997.
Correia, Clara Pinto: *Adeus, Princesa*, Relógio d'Água Editores, Lisboa, [11]1998.
Costa, Maria Velho da: *Maina Mendes*, Publicações Dom Quixote, Lda., Lisboa, [3]1993.
Direitinho, José Riço: *Breviário das Más Inclinações*, Edições ASA, Porto, [2]1997.
Faria, Almeida: *Rumor Branco*, Editorial Caminho, S. A., Lisboa, [4]1992.
Ferreira, Vergílio: *Aparição*, Bertrand Editora, Venda Nova, [45]1999.
Garrett, Almeida: *O Arco de Sant'Ana*, Editorial Verbo, Lisboa, s. a.
Gersão, Teolinda: O Cavalo de Sol, Publicações Dom Quixote, Lda., Lisboa, 1989.
Gonçalves, Raquel: *Elementos Alquímicos*, Edições Colibri, Lisboa, 1995.
Gusmão, Ana Nobre de: *Delito sem Corpo*, Editorial Presença, Lisboa, 1996.
Jorge, Lídia: *O Vale da Paixão*, Publicações Dom Quixote, Lda., Lisboa, 1998.
Lisboa, Irene: *Voltar atrás para quê?*, Editores Associados, Lda., Lisboa, s. a.
Llansol, Maria Gabriela: *Os Pregos na Erva*, Edições Rolim, Lda., Lisboa, 1987.
Lopes, Silvina Rodrigues: *A Legitimação em Literatura*, Edições Cosmos, Lisboa, 1994.
Lucas, Ana Maria; Correia, Fátima Vieira: *'Memorial do Convento' de José Saramago*, Edições Sebenta, Mem Martins, s. a.
Mangas, Francisco Duarte: *Diário de Link*, Editorial Teorema, Lda., Lisboa, 1993.
Marmelo, Manuel Jorge: *As mulheres Deviam Vir com Livro de Instruções*, Campo das Letras - Editores, S. A., Porto, 1999.
Mendes, Luís Filipe de Castro: *Correspondência Secreta*, Quetzal Editores, Lisboa, [2]1999.
Monginho, Julieta: *A Paixão Segundo os Infiéis*, Publicações Dom Quixote, Lda., Lisboa, 1998.
Namora, Fernando: *Domingo à Tarde*, Publicações Europa-América, s. l., 1971.
Nemésio, Vitorino: *Mau Tempo no Canal*, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisboa, 1994.
Neves, Abel: *Sentimental*, ASA Editores II S. A., Porto, 1999.
Nóbrega, Isabel da: *Viver com os Outros*, Livraria Bertrand, Lisboa, [5]1984.

Oliveira, Carlos de: *Uma Abelha na Chuva*, Livraria Sá da Costa Editora, Lisboa, [25]1996.
Paixão, Pedro: *Muito, meu amor*, Edições Cotovia, Lda, Lisboa, [4]1999.
Pereira, Ana Teresa: *A Noite Mais Escura da Alma*, Editorial Caminho, S. A., Lisboa, 1997.
Pinto, Margarida Rebelo: *Sei lá*, Difel, Lisboa, [3]1999.
Pires, Jacinto Lucas: *Azul-Turquesa*, Edições Cotovia, Lda, Lisboa, [3]1998.
Pires, José Cardoso: *Alexandra Alpha*, Publicações Dom Quixote, Lda., Lisboa, 1987.
Pires, José Cardoso: *O Delfim*, Publicações Dom Quixote, Lda., Lisboa, [17]1999.
Pires, José Cardoso: *Dinossauro Excelentíssimo*, Publicações Dom Quixote, Lda., Lisboa, [7]1999.
Quintela, Dulce Maria; Silva, Maria Alda; Barroso Maria Luísa: *Temas de Língua e Cultura Portuguesa*, Editorial Presença, Lda, Lisboa, 1984.
Real, Miguel: *Narração, Maravilhoso, Trágico e Sagrado em* Memorial do Convento *de José Saramago*, Editorial Caminho, SA, Lisboa, 1996.
Reis, Carlos: *O Conhecimento da Literatura*, Livraria Almedina, Coimbra, [2]1999.
Reis, Carlos; Lopes, Ana Cristina M.: *Dicionário de Narratologia*, Livraria Almedina, Coimbra, [6]1998.
Rocha, Vítor da: *Na andadura do tempo*, Campo das Letras - Editores, Lda., Porto, 1997.
Saraiva, António José; Lopes, Óscar: *História da Literatura Portuguesa*, Porto Editora, Porto, [17]1996.
Saraiva, António José: *Iniciação na Literatura Portuguesa*, Gradiva - Publicações, Lda., Lisboa, [2]1995.
Saramago José: *O Ano da Morte de Ricardo Reis*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, [14]1998.
Saramago José: *Ensaio sobre a Cegueira*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, 1995.
Saramago José: *O Evangelho segundo Jesus Cristo*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, [24]1998.
Saramago José: *História do Cerco de Lisboa*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, [5]1998.
Saramago José: *A Jangada de Pedra*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, [11]1999.
Saramago José: *Levantado do Chão*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, [14]1999.
Saramago José: *Manual de Pintura e Caligrafia*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, [5]1998.
Saramago José: *Memorial do Convento*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, [29]1999.
Saramago José: *Todos os Nomes*, José Saramago e Editorial Caminho, SA, Lisboa, [7]1998.

Veiga, Teresa: *A paz doméstica*, Teresa Veiga e Edições Cotovia, Lda., Lisboa, 1999.
Venda, António Manuel: *Até Acabar com o Diabo*, Editora Pergaminho, Lda., Lisboa, 1998.
Ventura, Ricardo: *Momentum*, Europress, Póvoa Sto. Adrião, 1998.
Viegas, Francisco José: As Duas Águas do Mar, Edições ASA, Porto, [2]1997.
Zink, Rui: *Apocalipse Nau*, Publicações Europa-América, Lda., Mem Martins, [8]1998.
Dicionário de Literatura (ur. Jacinto Prado Coelho), Livraria Figueirinhas, Porto, [4]1997.
Roteiro da Literatura Portuguesa, Verlag Teo Ferrer de Mesquita, Frankfurt am Main, [2]1996.
Dicionário de Literatura Portuguesa (ur. Álvaro Manuel Machado), Editorial Presença, Lisboa, 1996.

RESUMO

No texto analisam-se três principais características do chamado novo romance português dos anos noventa. O referido romance não ostenta uma teoria filosófica ou uma teoria estética que suportem as suas concretizações romanescas, isto é, ele não possui uma explícita "mensagem" que ilumine e dê sentido ao acto de escrita. A Geração de 90 escreve por nada e para nada, ou seja, nenhuma causa e nanhum objectivo a leva a escrever. Para além desta, o novo romance está igualmente a operar duas outras fortes rupturas com a tradição literária portuguesa: ele não leva a sério a Língua Portuguesa nem a História em geral.

Mladen JURČIĆ

Prijevod sa starogrčkoga:

Δοκέω

Δοκέω περαιτέρω
Δοκιμάζω πορρωτάτω
Πόρρω έγγύς έγγυτάτω
Έσώτατω έξωτάτω
Πόρρω έγγυς πορρωτέρω
Πέραν πόρρω περαιτέρω
Περαιτέρω πορρωτάτω

Mnijem

Mnijem još dalje
Istražujem najudaljenije
Dalje, blizu, najbliskije
Najunutarnjije, najizvanjskije
Daleko, blizu, najdalje
Onkraj dalje još dalje
Sve dalje najdalje

Sanja VULIĆ

Zapažanja jezikoslovca Ivana Milčetića o jeziku moravskih Hrvata na kraju 19. stoljeća

Govori moravskih Hrvata u širem smislu pripadaju grupi gradišćanskohrvatskih govora, odnosno govora na gradišćanskohrvatskom govornom području. To područje ne obuhvaća samo današnju pokrajinu Gradišće (Burgenland) u Austriji nego cjelokupno područje na koje se, uglavnom u 16. stoljeću, iselilo oko 200.000 Hrvata, krećući se prema sjeverozapadu. Riječ je o prostranom području koje seže od gotovo cjelokupnoga Gradišća i Donje Austrije do Jure u Mađarskoj te Brna i Bijelih Karpata u Moravskoj i Slovačkoj. Potkraj 19. stoljeća, tj. 1895. g., tri je hrvatska sela u Moravskoj posjetio jezikoslovac Ivan Milčetić. To su sela Frielištof, Dobro Polje i Nova Prerava. Bilo je to samo pedesetak godina prije nego što su češke komunističke vlasti nasilno raselile moravske Hrvate, konfisciravši im pritom svu imovinu. Svoje uspomene i zapažanja s toga putovanja Milčetić je objavio u *Viencu zabavi i pouci* 1898. g. pod naslovom "O Moravskim Hrvatima". U tom je tekstu veliku pozornost posvetio jeziku moravskih Hrvata.

Moravske je Hrvate dijalekatno odredio kao čakavce i ikavce (str. 521). Prva je od tih tvrdnji u potpunosti točna, a druga samo djelomice. Naime, govori moravskih Hrvata pripadaju srednjočakavskomu dijalektu čakavskoga narječja karakteriziranu ikavsko-ekavskim refleksom jata prema pravilu koje je u dijalektološkoj literaturi poznato kao pravilo Meyera i Jakubinskoga. Tim je pravilom utvrđeno da se u pojedinim čakavskim govorima ostvaruje ponekad ikavski, a ponekad ekavski refleks jata unutar istoga govora, a koji će se refleks ostvariti u pojedinoj riječi ovisi o distribuciji fonema. Budući da u Milčetićevo vrijeme pravilo Meyera i Jakubinskoga još nije bilo poznato, naš je jezikoslovac refleks jata u govoru moravskih Hrvata odredio u skladu s dotadanjim spoznajama, tj. kao ikavski s pojedinim ekavskim realizacijama. Tu su formulaciju poslije preuzeli i neki drugi istraživači, pa i nakon utvrđivanja pravila Meyera i Jakubinskoga (npr. Ivan Brabec u svojim starijim radovima). Milčetić je dobro uočio dvoglase *ie* i *uo* tipične za gradišćanskohrvatske govore (str. 521). Dvoglas *uo* zabilježio je u skladu s izgovorom, tj. *puol*, *vinuograd*, *kruoj*, *nuos*, *kuolac*, *luonac* itd. Međutim, dvoglas *ie*, koji se u većini gradišćanskohrvatskih govora razvio zatvaranjem svakoga dugoga *e* (bilo onoga koje je refleks jata ili koje je nekoga drugoga podrijetla), Milčetić je redovito bilježio slijedom *je*, npr. *sjeno*, *cjelo*, *desjet*, *natjegne*, *zdjela*, *brjeskva*, *ljeto*, *mjeso*, *rjep*, *zjet* itd. (str. 521). Slijed *je* bilježi i u primjerima tipa genitivnoga oblika *njeba* (umjesto *nieba*) (str. 443). Takvo je bilježenje dvoglasa stvorilo zabunu kod mnogih istraživača, pa i kod mnogih gradišćanskohrvatskih autora koji su dvoglas *ie* u gradišćanskohrvatskim govorima poistovjećivali s jekavskim refleksom jata. Osobito se često takva grafija počela primjenjivati u tekstovima na gradišćansko-

hrvatskom književnom jeziku. Naravno, iskusni jezikoslovci koji su istraživali na gradišćanskohrvatskom govornom području (npr. Stjepan Ivšić, Ivan Brabec, Václav Vážný, Gerhard Neweklowsky itd.) redovito bilježe dvoglas *ie*.

Milčetić je također u govorima moravskih Hrvata pravilno zamijetio protetsko *j-* u pojedinim riječima, npr. *jigla, jime, jistina*; zatim tipično čakavski izgovor *t'* fonema *ć*; fonem *j* kao kontinuantu praslavenskoga skupa **dj* kao što je uobičajeno u čakavaca, tj. *tuji, žajan* i sl., lokativni nastavak *-i* u muškom i srednjem rodu, npr. *na podi, na hrpti, pri mliki*; složenu zamjenicu *dač* u značenju 'dašto' itd. (str. 521). Također je naveo čitav niz leksičkih primjera iz govora moravskih Hrvata kao što su *pivnica* u značenju 'klijet' (str. 413), *turkinja* u značenju 'kukuruz', *žito* u značenju 'raž' (str. 442), *guslar* u značenju 'glazbenik, svirač', *škadanj* u značenju 'štagalj' (str. 488), *blago* u značenju 'stoka' (str. 521), *dužičak* u značenju 'dug', *fanjak* u značenju 'žličnjak', *godina* u značenju 'kiša', *jačit* u značenju 'pjevati', *jačka* u značenju 'pjesma', *kip* u značenju 'slika', *klinčac* u značenju 'karanfil', *klup* s genitivnim oblikom *klupi* u značenju 'klupa', *imat lazno* u značenju 'imati vremena', *mrazan* u značenju 'ogavan, antipatičan', *ocvirki* u značenju 'čvarci, pečeni komadići slanine', *pašćit se* u značenju 'žuriti se', *peteh* u značenju 'pijetao', *piple* u značenju 'pile', *pinezi* u značenju 'novac', *pod* u značenju 'tavan', *saki* u značenju 'svatko', *takaj* u značenju 'također', *zakurit* u značenju 'zapaliti', *zemlica* u značenju 'vrućica', *zopet* u značenju 'opet', *žuhak* u značenju 'gorak, grk' itd. (str. 522). Ti primjeri, među inim značajkama, također svjedoče o pripadnosti moravskohrvatskih govora gradišćanskohrvatskom govornom području. Budući da je Milčetić među moravskim Hrvatima boravio vrlo kratko vrijeme, nije stigao zapaziti neke značenjske nijanse kao npr. da se riječ *gliva* rabi samo u značenju 'gljiva otrovnica'. Isto tako, uz moravskohrvatsku riječ *lapat* naveo je značenje 'polje', a točno je značenje 'njiva', dok za riječ *palica* nije precizirao da znači ponajprije 'štap' (str. 522). Za riječ *gospodin* naveo je značenje 'župnik' (str. 522), a točno je značenje 'svećenik'. Vjerojatno je Milčetić dobro poznavao literaturu o moravskim Hrvatima objavljenu prije njegova posjeta moravskohrvatskim selima pa je neka rješenja u svojim radovima preuzimao od prethodnika. Tako je najvjerojatnije bilo i s riječju *gospodin* jer je Đuro Kuten, koji je prije Milčetića boravio među moravskim Hrvatima, zabilježio da ti Hrvati samo župnika nazivlju *gospodin*, a ostalo su *gospoda*. Budući da u vrijeme Kutenova posjeta u pojedinom selu nije bilo drugoga svećenika osim župnika, taj autor nije mogao znati kako nazivaju ostale svećenike, a isto tako ni Milčetić. Ukratko, korekcije su potrebne samo u nijansama, a u cjelini gledano, zadivljuje koliko je podataka Milčetić prikupio za svoga kratkoga boravka. Moravskohrvatskoj imenici *viška* pravilno određuje značenje 'vještica', za razliku od župnika Malca koji je smatrao da ta riječ znači 'vihor' (str. 522). Isto tako, zadivljuje Milčetićev pravilan zaključak da su moravskohrvatski čakavci "bili u svojoj hrvatskoj domovini susjedi kajkavskih Hrvata" (str. 522). Također pravilno zamjećuje veliku srodnost govora moravskih Hrvata i inih govora na gradišćanskohrvatskom govornom području (str. 488., fusnota br. 3). Iz govora moravskih Hrvata izdvaja pojedine tuđice koje naziva barbarizmima, kao npr. *cmitir* u značenju 'groblje', *firtuh* u značenju 'pregača', *facuov* u značenju 'rubac',

škuro u značenju 'tmina', *tancat* u značenju 'plesati' itd. (str. 523). Također je zamijetio uporabu češkoga prefiksa *roz-* umjesto hrvatskoga *raz-*, npr. u riječima *roskidat, rosrdit*, zatim preko češkoga njemački utjecaj pri tvorbi složenih brojeva, tj. navođenje jedinica prije desetica, npr. *dva trideset* u značenju 'trideset i dva' (str. 521) te veći broj germanizama u Frielištofu nego u ostalim dvama selima (str. 413).

Milčetić je i neke stare hrvatske riječi svrstao među posuđenice, kao npr. riječ staklo u značenju 'čaša' koju smatra čehizmom prema češkom *sklo*, a zapravo se radi o leksemu uobičajenom na čitavom gradišćanskohrvatskom govornom području. Pogrješno je mislio da je moravskohrvatska riječ *škala*, koju je zabilježio samo u množinskom obliku *škale*, talijanizam (prema tal. *scala*) u značenju 'ljestve', a tu se radi o starohrvatskoj riječi *skala* u značenju 'stijena' koja je uobičajena na gradišćanskohrvatskom govornom području, a poznata je u tom značenju i u slovenskom jeziku. Usto valja napomenuti da je zabilježio i germanizam *lojtre* s točnim značenjem 'ljestve' (str. 523). Milčetić i glagol *dostat* u značenju 'dobiti' smatra u tom tekstu bohemizmom (prema češ. *dostat* i slc. *dostať*) u govoru moravskih Hrvata (str. 488., fusnota br. 1). No tu nije riječ o bohemizmu jer se glagol *dostat* rabi u tom značenju na čitavom gradišćanskohrvatskom govornom području[1], isto kao i glagol *stat se* u značenju 'dogoditi se' koji je sukladan češkom glagolu *stát sa* i slovačkom *stať sa* u istom značenju. U tim primjerima, kao i kod riječi *skala*, susrećemo se sa zajedničkom praslavenskom baštinom koja se u češkom i slovačkom jeziku sačuvala do danas, a u hrvatskom se još čuvala u vrijeme selidbe na današnje gradišćanskohrvatsko govorno područje, ali se u međuvremenu u suvremenom hrvatskom jeziku prestala rabiti, a sačuvala se u konzerviranim govorima u dijaspori. Osobito su zanimljivi izrazi koje je Milčetić zabilježio u govoru moravskih Hrvata, a koji nisu uobičajeni ni na gradišćanskohrvatskom govornom području, ni u suvremenom hrvatskom jeziku, a usto nisu ni posuđenice iz dominantnih jezika u blizini moravskohrvatskih sela. Takav je npr. dvočlani izraz *poslen dan* u značenju 'radni dan' (str. 474). Na gradišćanskohrvatskom govornom području rabi se istoznačnica *delatnik* ili neke srodne tvorbene inačice, a u češkom jeziku izraz *pracovny den*, odnosno *všedny den*. S druge strane, bunjevačkohrvatski pisac Ivan Petreš, rodom iz Kaćmara u mađarskom dijelu Bačke, u svojim djelima početkom 20. stoljeća rabi izraz *poslen dan* u istom značenju kao i moravski Hrvati. Budući da je njegov književni izraz znatnim dijelom temeljen na njegovu rodnom govoru, a time na novoštokavskom ikavskom dijalektu štokavskoga narječja, izraz *poslen dan* susrećemo u dvama potpuno različitim dijalektima dvaju različitih narječja hrvatskoga jezika, a pritom je riječ i o govorima međusobno dosta udaljenim.

1 U svom kasnijem tekstu "Medju Hrvatima Donje Austrije i zapadne Ugarske", objavljenom također u *Viencu* 1898., Milčetić sam sebe ispravlja: "Navodeći jednu pjesmicu moravskih Hrvata, u kojoj dolazi stih: 'kad muža dostanem', primijetih, da će biti ono 'dostanem' čehizam. Nijesam imao pravo, jer sam i u Rasporku čuo glagol *dostat* u značenju 'dobiti...'" (str. 816).

Pri bilježenju toponima Milčetić se uglavnom trsio navoditi hrvatska imena. Tako npr. vlastelinsko imanje na kojem su se naselili pretci moravskih Hrvata naziva hrvatskim imenom *Drinovac*, a navodi i njemačku inačicu *Dürnholz* (str. 410). Hrvatsko selo Frielištof naziva hrvatskim imenom, uz spomenuto bilježenje dvoglasa *ie* slijedom *je*, tj. *Frjelištof*. I tu navodi i njemačke inačice *Fröllersdorf* (str. 411) i *Frölichsdorf* (str. 412). Naravno, i hrvatsko ime toga sela zapravo je germanizam prilagođen govoru moravskih Hrvata. Za ostala dva hrvatska sela također navodi imena uobičajena u Hrvata, tj. *Gutfjeld* (str. 413, 442) (umjesto *Gutfield*) i *Nova Prerava* (str. 458). Za prvo je od njih posve jasno da je riječ o germanizmu, a i drugo je također povezano s njemačkim imenom *Neu Prerau* (str. 458). Za oba sela navodi i češka imena *Český Lid* (str. 442) i *Nový Přerov* (str. 458). Zanimljivo je da su kasniji istraživači iz Hrvatske umjesto imena *Gutfield* rabili ime *Dobro Polje*, npr. Stjepan Ivšić, Stjepan Krpan, Dragutin Pavlićević, dok su istraživači prije Milčetića, kao npr. Vjekoslav Klaić, rabili ime *Gutfjeld*. Uz njemačko ime rijeke Thaye navodi i hrvatsku imensku inačicu Dinja. Prema kazivanju frielištofskoga župnika Bende, Milčetić je zabilježio zanimljiv podatak da moravski Hrvati svaku vodu nazivaju tim istim imenom (str. 411, fusnota br. 1). To znači da su hidronim *Dinja* rabili ne samo kao ime rijeke nego i kao apelativ *dinja*, tj. kao naziv za vodu općenito. Ta je pojava i inače česta na gradišćanskohrvatskom govornom području, ali u inim se gradišćanskohrvatskim govorima to odnosi na ime rijeke Dunava koje se rabi i kao apelativ *dunaj* u značenju 'rijeka općenito' i odnosi se na svaku veću tekućicu. Prema tome, na glavnini se gradišćanskohrvatskoga govornoga područja usporedno rabi hidronim *Dunaj* i apelativ *dunaj*, a u govorima moravskih Hrvata hidronim *Dinja* i apelativ *dinja*.[2]

Ukratko, i nakon više od stotinu godina, Milčetićev je tekst još uvijek vrlo informativan te izvor dragocjene građe za različita komparativna istraživanja.

2 To nije jedini primjer apelativizacije onima, pa i hidronima u pojedinim hrvatskim mjesnim govorima. Poznato je naime da je hidronim *Sava* apelativiziran u nekim istarskim govorima, pa na području od Filipana do Vodica u središnjoj Istri apelativ *sava* jest oznaka za svaku rijeku općenito. Osim u hidronimiji, ta se pojava u Hrvata može susresti i u nesonimiji, npr. u govoru grada Splita gdje se još pred stotinjak godina, osim nesonima *Brač* rabio i apelativ *brač* za oznaku otoka općenito.

Željko VEGH

Politika Zapada prema Hrvatskoj u člancima i knjigama dr. Milana Šufflaya

Sedamdeset godina od ubojstva heroja borbe hrvatskoga naroda za samostalnu državu (18. veljače 1931. - 18. veljače 2001.)

Nijedna vlada u politici, kao što nijedan trgovac u trgovini, ne pozna plemenitost i velikodušje.[48]

III. Zapadno prepoznavanje hrvatskog kulturnog identiteta kao europskog, suprotnog svakom balkanizmu

Dr. Milan Šufflay bio je plemenitog duha. On nije htio pomoći samo svome, hrvatskom narodu, nego svakom narodu, odlučno, znanstvenim metodama dokazujući, da je za svaki narod najbolje da se razvija zasebno, u vlastitoj državi, te da je stoga štetno i za hrvatski i za srpski narod da budu u jednoj državi. Srbe je držao porijeklom Slavenima kao i Hrvate, ali s jednom razlikom između njih, bitnom, a ta je, da su Hrvati naselili obalu Jadranskog mora i rubne dijelove Balkana, nasljeđujući mediteransku antičku kulturu i prihvaćajući kršćanstvo papinskog Rima, dok su Srbi kao slavenski narod naselili samo srce Balkana, samo srce balkanskog velegorja, kojim tisućama godinama prije dolaska Srba vlada zakon palice, praćke i otrovne strijele, zakon plemenskog *vis a tergo*, zakon predindoeuropskih plemenskih nagona samoodržanja. Nažalost, taj balkanski plemenski pranagon, odnosno plemena koja su Srbe dočekala u balkanskom mračnom velegorju, bitno su utjecala na Srbe tako, da su Srbi još prije dolaska Turaka na Balkan bili u znatnoj mjeri deslavenizirani.[49]

Da Šufflay Hrvate nije smatrao Neslavenima, da nije prilazio istraživanjima s unaprijed određenim zaključcima, da je smatrao kako su svi Slaveni došli s azijskih (iranskih) visoravni, svjedoči i ovaj mali ulomak iz Šufflayevog članka "Novi pogledi na staru hrvatsku povijest":[50]

48 *Engleska politika u Egiptu: Kako je došlo do engleskog protektorata nad Egiptom? Glavne točke egipatsko-engleskog spora: Sueški kanal i Sudan. Engleska produkcija pamuka.* OBZOR. 65 (1924), br. 204 (31.VII.), str. 2. Nepotpisani članak Milana Šufflaya.

49 O razlici u tlu koje su naselili kao bitnom čimbeniku medusobnog civilizacijskog, kulturnog i vjerskog udaljavanja dvaju slavenskih naroda, Hrvata i Srba, vidi raspravu Ksavera Šandora Gjalskoga: "Razmatranja k rasnim pojavama", objavljenu u "Obzoru" 1928. godine, br 40-44. Iako je rasprava u nekim dijelovima neuravnotežena jer je, očito, autor, dok je pisao tu raspravu, bio političkim dogadajima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca poprilično izrevoltiran, vrijedi je pročitati, pogotovo stoga, jer ukazuje na mogući utjecaj Milana Šufflaya na Ksavera Šandora Gjalskoga u starim danima velikog hrvatskog književnika.

50 Šufflay, Milan. *Novi pogledi na staru hrvatsku povijest : starohrvatska baština iz pradomovine*. U: Božićnica : seljački prosvjetni sbornik i kalendar za prostu godinu 1931. / sastavila i uredila Milica Vandekar-Radić. - U Zagrebu : Naklada Radićeve Slavenske knjižare, 1931. Članak je donekle preraden članak "Starohrvatska baština iz pradomovine : povodom knjige prof. Strzygowskoga o staroslavenskoj umjetnosti", objavljen u "Hrvatskom pravu" 1929. g., br. 5231.

"Kao i ostali Slovjeni donijeli su i Hrvati, spustiv se s dalekih hladnih poljana na topli Jadran, u svojim žilama posudu praslavenske baštinske mase, kako se je ona kroz duge vijekove, daleko od gora i mora, izradila na golemom i ravnom pragu Azije. U socijalnom pogledu ta se prabaština na čitavom području od Sudeta (gorje na sjeverozapadu današnje Češko-slovačke) i Praga do Budve u Crnoj Gori očituje poglavito u tri jaka fenomena (pojave): u instituciji ili ustanovi mladih kraljeva, u sudskom pečatu i u pristavu."[51]

Šufflaya zanimaju činjenice, a ne ono što bi on ili bilo tko drugi priželjkivao; on proučava povijest Balkana da bi Hrvate upozorio što će im se dogoditi, priušte li sebi duži boravak u zajedničkoj državi sa Srbima i drugim balkanskim narodima - izgubit će svoj narodni identitet, deslavenizirat će se, izgubit će svoju pripadnost kulturi i civilizaciji Mediterana i Zapada, izgubit će svoju vjeru, te će postati pleme s palicom, praćkom i otrovnom strijelom u ruci, zauvijek izgubivši Europu. A koliko je plemenski *vis a tergo* balkanskog velegorja snažan, Šufflay nam pokazuje na primjeru Albanije i Albanaca, koji su na Balkanu dosta duže od Srba. Iako je Albanija i mediteranska zemlja, koja je prošla kroz nekoliko visokih kultura (grčku, latinsku, bizantsku), te kulture nisu uspjele ni dodirnuti albanske gorštake, koji i danas imaju u ruci palicu, praću i otrovnu strijelu.[52] Jer, kada se jednom plemenski *vis a tergo* ukorijeni, nema te visoke kulture koja bi ga mogla iskorijeniti.

Za Šufflaya, tragedija albanskog naroda kao mediteranskog naroda, zarobljenog u balkanskoj mišolovci za visoke kulture Mediterana, ona je tragedija koja prijeti Hrvatima ako se ne oslobode političkog zagrljaja mračnog balkanskog velegorja, koje je domovina jedino palici, praći i otrovnoj strijeli.

Stoga je Šufflayu bilo važno pokazati hrvatskoj inteligenciji, za koju se pretpostavljalo da čita "Obzor", da Zapad razlikuje hrvatsku kulturu od balkanske negacije svake kulture, te da tako hrvatsku inteligenciju ohrabri u pružanju otpora zamisli Zapada da Hrvate drži sa Srbima u jednoj državi.

Šufflay je pratio pisanje novinara Zapada, a prije svega pisanje britanskog, odnosno engleskog tiska, o tri političke teme: britanskoj unutrašnjoj politici, britanskoj vanjskoj politici te o Hrvatima i hrvatskim susjedima. To, da je Šufflay pratio britanski politički tisak te da je njemu dao prednost u odnosu na novinske listove drugih država

51 Isto, str.

52 Kako je balkanskom čovjeku jedina domovina plemenski *vis a tergo*, palica, praćka i otrovna strijela mračnih velegorja, to će objasniti zašto su Balkanci vrlo lako služili turskoj vlasti, te se u hijerarhiji te vlasti izvrsno snalazili, dok se malo Hrvata pojavljuje u povijesti kao visoki turski dostojanstvenici. Balkanci su bili najbolji turski vojnici i najviši turski dostojanstvenici, kako to piše dr. Milan Šufflay u članku "Kemalove reforme i Islam na Balkanu", objavljenom u "Novostima" 1926. godine, br. 140 od 22. svibnja: "Arbanasi centruma i juga u tursko su doba postali uzdanice sultana. U sjeni padišaha, daleko moćnije nego u Bosni, razvili se u Arbaniji tipovi koji preko sistema latifundija (ćiflika) uporno rade na proširenju svojih imanja, tipovi kojima je politički ideal nasljedna čast paše, a životni cilj slom svojih takmaca. Zarana, već početkom 17. vijeka, sačinjavaju Arbanasi najbolje turske trupe" (str. 12.). Žudnja za osobnom vlašću nad svojim suplemenicima i nemar za domovinu tipične su balkanske odlike, koje stvaraju temelje strahovite korupcije svih balkanskih "vlasti".

Zapada nije nimalo neobično, budući da je Velika Britanija dvadesetih godina XX. stoljeća još uvijek bila prva sila Zapada, kralježnica njegova. Ali, Šufflaya je zanimala i kultura Velike Britanije, od londonskih klubova[53] do najstarijeg glazbenog društva na svijetu,[54] od engleske književnosti[55] do britanske enciklopedistike.[56] Zanimao se i za tradicije britanskog parlamentarizma, za rad engleskih obavještajnih službi,[57] za englesku leksikografiju.[58] Dr. Milan Šufflay bio je ljubitelj engleske kulture i cijenio je njezina visoka ostvarenja, ali je bio i hladni analitičar hladne britanske politike, pogotovo vanjske, te je u zagrebačkim dnevnim listovima donosio takva zapažanja o toj politici, prema kojima su novinski napisi o politici Zapada, objavljivani na kraju burnog XX. stoljeća u zagrebačkom tisku, tek blijeda sjena.

Dr. Milan Šufflay bio je samozatajan znanstvenik domoljubnog srca. Bio je mudar. Svoje je pisanje prilagođavao novinama za koje je pisao. U "Obzoru" je objavio više od osam stotina članaka svih mogućih tema, a one koji su trebali prezentirati politiku Zapada prema Hrvatskoj i Balkanu, te recepciju hrvatske kulture u zapadnom novinstvu, pisao je s vrlo malo komentara, prevodeći pomno odabrane ulomke, koji su tadašnjem akademski obrazovanom hrvatskom građanstvu trebali mnogo toga reći. U "Hrvatskom pravu" Šufflayevi su komentari vrlo otvoreni i oštri, ali nepotpisani, kao i svi članci takve vrste u "Obzoru". U "Jutarnjem listu" piše slično kao u "Obzoru". O svjetskoj diplomaciji, u kojoj se velesile hladno poigravaju sudbinama "malih" naroda, piše u "Obzoru" i "Jutarnjem listu" između redaka, diplomatski, kako dolikuje. A "Hrvatsko pravo", kao list "desne", nacionalne stranke, smije si dozvoliti otvorenije pisanje o političkim potezima velesila.

U "Obzoru" je Milan Šufflay objavio niz prevedenih ulomaka iz mahom britanskih novina o Hrvatima i hrvatskoj kulturi. Ti tekstovi su danas izuzetno važni, jer neće nam mnogo toga otkriti o nama, Hrvatima, ali će nam zato vrlo mnogo reći o Velikoj Britaniji, o britanskoj politici, o "slobodi medija" na Zapadu, o tada stožernom svjetonazoru na Zapadu, od kojeg se Zapad do danas nije mnogo odmaknuo, o tome kako je pisanje o kulturi uvijek podređeno političkim interesima velesila.

Neke od navedenih tvrdnji lako ćemo provjeriti u članku *"Times" o Hrvatima i Srbima*[59]. U uvodnom dijelu članka Šufflay napominje sljedeće o dopisu britanskog

53 *O londonskim klubovima : Englezi i Kitajci. Socijalni hormoni. O riječi "club". Zabrana kavana u 17. vijeku. Stari klubovi u St. Jame's Streetu. Pall Mall: Reform i Cariton Club. Golden Club. Klub "Divljaka" i njegovi "križevački" štatuti*. OBZOR. 65 (1924), br. 14 (15.I.), str. 4. Nepotpisani članak.

54 *Londonski madrigali*. OBZOR. 66 (1925), br. 105 (19. IV.). str. 4. Nepotpisani članak.

55 *Smrt Horatia Browna*. OBZOR. 67 (1926), br. 227 (24. VIII.), str. 3. Potpis: Dr. M. Š.

56 *Encyclopedia Britanica : Trinaesto izdanje pod redakcijom James Louis Garvina*. OBZOR. 67 (1926), br. 262 (29. IX.), str. 2. Potpis: Dr. M. Š.

57 *Inteligence Service : Pustolovna krv u tajnoj službi britanskog carstva : Francuski pamflet "Ispod engleske špijunaže" i nepristupačnih "Sedam stupova mudrosti" pukovnika Lawrencea*. OBZOR. 67 (1926), br. 345 (24. XII.), str. 3. Potpis: Dr. M. Š.

58 *New english dictionary : Završetak najgolemijeg leksikografskog poduzeća*. OBZOR. 68 (1927), br. 129 (13. V.), str. 2-3. Potpis: Dr. M. Š.

59 *"Times" o Hrvatima i Srbima : Hrvatska narodna umjetnost*. OBZOR. 67 (1926), br. 234 (31. VIII.), str. 2. Nepotpisani članak.

novinara iz Zagreba: "Dopis ističe i analizira kontrast izmedu modernog Donjeg i starog Gornjeg grada, opisuje Jelačićev trg i život na njemu. Dopisnik se divi hrvatskoj nošnji, od koje taj trg pred podne izgleda kao polje karanfila. Spominje zasluge Ženske Udruge za očuvanje tog narodnog blaga."[60] Nakon toga Šufflay prevodi "Timesov" tekst:

"Nekada je rečeno, da Istok započima pri kraju bečke Landstrasse. Ova rečenica mnogo je izgubila na istini. Ipak još i danas u njoj imade više realne podloge, nego u definiciji, da međa izmedu Evrope i Istoka teče kroz Suez. U Carigradu, Ateni, Sofiji, pa čak i u gradu dalekog Zapada, u Beogradu često se čuje, kako ljudi govore da idu 'u Evropu' ili raspravljaju o onom, što se događa 'u Evropi'. Ovakovo izražavanje potječe još iz vremena, kada su Turci kroz stoljeća vladali nad tim gradovima. No to nije potpuno tumačenje. Ti balkanski narodi, koji su se tako snažno borili za nezavisnost od Turaka, nisu pokazali jednako oduševljenje da iskoriste svoju nezavisnost i da uvedu zapadne ideje i administraciju. Kad čovjek nad pojavama flagrantnog nepoštenja i političkih spletaka izrazi svoje čuđenje, kako se to može trpjeti, dobiva uz skretanje ramena fatalistički odgovor: 'Pa što očekujete? Ta mi smo na Balkanu'. Ni jednom stanovniku Zagreba ne pada ni na kraj pameti, da govori o putu 'u Evropu' i time porekne solidarnost sa Zapadom. Zagreb se ponosi time, da je pun evropskih ideja i zapadne materijalne civilizacije. Danas nakon postignuća političke nezavisnosti i prosječno naobražen Hrvat priznaje dug prijašnjoj Austro-ugarskoj monarhiji, čak ga uvećava, samo da time istakne kako današnja uprava u mnogom pogledu manje zadovoljava. Da doista imade korupcije među srpskim činovništvom, to nažalost izgleda istinitim.

Nepristrani Srbi dopuštaju, da je njihova uprava vrlo nedostatna. Može biti, da će zemlja morati čekati, dok iščeznu stanoviti stariji državnici stare Srbije, pa da odlučujući faktor u kraljevini bude pripravljen, da sluša tužbe i savjete svojih većma westerniziranih partnera. Interesantno bi bilo studirati, što čeka Jugoslaviju u slijedećih par godina. Kad sam nedavno bio u Subotici, jedan moj madžarski poznanik kvalificirao je svoje zadovoljstvo sa sadašnjim režimom time, što je rekao: 'Mi se pomalo balkaniziramo'. Takove primjetbe nije dobro čuti. Balkanizacija je korov brzog rasta i dubokog korijenja. Mnogo zavisi o kolaboraciji obrazovanih faktora ove zemlje, a napose Srba i Hrvata, da li će 'Evropa' biti nošena mnogo milja na jugoistok ili će duh Balkana napredovati čak i preko njegovih geografskih granica."[61]

Prvo ćemo u dopisu britanskog novinara provjeriti svoje odredbe balkanizma, dobivene na temelju Šufflayevih istraživanja povijesti Balkana. U "Timesovom" članku odmah ih uočavamo: neprihvaćanje visoke europske kulture, korupcija državne administracije prouzročena brigom samo za svoje obiteljsko pleme, a ne i za domovinu, širenje plemenskog virusa *vis a tergo* na narode koji od balkanskog mračnog velegorja nisu odijeljeni čvrstom granicom.

60 Isto.
61 Isto.

Britanski novinar primjećuje da je Zagreb europski grad, prema shvaćanju svojih stanovnika, dok stanovništvo Beograda ne doživljava svoj grad europskim. Svakako je nama danas vrlo zanimljiv kraj članka, u kojem se propisuje kako se smije i kako se ne smije govoriti o kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, te se obećava Hrvatima i Srbima, budu li "dobri", integracija u Europu. Ne zvuči li nam to nekako poznato?

Čitanje ovog članka "Timesovog" novinara, napisanog u Zagrebu 1926. godine, trebalo bi Hrvate na početku XXI. stoljeća uzbuniti. Naime, danas se u Zagrebu govori "idemo u Europu", danas je u Hrvatskoj znatna korupcija u državnim službama, danas su Hrvati u velikoj mjeri balkanizirani. Stoga je danas pred hrvatskim narodom odluka, presudna za sudbinu Hrvatske, presudna za naše unuke, potomke: ili će se Hrvati odlučno oduprijeti konačnoj i potpunoj balkanizaciji Hrvatske, koja je Hrvatskoj ponuđena u obliku regionalne političke povezanosti s Balkanom, ili će se malodušno prepustiti događajima koji će Hrvate kao narod uništiti i učiniti Balkancima, gdje ime "Hrvat" neće značiti ama baš ništa drugo, nego ime člana nekog plemena iz mračnog balkanskog velegorja, kojemu se "kultura" temelji na palici, praćki i otrovnoj strijeli.

Za uvid u britansko razmišljanje o Hrvatima i Srbima i razlikama među njima vrlo je zanimljiv članak *Hrvati i Srbi*, u kojemu Šufflay prevodi pisanje engleskog novinara Brucea Lockharta:[62]

"Kultura je najviša u Sloveniji, i pada postepeno prema jugu, pa postizava najniži stepen u Makedoniji. Hrvati, inteligentniji, umjetničkih nagnuća, imadu višu kulturu od Srba. Oni daju veliku većinu inteligencije u narodu, mozak i kapital za financije i industriju. Nu Hrvati su stekli svoju kulturu iz Beča i Budimpešte i u tom procesu asimilirali su neke značajke Austrijanaca, a neke Mađara. Oni vole udobnost i zabavu, više su teoretičari nego praktičari."[63]

Zanimljivo je pogledati u kakav model britanski novinar stavlja Srbe, nasuprot Hrvatima, koji su ocijenjeni kao miroljubiv narod:

"Srbin naprotiv je u prvom redu vojnik. Imade malu ili nikakovu kulturu, ali je ambiciozan i željan nauke. Priučen je na disciplinu sličnu pruskoj i sposoban je da snosi sve tegobe. Ponosan je i prilično trom, ali smionost i samopouzdanje staje izvan dvojbe. Svoju rasu smatra on dominantnom u Jugoslaviji i imade volju i snagu da nametne svoju vlast."[64]

"E, tu smo!" mogli bismo uskliknuti. Jer, priznaje Lockhart, hrvatska je kultura mnogo viša od srpske, ali to Hrvatima neće pomoći u politici. Hrvatima neće pomoći to, što imaju mnogo vrjedniju umjetničku baštinu od srpske, ni to, što su dali velike prinose europskoj znanosti, ni to, što se razumiju u poslovanje velikih tvrtki, ni to, što su dobri bankari. Neće im pomoći zato, jer to u politici nije važno. Važno je nešto drugo, a to je, čija je rasa jača, važno je tko će dominirati nad susjedima, a dominirat će

62 *Hrvati i Srbi : Viša i niža kultura : Članak Bruce Lockharta u "Timesu"*. OBZOR. 68 (1927), br. 116, str. 2. Nepotpisani članak.
63 Isto.
64 Isto.

onaj, tko ima više samopouzdanja, tko je spreman na tegobe radi postizavanja svoga cilja, tko ima više nacionalnog ponosa, tko je ambiciozan, a ne onaj, kako nam tumači engleski novinar, koji voli udobnost i zabavu, koji je teoretičar.

U tome je uzrok vječnih nesporazuma između Hrvata i Europe. Hrvati misle kako Europa nije prepoznala njihovu visoku kulturu, njihovu plemenitost, pa stalno viču Europi: "Ta pogledajte samo kako smo lijepi! Pogledajte naše stare gradove, pogledajte naše crkve, pogledajte naše slikarstvo, ta čitali su vaši stari slavnog Hrvata Marula, zar ne da smo krasni!? A kako tek možemo biti dobri, kako poslušni!" A Europa sluša to hrvatsko dodvoravanje, zavaljena u ogromni naslonjač, jedva se suzdržavajući da ne zijevne od dosade, jer joj je sve to poznato, i pita u sebi Hrvatsku: "U čemu je problem, mali? Znamo da si lijep, ali to si i bez svoje države! Mi ne trebamo lijepu državu, mi trebamo jaku državu, koja će biti naša batina u cijeloj regiji, a ovakav nježni ljepotan ne može nositi veliku batinu, zato nas ostavi na miru, idi se zabavljati, sviraj i pjevaj u svojim konobama, zabavljaj naše turiste kada vam ih pošaljemo, a politiku, koja je ozbiljan posao, ostavi nama!" Tako razmišlja britanski lord, zavaljen u svoj engleski imperijalni naslonjač, dok puši lulu i smišlja nove imperijalne poteze.

Zaista je zadnji čas, ne žele li potonuti u balkanskoj topionici naroda, da se Hrvati trgnu, da shvate kako Europa odlično poznaje hrvatsku kulturu, ali da same kulturne vrijednosti nekog naroda nemaju ama baš nikakav značaj u politici, nažalost. Stoga se Hrvati trebaju ujediniti, te odlučiti podnijeti sve tegobe da bi došli do cilja, a taj je, definitivno odvajanje od svih političkih savezništava s balkanskim državama, savezništava s predindoeuropskim plemenskim nagonima samoodržanja, savezništava s onima, koji iza leđa nose palicu, praćku i otrovnu strijelu. Za to će Hrvatima trebati mnogo "samopouzdanja", a oni to "samopouzdanje" imaju već više od tisuću godina ponuđeno u pouzdanju u Boga i Majku Božju, zaštitnicu Hrvata. Vjere Hrvati trebaju, ufanja i ljubavi, vjere u Katoličku crkvu, koja je sačuvala hrvatski narod u svim dosadašnjim patnjama; u vjeri katoličkoj izvor je hrvatskog narodnog ponosa, u vjeri je sigurnost, u vjeri je snaga, u vjeri je hrabrost, u vjeri je herojstvo, u vjeri je nada, u vjeri je budućnost, u vjeri je jedini izlaz.

I članak *"Times" o ljepotama dalmatinske obale*[65] pokazuje, kako Englezi cijene bogatu hrvatsku kulturu i slavnu prošlost. Engleski novinar, u prijevodu Milana Šufflaya, divi se pomorskoj tradiciji Boke kotorske:

"Slava Boke Kotorske pripada prošlosti, te danas njeni mali gradići lagano umiru, upropašteni pobjedom pare nad jedrima. Još iz vremena ilirskih gusara, pa do konca prošlog stoljeća, bila je Boka Kotorska dom velikih kapetana jedrenjača Sredozemnog mora. Za mnoge Engleze biti će jedna novost, da su Hrvati za vrijeme Venecije bili takovi mornari, da su bili vrijedni, da ih se usporedi u svakom pogledu s Englezima.

65 *"Times" o ljepotama dalmatinske obale : "Hrvati kao mornari mogu se usporediti u svakom pogledu s Englezima"*. OBZOR. 68 (1927), br. 166 (23. VI.), str. 2. Nepotpisani članak.

Kako je Boka Kotorska davala najbolje mornare na Jadranu, tako je Perast davao najbolje mornare u Boki. U ovom mjestu u prošlosti gradili su veliki hrvatski i venecijanski kapetani svoje palače i crkve. Jer je usprkos prisustva pravoslavnih Crnogoraca u susjednim lukama, Perast bio jedan skroz katolički grad, pa su i danas njegovi građani ostali vjerni djedovskoj vjeri. Oni nijesu bili samo vrsni mornari nego i dobri borci koji su se čitav život borili protiv Turaka. Kada bi vrhovni venecijanski pomorski zapovjednik krenuo sa svojim galijama, njegovu su zastavu uvijek čuvali 12 najhrabrijih muškaraca iz Perasta."[66]

Ali, čak ni takav članak, pisan s divljenjem hrvatskoj pomorskoj ratničkoj tradiciji, ne može završiti bez napomena o "sudbinskoj" vezanosti Hrvata za Balkan:

"Ipak su stanovnici mirni i resignirani. Njihova se politika ograničava na duboko nepovjerenje prema Italiji i na pobožnu nadu, da će mnogo raspravljena željeznička veza Beograd - Kotor popraviti donekle njihovu sudbinu. Kotor, vrata Crne Gore, ima i sam izgled jednog umirućeg grada."[67]

Bez Beograda, rekli bismo, Hrvati bi umrli. "Times" je bio, i sada jest, bez obzira na razvikanu tzv. "slobodu medija", poluslužbeno glasilo britanske vlade. "Times" je uvijek, koji put između redaka, na diplomatski način, a koji put otvoreno i grubo, već prema potrebama politike, koja je uvijek u jednoj ruci nudila mrkvu, a u drugoj pokazivala batinu, donosio stav britanske vlade o nekom vanjskopolitičkom pitanju, a pogotovo u člancima koji su upoznavali britansku javnost s kulturama pojedinih naroda. Jer, tu se stav vlade može zapakirati u najljepši omot, tako da taj stav ne zaboli previše pogođenu stranu. A hrvatska slavna pomorska prošlost vrlo je lijep omot. Ne boli previše. Umjereno. I još nešto. Članak preporučuje eventualnim stranim investitorima u Jugoslaviji, da investiraju u one gospodarske pothvate, koji jačaju srpsku dominaciju nad Hrvatima (željeznička pruga Beograd - Kotor).

Godine 1927. britanska je vlada ipak smatrala da si može priuštiti, pomoću "Timesa", da se gotovo otvoreno ruga hrvatskoj politici te da vrlo otvoreno podržava srpsku dominaciju nad Hrvatima. Članci britanskih dopisnika iz Jugoslavije nisu bili slučajno u to doba tako intonirani. Jer, kao što ćemo vidjeti u zadnjem poglavlju ove rasprave, politika Stjepana Radića nervirala je britansku vladu. Stoga je trebalo Stjepana Radića, kao hrvatskog političkog vođu, provocirati, da bi možda učinio neki jednostran, nepromišljen politički potez. U tu je svrhu "Times" 17. rujna 1927. objavio članak o izgradnji Beograda, u kojem se tvrdi, da nijedna balkanska prijestolnica nije nakon Velikog rata tako materijalno napredovala kao Beograd, sve zahvaljujući hrvatskim novcima. Šufflay je preveo članak te ga objavio u "Obzoru" 21. rujna.[68] Evo ulomka iz "Timesovog" članka:

"Beograd izašao je iz rata gotovo kao veliko, granatama razoreno selo.

Kad čovjek danas ponovno čita staru ratnu literaturu, nalazi dosta razrađenu teoriju, kako bi Srbi dobro učinili u vlastitom interesu, kad ne bi ustrajali na ujedinjenju

66 Isto.

67 Isto.

68 *"Times" o Beogradu : Materijalni napredak i rasne kreposti : "Izgubljena prilika za Hrvate"*. OBZOR. 68 (1927), br. 252 (21. IX.), str. 5. Nepotpisani članak.

s Hrvatskom, jer da bi daleko razvijeniji Zagreb potisnuo Beograd u sjenu, a Srbi, stavljeni u intimniji dodir s austro-ugarskom civilizacijom, da bi pošli u smjeru gubitka svojih odličnih, iako primitivnih, rasnih kreposti [podcrtao Ž. V.].

Ovakovo shvaćanje pokazalo se je vrlo neozbiljnim. Jedva imade gradova jednakog opsega, gdje bi bilo vidno manje grijeha i poroka. Kabarete, od kojih vrve Beč i Budimpešta, ovdje je moći nabrojiti na prste jedne ruke, pak je opće poznato, da njihovi vlasnici svoj zanat ne smatraju unosnim. Baš je izašao redarstveni pravilnik za ove polumrtve i slabokrvne lokale, a neoženjenim ljudima ili udovcima zabranjeno je da u svojoj privatnoj službi imadu ženske namještenice ispod 30 godina. (...)

Ni s političkog gledišta nije se ovakova bojazan pokazala opravdanom. Ako su Hrvati ikada imali izgleda da zavladaju mladom trojednom kraljevinom, to je bilo za prvih mjeseci nakon mira, dok su još Srbi glavinjali od strahota rata. Ali Hrvati propustili su da uhvate priliku i bilo bi zaista čudno, kad bi se ova ikada više javila. [podcrtao Ž. V.]. Može biti, da će biti dana široka autonomija sastavnim provincijama, ali temeljna unifikacija i centralizacija čitave uprave sada je čvrsto uzeta u ruke. Svake godine Beograd se sve jače ustaljuje kao prijestolnica i jasno shvaćanje ove činjenice odražava se u svim građevinama i drugim poboljšanjima, što su izvedena.

Imade dosta starih gradova, kojih je modernizacija gledana sa žaljenjem. Beograd u tom pogledu ne valja žaliti. Starih spomenika, koji bi imali pravu historičku ili arhitektonsku vrijednost imade začudno malo u tako staroj varoši. (...) Velike banke i poslovne kuće stoje danas po glavnim ulicama. Nove javne zgrade su prostrane i dostojanstvene. Krasni blokovi stanova uzdižu se nad malim jedno i dvospratnim starim kućicama, koje podsjećaju na sve ono, što je još nedavno bio Beograd. Uslijed svog zasebnog topografskog položaja Beograd se teško može podvrći redovitoj shemi izgrađivanja gradova, a možda imade još odviše turskog mentaliteta, da tomu posveti dužnu pažnju. Izgleda, da tu imade vrlo malo nadzora nad stilom arhitektonskim. Posljedica toga je neko 'macedonie de batiments', u kojem se francuski, neo-münchenski, ruski i turski stil miješaju međusobno, bezbrižno i glomazno.

Nu daleko najgora crta grada jest pločnik. Kaldrma beogradska jest nedvojbena baština turske okupacije."[69]

Prvo ćemo u ovom "Timesovom" članku promotriti razlike u kulturi između Hrvata i Srba. O samoj hrvatskoj kulturi ne govori se izravno, jedino se napominje, da Hrvatska pripada "austro-ugarskoj civilizaciji". Hoće se reći, jednoj propaloj civilizaciji. Mediteranska komponenta hrvatske kulture uopće se ne spominje. No, da vidimo što znaju Englezi o srpskoj, odnosno balkanskoj "civilizaciji". Čini se, u prvi čas, malo. "Timesov" se dopisnik čudi nad time, što u Beogradu ne nalazi starih zgrada koje bi imale spomeničku vrijednost. Međutim, opaža nešto vrlo značajno za balkansku "civilizaciju": nove četvrti koje se grade u Beogradu "spoj" su nespojivih stilova gradnje, stilski kaotične, zbrka svih mogućih stilova. To nije neobično. Balkanac, kojemu su korijeni u mračnom balkanskom velegorju, ne voli gradove, jer grad znači stil, znači

69 Isto.

kulturu gradnje, znači umjetnost, znači susret s ljudima, znači život oplemenjen arhitekturom. Stoga Balkanac gradi gradove tako, da ga podsjećaju na gorje Balkana - bez ikakvog reda ničiu "krasni blokovi stanova", koji svojim neredom u stilu građenja podsjećaju na nered među gorjem Balkana. A u neredu se Balkanac najbolje snalazi. Samo u stilskom, kulturnom i civilizacijskom neredu može vladati zakon palice, praćke i otrovne strijele.

Da Beograd nastanjuju Balkanci engleski novinar izravno kaže kada piše o "odličnim, iako primitivnim, rasnim krepostima" Srba. U Beogradu, kaže on, nema gradskih poroka, kojih ima u Beču, nema kabareta, nema noćnog urbanog života. Stanovnici Beograda su rasno čisti jer odlaze rano spavati, ne odlaze u "slabokrvne lokale" koji onečišćuju "jaku" krv balkanske rase, predindoeuropsku krv plemenskih pranagona, krv mračnih velegorja, krv palice, praćke i otrovne strijele. Jednostavno rečeno, britanski novinar piše s divljenjem o "rasnoj kreposti" Beograđana kao pristalica ideologije fašizma, kao fašist. Ne treba se tome čuditi. Ne treba se čuditi ni tome, da takav članak izlazi u "Timesu". Jer, fašizam nije nikakva talijanska, njemačka ili pak japanska posebnost. Ideje fašizma prihvatili su mnogi Europljani dvadesetih godina čudnog XX. stoljeća. Divili se Mussoliniju. Jer, krv bijele rase bila je bolesna od Velikog rata pa ju je trebalo ozdraviti. A zdravlje treba potražiti u nezagađenim velegorjima, u primitivnoj prošlosti, gdje nema nikakve civilizacije ni kulture, jer civilizacije i kulture zagađuju krv. Svježu krv treba potražiti među onima, koji još drže u ruci palicu, praćku i otrovnu strijelu. Oni će preporoditi Europu. Da bi se Europa mogla preporoditi na kršćanskoj vjeri, to nije bilo na dnevnom redu nakon Velikog rata, a nije ni sada, na početku XXI. stoljeća. U stvari, čini se da Europu još uvijek (ili ponovo?) oduševljavaju oni koji pripadaju predindoeuropskim praplemenima. Samo da Europa ne bi opet izgubila previše krvi u potrazi za svježom krvlju.

Božo KUKOLJA

Dok traje dah života

A. G. Matošu

Nebo riječi
i probuđene trave što do neba bujaju
prekrivaju sve naše putove.

Crveno-bijelo-plave
kao naše najsvetije znamenje.

I gotovo da pred nama više nema
polja s preprekama,
jer sve se - gle - već uzdiglo do neba,
dok dah života traje
u našim neslomivim nadama,

jer sva je ova zemlja i sav prostor nad njom
naš zavičaj i naša domovina.

Drago PAŽIN

Nesebični donatori NSK

(O knjigama i rukopisima koje su dr. Jure (George) Prpić i supruga mu Hilda darovali NSK)

Bračni par Prpić živi u Clevelandu (SAD). U poodmaklim su godinama i narušena zdravlja. Intelektualci i svjesni domoljubi, u čijim je srcima Hrvatska, a srce u Hrvatskoj. U životu su se bavili hrvatskom iseljeničkom problematikom. O tome su prikupljali podatke na američkom tlu te objavljivali knjige. Svu svoju pismenu ostavštinu, objavljene knjige i dio svoje bogate knjižnice, darovali su Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Darovane su knjige obrađene i dio su fonda kroatike te se nalaze u iseljeničkom tisku kao posebna skupina.

Cjelokupni pismeni fond obitelji Prpić nalazi se u riznici NSK i ima 3000 jedinica. Sva je građa pregledana i katalogizirana. Podijeljena je u tri skupine.

U skupini A nalaze se: rukopisi objavljenih knjiga, doktorska disertacija dr. Jure Prpića, kopije pisama koje je napisao bračni par Prpić i poslao drugima, predavanja koja je Prpić držao studentima na fakultetu te osobne bilješke.

U skupini B nalaze se: pisma upućena obitelji Prpić.

U skupini C nalazi se: raznovrsna građa kojom se bračni par služio.

Bračni par Prpić poznat je iseljenoj Hrvatskoj. U domovini se malo zna o njima. Njihove su knjige bile zabranjene u domovini od 1945. do 1990. godine. Pokojni zagrebački gradonačelnik Veco Holjevac bio je predsjednik Matice iseljenika Hrvatske i on je prvi u domovini citirao dr. J. Prpića (usp. *Hrvati izvan domovine*, Zagreb, 1968., str. 110.). Holjevac je u svojoj knjizi citirao emigrantske pisce i s njima uspostavio stanovite veze. Nakon gospodina Holjevca i prof. dr. Esad Ćimić, sociolog, bavio se iseljeničkom problematikom. U svojim člancima i raspravama također je citirao dr. J. Prpića. Ta dva ugledna znanstvenika u tuzemstvu bili su obazrivi i vrlo objektivni. Unatoč službenim protivljenjima, ipak su znali i procijeniti da dr. Prpić stoji kao obelisk u Americi i njega se naprosto nije moglo zaobići. Msgr. Vladimir Stanković, ravnatelj inozemne pastve, objavio je tekst dr. Jure Prpića o Hrvatima u Americi (usp. *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*, Zagreb, 1980., str. 105-125). Dr. Ivan Čizmić, izvrstan poznavalac povijesnih prilika u domovini i u inozemstvu, u svojoj knjizi *Hrvati u životu SAD*, Zagreb, 1982., citira Karla Mirtha, Juru Prpića i Jeru Jareba. Dr. Čizmić autor je mnogih knjiga rasprava i članaka u kojima citira Hrvate iz emigracije.

Dr. Jure Prpić rođen je 16. studenog 1920. u mjestu Đali u Banatu gdje mu je otac Ličanin tada službovao kao oružnik. Otac Tomislav bio je iz sela Ledenika iznad Karlobaga. Majka Izabela rođena Toldy rodila se u Bedekovčini, u Hrvatskom zagorju. Jure je bio najstariji od sedmero djece (četiri sina i tri kćeri).

Pučku školu pohađao je u Podgoraču, Našicama i Požegi. Tu je pohađao od 1931. do 1939. god. i državnu Realnu gimnaziju te maturirao 1939. god., kada se cijela

obitelj - zbog daljnjeg školovanja djece - preselila u Zagreb. Prpić je studirao pravo na Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu. Početkom 1944. diplomirao je i spremao se za doktorat, koji nije postigao, jer su na vlast u svibnju 1945. došli komunisti. U emigraciju je otišao u siječnju 1945., od kada je povremeno boravio u Beču. U Grazu je (1945.-1948.) studirao povijest. Povijest ga je više zanimala negoli pravo, a iznad svega se zanimao za slikarstvo. Od rane mladosti Jure je crtao i slikao, ali stjecajem prilika nije išao studirati na Umjetničkoj akademiji.

U svibnju 1945., zajedno s tisućama Hrvata iz svih hrvatskih zemalja, postao je izbjeglica u Austriji. Kao član našeg exodusa počeo se zanimati za povijest hrvatskih iseljavanja, naročito za useljavanje Hrvata na prostore Sjeverne i Južne Amerike. Kao "displaced person" (izbjegla osoba) stigao je u Ameriku. U svibnju 1950. nastanio se u gradu Cincinnatiju (Ohio). U SAD je došao s dobrim znanjem engleskoga jezika. Zaposlio se kao ličilac. Nakon tri mjeseca preselio se u Cleveland. Tu je našao posao u tvornici boja, a potom u tvornici alata u istome gradu. U tvornici alata ostao je do 1956.

U siječnju 1951. Jure je osnovao obitelj, vjenčao se u Montrealu (Canada) s Hildom rođenom Hermann, Slovenkom. Oni su se upoznali za vrijeme Jurina boravka u Grazu. Nastanili su se u Clevelandu. Od tada pa do danas gospođa Hilda je nerazdvojna pomoć i potpora svome mužu. Iz darovane ostavštine vidi se da je gospođa izvrsna spisateljica i prevoditeljica.

Od 1953. pa do proljeća 1956. uz svoj redoviti rad u tvornici Jure je studirao na John Carroll University, gdje je 1956. diplomirao i stekao zvanje Master of Arts. Hilda i Jure su se preselili u glavni grad Amerike, Washington. Tu je Jure studirao povijest na Georgetown University, najstarijem katoličkom sveučilištu u SAD. Doktorirao je 1959. a dizertacija je imala naslov *The Croats in America* (Hrvati u Americi). Dobio je mjesto profesora na John Carroll University u Clevelandu, gdje je kao profesor ostao 31 godinu. Podučavao je razne predmete: povijest, povijest američkih useljavanja, povijesnu metodologiju, povijest Bliskog istoka. Član je instituta za sovjetske i istočnoevropske znanosti. Kod dr. Jure Prpića su diplomirali mnogi mladi Amerikanci, a također i mnogi mladi Hrvati. Uzimali su teme iz hrvatske povijesti, a kasnije su takova znanja prenosili dalje tamo gdje su radili kao profesori.

Književna djelatnost dr. Jure Prpića i njegova suradnja s nakladnicima

Pisao je pjesme, književne prikaze, kritike, eseje, reportaže i putopise. Objavljivao je na hrvatskom i engleskom jeziku. Mnoga su mu djela prevedena i na španjolski jezik za potrebe pojedinih časopisa na tom jeziku. Književne priloge objavljivao je u: *Anđelu Čuvaru*, nedjeljnom prilogu *Jutarnjeg lista* za djecu, *Nezavisnosti*, *Hrvatskoj Smotri*, *Hrvatskoj Reviji*, *Hrvatskom Narodu*, *Danici* i *Hrvatskoj*. U inozemstvu je objavljivao u: *Studia Croatica* (Buenos Aires), u Nikolićevoj *Hrvatskoj Reviji*, u *Zajedničaru* i *Hrvatskom Glasu*.

Dr. Jure Prpić napisao je mnogo. Predmet njegova istraživanja bili su Hrvatska i hrvatski narod u domovini i inozemstvu. Napisao je mnogo toga o useljenim Hrvatima u SAD. Posebno je pisao i o mnogim većim zajednicama u pojedinim gradovima SAD i Kanade. Njegov trud nije bio uzaludan. Danas je njegova darovana građa od neprocjenjive vrijednosti za izučavanje nacionalne povijesti hrvatskog naroda.

Izbor iz bibliografije dr. Jure Prpića i supruge mu Hilde

Gotovo je nemoguće u ovako kratkom prilogu donijeti iscrpnu bibliografiju. Ona bi u popisu sadržavala tristotinjak stranica. Ipak ću donijeti neke važnije bibliografske jedinice, onako kako ih je sam autor naveo.

- Dissertation: "The Croats in America", Georgetown University, Washington, D. C. June 1959, 661 pp.;
- The Croatian Publications Abroad After 1939: A Bibliography, Cleveland: The institute for Soviet and East European Studies, 1969; x,66pp. ilust.;
- With Hilda Prpić. Hrvatske knjige i knjižnice u iseljeništvu-Croatian Books and Booklets Written in Exile. Cleveland, 1973., 102. pp. ilustr.;
- With Karl Bonutti, ed Selected Ethnic Communities of Cleveland. Cleveland, 1974., 240 pp.;
- South Slavic Immigration in America. Boston, 1978., 313 pp., ilust.;
- Croatia and the Croatians. Scottsdale, Arizona, 1982., 315. pp., ilustr.;
- Baklja u luci - The Torch in the Harbor: Poems-Notes-Drawings. Scottsdale, Arizona, 1989., 145. pp., ilustr.;
- Tragedies and Migrations in Croatian History. Toronto, Ont, 1973., 30. pp., ilustr.;
- The South Slavs in Joseph P. Grady, ed The Immigrants Influence on Wilsons Peace Policies. Legsington, Ky, 1967., 173-203. pp.;
- The Croatian Immigrants in The United States of America, In Francis H. Eterovich and Cristopher Spalatin, eds Croatia: Land, People, Culture. Toronto, Ontario. Univesity of Toronto, 1970., vol. II, Caphter 8. pp. 394-478., ilustr.;
- Rev. Juan M. Ratkay, S. J. First Croatian Missionary in America, 1647-1683., in Studia Instituti Chroathorum Historicum Romae. Italy, Roma 1971., pp. 179-221., ilustr.;
- "The Balcan Comunity in Cleveland", in Michael S. Pap, ed Ethnic Communities of Cleveland: A Reference Work, Cleveland, Institute for Soviet and East European Studies, 1973., pp. 1-34.;
- The Croatian Immigrants in Pittsburgh. In John E. Bodnar, ed The Ethnic Experience in Pennsilvania. Lewwisburg, Bucknell University Press, 1973., pp. 263-286.;
- The Croatians in New Jersey. In Barbara Cunninghem. the New Jersey Ethnic Experience. Union City, 1977., chapter 9, pp. 130.143.;

- Hrvatski iseljenici u Sjevernoj Americi. (The Croatian Immigrants in North America.), in Vladimir Stanković, ed. Katolička Crkva i Hrvati izvan Domovine. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1980, pp. 105-125.;
- With C. Michael AcAdams. The Croatian Pres. In Sally M. Miller, ed The Ethnih Press in the United States: Analysis and Hansbook. Wesport, Conn.: Grenwodd Press, 1987.; chapter, 4, pp. 45-58.;
- Maksimilijan Vanka, zaboravljeni hrvatski slikar i njegov doprinos Americi., Hrvatska Revija, sv. VIII, br. 2, Buenos Aires, june 1958., pp. 129-160. ilustr.;
- Hrvatski misionar u Americi Ferdinand Konščak, S. J., Hrvatska Misao, br. 15. Buenos Aires, 1958., pp. 2-7.;
- Rev. Ferdinand Konščak, S. J., A Croatian Missionary in California, Croatia Press, vol. XIII, Nos. 7-8., New York, July-August 1959., pp. 2-9.;
- Znanstveni rad Dr. Dinka Tomašića u USA i pitanje nacionalnog Komunizma. Hrvatska Revija, sv. IX, br. 4., 1959., pp. 448-452.;
- Early Croatian Contacts With America and the Mystery of the Croatans. Journal of Croatian Studies, vol. I., New York 1960., pp. 6-24.;
- Život i djelo Franje Prevedena, Hrvatska Revija, sv. X, br. 1., 1960, pp. 87-98.;
- Tisuće hrvatskih grobova: Hrvatski doprinos Americi u krvi i životima. Hrvatska Revija, sv. X, br. 4., 1960, pp. 741-759.;
- The Croatian Newspapers in America Before 1918., Croatia Press, vol. XV, No. 6., December, 1961., pp. 7-15.;
- Ferdinando Konschak, S. J. Misionero y Explorador en Baja California. Studia Croatica, Vol. III, No. 1. Buenos Aires, March 1962., pp. 58-68.;
- The Croatian Immigrants and the Americans From Yugoslavia: Marginalia on the Book: Gerald G. Govorchin, Americans From Yugoslavia..., Jurnal of Croatian Studeis, Vol III-IV., 1962-1963., pp. 166-172.;
- Smrt hrvatskog slikara Maksimilijana Vanke, Hrvatska Revija, sv. XIII, br. 1., 1963., pp. 115-117.;
- Četvrti hrvatski seminar u Clevelandu, Hrvatska Revija, sv. XIV, br. 53., 1964., pp. 53-56.;
- Kroatische Auswanderung nach America vor 1914. Der Donauraum, Vol. IX, No. 3., Viena Austria, September 1964., pp. 167-174.;
- Josip Kundek, hrvatski misionar u Americi. Novi život, Vol. III, No. 5-6., Rome, Italy, September-December, 1964. pp. 241-258.;
- Domovina i emigracija: problem hrvatskog exsodusa; u povodu knjige Većeslava Holjevca *Hrvati izvan domovine*, Hrvatska Revija, sv. VIII, br. 3., Barcelona, Spain, 1968., pp. 275-286.;
- With Hilda Prpić. Uloga hrvatske književnosti i publicistike u iseljeništvu, Hrvatska Revija, sv. XXIII, br. 92., 1973., pp. 570-578.;
- Knjige su moćno oružje, Hrvatski Kalendar za 1975. Chicago, Croatian Franciscan Press, 1974., pp. 44-52.;

- Iseljena Hrvatska: Trideset krvavih godina: 1945-1975., Hrvatska Revija Jubilarni Zbornik, Barcelona, 1976, pp. 331-344.;

- Hrvati i američka slavistika, Hrvatska Revija, sv. XXIX., br. 113., 1979., pp. 111-116.;

- Dvadesetpet godina djelovanja Hrvatske Akademije u Americi, Hrvatska Revija, sv. XXIX. br. 114., 1979., pp. 305-315.;

- Hilda Prpić. Hrvatske knjige i knjižnice u iseljeništvu, Zagreb, "Školske novine", 1990. god., 73. str.;

- Jure Prpić. Hrvati u Americi, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, 1997., 485. str.

U ovoj kratkoj i odabranoj bibliografiji, počevši od doktorske dizertacije, popisane su knjige, članci, prikazi u raznim časopisima i enciklopedijama (to je dio iz cjeline za koju i sam autor smatra da je dobar pokazatelj i put u cjelokupnu građu) te prijevodi dviju knjiga s engleskoga na hrvatski jezik, tiskani u Zagrebu.

U NSK nalaze se gotovo svi naslovi građe dr. Jure i Hilde Prpić.

U inozemnom tisku bibliografiju dr. Jure Prpića priredio je Ivan Miletić (usp. *Bibliografija knjiga, članaka, poglavlja u knjigama dr. Jure Prpića koja se nalazi u američkim knjižnicama*. U znak poštovanja i zahvalnosti njegov bivši student s John Carroll University, Cleveland Ohio, kolovoz-rujan, 1998. god. 108. str.).

Nakon 1990. god. o dr. Juri Prpiću dosad su u hrvatskom tisku objavljena tri teksta:

- Stijepo Mijović: *Bezimeni su poznati*, Vjesnik, Kultura-iseljeništvo, Zagreb, 22. lipnja 1990.;

- Prof. Branko Hanž: *Bibliograf hrvatske dijaspore*, Vjesnik, Zagreb, 29. ožujka 1991.;

- Mirjana Greblić: *Povjesnik pjesničke duše*, Matica, br. 6-7, Zagreb, 1993. god.

Ovaj članak znak je pažnje i zahvalnosti prema dragim zemljacima, donatorima našoj knjižnici. Ovo je ujedno i objava svim zainteresiranima da se već sada mogu koristiti svom građom obitelji Prpić koja je pristigla u NSK. Tih 3000 jedinica katalogizirane građe zapravo je nepotpuna cjelina, jer nam još uvijek pristiže nova građa od obitelji Prpić.

Živan BEZIĆ

Jastvo, tistvo i mistvo*

Sažetak

Zatvoreno jastvo je bolesno, a ono otvoreno je normalno te zdravo okrenuto drugim bićima u svojoj okolini. S najbližima uspostavlja prve dodire, preko njih upoznaje druga bića i počne ih "tikati". Na taj način stječe spoznaju "ti-stva", što je početak naših društvenih odnosa uopće. Oni pak kulminiraju u osjećaju zajedništva i solidarnosti, t.j. u "mi-stvu". Pisac eseja razmišlja o psihološkim i socijalnim korijenima tistva i mistva uz njihovo usputno moralno vrednovanje.

Uvod

U odnosima sebstva u i s njegovim vlastitim elementima već smo raspravljali[1]. Ali ljudsko sebstvo živi i od nekih drugih faktora izvan njega samoga, najprije od onih oko sebe. Ti su faktori nešto objektivna, jer se nalaze izvan sebstva, ali nisu predmeti već osobe slične njemu. To su drugo, ali i drugačije Ja. Ipak su i ona Ja sa svojim vlastitim jastvom i sebstvom[2].

O d n o s i jastva prema drugim ljudima bit će predmet ovog eseja.

Jastvo u odnosima

Naše jastvo u svom postojanju održava mnoge i različite odnose. Ono je relacioni entitet, nalazi se u zapletenoj mreži odnosa. Koji su g l a v n i ?

Već znamo. To su 1) odnosi sa samim sobom, 2) odnosi s najbližim osobama, 3) odnosi s ljudima uopće, te napokon 4) odnosi sa svojim Iskonom. Dakle, kratko rečeno, četiri su bitna ljudska odnosa: ja-stvo (myself), ti-stvo (yourself), mi-stvo (ourselves) i Božansko (Primordial Being).[3]

Jastveni odnosi

Prema tome, *prva bitna relacija* jest odnos ega prema samome *sebi*. U toj relaciji Ja najprije postaje svjesno sebe preko svoga *tijela*. U tu je svrhu obdareno osjetilima preko kojih prima osjete, utiske, opažaje i prvo primjećivanje (percepcija)[4]. Na te osjetne doživljaje Ja reagira refleksima, koji polako dobivaju boju osjećaja i čuvstava. Pod njihovim utjecajem prvo-bitno Ja sve više iskazuje svoje jastvo, a onda počima djelovati i iz razumskih motiva. To mu je moguće tek onda kad je jastvo u punom cvatu svih svojih moći: uma, srca i volje, što nam pokazuje jastveni trokut

* Po želji autora ostavljen je "njegov" pravopis.

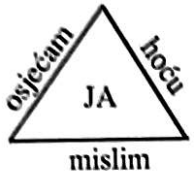

Cijelo sebstvo obuhvaća klasičnim rječnikom tijelo, duh i dušu[5]. To se troimeno sebstvo može opisati i modernijim slikama. JA je os, stožer oko kojega se svijet vrti, ali Ja još nije svijet, nego tek jedan njegov neznatni djeličak. Ipak je baš ono od stožerne važnosti. Artikulirano Ja, tj. JASTVO, već je mali unutarnji svijet, omeđen orbitom jastva, koji se vrti oko svoga stožera. Ono je djelatni subjekt, počelo djelovanja. SEBSTVO je od osi postalo osovina koja upravlja tim svojim malenim svijetom (Eigenwelt). No sebstvo ne ostaje skučeno u samome sebi, ono je otvoreno i ostalom svijetu, pa tako od osebstva nastaje *osobstvo* dok ne postane punom osobom koja u svoju orbitu uvlači okolinu (Umwelt) i sve ostalo što joj je na dohvatu (Mitwelt).

Tako mali ljudski mikrokozam prerasta u veliki makrokozam. No psihološki početak svijeta leži u sitnoj ćeliji jastva. Stoga svaki čovjek ima pravo na svoje Ja, kako je to shvaćao kard. J. Newman[6] i na svoj mali svijet, a makrokozam bez ljudskog ega ostaje nijem, neshvaćen i ne osmišljen.

Vanjski odnosi

Nitko na svijetu ne može reći "ja sam ja", jer bi to bila tautologija i alogija. Moglo bi se jedino reći: ja sam jedan od mnogih drugih ja koji žive sa mnom. Naše ja nije konkretna i osobna imenica, već samo jedna osobna i opća zamjenica, iza koje se može kriti veliki broj raznih i različitih osoba. Izolirano ja još nije osoba.

Da bi sebstvo postalo osobstvo mora postojati jedna *drugotna*, ali jednako *bitna*, relacija, ona naspram svih ostalih Ja. Ovaj je odnos uvjetovan mjesno i situacijski, pa ako nam je neko Ja bliže u prostoru, po svom položaju nam je i najbliže, dakle i najutjecajnije. Ako nam je još i vremenski blisko, istovremeno, istovjeko i suvremeno, tuđe nam jastvo postaje zaista potpuno blisko. Ipak, o ma kakvoj se velikoj blizini radilo, svako tuđe Ja ostaje za nas drugo i drugačije Ja.

Tuđe, makar blizo i znano, Ja uvijek je d r u g o Ja. Ono je za nas ne istovjetnost već drugost, nešto što nije moje Ja. Time što je drugo Ja mora biti i drugačije, dijelom u svom bitku a dijelom u svom bitkovanju. Moje Ja i tuđe Ja jesu, doduše, istovrsni entiteti, ali ipak drugačiji u činu existencije i u činu djelovanja. Tuđe Ja, makar to bilo materino, očevo, bratovo, sekino ili prijateljevo, ostaje zanavijek drugo i drugačije. Sva ta draga jastva, uza svu moguću duhovnu i tjelesnu blizinu, nikad ne mogu postati moje Ja, a njihovi nosioci su mi drugovi, drugari ili drugarice. Mogu nam biti ne znam kako dragi, ipak su vazda drugi. I najprisnije drugarstvo ostaje zavazda drug-stvo.

Nikakva pretvorba drugstva u mojstvo nije moguća. Onaj drugi i ono drugo može biti milo i divno, ali ostaje uvijek na vanjskom rubu našega sebstva. Može biti i bolje od mene, ali to nažalost nisam Ja. Na koncu konca je to sasvim sretna okolnost

što postoje drugačija i druga jastva. Tako je ovaj naš svijet raznolikiji, bogatiji i zanimljiviji.

Svako naše Ja uvlači u svoju sferu jedan djelić okolnoga svijeta, koji mu postaje satelitom, te ga na taj način nekako prisvaja. Taj svoj "vlasnički" odnos prema pripadajućem djeličku svijeta mi obično iskazujemo posvojnim ili prisvojnim pridjevima moj -a, -e, tvoj -a, -e, njegov -a, -o, naš -a, -e itd. Njihove osovine proizvode *mojstvo*, koje pripada samo meni, *tvojstvo* što pripada tebi kao mom sugovorniku, te *njegovstvo* ili *njezinstvo* s obzirom na to što su u svezi s nekim trećim. Tako naspram jastva dobivamo *ti-stvo* i *on-stvo*, a kad se uzajamno solidariziramo, imamo zajedničko *mi-stvo*.[7]

Ja na prvome mjestu

U tom susretu, suočavanju a i u sukobu jastva s drugstvom ego se instinktivno bori i opredjeljuje za sebe. Ono drugoga vidi samo kao nešto tuđe, ne njegovo. To tuđe ograničava njegovo, stoga se sebstvo postavlja u obranbeni stav te otklanja tuđe sve dok ne uvidi njegovu korist za sebe.

Na početku psihičkog života pojedinca uvijek stoji *djetinji egocentrizam*. Ako na početku Kozmosa bijaše Riječ, na samom početku ljudskog mikrokozmosa stoji mala i sitna riječ Ja, dakle ego i egocentrizam. Kad već novonastalo jastvo počne privlačiti u svoj centar drugstvo, želi iz njega izvući najprije neku *ugodu* i dobitak. Osim koristi malo se sebstvo želi i dopasti drugome, steći njegovu pažnju, simpatiju pa i ljubav. S vremenom se i u jastvu rađa osjećaj simpatije ili - ako doživi loša iskustva - antipatije.

Malo je dijete vrlo rano u stanju *iskazivati* svoje dojmove, iskustva i osjećaje. To je normalno ponašanje, ali ako je ono okrenuto isključivo sebi, postaje abnormalno i bolesno. U pretjeranoj želji da se dopadne samom sebi može postati i "majčino ogledalo" ili zrcalo djeda i bake. S kojim ponosom znaju neka sitna djeca sjediti na tuti pred očima svojih hranitelja! A događa se i obrnuto da se neka djeca stide svega i svakoga te stalno plaču od stida. Bolesno mojstvo stvara rane komplexe te sebe zamišlja ne samo kao dobro sebstvo (the good-me), nego i kao loše (the bad-me) ili čak sasvim nevrijedno biće (the not-me).[8]

Nisu samo mala djeca egocentrična (ona i ne mogu biti drugačija). Egocentrizam je oznaka i većine odraslih. Na to nas upozorava i vlastito iskustvo te istraživanja psihologa i sociologa[9]. I sam Krist je prihvatio tu činjenicu kad je u svojoj poznatoj zapovijedi o ljubavi priznao sebstvo kao mjerilo kršćanskog bratstva ("Ljubi bližnjega kao samoga sebe"). Međutim, isključivi autizam nije krepost, već bolest ili grijeh. Solipsiste vrijeđa ne samo blizina "bližnjega", već i samo njegovo postojanje. Iz nezdrave dubine izbija i opsesivni strah od drugoga i kompulsivno sebstvo i urođena sebičnost svakog adama.

Teolog W. Pannenberg, nakon što je definirao osobnost kao "prisutnost sebe u jastvu"[10], upozorava da u čovjeku postoje dva centrizma: "Ego-Zentrität" i "Ex-

Zentrität". Prvi nas približuje životinji, a drugi transcendenciji. Pannenberg prevodi egocentrizam kao "Ichsucht" i slaže se s Augustinom da je to najveći grijeh. Egoizam i egocentrizam je osudila i *Knjiga Mudrosti:* "Non sis sapiens apud semetipsum!" (Prov. 3:5).

Egotropno i alotropno jastvo

Dok je egoizam izrazito zlo i za ego i za njegovu okolinu, nije svaka okrenutost sebstvu zlo kao takvo. Stara izreka "Amor incipit a se" činjenica je, kako smo vidjeli, na koju se je pozvao i Krist. Bez trunka egotropije ni jedna jedina jedinka ne bi mogla opstati. Stoga je prvobitna okrenutost prema sebi nešto i pozitivno i potrebno sve dotle dok ne znači zatvorenost u sebe i prema drugima. Egocentričnost, uzdignuta na egolatriju i egocentrizam, jest isključivost, sebičnost, ksenofobija i uskost bitka, a alotropnost je širina, uključivost i otvorenost prama subitku. Zatvoreni ego je tiranin i egoman, a otvoreni je alotropan i altruist. No ni alotropija ne smije prijeći ni u kakav alocentrizam, jer opet bismo se našli u istom osobnom i društvenom jadu. Jedina je razlika između dvaju centrizama u tome što je novi centar zla dizlociran na drugo mjesto.

Karakterna tipologija pozna dva protusmjerna tipa ljudi: intravertirane i extravertirane. Jasno je da egotropni odgovaraju intravertiranima, a alotropni su extravertirani članovi društva. I jedni i drugi su svijetu potrebni kao oni koji stvaraju osobno bogatstvo i kao oni koji ga rado dijele s drugima. Važno je samo da se "feed-back" prvih ne pretvori u samodostatnost, a da kod drugih ne prijeđe u razmetljivost ili u krađu tuđih dobara.

Plod alotropnog jastva, kada god je ovo pošteno motivirano, završava uvijek u prvom redu u *altruizmu*, tj. u brizi za tuđe dobro. Komponente altruizma jesu dakle najprije briga za bližnjega a ne osobni interes, a onda još uključuje i spremnost na vlastitu žrtvu za bratsko i opće dobro sviju.

Relacija tistva

Prvi naš odnos - izvan kruga sebstva - jest onaj doživljen u neposrednom dodiru dojenčeta s majkom. Poslije se taj dodir proširuje i na ostale hranitelje i njegovatelje maloga derišta. Ono pak počinje dokučivati da osim njega postoje i druga bića koja se razlikuju od njega.

Razlikovanje

Razlike što postoje između jastva i tistva jesu objektivne prirode i postoje u stvarnosti prije negoli ih neko jastvo uoči. One su dobne, spolne, rodovske, narodne, rasne i socijalne naravi. Novorođenče ih uoči tek malo pomalo, kao kap po kap, prije osjetilno nego umno. Npr. opaža razliku osjeta kada dotakne svoju ruku ili ruku majke, a opet mu je drugačiji doživljaj ako uzme u ruke igračku, bebu ili kamen. Lučenje

razlika raste prama fazama razvitka. Dijete sve više obogaćuje i proširuje fond svojih spoznaja i poznanika.

No, dakako, najprije upozna one i ono što mu je *najbliže*, svoju prvu okolinu. Dijete prepoznaje draga, prijateljska i njemu bliza lica. Ona su mu točka referencije i stabilnosti[11]. Blizina, istina, povezuje, ali ako je nešto ili netko previše blizu može svojom blizinom na neki način pritiskati nedozrelo jastvo, može ga i povrijediti. To se može dogoditi nehotice, a može i namjerno, kao npr. oduzimanjem stvari ili fizičkim kažnjavanjem. Bilo u povoljnim bilo u nepovoljnim prilikama, još neiskusno sebstvo biva prisiljeno upoznati okolna bića i opredijeliti se prema njima. U početku je spoznaja drugoga više intuitivna i spontana (*inner speech*), a kasnije sve više izričita i izrečena. Na taj se način ulazi u izravnu komunikaciju s drugima, što se izriče i vanjskim načinom (outer speech). Dijete s njima ulazi u ti-odnos, s njima je, kako narod kaže, "na ti".

S vremenom se razlike uočavaju sve više i sve češće. Prije svega po vanjskim crtama i oznakama drugih (*overt characteristics*), pa po njihovu ponašanju i spremnosti na interakciju, te najzad po njihovoj ćudi i dobroti, odnosno zloći (*covert characteristics*). Naravno, najvažniji kriterij prosudbe bližnjih jest je li njihovo vladanje meni na korist ili na štetu. Dosta kasnije, kad se počnu stjecati prvi moralni sudovi, bližnji nam postaju uzori ili zazori, modeli ili spoticaji.

Najvažnija za usporedbu jastva i tistva jest činjenica da se njihovom uzajamnom lučbom jasnije profiliraju pojmovi Ja i Ti. U tom smjeru ide i misao P. Gilberta: "Duh upoznaje sebe kad spozna ono što nije"[12]. Elizabeth Lucas je bila još preciznija: "Da bi jastvo bilo pravo sebstvo, ono se mora pretopiti u jedno Ti"[13]. Psiholog P. Helwig izričito tvrdi da spoznaja jastva dolazi poslije spoznaje tistva[14]. Tako smo došli do naoko paradoxalne spoznaje da je psihološko jastvo zapravo plod tistva, a ne obratno.

Važnost odnosa

Cijeli je svijet sazdan od odnosa. Oni su glavna tema strukturalizma. Također i svaki život, naročito ljudski, počiva na uzajamnim odnosima. "Alles wirkliche Leben ist Beziehung", ustvrdio je M. Buber [15]. Stoga ni osobni identitet ne bi bio moguć bez postojanja odnosa među ljudima. To je i razlog zašto moramo upoznati relacije jastva, tistva i mistva. Osim toga jastvo u društvenom životu utemeljuje autonomiju a drugstvo heteronomiju. U njihovom se pak skladu odrazuje i sklad cijeloga društva.

No, prije svega se moramo zapitati: što je to *odnos* (relatio, relationship, Beziehung)? Sasvim kratko moramo reći da je odnos neka v e z a između stvari, ljudi i pojava. U širem značenju je to način kako su dva ili više bića uzajamno povezana. U konkretnom slučaju se ta povezanost može zvati odnošaj, a subjekti su odnosnici. Nas ovdje prvenstveno zanima odnos među ljudima, dakle subjekt/subjekt, a ne subjekt/objekt, ukoliko ne bismo bližnjega pretvorili u objekt. Odmah treba naglasiti da ne postoje neki "čisti odnosi", sami u sebi, bez subjekata koji se međusobno odnose[16]. Odnos je uvijek uzajamni su-odnos dva ili više bića.

Kako nitko i ništa u svemiru ne postoji bez nekih odnosa, očevidna je njihova važnost za psihološki, društveni i moralni život pozemljara i vremenara. Stoga je od sudbinske važnosti hoće li i kako će odnosnici prihvatiti ili odbiti svoje relacije. Ako ih prihvate, onda među njima nastane *simpatija* i suradnja. U protivnome se rađa odbojnost i antipatija. Obično se simpatija iskazuje neverbalnim (topao pogled, prijazan osmijeh, stisak ruke, poljubac, milovanje, dar, usluga i sl.) ili verbalnim načinom (pozdrav, dozivanje, govor, zanimanje za osobu, dobre želje, izjava ljubavi itd.).

Naravno, i neprijateljstvo se može izraziti ili unutarnjim otporom (odbojnost, mržnja, zavist, pakost, neuslužnost, šutnja) ili otvorenim znakovima, riječju i djelom. Kod odraslih ljudi znaju postojati i razne predrasude koje mogu zagorčiti međusobne odnose. Ne samo među pojedincima, već i među skupinama, znade doći do nesnošljivosti, ocrnjivanja, klevetanja i laži. Od toga trpe i goleme zajednice poput naroda, država i rasa. Ukorjenjeni stereotipovi (a to su simplificirani i generalizirani negativni sudovi o drugim grupama), javno etiketiranje i aktualne krilatice (slogani, parole) često kvare međusobne odnose, što može uroditi i krvavim sukobima i ratovima, posebno među susjedima. Dakako, tu su po srijedi najviše određeni državni računi i interesi.

Zašto mi drugi smetaju? Jer diraju u moje interese ili ne udovoljavaju mojoj taštini, ćudi, željama i očekivanjima. Njihove mi mane najviše smetaju zato, što su one, u Jungovu rječniku, moje vlastite "sjene". Poznato je i to da mi sudimo druge upravo po samima sebi. Hoće li moji odnosi prema bližnjemu biti pozitivni ili negativni ipak redovito ovisi o obje strane, među ostalim i o spolnim razlikama. Jedan značajan detalj: pedagozi su opazili da u igri dječaci više paze na pravila igre, nego na svoje odnose. U djevojčica je obratno, one će radije prekršiti pravila igre, nego povrijediti osobne odnose.

Još je vrijedno znati ovo: najprvi odnosi su najjači i najustrajniji. Stoga su majčinski i očinski obično odlučni za cijeli život. A mogu biti opasni ako se pretvore u Edipov odnosno Elektrin komplex. Zbog toga, da bi dijete moglo uspostaviti zdrave odnose s ostalim osobama, ono najprije mora naučiti polako olabaviti svoje spone s roditeljima. Tek onda će znati cijeniti primjere i utjecaje ostalih starijih osoba.

Uzajamni odnosi između mladih i starijih mogu biti opterećeni nerazumnim, tvrdim ili pretjeranim zahtjevima odgojitelja (strogi posluh i red, stega, nadzor, kažnjavanje) te i njihovom nepouzdanošću (mišićavi, nedosljedni, sebični, odsutni, popustljivi, nemarni). Već znamo za pozitivne projekcije koje nastaju u odnosu na odrasle, ali i koje nam znadu donijeti vrlo teška razočaranja, pogotovo ako dolaze od uvaženih osoba (*significant others*). Još ipak moramo spomenuti i fenomen *prijenosa* (transfera), tj. projiciranja svojih želja, osjećaja i simpatija od nekadašnjih modela na sadašnje uzore. To je redoviti proces kod psihoanalize, ali se znade razviti i naspram drugih uglednih osoba.

Tko si Ti ?

Čim se s egotropnog stava prijeđe na alotropni, tj. čim se s egoreferencije prebacimo na aloreferenciju, naš ego ulazi u odnos tistva. Kad je dijete toliko zrelo da može shvatiti postojanje i ulogu drugoga te da tu relaciju smogne izraziti govorom, ono se, dakako oponašajući svoje starije, obraća drugome izrazom ti. Ovo je *ti-kanje* značajno za malenu djecu. Ona svakome, bez obzira na dob i rod, govore "ti", što je sasvim logično.[17]

Ipak je u tzv. kulturnim zemljama civilizacija i uljudnost pobijedila logiku. Svim odraslim, poštovanim i nepoznatim osobama obično se govori Vi a ne ti. Čak je u Engleskoj i njezinim bivšim kolonijama prevladalo vi-kanje. Njihov nekadašnji ti (thou) gotovo je sasvim nestao (osim u Bibliji), pa roditelji i svoje novorođenče oslovljavaju sa "you"[18]. U Italiji se za veliko poštovanje rabi "lei", u Njemačkoj "Sie", a u Hrvatskom zagorju "oni".

A sada, tikoviću moj, tko si ti? Ti si u prvom redu moj *sučelnik* i moj *suočnik s kojim se gledam oči u oči*. Ti si i moj *sugovornik s kojim besjedim* i uopće moj *subitnik* s kojim supostojim. Ako zajedno patimo, moj si *supatnik*, ako skupa blagujemo, moj si *sustolnik*, ako se borimo na istoj strani, moj si *suborac*. Ako blizu stanujemo, moj si *susjed*, a možda i *sustanar*. Ti si tu, ovdje, do mene, preda mnom, u neposrednoj blizini, moj bližnji i najbliži. Bez tebe ni ja nisam Ja.

Istina je, ti si moj najbliži, ali ipak nismo isti, već *drugi i drugačiji*. To ništa ne smeta da budeš i moj *drug*, moj *suputnik* i *prijatelj*. Pogotovo onda kad si mi otac i majka, brat ili sestra, djed ili baka, suprug ili supruga ili uopće srodnik ili svojnik. No naša blizina i suočnost ujedno pokazuju da stojimo jedan naprama ili nasuprot drugomu. To ne mora značiti suprotnost i protivnost, ali nažalost i može, pa onda postajemo *protivnici*, suprotnici, takmaci, suparnici pa čak i *neprijatelji*. Širok je dijapazon tistva, od najintimnijega do najprotivnijega. Ti možeš biti i moj raj i moj pakao, a uvijek si mi kušnja i čistilište. Nažalost, vrlo često prevladavaju među nama upravo paklenski odnosi.[19]

Kao što moje mojstvo i moje sebstvo, tako je i tvoje tvojstvo ujedno i tvoje *tebstvo*, na kojemu počiva sve tvoje tistvo. I ti u sebi nosiš svoj svijet kao i ja svoj. I ja sam dio tvoga svijeta kao što si ti i mojega. Mi se susrećemo noseći svatko svoje breme, suočavamo prodirući jedan drugome u dušu, mi razgovaramo otkrivajući svoja srca (a znamo ih i skrivati - i to je istina!), a znamo se i pretvarati, svađati, natezati pa i sukobiti. I moje sebstvo i tvoje tebstvo se stalno prožimaju svatko sa svojim htijenjima, ranama, pukotinama i opekotinama.

A tko je On?

No nas dva imamo još jedan zajednički problem. Nismo sami na svijetu. Pored nas, a često i daleko od nas, žive mnoga ljudska bića s kojima nismo "na ti". Ako se radi o pojedincu, mi za njega kažemo "on", možda mu i ne znamo ime ni rod. Kad ih je

više, zovemo ih "oni". Kako ja i ti imamo svoje sebstvo i tebstvo, jamačno smijemo zaključiti da on i ona imaju svoje *on-stvo*.

Tko je On kao predstavnik svih "njih"? On nije Ja, to je moja osobna očevidnost. Nije ni Ti, jer bih ga poznavao i oslovljavao osobnom zamjenicom drugoga lica kao i tebe. Dakle, On je *netko treći* tko nema izravne veze ni sa mnom ni s tobom. Ne smijemo reći: On je nešto treće, jer ipak je osoba kao i nas dva. Nije ni stvar ni životinja. A što ga onda luči od nas? To što nije s nama, tu pokraj nas, ovdje na istome mjestu. On je tamo d a l j e, a možda i daleko, tako da s njime nemamo direktne veze. Ne možemo reći da s njime nemamo nikakve veze, ali ona ipak nije izravna (face-to-face relation), već neizravna, posredna ili tanahna. On jednako tako gleda na mene i na tebe. On je samostalno biće, uživa svoje vlastito onstvo.

Ako smo nas dva drugi i drugačiji, On je to pogotovo. Dalek nam je, tuđ i stran, zato ga i zovemo *stranac*, a koji put i tuđinac. Kako je on izočan iz naše nazočnosti, mi smatramo da je on izočnik, a možda i bezočnik (jer nas ne vidi!?). A jer nam nije očevidan ni njegov izgled ni njegov obraz, često je za nas i bezobrazan. Naša prava sjena!

Ni između mene i tebe nema uvijek povjerenja, a kako ćemo ga imati naspram stranca? I među nama dvama znadu nastupiti vremena ravnodušnosti i zahlađenja, s Njime je redovito tako. Pravimo se kao da On i ne postoji. Budući da je on za nas stran i stranac, tuđ i tuđinac, jasno je da moramo biti oprezni i sumnjičavi. Zbog toga smo prema njemu hladni, rezervirani i spremni na podvale. Nisu isključene ni furtimaške ni stekliške antipatije, a tako ni ideološke napetosti. Uvjerili smo se kako je parolaštvo "bratstva i jedinstva" bila samo dobro glumljena hipokrizija. Posljedica svega je kriza u odnosima.

Primjer negativnog stava prema trećem licu pruža nam i lingvistika. Ona pozna "dual" ili dvojinu kao privilegiranu kategoriju prvoga i drugoga lica skupa. Treće je lice isključeno iz duala, nekako izopćeno. Za to se je pobrinuo lingvist Emile Benveniste. On tvrdi da su prava lica samo Ja i Ti, a da On uopće ne spada u kategoriju lica. On je ustvari gramatičko ne-lice i nije na istoj liniji kao prva dva. Benveniste prihvaća samo dvije korelacije: "1. korelaciju ličnosti, koja suprotstavlja lica ja/ti ne-licu on; 2. korelaciju subjektivnosti, unutar prethodne korelacije, koja suprotstavlja ja i ti"[20]. Zamjenica on se u sprezanju izjednačuje s bezličnim "se", ne bez razloga. Tako On ostaje kao neko difuzno i konfuzno lice.

Mistvo = jedinstvo

"Tres faciunt collegium", veli nam pradavno iskustvo. Doista, najmanji broj koji može tvoriti najmanje društvance jest troje osoba. Prema tome bismo mogli zaključiti: ja + ti + on čine troje, pa je prisustvom trećega već zadano i ostvareno zajedništvo. No nije tako. On upravo zato što je On - još nije u našem društvu, On je izvan našega kruga, udaljen, dalek i po-stranac. Nije s nama povezan pa ne možemo tvoriti društvo. Tek onda kad bi mi On bio tako bliz, sučelan, subitan i prisan kao Ti, mogli bismo za svu trojicu reći "mi".

Mistvo nastaje povezivanjem i s-jedinjavanjem s nekim dvojstvom. "Nas" mora povezivati neko jedinstvo materijalne, prostorne, duhovne ili socijalne naravi da bismo mogli stupiti u relaciju zajedništva. Zajedničari ne mogu postojati bez nekog zajedništva. Mistvo je jedna nova relaciona kategorija, kvantitativno (brojčano) i kvalitativno (vrijednosno) nova. Novo jedinstvo. To je jedinstvo, doduše, relaciono i stoga relativno, jer ab-solutno ne može biti. Stupnjevitost, narav i učinkovitost mistvenog jedinstva ostaje raznolika uza sve to što mora biti i istolika.

Mi je neko umnoženo i prošireno Ja. Neka vrsta kolektivnog jastva.

Socijalna psihologija

Činjenicom mistva stupili smo u područje sociologije, još točnije na tlo socijalne psiho-logije. Mi ovdje ne ćemo razmatrati sve moguće odnose čovjeka kao društvenog bića, već u prvom redu njihovu psihologiju, kako intrasubjektivnu tako i intersubjektivnu. Zanima nas njihova interpersonalna nit.

Već smo imali prilike govoriti o temeljnoj afektivnoj svezi na relaciji ja-ti-on, a to je *ljubav*, naklonost i simpatija[21]. Vidjeli smo da se te pozitivne spojnice mogu pretvoriti i u svoju protivnost, mržnju, odvratnost i antipatiju. Unutar tih osjećaja postoje i razne prijelazne varijante, od kojih suvremena psihologija poklanja posebnu pažnju *empatiji*, tj. sposobnosti uživjeti se u položaj bližnjega ili "obući se u njegovu kožu". Razvile su se i nove sociopsihološke metode istraživanja, kao što je to sociometrija.

U našem međuosobnom suživotu važno je znati uočiti i raznolikost veza koje nas mogu spajati:

- biološke veze, krv i tlo,
- libidinozne veze, nagoni, porivi, seks i užitci,
- existencijalne, borba za opstanak i život, radni uvjeti i odnosi, konkurencija,
- rodovske, plemenske, narodne, rasne,
- profesionalne, interesne, privredne, klasne,
- prostorno-mjesne, koje se odnose na našu okolinu i životni prostor (Lebensraum). Tu je i zanimljiva "teorija polja" (K. Lewin),
- kulturne, civilizacijske, prosvjetne, umjetničke, vjerske, moralne, znanstvene, tehničke itd.

U svakom se društvu odvijaju stalni *procesi*. Neki se kreću u smjeru stvaranja ustanova, tj. stabilnosti i formalizacije (institucije, udruženja, staleži, slojevi, političke i administrativne jedinice, blokovi, savezi i sl.). Drugi procesi idu putem žive dinamike preko dodira, dijaloga, komunikacije, interakcije i suradnje, no znaju se izroditi i u sukobe, borbu, frontove i ratove. Društveni se procesi ne odvijaju po strogim zakonitostima, jer su često izazvani ljudskom slobodnom voljom ili pak grubim interesima. Asocijalne pojave među pojedincima i grupama pojavljuju se također te traže i socijalnu terapiju.

Sveukupno gledano, danas čovječanstvo traži mudru ravnotežu između individualizma i kolektivizma, personalizma i socijalizma, nacionalizma i globalizma i onu najtežu od svih ravnoteža - između materijalnih interesa i duhovnih vrednota.

Vraćajući se našoj konkretnoj temi o mistvu, možemo ustanoviti da je mistvo zaista kategorija zajedništva, a mi-grupe prave zajednice. Pri tome treba odmah istaknuti da mistvo može biti trenutačna pojava, povremena situacija i stalno stanje.

Kao *trenutačna pojava* mistvo se ostvaruje dosta često, kao primjerice na sportskim utakmicama, političkim zborovima, vjerskim procesijama, raznim mimohodima, javnim manifestacijama i sl. To su skupovi kratka daha i vijeka. Premda su takva okupljanja kratkotrajna, njihove posljedice mogu djelovati na dugi rok.

Povremeno ili privremeno se očituje kada se veći broj ljudi nalazi skupa na istom mjestu, u određenim razmacima i ponavljanim sastajanjima. To je slučaj učenika u školama, članova sportskih družina, pripadnika političkih stranaka, radnika u poduzeću ili tvornici, vjernika u crkvi ili sekti, aktivista u kulturnim, umjetničkim ili ekonomskim institucijama te mnogih sličnih kategorija ljudi s istom pripadnošću.

Stalne zajednice u kojima mistvo naročito dolazi do izražaja jesu one obiteljske, srodničke, susjedske, mještanske, (više na selu nego u gradu)[22]. Nema sumnje da su članovi jedne složne obitelji među sobom najintimnije povezani. Susjedski odnosi nisu uvijek idealni. Lokalni patriotizam također usko povezuje ljude, osobito kad se nalaze u tuđini. Sumještani, zemljaci i sunarodnjaci se osjećaju bliže povezani nego stranci i tuđinci. U nekim posebnim okolnostima, npr. u obranbenom domovinskom ratu, suborci iste čete, zatvorenici u istoj tamnici, logoraši zajedničkog logora, prognanici iz istoga kraja tvore posebno intenzivne zajednice koje se teško prekidaju.

Poznata je rasna i klasna solidarnost, naročito kod pripadnika potlačene populacije. U novije vrijeme raste i spolna napetost s pojavom feminističke borbenosti. Žalostan primjer bivše Jugoslavije otkriva svu tragiku hegemonije uz gaženje pravde i ravnopravnosti među građanima. Zajednička vjera je pozitivna spojka u društvu ako nije exkluzivistička, fanatična i prozelitska. Najbolje je kad su vjerske zajednice što više univerzalne, ekumenske i katoličke.

Poput jastva i tistva također i mistvo može biti otvoreno i zatvoreno. *Otvorena* mi-zajednica je širokogrudna, dalekovidna, alotropna i puna razumijevanja za drugoga. Ona je tolerantna prema razlikama i slabostima inih. Nju resi ekumenski pogled, internacionalna suradnja i globalni interes.

Nasuprot širini otvorenosti *zatvorenu* grupu nagrđuju uskovidnost, uskogrudnost, nesnošljivost, šovinizam[23], rasizam, mačizam i feminizam. U Crkvi neke sekte i pojedini redovi iskazuju izrazitu egocentričnost koja ih dovodi u rivalitet s ostalim zajednicama ili u sebičnost naspram opće Crkve. Oni ne služe Crkvi, nego se njome služe za vlastite ciljeve. U nas postoji i pokret s nazivom MI, koji se prezentira kao Miovci. Izdaju i list pod istim imenom i radikalno se zalažu za hrvatsku i katoličku stvar. U Splitu (ne znam da li i u ostalim gradovima) radi i društvo MI s humanitarnom svrhom.

U svezi s mi- orijentiranim zajednicama valja istaknuti da su one sklone exaltaciji mistva na račun jastva, onstva i vistva. Koliko zaziru od individualnog ega, toliko se klanjaju zajedničkome (*sacro egoismo!*). Naime ono što ne bi dopustili privatnom egoizmu to rado dopuštaju kolektivnom, kao da mistvo posvećuje svaki cilj i sredstvo.

Proces mistvovanja odgovara onome što se u sociologiji zove socijalizacija ili u kulturologiji akulturacija, odnosno inkulturacija. Oba ta procesa služe za jače povezivanje pojedinaca u homogenu zajednicu. Homogenizacija se redovito odvija na tri razine.

Na *tradicionalnoj* razini to su obitelj, srodstvo, susjedstvo, sugrađanstvo, školovanje, prijateljevanje, profesija, jezik, vjera, nacija, kulturni krug i tradicija uopće. Njih smo već spomenuli i o tim se svezama često piše i dovoljno su proučene.

Homogenizacija na *grupnoj* razini je posljedak novijeg doba. Neke su grupe primarne, tj. bazirane na izravnim osobnim odnosima (face-to-face relation) ranoga djetinjstva. To su obično mikrostrukture starinskog tipa i već uhodane (obitelj, rod, klan, klub, zaselak, ulica, škola, župa i sl.). Sekundarne skupine su nešto veće (mezostrukture), prevladavaju u srednjim političkim, zabavnim i praktičnim okružjima: grad, općina, stalež, udružba, stranke, pokreti ili ideologije. Tercijarne grupe se sastoje od većih asocijacija (makrostrukture) na nivou industrije, trgovine, koncerna, države, regije i međunarodnih tijela.

Najnoviji oblik osobnih grupa jesu malene skupine (optimalan broj desetak), više ili manje organizirane na personalnoj, ideološkoj, zabavnoj, interesnoj, vjerskoj ili humanističkoj platformi. Ako su brojčano velike, dijele se na podskupine. U njima vlada grupna dinamika s kohezivnim i difuzivnim silama. Za njih je značajan problem vođe (animatora), statusa članova i sposobnosti prilagodbe duhu i klimi skupine[24]. Jednu grupu povezuju zajednički ciljevi, vrednote, interesi i norme te određene forme, više ili manje labave. Izložene su nekim opasnostima, primjerice grupašenja, sektašenja, elitizma, rivalstva i zatvorenosti.

Na *masovnoj* se razini stvaraju okupljanja kada se nađe skupa veliko mnoštvo ljudi, predvođeno agitatorima i pučkim tribunima, izazvano aktualnim problemima bilo ugodnim bilo neugodnim, okupljeno u zborovima, gomilama, skupovima, manifestacijama, protestima, mitinzima i sl. Nastaju i spontano i organizirano i ponašaju se prema psihologiji masa. Nisu duga trajanja, ali u njima vlada golemi naboj osjećaja ili interesa. Kako u njima zataji obična i normalna osobna psihologija, to se masa ne ravna po njoj, pa je povodljiva, iracionalna, gregarno raspoložena, agresivna i sklona nerazboritoj akciji (nasilje, linč, pljačka, osveta, palež, razbijanje i rušenje). Masama obično nadijevamo prezirne nazive svjetine ili rulje.

Kako je razvidno, tradicionalni način uklapanja u zajednicu još uvijek ima pozitivnu i trajnu vrijednost. Grupna dinamika sadrži svoje dobre strane, ali i one nepovoljne (ovisnost o vođi i grupi, pretjerana prilagodljivost, skupinska zatvorenost). Masovna su okupljanja česta i neizbježiva, ali ona snizuju vrijednosnu razinu sudionika. U masi se i pojedinac i male skupine odriču samostalnosti te otuđuju svoje sebstvo predajući ga bezglavoj svjetini.

A gdje su Vi i oni?

Mistvovanje je pozitivan i human proces. U njemu trebamo sudjelovati svi ako se smatramo ljudima. Nažalost, to je u praxi gotovo neizvedivo. Čovječansko je mnoštvo pregolemo da bismo se svi mogli ujediniti u Mi. Što je neka zajednica veća, u njoj je sve manje kohezije i jedinstva. Potpuna i opća svjetska zajednica naliči utopiji. Dokle god je čovjek osebno i osobno biće, dotle će postojati i razlike što će nas udaljavati. Uvijek je bilo i uvijek će biti i pojedinaca i skupina koje se ne mogu uklopiti u jednaki kalup.

Vidjeli smo da osim mene (Ja) postoje i neka druga Ja koja također posjeduju svoj identitet i svoja prava. U jednini postoji troje: Ja, Ti i On(a), a u množini umnoženi ti isti kao Mi,Vi i Oni(One). Ne možemo biti svi jedni i jedinstveni.

Koga zovemo Vi? Već smo natuknuli, Vi je *množina od Ti*, dakle mnoštvo ljudi kojima možemo reći vi. Tako je Vi neki tistveni kolektiv, umnoženo tebstvo. To je dakle grupa osoba koje mi stoje *sučelice*, pa su stoga i moji sučelnici, suočnici, sugovornici, sudionici a možda i suradnici. Oni su preda mnom, do mene, uz mene, sa mnom. No, kao što se zbiva u jednini, tj. kad je tu samo jedno Ti, u mnoštvu mnogih Ti moguće je da one što mi stoje na-suprot smatram protivnicima, rivalima i smetnjom mojemu sebstvu. Možda u njima vidim(o) čak i neprijatelje. Među nama tada vladaju dušmanski odnosi.

Unatoč tome, bili moji vikovci dobri ili loši, prijazni ili neprijazni, simpatični ili antipatični, prihvatljivi ili neprihvatljivi, bilo vikovci ili još i vukovci, oni su "moji" ili "naši" supostojnici, subitnici, susjedi, sugovornici i supatnici. Mi i nadalje ostajemo ljudi koji se gledamo u oči i bića smo koja moraju subitkovati. Oni su naša sudbina i mi njihova. Po Adamu smo svi su-braća i su-sestre, članovi jednog i istog ljudskog roda. Za tako mnogoljudni i mnogobrojni ljudski rod prava je sreća da ipak ima i onih koji jedni drugima mogu reći i "vi". Vistvo je paralelna varijanta mistva.

Govoreći o svojim vikovcima, već smo i nehotice upotrebili zamjenicu "oni". A tko su zapravo **ONI**? Gramatički je jasno, to je množina za ljude koji se pojedince nazivaju "on" ili "ona". Ovdje već u singularu naziremo dvojstvo spolova, sada prošireno na oni i one. Time se obogaćuje ne samo rječnik nego i svijet: s jedne strane odvojenošću, a s druge strane rodnom komplementarnošću. Muško upućuje na žensko i obratno. Dvojstvo koje teži jedinstvu. On i oni ne bi postojali da s njima ne supostoje ona i one[25]. Treće lice singulara i plurala sugerira nam množinu i umnožavanje ljudskih bića. Garantira nam vremensku trajnost.

Koliko god nas oni i one vesele svojom existencijom, ujedno nas upozoravaju na izvjesnu drugost i drugačijost. Njihova drugoća, uza svu dobroću, doziva nam u pamet i neku tuđost i stranost. Oni ostaju za nas ipak tuđinci i stranci, redovito nepoželjni u našoj blizini. Kvare naše navike i običaje, naše domaće i ustaljene odnose, jedu "naš kruh" i oduzimaju nam naš dojakošnji životni prostor.

Oni i one često nastupaju i u obliku gomile, rulje i mase, što povećava njihovu odurnost. To je ona "massa damnata" od koje se je grozio i sv. Augustin. Oni kao

bezlična hrpa nepoznatih još je neformirano društvo a ne zajednica, dakle ne ulaze u naše mistvo a ni u vistvo, nisu još na razini zajedništva. Ako pak sudjelnici u masovnim nastupima pripadaju već formiranim kulturnim ili političkim zajednicama, onda postaju deformirano društvo, padaju na niže socijalne grane, nisu više zajednica.

Tko su dakle Oni? To su neznani i bezimeni koje moramo upoznati. Daleki i strani kojima trebamo prići. Tuđinci koji očekuju i traže braću. Zaboravljeni, obespravljeni, mali i nemoćni koji trebaju moju, tvoju i našu pomoć i brigu. Gladni koji trebaju kruha, ruha i duha.

Raznolikost obogaćuje, pa smo s "njima" i mi bogatiji. Stoga već postojeće odnose ne ćemo prekidati, odbojnost i mržnju ne ćemo gajiti, porušene mostove ćemo nanovo zidati, grijehe i slaboće opraštati, dobrotu uzajamno dijeliti a ljubav svagda i svuda sijati. Ljudskost i čovječnost nam zauvijek ostaju zajedničko dobro. Ideal će nam biti da svi postanemo Mi te da se sebstvo pretvori u sebedarje.

Od jastva do mistva

Počeli smo od Ja, od sebe. No, gdje postoji Ja mora postojati i ne-ja, inače ne bismo znali ni za Ja. Kad već postoje toliki ne-ja u jednini i množini, moramo s njima ući - to traži zajednički život - u neminovne odnose. Što je veći broj tih ne-ja, naše se relacije i korelacije umnožavaju. Odavno je poznato da se kvantitet na stanoviti način pretvara u kvalitet. Taj novi kvalitet umnoženih jastva, tistva, onstva, vistva i mistva stvara nove društvene dimenzije. One se odvijaju u oba smjera, od Ja prema Mi i od Mi prema Ja.

Društveno polje, u kojem živimo i umiremo, nabijeno je mnogim silnicama osobne, biološke, socijalne i moralne naravi. One se koji put međusobno ukrštavaju, a nekad teku paralelno pa time ojačavaju i društvenom organizmu daju novu snagu. Dok se akciono polje s jedne strane intenzivira i proširuje materijalnim i duhovnim odnosima, dotle se s druge strane komplicira i zamrsuje. Naša će se zajednička sreća roditi ako se sve ljudske silnice usmjere prama pravoj i punoj humanizaciji i personalizaciji.

Iz izloženoga smo naučili da je:

- Ja (jastvo, sebstvo) izvorište mojega svijeta (ne čitavog svijeta!).
- Ti je svjedok i sudionik toga mojeg svijeta (tistvo, tebstvo).
- On i ona su proširenje i obogaćenje mojega svijeta (onstvo).
- Mi znači aktivno sudioništvo i zajedništvo u istom čovještvu i čovječanstvu (mistvo). Svijet nam je zajedničko dobro.
- Vi nam ulijeva svijest o svijetu koji nije samo moj i naš, nego može biti drugačiji (vistvo).
- Oni i One nisu ni iznimke ni tuđinci u zajedničkome svijetu. Po njihovom postojanju od moje *jednosti* (Ja) penjemo se do *jedinstva* svih ljudi na svijetu. Svi skupa smo Mi.

Summary

Myself, yourself and ourselves

The closed I (myself) is a sick entity and the open I is a normal and healthy one, turned to other beings in its environment. Myself establishes the first relations with the nearest persons. It communicates with them in intimate verbal manner (in Croatian "thou", in English you). This relationship is the beginning of our social interrelations that culminate in feelings of holding in common solidarity, i.e. in We (ourselves). The Author considers the psychological and social relations of myself, yourself and ourselves with moral evaluation too. The Man is growing from egocentric and centripetal myself to the allotropic yourself and ourselves.

Bilješke:

1. CuS, br. 2, g. 2001.
2. Mi u hrvatskome nemamo istorječnu množinu za Ja. Kod Engleza je pl. od I "Is" ili I's, a raznorječna je "selves". G. H. Mead zove osobno Ja "I", a društveno "me".
3. "Jede Selbstfindung vollzieht sich in vier Aufgaben: Ichfindung - Dufindung - Wirfindung - Gottfindung" (J. Goldbrunner u *Theologisch-praktische Quartalschrift*, br. 2 g. 1986, str. 203.)
4. Zapravo nas naš osjetni aparat prije svega brani od nekih podražaja koji su suvišni ili škodljivi našem organizmu (kao kod radijacije, x ili ultracrvenih zraka, previsokih tonova i sl.). Svako naime osjetilo ima svoj donji i gornji prag osjetljivosti. Time smo zaštićeni od pogubnih utjecaja prejakih vanjskih podraživača.
5. Među njima vlada i suradnja i napetost. Po Klagesu mogu biti u međusobnom trvenju čak duh i duša. Naslov jedne njegove knjige glasi *Der Geist als Widersacher der Seele* (1954)
6. Kard. J. Newman je govorio: "Ja sam ono što jesam ili me nema...Ako se ne služim svojim sebstvom, drugoga nemam...Svatko od nas ima pravo svoju fragmentarnu i rudimentarnu narav upotpuniti" (Prema *Diakonia*, br. 4, g. 1990, str. 273).
7. Mojstvo nije moj izum, ono je tvorba našega slavnoga Tina, koji je u svome biću našao "duh i dušu, moje svojstvo, mojstvo" (*Hymnodia to mou somati*).
8. H. S. Sullivan, *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. Norton, N. York 1953.
9. Jedan od njih je i Th. J. Figurski. Nakon što je iznio visoke postotke egocentrizma zaključuje: "The egocentric perception of both oneself and others remains a vital part of adult person-awareness" (u knjizi *Self and Identity* od Kr. Yardley (ed), Wiley, N. York, reprinted 1987, str. 206).
10. U knj. *Anthropologie in theologischer Perspektive*. Vandenbroeck, Göttingen 1989, 230.
11. Npr. za sitno djetešce nije važno mjesto gdje se nalazi, nego blizina majke. Ona mu je, pa i onda kad se kreće, jedina sigurna točka u prostoru.
12. *Gregorianum*, br. 1, g. 1988, str. 96.
13. El. Lucas, *Psychologische Seelsorge*. Herder, Freiburg 1985, str. 99.
14. P. Helwig, *Charakterologie*. Klett, Stuttgart 1965, str. 43.
15. "Čitav stvarni život je odnos."
16. Ako odnosnike nazovemo a i b a njihov odnos R - dakle aRb - relacija prestaje čim jedan odnosnik nestaje, makar je pisali i velikim slovom.
17. Ovdje ću navesti svoj doživljaj u nekom našem selu u dalmatinskoj Zagori. Tamo sam službovao dvije godine i za to vrijeme svi su me seljaci oslovljavali s "ti", proti čemu nisam imao prigovora. Sljedeće je ljeto kod mene boravio moj 4-godišnji sinovac Tonči. Kako je kuća bila na osami, Tonči nije imao drugova za igru, pa bi se obično popeo na jedan veliki kamen dvorišne ograde i promatrao prolaznike. Svi su mu se oni rado javljali pozdravom "hvaljen Isus" ili pitanjem: "Kako ste, mali? Što vam radi stric? Gdje vam je baka?" i sl.
    Meni je u prvi čas taj način pozdravljanja bio čudnovat: zašto meni odraslome govore "ti", a malenom djetetu "vi"? Raspitao sam se za uzrok kod nekih starijih i trijeznih ljudi u selu. Ovako su mi, po prilici, protumačili taj postupak svojih suseljana: Kako je moguće jednom odraslom i razumnom čovjeku govoriti vi kad je on jedan jedincat? To bi bilo nerazumno. Međutim, mi znamo da vi otočani imate običaj jedan drugome govoriti vi. Želeći poštivati vaše običaje, naš je svijet taj običaj doslovno primjenjivao na djetetu, jer je on još malen i nerazuman.
18. Jedan naš američki iseljenik, kad je poslije 50 godina posjetio prvi put stari kraj, uvjeravao me je da svi Amerikanci svima bez izuzetka govore ti, ne znajući pravu istinu.
19. Poznata je ona Sartreova :"L'enfer, c'est l'autrui".
20. *Benvenist navodi više primjera u prilog svojoj tezi o ne-licu onstva. Ovdje ću spomenuti samo dva. Za arapske je gramatičare treće lice "onaj koji je otsutan", dakle ga nema tu. U engleskom jeziku sva glagolska lica u sing. i pl. ostaju bez nastavaka. Ne treba im jer su njihova lica dovoljno izražena. Samo se trećem licu sing. dodaje nastavak (-s), jer je On izvan kategorije lica. (E. Benvenist, Problemi opšte lingvistike. Nolit, Beograd 1975, str. 177).*
21. E. Berscheid, E. H. Walster, *Interpersonal Attraction*. 2. izd. Addison, Reading 1978.
    Ed. Stein, *Il problema dell' empatia*. Ed. Studium, Roma 1985.
    I. Singer, *The Nature of Love*. 3 sv. Univ. of Chicago Pr. 1984. - 1987.
    A. Bloom, *L'amour et l'amitié*. De Fallais, Paris 1996.
    C. Mina, *Psicologia dell' amore*. Messaggero, Padova 1996.
22. Zanimljiva činjenica: na selu, makar i raštrkanom, ljudi se osjećaju bliži jedan drugome, nego npr. susjedi u jednom gradskom neboderu. Stanovnici nebodera teško mogu sklopiti poznanstvo, a još manje zajedništvo.
23. Termin nacionalizam se obično krivo shvaća kao mržnja prema drugom narodu (to je šovinizam). Stoga je bolje koristiti izraze patriotizam, domoljublje ili rodoljublje.
24. W. Erl, *Gruppenpaedagogik in der Praxis*. 8. izd. Tübingen.
    G. Luce, *Dinamica di gruppo*. Lega Miss. Studenti, Roma 1977.
    H.W. Beck (Hg), *Gruppen-Psychotechnik*. Aussaat Verlag, München 1978.
    R. Rondeau, *Les groupes en crise?* Ed. Mardaga, Bruxelles 1980.
    N. Havelka, *Psihološke osnove grupnog rada*. Naučna knjiga, Beograd 1980.
    L. Gassmann, *Gruppendynamik, Hintergrunde und Beurteilung*. Hansler, Neuhausen 1984.
    F. Lenoir, *Les communautés nouvelles*. Fayard, Paris 1988.
    M. Pollo, *Il gruppo come luogo di comunicazione educativa*. LDC, Leumann T0 1988.
25. Poznata je pučka pjesma "Da nije jubavi, ne bi svita bilo".

Literatura:

M. Meyer, *Psychology of the Other-one*. 2. izd. Missouri Book Comp., Columbia 1922.
G. H. Mead, *Mind, Self and Society*. Chicago Univ. Pr., Chicago 1934.
M. Sherif, H. Cantril, *The Psychology of Ego-Involvements*. Wiley, N. York 1947.
E. H. Erikson, *Childhood and Society*. Norton, N. York 1950.
P. M. Symonds, *The Ego and the Self*. Appleton, N. York 1951.
H. Hartmann, *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*. Intern. Univ. Pr., N. York 1958.
F. Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations*. J. Wiley, New York 1958.
S. Freud, *The Ego and the Id*. Sv. XIX Standard Edition, Princeton 1961.
M. Rosenberg, *Society and the Adolescent Self-image*. Princeton Univ. Press, 1965.
K. Gergen (ed), *The Self in Social Interaction*. J. Wiley, N. York 1968.
S. P. Spitzer (ed), *The Sociology of Personality*. V. Nostrand Reinhold, N. York 1969.

A. Peretti, *Liberté et relations humaines*. Epi, Paris 1969.
K. J. Gergen, *The Concept of Self*. Holt, New York 1971.
D. Kreč i dr. *Pojedinac u društvu*. Zavod za udžbenike, Beograd 1972.
T. Mischel, *Understanding Other Persons*. Rowman, Totowa N. J. 1974.
C. Hendrick, ed. *Perspectives on Social Psychology*. Wiley, Chichester 1977.
R. D. Laing, *Das Selbst und die Anderen*. Rororo, Reinbek 1977.
L. A. Zurcher Jr, *The Mutable Self*. Sage Publ., Beverly Hills Calif. 1977.
S. Duncan, D.W. Fiske, *Face-to-face Interaction*. Wiley, Chichester 1977.
J.O. Lyons, *The Invention of the Self*. Southern Illinois Un. Pr. Carbondale 1978.
H. H. Kelley, J.W. Thibaut, *Interpersonal relations*. Wiley, Chichester 1978.
B. Lee, ed. *Psychosocial Theories of the Self*. Plenum, N. York 1979.
A. R. Buss, ed. *Psychology in Social Context*. Wiley, N. York 1979.
H. H. Kelley, *Personal Relationship*. J. Wiley, N. York 1979.
R. Penman, *Communication Processes and Relationship*. Academic Press, N. York 1980.
D. M. Wegner, R. Vallacher, *The Self in Social Psychology*. Oxford Un. Pr. N.York 1980.
H. H. Oliver, *A Relational Metaphysic*. Nijhoff, Den Haag 1981.
S. Duck, ed. *Personal Relationships*. Academic Press, N. York 1982.
P. Follesa, *L'uomo e la società*. Bulzoni, Roma,1982.
W. Iskes, ed. *Personality Roles and Social Behavior*. Springer, N. York 1982.
M. Buber, *Ich und Du*. 11. izd. Schneider, Heidelberg 1983.
P. Donati, *Introduzione alla sociologia relazionale*. Angeli, Milano 1983.
M. Buber, *Das dialogische Prinzip*. 5. izd. Schneider, Heidelberg 1984.
J. Schotter, *Social Accountability and Selfhood*. Blackwell, Oxford 1984.
I. Šiber, *Psihologija i društvo*. CKD, Zagreb 1984.
M. Zvonarević, *Socijalna psihologija*. 4. izd. Škol. knjiga, Zagreb 1985.
B. R. Schlenker, ed. *The Self and Social Life*. McGraw-Hill, N. York 1985.
K. Hilpert (Hg), *Selbstverwirklichung*. Grünewald, Mainz 1987.
R. L. Shelton, *Loving Relationships*. Brethren Press, Elgin III. 1987.
J. Oesterberg, *Self and Others*. Kluwer, Dordrecht 1988.
R. Bojanović, *Psihologija međuljudskih odnosa*. Naučna knjiga, Beograd 1989.
P. Ricoeur, *Soi-même comme un autre*. Seuil, Paris 1990.
M. A. Hoffmans-Gosset, *Apprendre l' autonomie, apprendre la socialisation*. Chronique Sociale, Lyon 1994.
A. Trstenjak, *Putovi k čovjeku*. UPT, Đakovo 1995.

Dražen PIŠKORIĆ

Krijes

Tiho cvileći kočnicama vlak je stao. Kroz zamagljene prozore vagona tek se nazirala zamračena kućica željezničke postaje neuobičajenog naziva "Prijevoj".

Uokolo nije bilo ničega osim mrkle noći.

Nažalost, toga trenutka nisam bio svjestan kako će ta mala postaja na prijevoju u kojoj je vlak stajao, i nitko nije izlazio iz njeg ni u nj ulazio, na kojoj nije bilo Nje što je čekala ili ispraćala, pa čak ni prometnika ili dokonog skretničara, da je ta mala postaja na prijevoju, obavijena bijelim oblacima pare (ta, zaboga, trebalo se uspeti gore) bila ono posljednje mjesto na kojem sam još uvijek mogao bezbolno promijeniti nakanu i svrhu svoga puta.

Jer prijevoj jest takovo mjesto. Raskrižje između prošlosti i budućnosti; između onoga što je bilo (prepoznatljivo i poznato) i onoga što će tek biti: nepoznatog i neizvjesnog.

Prijevoj je mjesto razmišljanja o takovim stvarima.

Ali je prijevoj i mjesto moguće zamke i varke.

Na primjer: kada ste već jednom dosegli ovu najpovoljniju točku prijelaza planine, bez obzira kako ste na nju stigli; bilo koristeći vlastitu snagu ili snagu pare, oba puta - i onaj kojim ste došli i put koji je pred vama, s ovoga mjesta izgledaju, gle, podjednako lagana. Oba, naime, sada vode nizbrdo.

Otuda i izvjesna razdraganost putnika kada stignu na takvo mjesto. I neke vrste opijenost. Kao i mudrost krčmara koji su tu, gradeći konačišta i podižući krčme, dobro naplaćivali lakomislenost dotičnih.

Razmišljajući tako o zapravo potpuno nevažnim stvarima, utonuo sam u san ne primijetivši kako je vlak opet dobivao na brzini, spuštajući se u dolinu s druge strane prijevoja, nestajući u tami noći. I usnuo već toliko puta sanjani san.

* * *

Dječji glasovi na koru pjevali su Schubertovu "Ave Maria"; osvrnuo sam se unatrag, zakrivio glavu i pogledao gore. Iza visoke korske ograde virili su tamni i svijetli čuperci, sunce se lomilo u vitražima prozora; glasovi u lukovima svoda... a župnik, ne, to nije bio župnik nego naš podvornik, loše se prikrio u svećeničkim haljama; odavale su ga čizme, željezni čavli cokula odzvanjali su betonom školskoga hodnika.... šutjeli smo i čekali pred čijim će se vratima zaustaviti marširanje... jen' dva...jen' dva... prošao je bat koraka nekamo dalje, zavrnuo na uglu i izgubio se uz stepenice, mi smo gledali učiteljevu kaplju znoja kako s čela klizi pored uha. Ave Maria doživjela je svoj vrhunac, dječji su glasovi pucali, a župnik predvodnik, provodnik župnik spustio je pogled na mene i upitao: "Uzimaš li, Stjepane, ovdje prisutnu drugaricu Anu za

zakonitu ženu?". Ja sam se okrenuo prema mojoj Ani, Ana je porumenjela, zamirisali su kamfor, valerijana i jod. Prišla je sestra podvornica, na pladnju je nosila debele šnite kruha namazane žutim maslacem: "... tri dinara hleb... tri dinara hleb". Ana se okrenula prema klupama na lijevoj strani, u drugom je redu sjedila njena baka, u krilu je držala nešto ... što...nešto...što... bilo je skrito od onih u prvom i ja sam znao kako moram otkriti što je to, hvatao me strah, panika i ledeni užas; usprkos strahu i tom ledenom užasu, naginjao sam se lijevo-desno, lijevo-desno, negdje je u pozadini majka pjevala uspavanku, i taman kada sam bio spreman otkriti što to jest, dreknuo je župnik podvornik, udarajući željezom potkovanim cokulama o mramorni pod crkve. Oba krila vrata su se otvorila, mi smo spuštenih glava, ruku sklopljenih na leđima krenuli van. Špalir crvenih marama i papirnatih zastavica s petokrakom bio nam je putokazom. Na dnu je trga zjapila crna rupa pod tendom kamiona. Drugi je sivomaslinasti špalir sa svastikama i uperenim mašingeverima zatvorio trg pakla. "Tri dinara hleb... tri dinara hleb", šaptala je iza nas podvornica. Svi oni koji su bili u lijevom dijelu klupa nastavili su hodati u ždrijelo podno cerade, posljednja se popela Ana - bijela vjenčanica na crnoj podlozi. "Mama, kamo ih to vode?", mama je samo jače stiskala moju ruku.

Netko je u kamionu vikao: ".... Pustite me....pustite me ....."

... ... "Pustite me.... Pustite me" ...

"Bože, razvalit ćeš vrata..", odgovarala je Petra i dok sam ja slijepljen od znoja pokušavao razabrati sjene, Nikola je upao u stan.

"Gotovo je... gotovo je...", šaptao je prljav, podlivenih očiju, smrdljiv i raščupan.

"Zaboga, Nikola, pa tri su sata!"

Nikola nije ništa odgovorio. Sjeo je u fotelju, njegove su se ruke tresle.

"Nikola", rekla je ponovo Petra, a niz njegovo su lice lijevali potoci suza. Petra donese bocu loze, natoči i bez riječi pruži.

"Samo vas imam", reče Nikola.

"Nitko ti drugi i ne bi dozvolio da ga budiš u tri sata ujutro", Petra mu natoči i drugu čašu

"Oni ništa ne razumiju."

"Radije se okupaj", reče Petra nešto blaže.

"Ne, došao sam po vas."

" Bez mene, Nikola", nije mu vjerovala.

Ja sam sjedio i čekao njihovu odluku.

Tako je uvijek bilo. Oni bi razgovarali, prepirali se oko toga što ja trebam ili ne trebam uraditi. Svako moje sudjelovanje bilo bi beskorisno. Znao sam to iz iskustva. A znao sam kako bi moja odluka, da su me i pitali, značila opredjeljenje za jednu od strana. Ja nisam želio nanositi bol. Iako, to danas znam, ljudi žele da im se nanosi bol. Tada mogu patiti i biti sažaljevani.

"Dobro, Stjepane, idemo!", reče Nikola ustajući.

To je rekao takovim tonom kao da sam ja odlučio tko će ići a tko ne. No, to je bio samo privid. Nikola me ne bi pozvao ne raščistivši prije to pitanje s Petrom. Nisam pratio kada se to desilo. Neke stvari su oduvijek ostajale izvan moje moći razaznavanja.

* * *

Zaustavili smo se ispred Tehničkoga muzeja. Noćni nas je portir propustio. Bio je navikao na Nikolina dolaženja i odlaženja u nevrijeme. Zastali smo pred rudarskim oknom. Izvadio je Nikola fenjer, upalio, tutnuo mi ga u ruke i rekao:

"Ulazi! "

"Sam?"

"Sam."

"Kako ću naći put?"

"Naći ćeš."

Otvorio je vrata i gurnuo me u tamu. Svjetlost fenjera je tek slabo obasjavala drveno podgrađe rudarskoga okna. Ispred mene crnjela se mračna duplja. "Ne razmišljaj kojim ćeš pravcem krenuti. Prepusti se i stići ćeš tamo kamo trebaš stići."

Teška su se vrata zalupila.

"Nikola!"

....

"Nikola!"

....Muk i strah. Strepnja. Tko zna nakon koliko sam vremena krenuo naprijed. ..... Posvemašnje odsustvo bilo kakova zvuka, potpuna i apsolutna tišina što je vladala hodnicima konačno je ovladala mnome. Mir. Prolaženje hodnicima nije bilo tek savladavanje prostora do mjesta gdje su trebali biti izloženi radovi moga prijatelja, nego priprema tijela nadvladati svijest, misao, ratio, vrijeme i dovesti moje Ja u potpuno suglasje s "prostorom" oko mene.

Plamičak u fenjeru je zatreperio i ugasio se. Ugledao sam ga ponovno: mala sjajna iskra žiška zapaluckala je negdje ispred mene u tami. Ni blizu ni daleko. Ni u prostoru, ni u vremenu. Jer i vrijeme je prestalo postojati. Nije više bilo njegovih međaša, čak ni Prijevoja, odrednice koja je dijelila vremena prije od vremena poslije, prošlosti i budućnosti; te dvije točke unutar kojih se njihalo naše trajanje. Sve je bilo i Sada i Ne-sada. Unutarnji i vanjski prostori postali su jedno, a individualno i univerzalno pretopilo se u čisto Postojanje.

Žižak je prerastao u snop svjetla; gore se gubio u neznanim visinama, a dolje je zastao unutar oštro iscrtanih rubova kruga. Intenzitet svjetla je postepeno jačao sve do trenutka dok snop nije prestao biti snopom, i postao materijalizirani svjetlosni stup. Unutar njega prostrujao je fluid, blago lelujajući duginim bojama. A zatim su se iz mraka u krugu probili novi snopovi svjetla; treperave slike projektora. Svjetlosni stup i igrajući fluid, odražavajući do tog trenutka samog sebe, iznenada je oživio. Svaki od djelića fluida, te treperavo uznemirene čestice, odražavao je sliku projicirane informacije: slike u stalnom pokretu, talasanju, igranju. Svaka je od tih čestica odražavala sliku kao cjelinu, istovremeno bivajući djelićem i sastavnicom nove stvarnosti.

I svatko je tu prepoznavao svoju istinu.

Nikola je iznikao iz tame.

"Prepoznao si."

Kimnuo sam glavom i znao da ga posljednji put gledam. Samo nisam znao tko se neće vratiti. Moj je put bio preda mnom. Njegov je završavao tu dolje.

"Otputovat ćeš?", upita me, želeći potvrdu.

Mjesec dana kasnije, kad ni mene ovdje nije više bilo da svjedočim, izišla je u novinama notica o Nikolinoj smrti. Našli su ga spaljenoga, sklupčanog u položaju fetusa unutar kruga njegove instalacije.

Njegovu su smrt pripisali nesretnomu slučaju.

Ja sam znao ono što oni nisu znali. Nikola je imao hrabrosti pratiti istinu kruga. Ja, tek putovati njegovim tragom.

* * *

Hladna je magla ležala uz sami asfalt ulica, zrak je bio težak, ispunjen smradom Plivinih pogona.

U sobi je gorjela stolna lampa. Tanak poput nategnutog konca, pramen dima curio je s cigarete uvis i tek se negdje iznad Petrine glave razvijao u gotovo statične slojeve bijele paučine. Njena je ruka, s cigaretom među prstima, počivala na naslonu. Nije bilo kave. Tek zaostala boca loze i jedna nova čaša.

Posegnuo sam za čašom.

"Imaš svoju."

"Dobro", rekao sam i sjeo nasuprot; tako su uvijek započinjale naše svađe.

"Nisi otišla na posao?"

"Mogao si započeti nekim malo manje glupavim pitanjem. Na primjer, zašto nisi otišla na posao?

...ili se upitati kako mi možda nije dobro. Pa kad me ti nisi upitao, ja ću ti i bez pitanja odgovoriti... Ne, nije mi dobro. I nemam menzis. Nije mi dobro, Stjepane, od tebe...

... i ne prekidaj me, molim te.....

(Nisam ni imao namjeru prekidati. To njeno "ne prekidaj me" bila je tek stilska figura, potrebni predah kako bi nastavila dalje. A ja sam uvijek bio tu, spreman slušati.)

...najprije u tri sata u stan upada Tvoj polupijani prijatelj, budi čitavu kuću, pravi histerične ispade.

Umjesto da ga izbaciš, jer, zaboga, znaš da ja ujutro radim, ti se oblačiš i odlaziš. No, ni to nije dovoljno. U pet sati ujutro u stan upada milicajac, pitajući me na svoj milicajski način da li tu stanuje drug Stjepan Odvajs iako na vratima jasno piše ono što ga zanima. Kako na vratima moga prezimena nema, jer tko sam ja, zaboga, da bi mi prezime bilo na vratima, sasvim je jasno kako tu stanuje upravo Stjepan Odvajs, samo što toga druga Odvajsa nema, u tri sata je otišao sa svojim pijanim prijateljem i pita me još drug milicajac, ne tko sam ja, nego što sam ja. "Njegova krpa za spremanje". Slegnuo je ramenima i zatražio neka potpišem primitak kuverte.... U pet sati ujutro upada milicajac, pita da li si ti Ti, traži od mene neka svojim potpisom potvrdim primitak kuverte, a ti si u tri sata ujutro otišao sa svojim pijanim prijateljem - mogla se desiti

kakova nesreća, mogao je to biti zapisnik o tragediji, a ti meni postavljaš idiotsko pitanje: "Nisi otišla na posao?"."

Gotovo histerično dobaci omotnicu.

"Umorna sam od tvojih snova, Stjepane."

"Što je to?"

"Ne otvaram tuđa pisma."

Čitava kuverta bila je, što rukom što mašinom, ispunjena adresama. Adrese su bile postaje moga života, dokazi bjegova, zatiranje tragova prošlosti, pokušaj novog početka.

Otvorio sam kuvertu. Dopis je napisan prije više od pet mjeseci. U njemu me Sekretarijat imovinskopravnih poslova obavještava da "kako je Anastazija Odvajs sa stanom u Ulici Slavonskih brigada br. 3, u mjestu tom i tom preminula 4. 12., te kako je obiteljska vila na navedenoj adresi nacionalizirana odlukom NO kotara 16. 7. 1948. godine, te kako sam ja jedini živi srodnik preminule, dužan sam u roku od tri mjeseca iseliti privatnu imovinu dotične Odvajsove iz dodijeljenih joj prostorija u vili. U slučaju da u navedenom roku ne izvršim upute naloga, postupit će se po članu tom i tom zakona toga i toga".

"Umrla je teta Anastazija."

"Da i.."

"Traže da iselim njene stvari."

"I što namjeravaš?"

"Otputovati."

"Misliš da ćeš tamo pronaći ono što tražiš?"

"Ne znam."

Uvijek bi me iznenadila brzinom kojom je prepoznavala stvari.

"Mi smo započeli jedan razgovor."

"Bože, Petra, nastavit ćemo ga kad se vratim!"

* * *

Livade su izmicale pod prozorima vagona, a osamljene vrbe izranjale i, brzinom kojom je vlak prolazio, izoštravale svoje konture da bi se već u sljedećem trenutku jutra izgubile negdje u bjelini što se za nama opet zatvarala.

U vagonu je bilo malo putnika. Ja sam bio jedini s prijevoja. Ostali su ušli poslije, na usputnim stanicama.

Nasuprot meni sjedio je starac, čiča. Nisam primijetio kada je ušao. Jednostavno, izronio je poput starih vrba iz snježno bijele magle, tiho se ušuljao i evo, sada sjedio ruku prekriženih u krilu. Kao da moli jutarnju Zdravomariju. Starcu je iz džepa virila plava kuverta sa žigovima kao što su bili žigovi na kuverti koja je tragala za mnom. Poziv za raspravu, sud. Zbog neplaćanja poreza, tužbe o međi, krive ili preteške riječi.

"Skoro će Jurjevo... a kakvo vrijeme!", reče starac.

Nisam odgovorio. Ne zato što ne bih bio imao nikakove predodžbe o tome kakovo bi to vrijeme za Jurjevo trebalo biti, nego zato što je starčeva rečenica izgledala više

kao tek glasno izgovorena misao, rečenica samo njemu znanoga dijaloga.

Tada se obrati meni izravnim pitanjem:

"Da li ste vi od Wajsovih?"

Bio sam zatečen. I vremenom. I mjestom. I načinom pitanja. Na trenutak sam pomislio kako sam ga krivo razumio, ali bio je sasvim jasan. Nije rekao "Odvajs" što jesam bio, nego "od Wajsovih", što je na neki način isto bilo točno. I prije nego što sam išta uspio reći, starac kimne glavom. Očito se samo po sebi razumijevalo, ili vidjelo, kako sam ja "od Wajsovih", a njegovo pitanje i nije bilo pitanje, nego tek konstatacija, potvrda onog što su svi ionako znali, pa odgovor nije ni bio potreban.

"Poznavao sam Vašeg djeda. Kod nas je u selu držao magaze", rekao je još i zašutio.

"Pljunuti Jakov", rekao je glas iz drugog reda.

Ta me se primjedba kosnula. Već dugo, od majčine smrti, nisam imao prilike slušati o Wajsovima. Sada, nakon i tetkine smrti, nitko od Odvajsovih nije ostao. Osim mene. Formalno.

Starac je nakon onoga iznenadnoga, za mene neočekivanoga pitanja zašutio, sjedeći ostatak puta zaokupljen samo njemu znanim mislima.

"Onda, želim vam sve najbolje, mladiću!", rekao je, ustajući kada je vlak ušao u stanicu.

To "onda" rečeno je tako kao da smo nas dvojica razgovarali čitavim putem, tek negdje prije ulaska vlaka u stanicu na trenutak prekinuli, pa sada završavamo jednim "onda doviđenja". Ili se to odnosilo na nastavak nekog drugog dijaloga vođenoga tko zna kada s mojim djedom Jakovom, pa se eto završava ili nastavlja s jednim od drugih "od Wajsovih". Sve je to bilo istoga trajanja kao i kupanje u rijeci.

Tek što se starac uputio prema izlazu, okrenuo se, podigao šešir i rekao:

"Oprostite... moje saučešće."

Izišao sam na peron. Kada smo to majka i ja stajali na ovom istom peronu, s poredanim koferima čekajući na ukrcaj u dodijeljeni nam kut "G" vagona? Jučer? Ništa se nije izmijenilo. Samo je "onda" bilo sve veće, a danas su te iste parole nešto bljeđe.

Ispred perona su bila dva taksija. Ušao sam u onaj bliži.

"Hotel *Stari grad!*", rekao sam vozaču.

Okrenuo se: "Nećete u vilu?"

"Ne, rezervirao sam u *Starome gradu.*"

"Tu na trgu!?"

"Da, upravo taj..."

Slegnuo je ramenima, nasmiješio se, nakon samo stotinjak metara izbio je na trg i parkirao se ispred hotela.

"Izvolite!"

Osjećao sam se dozlaboga glupo.

"Oprostite," rekao sam, "od djetinjstva nisam bio u gradu."

"Znam."

"Naplatite kao da ste vozili... nekamo dalje."

"Ne budi smiješan, Stjepane," rekao je taksist, vadeći posjetnicu, "ako ti nešto zatreba, nazovi!"

Nisam poznavao toga čovjeka. Ili ga nisam prepoznao kao što je on prepoznao mene.

Visoki prozor hotelske sobe bio je, kao što sam tražio, okrenut na trg. Gledan ovako iz nutrine sobe, prozor nije bio drugo doli uokvirena slika dvostrukog odraza. Slika sadašnjosti koja je u sebi skrivala sliku prošlosti. Kuća na trgu preko puta moje hotelske sobe još je bila tu. Ispod neonom ispisanih slova "Apoteka" nazirao se natpis "Ljekarna". Na krajevima streha u kamenim žardinjerama, koje su bile zapravo ukrasni dodatak fasadi, i dalje su rasle čuvarkuće. Skriven iza kuće, s dvorišne strane nalazio se travnjak sa staklenikom, ljekovitim biljkama. No, to se već prošlost kroz prozor uguravala u sadašnjost.

Podigao sam pogled... Dva propupala oraha donekle su zaklanjala pogled na djedovu kuću. Tek se nazirao crveni crijep krova.

Prvi put sam iz ovakove vizure promatrao zgradu ljekarne i djedovu kuću. Svijet moga djetinjstva bio je svijet između, lice moga prostora bilo je naličje "njihova". Između od kovana gvožđa izrađene ograde s jedne strane, i trga s izlogom ljekarne s druge strane, nalazio se naš svijet; moj i Anin. Tamo "naprijed" bio je travnjak koji se nije smio gaziti, ružičnjak u kojem se nisu smjele trgati ruže, ograda kroz koju je bilo nepristojno buljiti u prolaznike.

Tamo "odostraga" bio je za "njih" zaboravljeni svijet u koji nitko nije zalazio osim vrtlara kada je okopavao povrtnjak ili kuharice što je u tom vrtu skupljala povrće.

I što je najvažnije tu sam mogao mirno i beskrajno dugo skriven u grmu ribizla, čučati uz letve drvene ograde, čekajući da se pojavi Ana.

Sišao sam i na recepciji zamolio neka nazovu Petru.

"Nitko se ne javlja", rekla je telefonistica.

"Hvala."

"Da pokušam ponovo?"

"Ne, nije potrebno."

* * *

Kasnije, a ovo, naravno, pišem kada se sve što se trebalo zbiti već zbilo i, usprkos posljedicama koje su tu, postalo tek sjećanje, kasnije, kažem, bilo je teško odrediti, precizno odrediti, sam tijek događaja i njihov slijed. Čak je i tada izgledalo kao da su se događaji zbili u jednome hipu. I kao da se između njih nije ništa dešavalo; ručak na primjer, ili pijenje kave na trgu, odakle sam, zaklonjen staklom kafeterije, promatrao ljekarnu preko puta.

Ne pišem to zato što bih smatrao važnim opisati jedan takav ručak, nego naprosto želim upozoriti na selektivnost pamćenja. Kao da ono briše sve što je nevažno, ili tek naizgled nevažno... Ispijanje loze na primjer, nakon neuspješnih nazivanja Petre.

* * *

U Općini sam brzo riješio sve formalnosti i potpisao izjavu prema kojoj ću, u roku od tjedan dana isprazniti dvije sobe u vili, koje su tetki ostavljene na raspolaganje. Krenuo sam prema izlazu kada me službenik zamoli neka još svratim u odjel unutrašnjih poslova, soba 305. Tamo me očekuje drug načelnik.

"Samo trenutak, druže Stjepane", rekla je tajnica ispred dvokrilnih tapeciranih vrata. Na svome je stolu pritisnula gumb, istog je trenutka zasvijetlila zelena lampica.

"Drug načelnik vas očekuje", ustala je i otvorila dvokrilna vrata.

Načelnik je izgledao isto kao što su svi načelnici tada izgledali. Jednom smo vodili raspravu o tome formira li određena profesija određene tipove ili je obratno.

"Dobar dan, druže Odvajs. Izvolite sjesti!", rukom mi pokaže trosjed. "Viski?"

"Lozu, ako mogu birati."

"O, majčini korijeni."

Sebi natoči viski, a meni donese lozu

"Vi me se, naravno, ne sjećate."

Nisam imao pojma tko bi to mogao biti

"Kako bi, kako bi.... tvoja majka i ja bili smo ratni drugovi."

Oca nije spomenuo.

Sigurno je otkrio sjenku mrzovolje na mome licu.

"No, ostavimo se prošlosti."

Ništa nisam rekao.

"Što namjeravate sa stvarima?", upita iznenada.

"Stvarima?!"

"Stvarima vaše tetke."

Zatekao me.

"Ne znam, zapravo nisam o tome ni razmišljao."

On se nasmiješi: "Nemate namjeru odvesti ih sa sobom?"

"Ne, mislim da ne."

"Onda imam jedan prijedlog."

"Da?!"

"Ukoliko se slažete, ja bih ih otkupio."

"Tetkine stvari?!"

"Naravno, ono što je sačuvano."

Iako je ta odluka za jednog načelnika bila pomalo neobična, u svojoj biti to nije bila, bar što se mene tiče, loša ideja.

"Kada bi stvari preuzeli? Ja moram njene sobe isprazniti za tjedan dana"

"Kada preuzmem taj dio vile."

"... Vi tamo sada stanujete?"

"Kako sada, ... od četrdesetosme?!"

Tek sada sam se sjetio mladoga oficira. Gotovo sam se nagnuo, želeći pogledati nosi li još uvijek čizme.

Zatim ga pogledah.

"Takva su bila vremena", reče.

"Naravno."

Ustao je.

"Ako se odlučite, znate gdje me možete naći"

Kimnuo sam i krenuo k izlazu. Ipak ne izdržah, a da ga ne upitam:

"Jeste li poznavali moga oca?"

"Svi smo ga poznavali", reče, otvarajući vrata.

Na ulicu izidoh pomalo smeten. Tada me netko oslovi:

"Gospodine Odvajs... gospodine Odvajs!"

U prvi mah sam mislio kako se radi o prosjaku. No, čovjek, starac bio je uredno obučen. Istina, odijelo je bilo staro i ofucano, ali održavano onoliko koliko se ta stara odijela daju održavati.

"Izvolite?" upitam.

"Ja sam Ignjacije Groüssmler, ako dopustite."

"Dedin advokat!"

"Oprostite, moj pokojni otac vodio je poslove vašeg djeda, a ja sam samo nastavio isti posao."

Bože moj, još sam bio dijete, a već je tada taj Ignjacije bio starac. Ili se bar meni tako činilo.

"Preuzeli ste ključeve?", upita me.

"Da."

"I uputili se u vilu?"

Iako mi to nije bila namjera, odgovorio sam:

"Upravo sam tamo krenuo."

"Ukoliko nemate ništa protiv, pridružio bih vam se dio puta"

"Ne, dapače, izvolite."

Nastavili smo šutke. Ignjacije nije ništa govorio, a ja nisam znao o čemu bih to s njim mogao razgovarati. Prolazeći pored ljekarne, ipak zapitah:

"Preuredili su?"

"Nisu preuredili, ako dozvolite."

"Stari se vlasnici nisu vratili?"

"A tko se od njih, moj gospodine, vratio? I da su se vratili ne bi se imali na što vratiti."

Kod ulaza djedove, moje kuće, kapije od kovana gvožđa, Ignjacije zastane.

"Nećete sa mnom?", upitah.

"O, ne, gospodine. Ne bi bilo pristojno."

"Kako želite."

"Nije mi to bila namjera. Zapravo, zamolio bih vas, ukoliko ste poslije podne slobodni, da navratite u moj ured."

Pogledao sam ga.

"Pokojna je gospođica Anastazija pohranila oporuku kod mene. Dapače, osobno sam zapisivao njenu posljednju želju."

"Ništa mi nisu rekli o oporuci."

"Molio bih Vas, gospodine. To je bila želja gospođice Anastazije."

"U redu, doći ću."

"Hvala Vam, gospodine."

Zbunjen otvorih kapiju, krenuh k ulazu u kuću.

"Gospodine Odvajs!" vikne za mnom Ignjacije.

Okrenuh se.

"Ne na taj ulaz, gospodine. Gospođici je pripao stražnji."

Ne znam ni sam zašto kimnuh glavom. Krenuh oko kuće k stražnjem ulazu.

Lagana prašina prekrivala je polituru staroga namještaja. Prepoznao sam svoju dječju sobu koju je tetka pretvorila u spavaonicu i dnevni boravak. Od djevojačke sobice uredila je kuhinju. Sa strane ulaza vodile su drvene stepenice gore na tavan.

Sve je bilo isto, a opet nije. Sve ono što je nekada popunjavalo gotovo čitavu kuću, sve one pokretne sitnice, kristal, porculan, slike, uokvirene obiteljske fotografije, stolići, taburei, stolne lampe, tepisi, našlo je svoje mjesto u toj jednoj jedinoj prostoriji. Kao da su se stvari smanjile, uvukle u se, samo da bi mogle biti tu uz osobu kojoj su pripadale.

Prišao sam prozoru. Prozoru koji je gledao "iza", a dijelom i "ispred". Ispred je bio vrt, iza je bila ograda od drvenih letava - Ana. Naprijed su bili travnjak i lipe. Još ispred, preko željezne ograde na ulici, bili su "oni",

Tutnjali su kamioni s crvenim zastavama. Obnova. Elektrifikacija. Industrijalizacija. Možda je negdje među njima bio i moj otac, možda je upravo On u svojim čvrstim rukama držao zastavu Pobjede. Nagnuvši se kroz prozor mahao sam svome ocu, ta i ja sam toliko želio biti tamo, mahao sam njemu, svim svojim očevima koji su tako odlučno tutnjali na kamionima. "Mili moj, zatvori prozor, opet ćeš biti bolestan". Govorila je iza mene moja tetka Anastazija, a u ruci joj se dimila mirisna lipa.

Lagano sam prošao sobom, tu i tamo dodirujući predmete. Moji su prsti ostavljali trag na uglačanoj polituri. Dodirujući ih otkrivao sam svojstva stvari kakova nikada nisam očekivao da ću otkriti. Najprije sam otkrio njihovo duhovno svojstvo. Ono se ogledalo u nijemom promatranju i memoriranju. Drugo se ogledalo u apsolutnoj privrženosti i odanosti. Sve promatrano i memorirano bilo je u njima čuvano. I otkrivalo se osobi koju bi prepoznale.

A u ovoj tetkinoj sobi stvari su prepoznale mene. I da sam želio, otkrile bi mi moje pravo ja. Ono što ja jesam.

Ali ja nisam želio. Ili sam se bojao htjeti.

* * *

Pozvonio sam u dogovoreno vrijeme. Ignjacije je sada nosio tamno dvoredno odijelo. Visoki bijeli ovratnik i manžete bili su čisti i iskrzani po rubovima. "Izvolite, gospodine", reče. Koliko god sve to skupa bilo nepotrebno i koliko god bih u nekoj drugoj prilici samo odmahnuo rukom, ton njegova glasa, stav, prije svega stav, donese

sa sobom izvjesnu zebnju. Uvede me u ono što je nazvao kancelarijom. I zaista to jest nekada bila odvjetnička kancelarija. Zapravo, nije ništa nedostajalo. Radilo se samo o tome da su i taj namještaj s crvenim plišem i ti uredno poredani fascikli i taj Ignjacije u tom dvorednom odijelu, pa i ja sam, da smo svi mi bili na krivome mjestu, u nekom drugom vremenu. Ne u ovome, ne sada.

"Izvolite sjesti, gospodine Odvajs." Pokaže mi stolicu s teškim naslonom, preko puta masivnog pisaćeg stola. Sam sjedne tamo, nasuprot meni. Kako bih prekinuo nelagodu, upitah potpuno bez povoda: "Da li je vama, Ignjacije, poznato od kuda potječe prezime Odvajs?"

Pogleda me kao da sam izgovorio neku tešku kletvu.

"Vi nemate nasljednika, gospodine?", upita.

"Mislite sina? Ne, a nemam ni kćeri. A i kćer može biti nasljednik po mome sudu. Osim kod Odvajsovih, naravno."

"Odvajsovi su časno i značajno ime u ovome kraju."

"Da, naravno. Uvjerio sam se jutros. Prepoznali su me, ali ne kao Odvajsa nego kao jednog "od Wajsovih."

"Ne obraćajte pažnju na naklapanja, mladi gospodine."

"Tko sam ja zapravo, Ignjacije?"

"Već se Vaš djed prezivao Odvajs."

"Katkada mrzim svoga djeda."

"Ne biste trebali."

Naravno da nisam trebao. Niti sam ga mrzio. Uostalom, to je bila tek stilska figura. Djed je učinio ono što je bilo najprobitačnije učiniti u danom trenutku. Nije bio uzalud "od Wajsovih".

"No, dobro", reče pomirljivo Ignjacije. Prije nego pročitamo oporuku, dužnost mi je upoznati Vas s nekoliko osnovnih činjenica. Kao što znate, gospođica Anastazija Odvajs umrla je u dubokoj starosti. Svoju oporuku diktirala je nekoliko tjedana prije smrti."

Tek tada shvatih kako je tetka od našeg odlaska živjela sama. Tek tada se upitah, od čega je, zaboga, živjela i tko se o njoj brinuo.

"Vi mene ne slušate."

"Naravno da slušam... Kako je umrla?"

"Ne morate se brinuti, gospodine. Vrlo mirno. Gospođica je uvijek znala voditi brigu o sebi. Pa i u tim posljednjim danima..."

Tu prekine; pogleda me:

"Možda Vas zamaraju detalji?"

"Ne, ne, samo izvolite"

"Veče uoči smrti nazvala je župni dvor; znate, mi ovdje pri župnom dvoru imamo jednu grupu mladih osoba koje pomažu tamo gdje treba, pogotovo starijim i samim osobama, vlast na to ne gleda baš s odobravanjem, ali ni ne zabranjuje, a zašto i bi kad ti mladi ljudi zapravo rade posao koji bi ona sama trebala organizirati.... Dakle, oprostite, gdje sam stao?"

"Tetka je nazvala župni dvor."

"Tako je... te mlade djevojke pomogle su gospođici pri kupanju, pomogle da se smjesti u krevet. Bila je, kažu, vrlo prisebna."

"Prisebna... ?!"

"Upravo tako... normalno je da se u tako visokoj dobi javljaju posljedice."

"Želite reći kako je tetka podjetinjila."

"Pa u neku ruku bio bi to prikladan izraz."

"Da, i..."

"Gospođica je te noći u snu blago preminula."

"Nije izvršena autopsija?"

"Zaboga, gospodine, vaša je tetka imala devedeset i šest godina kada je umrla!"

Na trenutak nastane muk.

"A kada vam je diktirala oporuku, tetka je bila, kako vi kažete, prisebna."

"Sa njenog gledišta očito. No, moram vas upozoriti, iako je s čisto pravnog gledišta oporuka potpuno valjana, sa praktičnog gledišta ona je..."

"Ništavna..., završim njegovu misao.

"Ne ništavna, nego možda... Oprostite što moram upotrijebiti taj izraz... neupotrebljiva."

"Ako je tako kako vi kažete, čemu onda sva ova procedura?"

"Treba je poštivati, moj gospodine. Treba ako ne poštivati a onda barem saslušati posljednju volju, pa ma kako ona nekome izgledala."

Ukratko, tetka mi je Anastazija, kao jedinom živućem muškom potomku obitelji Odvajs, ostavila i prepisala sva imanja koje su tri generacije Odvajsa stekle; sve livade, šume, oranice, dva parna mlina, tri magaze, dionice jedne pecare, dionice u tvornici tanina i vilu, iz koje sam upravo trebao izbaciti posljednje ostatke imanja obitelji Odvajs.

Bio sam bogat čovjek.

"No, dobro, rekao sam, u spomen na našu tetku i sve "od Wajsove" potpisat ću preuzimanje oporuke."

"Samo potpisati?"

"Upravo tako. I vas ću kao obiteljskog advokata zamoliti da preuzmete brigu o čuvanju i provedbi iste."

Pogledao me u nedoumici. Nije bio siguran sprdam li se ja to s njime ili mislim ozbiljno. Ja sam mislio najozbiljnije. Bio je to najbezbolniji način da se riješim toga papira. Ovdje će biti siguran. Pridružit će se zauvijek tisućama drugih papira koje je Ignjacije čuvao u tako pomno poslaganim fasciklima. "Bit će mi čast", rekao je napokon Ignjacije.

* * *

Vrativši se u hotel, nazvao sam Petru. Javila se Katica koja je jednom tjedno dolazila pospremati.

"Dobar dan, Katice."

Pauza je bila nešto duža od uobičajene.

"Petra nije kod kuće", reče Katica.

"Nije se danas vraćala?"

"Ne, gospodine... zapravo..."

Opet pauza. "Da?"

"Ne znam da li da vam kažem."

"Pa recite, kad ste već započeli."

"Ovaj....ormari su potpuno prazni."

"Nema njene odjeće?"

"Ne."

Ne znam zašto sam upitao. Ili zapravo znam:

"A cipele?"

"Joj, na to nisam mislila... pričekajte trenutak."

Čuo sam kako odlaže slušalicu ... ... "Gospodine?"

"Da?"

"Nema ni cipela."

Naravno da nema.

"Joj, gospodine! "

"Da?"

"Mogu li nekako pomoći?"

"Sve je u redu, Katice."

"Nije, gospodine, nije. A da vam priredim večeru?"

"Katice, rekao sam vam da sam na službenom putu."

"Bože, baš sam glupa!"

"Gospodine! ! !"

"Izvolite, Katice?"

"Tako ste bili dobar čovjek."

"Hvala vam, Katice"

Spustio sam slušalicu. Petra je otišla, a Katica govori kako sam bio dobar čovjek. Bio.

* * *

Dakle tako. Petra je doista otišla.

Kako se zapravo čovjek treba ponašati kada mu ode Petra?

Sjesti.

Sjeo sam.

I što dalje?

Ne znam.

Čekati.

Što čekati?

Opet, ne znam.

Začudo, o nadi nisam razmišljao.

U ruci sam okretao kuvertu koju mi je na odlasku uručio Ignjacije. Tetka je izričito naložila kako je smije predati samo meni. Otvorio sam omot. U njemu je između dva kartona bio zalijepljen ključić. Ispod ključića bilo je napisano "škrinja". U kući je bila samo jedna škrinja. U njoj su bile razne drangulije i idealno mjesto za sakrivanje. A onda je jednoga dana škrinja zaključana. Njezin se ključ priključio smotku drugih ključeva koje je deda uvijek nosio sa sobom. Sad sam ja taj ključ držao u ruci.

Ustao sam, izišao iz hotela; preko trga pored apoteke uputio sam se dedinoj kući. *Gle, ulicom sada hodam kao čovjek kojemu je pobjegla Petra. Izgledam li drugačije?*

Zastao sam pred apotekom. U ljekarni je iza pulta stajala Ana, propinjala se na prste i pokušavala dohvatiti od bijelog emajla izrađenu posudu. Njen otac u bijeloj ljekarničkoj kuti s ponosom je promatrao svoju kćer.

Ana se vratila. Ana se vratila na osamdesettrećoj stranici knjige "Povijest ljekarništva" izložene u izlogu.

Ana se vratila. A Petra je otišla.

I vratila se slutnja kao bol.

* * *

Na tavanu u kući svoga djetinjstva prepoznavao sam poznate predmete, prepoznao sam svoj dječji krevetac, prepoznao sam djedov slamnati šešir, na tavanu sam među predmetima koji su pripovijedali o jednom drugom vremenu prepoznao škrinju čije sam brave bio ključar.

Dignuo sam poklopac i vidio što se u škrinji nalazi, i slutnja je postala spoznaja, prepoznatljivo je razbilo sliku neprepoznatljivog i nije se više vratio uvijek isti sanjani san, nego su mi u svjetlosnom stupu Nikoline instalacije, tisuće treptajućih fluida ispričale priču koju je san skrivao:

Tukli su crni bubnjevi, crne su se zastave vijorile. Kamioni s crnim tendama tutnjali su gradom. U crnu šutnju zavio se grad. A Stjepanu je bilo dosadno. Tetki čak nisu bili potrebni ni lijekovi. I da su joj trebali ne bi ih mogli kupiti.

Razbijeni izlozi ljekarne bili su zakovani daskama, pa koliko god ljudima i trebali lijekovi, i koliko god ljekarna i pored razbijenih prozora slučajno radila, nitko ne bi odlazio Tamo. Bojali su se ljudi da i njima zbog jednog običnog lijeka netko ne razbije, ako ne izloge onda prozore. Stjepan se nije bojao. Ali uzalud mu to što se nije bojao, što je bio hrabar. Čak je i tetka, kojoj je rekao kako pozna tajni put preko vrta a pored ribizovog grma i da je siguran da će mu, ako njoj, tetki, ipak treba lijek, Ana usprkos tome što je njen tata morao otputovati onomad kada su isto crni bubnjevi bubnjali i kamioni s crnim tendama stajali na trgu a svi oni koji su trebali otputovati pa tako i Anin tata, lijepo ušli u kamione s crnim tendama, čak su mahali rukama, a ne kao njegov tata bez pozdrava kada je otišao u šumu bandi, da će mu Ana izdati lijek jer on se toliko puta uvjerio kako je Ana iako zapravo još djevojčurak bila glavna pomoćnica svome tati, čak mu je i tetka iako joj je sve to tako jasno objasnio, rekla neka začepi i

povuče se u svoju sobu. A djeda je u drugoj sobi urlao kako on nema veze sa svojim sinom: to je izrod, a svemu je tome kriva ona kučka njegova žena, on će se svoga vlastitog sina javno odreći, to je jasno i glasno rekao svima u Poglavarstvu kada su kartali. A Stjepanu je bilo dosadno, umjesto u svoju sobu, išuljao se van, odlučio je otići do trga, to je ipak bolje nego čučati u sobi. Bilo je lijepo skakutati po praznome trgu. Bilo je lijepo Stjepanu piškiti uz kiosk, jer je kiosk bio zatvoren a trg prazan. Golubovi su poletjeli kada je crni kamion s crnom tendom izmilio iz pokrajnje ulice tik do kioska, golubovi su najavili njegov dolazak, trg više nije bio prazan jer su na njemu sada bili taj crni kamion i on Stjepan kojem je bilo dosadno i tražio je društvo, krenuo je za kamionom jer i kamion je bio društvo pa makar to bilo kamionsko društvo. Zato ga je Stjepan pratio sve do ljekarne. Iz kamiona su iskočili ljudi u crnom, poznavao je on ljude u crnom, kod dede su držali sastanke, razvalili su vrata od ulaza, sigurno su se jako žurili, nekome je bilo jako zlo jer su razvalili i vrata ljekarne iako su bila zakovana daskama. Tu je Stjepan vidio svoju priliku, pravilnim pozdravom pozdravio je čika Marka koji je ostao pred vratima, čika Marko mu je uzvratio istim pozdravom, čak ga je pogladio po kosi, i dok se čika Marko okrenuo zapaliti cigaretu, šmugnuo je on, Stjepan, unutra. U kući je bila neka larma, sigurno su se svađali oko lijeka, glas Anine bake je cvilio visoko, a mame kao nešto molio, muški su glasovi odgovarali tako glasno da se rušilo staklovinje, sve one lijepe bijele posude od porculana, Aninog glasa nije bilo među tim glasovima koje je poznavao nije poznavao, znao je kako mora naći Anu jer on Stjepan znao je da to više nisu glasovi koji raspravljaju o cijeni lijekova, kao što je znao da se Anin tata više neće vratiti, i zato je jer je sve to znao otrčao u vrt u staklenik. U stakleniku je na klupici sjedila Ana u bijeloj haljini, imala je šest godina, gramofon na navijanje držala je u krilu i dok je ulazio u staklenik zamirisale su metvica kamfor gospina trava i kamilica. I dok se Ana na klupici skrivala iza gramofona, čuo je kako prema vrtu dopiru koraci čizama, on Stjepan koji je sve to jasno znao, više nije siguran da li je htio sakriti gramofon i Anu ili samo Anu, a da bi to napravio morao je najprije maknuti gramofon, on Stjepan ga je istrgao iz Aninih ruku, s njim otišao u gustiš zelenila, sigurno bi se vratio po Anu, ali je najprije trebalo skloniti gramofon jer na tom gramofonu slušali su krasne pjesme s velikih ploča a Ana je njemu Sjepanu dopuštala kao muškarcu okretati ručicu kojom se navijao, sigurno bi se vratio, ali bat čizama došao je brzo do staklenika i Čizme umjesto da lijepo uđu, čavlima svojih đonova razbile su staklene stijene, Ana je širom otvorenih očiju gledala Čizme kako je grabe za kosu, a Stjepan je šćućuren iza zelenih biljaka molio gramofon neka ne počne baš sada pjevati, gledajući čika Marka kako odvlači Anu kroz razbijena stakla staklenika prema crnoj utrobi kamiona...

A Stjepan je držao i držao taj gramofon i nije ga nikome htio dati, pa čak ni djedu koji ga je pronašao u stakleniku razbijenih stakala, i prevrnute dječje stolčiće

...

Spustio sam poklopac škrinje natrag na njegovo mjesto. Kroz tavanski prozor uvlačio se suton, a stvari oko mene gubile su svoja obličja u prošlosti. Ostala je tek sadašnjost.

...

Ima li sve to smisla, kada su i Ana i Petra otišle . . .

...

"Druže Stjepane... što radite među tom starudijom?"

Neodređeno mahnuh rukom po tavanu.

"Uspomene, ha?"

Preda me udoše blatnjave čizme druga načelnika.

"Vi to iz lova!"

"Ha, ha... imate smisla za humor, druže Stjepane... nego, ja u vezi onog našeg dogovora."

"Dogovora?"

"Nije vrag da ste već sve zaboravili. O namještaju vaše tetke."

"To, o da."

"Dođite dolje, pa da se drugarski dogovorimo."

Sišao sam, zaokrenuo pored djevojačke sobe, prošao pored svoje sobe (tim je putem vodio tatu one večeri) zatim glavnim hodnikom krenuo u dedinu radnu sobu.

"Hej, kuda ćete?!"

"U radnu sobu. Rekli ste da siđemo dolje i sklopimo nekakvu pogodbu. To se uvijek radilo u dedinoj radnoj sobi."

"Ne možete tuda."

"Dakle, nema više dedine radne sobe?"

"Ne."

Točno. Zazidano je. Sve je zazidano. Tetku su zazidali s ove strane hodnika, djed, zazidan na nekakovom putu, otac je zidar na Golom, Anu su zazidali u Jasenovcu, a Petra je pobjegla kako ne bi bila zazidana sa mnom između četiri zida. Tako je govorila.

"Druže Stjepane, da li je s vama sve u redu?!"

Sigurno sam se cerio kad mi je postavio takovo pitanje.

"Upravo sam slagao jednu slagalicu."

"Dajte se, druže, uozbiljite!"

"Kažete, van na sporedni, pa okolo na glavni ulaz. Logično, ne može se glavom kroz zid... vidite kako sam ozbiljan."

Tako smo i učinili: najprije van na sporedni, a zatim kroz vrt okolo na glavni. A drug mi je pri tom pokušao pokazivati put. U dedinoj kući, kući moga djetinjstva. I ušli smo u dedinu radnu sobu. Sve je bilo tu. Ili gotovo sve.

"Rekli ste kako nema dedine radne sobe?!"

"I nema."

"A šta je ovo ovdje?"

"To je moja radna soba."

"A gdje je slika?"

"Vi to mene u vlastitoj kući zezate?!"

"Bože sačuvaj! Samo sam pitao gdje je slika koja je visjela iznad trosjeda."

"Šta ja znam gdje je slika. Pitajte moju ženu."

Sjeo sam na trosjed ispod praznog mjesta na zidu.

Gore na zidu iznad trosjeda, nekada je visjela slika. U teški okvir uokvirena reprodukcija koju je djed donio s jednog od svojih putovanja u Osijek ili Peštu. U dubini slike, na pozadini teških oblaka, dizala se klisura. Na njenom vrhu isticao se zamak. U stijeni klisure bio je uklesan put. Njime su upravo jahali konjanici. Podnožje stijene oplakivalo je jezero. Nad njegove obale nadnosile su se mračne crne šume. U sredini jezera uzdizao se maleni otočić, a na njemu, okružen vitkim stupovima, grčki hram. U prednjem planu, jezero je završavalo zelenom livadom. Zelena livada zauzimala je tek toliko prostora, kako bi slikar na njemu smjestio jelena u skoku i smrtnome hropcu. Iz vrata mu je virila zarivena strijela, a desno, sasvim desno nazirao se lik lovca, koji je upravo odapeo strijelu. Prema otočiću grčkim hramom plovio je čun. Naprijed, na prednjem dijelu sjedila je djevojka. Sjena šešira sa širokim obodom tek je nejasno otkrivala ljupkost njenog lika. Na suprotnom je kraju čuna mladi vitez veslao.

Satima sam, pričala je majka, znao sjediti ispred te slike. Sada, sjećao sam se i sam. Djed je radio za svojim pisaćim stolom, a ja bih, sjedeći na tepihu, buljio u sliku.

Čas sam bio ponosni gospodar, vitez, braneći zamak od razbojnika koji su se upravo penjali uklesanim putem; ili pak mladić u čamcu koji je svoju dragu vozio k otočiću i hramu.

Čas sam opet bio jelen, s prednjeg plana slike. Naravno, slobodan i ponosit, kao što su svi jeleni bili slobodni i ponosni. A istovremeno i nepovjerljivi i oprezni. Tako je to bivalo sve do trenutka dok se nije pojavila djevojka. Djevojka iz čamca. Spuštala se iz zamka, jašući livadama i šumama koje su okruživale jezero. Ja bih je, skriven, pratio. Pazio sam da kopitom ne stanem na kakovu suhu grančicu, ili rogovljem ne zahvatim krošnje... Znala bi zastati uz jezero, sjahati s konja, i s obale promatrati otočić i grčki hram na njemu. Ja bih tada oprezno prilazio samome rubu čistine. Tako skriven gledao bih odsjaj svjetla u njenoj kosi. Povremeno bi planula bojom sunca na zalazu. Dolazila je uvijek na isto mjesto. Ako je nisam pratio, čekao bih je tamo. Više se i nisam toliko skrivao. A znao sam da je i ona mene primijetila. Nije ništa činila što bi me uznemirilo. No jednoga je dana lagano krenula prema meni. Uplašen, odjurio sam lomeći grane. Nekoliko dana kasnije ipak sam se vratio. Želja je bila jača od straha. Ona je čekala. Izišao sam na samu livadu. Prišla je. Drhtao sam ali me je blagim riječima umirila. I dotakla po znojnom vratu. Otada smo često stajali na obali jezera i nijemo promatrali. Ili šetali šumama i livadama podno zamka.

I onda, jednoga dana djevojka nije došla. Ugledao sam je u čamcu. Na glavi je imala široki šešir koji je skrivao njeno ljupko lice. Za veslom je sjedio mladi vitez, upravljajući čamac k otočiću s grčkim hramom.

Izašao sam na livadu i prišao skoro do ruba vode. Toga je trenutka lovac, skriven u šumskome guštiku, odapeo svoju smrtonosnu strijelu -

"A gdje je slika?"

"Vi to mene u vlastitoj kući zezate!"

"Bože sačuvaj, samo sam pitao gdje je slika koja je visjela iznad trosjeda."

Postoji li uopće smisao... ili?

"E, pa da mi završimo posao."
"Kakav posao?"
"Opet vi. Namještaj vaše tetke."
"Nema ništa od namještaja moje tetke."
"Tako?"
"Tako."
"Vi to ozbiljno?"
"Najozbiljnije", ustao sam.
"Čekajte malo!"
"Čekam."
"Možemo mi i drugačije."
"Baš me zanima."
"Znaš da su prostorije u kojima je stanovala tvoja tetka dodijeljene meni."
"Nisam znao da smo rod."
"Znači, stvari koje se tamo zateknu pripadaju meni."
Izvadio sam poziv.
"Ovdje lijepo piše, da bla... bla... bla... evo: moram iznijeti stvari drugarice Anastazije Odvajs. Ja sam još uvijek vlasnik stvari."
Trenutak je šutio, promatrao me.
"Još vas jedanput pitam. Želite li prodati?"
"Ne."
"Zašto?"
Slegnuo sam ramenima
"Onda napolje sa stvarima!"
Prišao sam radnom stolu.
"Smijem li se poslužiti dedinim telefonom?"
Za pola sata stigli su radnici. I učas je tetkin namještaj bio uredno složen na travnjaku ispred kuće. Gledao sam nebo koje je počelo tamnjeti. Večernjača je već blistala na horizontu. Uskoro će joj se pridružiti i druge zvijezde...
Prišao je načelnik.
"Rekao sam da izbacite namještaj!"
"Zar nisam?"
"Što onda radi tu u mom dvorištu?!"
"U službenom dopisu piše kako sam dužan isprazniti prostorije. To sam upravo učinio."
"Prestanite tjerati šegu sa mnom! Ukoliko odmah ne odvezete stvari pozvat ću miliciju!"
Nasmijao sam se i ugodno osjećao ležeći na tetkinom krevetu pod zvijezdama. "Ili potegnuti pištolj. Neće biti potrebno, druže načelniče, ni jedno ni drugo."

* * *

Jer bio je dvadeset drugi travnja, dan crnih kamiona.
Bio je dvadeset drugi travnja dan kada je Petra pokupila svoje haljine i nije zaboravila cipele.
Bio je dvadesetdrugi travnja, dan kada sam naišao na zid.
Bio je dvadesetdrugi travnja, dan kada sam da bih izišao na glavni ulaz morao koristiti sporedni.
Na koncu konca, bilo je veče dvadesetdrugog travnja, veče uoči Jurjeva, veče kada se pale krijesovi.
I dok su u daljini zavijala vatrogasna i milicijska kola, a nebo se dokraja osulo zvijezdama, i moj se jurjevski krijes pridružio drugima koji su se počeli paliti po susjednim bregovima.
A jedan je starac sa plavom kuvertom u džepu iznikao iz mraka, na svjetlosnom je rubu moga jurjevskog krijesa zastao i rekao:
"Poznavao sam djedu ovoga "Od Wajsa". Kod nas u selu držao je magazu." I jedan se jelen sa široko razgranatim rogovljem pojavio na rubu mraka, udario kopitima o tlo, te propevši se, preskočio ogradu i nestao u sjenama Anina ružičnjaka.
A ja sam, gledajući tisuće iskara kako hitaju gore ka zvjezdanom nebu, pjevao pjesmu koja se pjeva veče uoči Jurjeva

Sveti Juraj krijese kuri
Krijese kuri... krijese kuri....
Tralala....Tralala....

* * *

Ove zapise ostavljam djevojci iz čamca. Nadam se kako ću sam predati rukopis, a ako ne, zamolio sam liječnike neka to učine u moje ime. I, još sam ih zamolio neka posebno naglase kako sam, kad sam završio tekst, zapalio zelenu grančicu. Ona će razumjeti. Liječnici su slušajući ozbiljno klimali glavama. Zatim su otišli iz sobe. Čvrsto zatvorivši vrata za sobom.

Drago MARŠIĆ

Tinove oči

Kap krvi
i kap vina ima
kaplja znoja
i kap tinte
Tinu u očima

Psina mjesečina
posrnula
niz skaline pala

U Tinove oči
kap beskraja toči

Neven BOGDANIĆ

Čekaj me

"Čekaj me, i ja ću sigurno doći,
samo me čekaj dugo.
Čekaj me i kada žute kiše
noći ispune tugom.
Čekaj i kada vrućine zapeku,
i kada mećava briše,
čekaj i kada druge nitko
ne bude čekao više."

Konstantin Simonov

Jeste li imali prijatelja - pravog, iskrenog, odanog? Prijatelja, koji s vama suosjeća u vašoj boli i raduje se vašim uspjesima. Demokrit je rekao: "Nije dostojan da živi onaj koji nema nijednog čestitog prijatelja."

Sa svojim prijateljem bio sam zajedno za vrijeme našeg školovanja, sve do završetka studija. Onda smo zaželjeli posjetiti gradić u kojem smo se upoznali, gdje smo polazili prvi razred gimnazije. Tamo smo počeli pisati pjesme, gledati djevojke; šetajući uz obalu razgovarali smo s morem, osluškujući njegov šum i vječiti mrmor njegovih dubina. U sjeni borova obližnjeg benediktinskog samostana razmišljali smo o životu i budućnosti, o karizmi bivanja u strogoj klauzuri. O ženama koje su se rano za spasenje ljudi i slavu Božju dragovoljno ogradile hladnim debelim zidovima, ne mareći za pohlepe, čari i sjaj ovoga svijeta. Zar se u mladosti moguće odreći maštanja, blagih dodira, naslada, putenih želja, radi poniznosti i molitve? Kolika je to moć vjere! Recite, vi - skrušeni, sebedarni. Zašto opstojite u siromaštvu, samoodricanju, lišeni ljubavi i obiteljske topline? Jesu li naši grijesi dostojni vaše žrtve?

Moj prijatelj i ja odlučili smo, dakle, ponovno pohoditi mjesta naših prvih susreta, meditirati pod krošnjama starih četinara, prisjetiti se nekadašnjih zanosa i snova. Ali prijatelj je morao otići u Ameriku. "Vratit ću se brzo. Čekaj me. Skupa ćemo obići tragove naših mladićkih dana" - kazao je odlazeći na put.

Prošlo je punih četrdeset godina, on se nije vratio. Da ga još čekam? Sigurno neće više doći. Naša sjećanja i zajedničke uspomene ostale su samo meni. Da me hrabre ili rastužuju? Tko zna.

Shvaćate li koliko majka može voljeti i obožavati svoje dijete? Svoju sićušnu, dražesnu, umiljatu Almu, koja je tek počela izricati riječi i kazivati kraće suvisle rečenice.

Majka je čistila prozore na zgradama nedaleko od svoje kuće. Kad je odlazila na posao ljubila bi i grlila svoju kćerkicu, govoreći joj: "Slatko i milo moje dijete! Čekaj me. Budi dobra. Mama će se brzo vratiti."

Te večeri, kad je majka pala sa skele s osmog kata neugledna sivoprizmatičnog nebodera, Alma je bezizgledno iščekivala svoju mamicu. Susjedi su došli, i - tugovali.

Jecala je i mala djevojčica, koju nije nikada više njezina voljena mati stisnula na svoje grudi.

Plakala je "dugo u noć" mala djevojčica.

Tin Ujević je jednom rekao: "Ne teku čiste suze uzaludu."

Ljeto je vrijeme razonode i ljubavi. Velikih, gorućih, nezaboravnih ljubavi.

Kad se početkom kolovoza u bučnoj trajektnoj luci Erna opraštala od svog dragana, sjetila se njegova milovanja, njegovih neodoljivih zagrljaja, i šaputanja: "Čekaj me. Doći ću opet." Ispod njezinih gustih crnih trepavica kapale su suze, vlažeći dva topla, nježna, očaravajuća obrazića.

Sljedećeg se ljeta nije pojavio. Prošlo je drugo ljeto, a on nije došao. Prestala su stizati i njegova pisma. Ernu je obuzela slabost. Počela je gubiti snagu. Možda je samo Ana Ahmatova ćutila takvo klonuće kad je pjevala:

"I znati da je sve propalo,
da je život pakao noći!
O, a tako sam vjerovala
da ćeš mi natrag doći."

Kažu da je gospođa Bela, kad su je posljednji put iznosili iz kuće u bolnicu, doviknula svom ostavljenom i uplašenom suprugu - Miroslavu Krleži: "Čekaj me. Vratit ću se." Nikada se više nije vratila. Malo poslije toga je slavni i najveći suvremeni hrvatski književnik zauvijek sklopio svoje oči.

* * *

Sva su naša čekanja ista. Svi odlasci nalik jedan drugome. Sva pozdravljanja varljivo srdačna. Svi rastanci nedorečeni. Sve nade jalove. A čežnje neuslišane. Nakon svega ostaje malaksalost, nemir. Praznina. Jeka mučno prozborena izričaja: "Čekaj me." I neka prigušena tuga. Kao trajna mòra.

Stjepan BABIĆ

Pripovijest o marelici

Djetinjstvo je proživio u rodnom slavonskom selu i ono je bilo prožeto voćem: trešnjama, jabukama, kruškama, šljivama, orasima, i grožđem, što u njegovoj obitelji, što kod susjeda. Bilo ga je u tolikom obilju da ni susjedi nisu branili da se uzima i bez pitanja jer su bili radosni da prijatelje svoje djece mogu pogostiti voćem kojega je i onako bilo previše za potrošnju. Djeca su trešnje dijelila i s pticama, jabuke su se jele dok su trajale, od krušaka i šljiva pekla se rakija, od grožđa pravilo vino. Jedino je s grožđem bilo drugačije, ali su vinogradi ionako bili izvan svakodnevnoga dosega, na okolnim brežuljcima izvan sela.

Njemu je jedno bilo najdraže, marelice. Možda i zato što su bile rijetke, samo je koji susjed imao po koju marelicu. Izazovne su bile u susjeda dimnjačara, badžarom su ga zvali, a dimnjačar je imao ograđen vrt i u njega nisu smjeli ulaziti jer nije imao sina nego kćer, a s djevojčicama se u djetinjstvu nisu družili. Čini se da je zabranjeno voće najdraže i možda je zato čeznuo za marelicama. Tek tu i tamo zapala ga koja, tek da zna za njihov slastan okus.

Stric je Toma zasadio marelice za nj kasno, na prvi su rod došle 1941. godine kad je on kao mladić već krenuo u svijet. Te je godine otišao Hrvatskom radiši u Zagreb, i kad su išli u Maksimir na šetnju, išli su pješice do Petrove crkve pa Petrovom do Maksimira. Bio je srpanj i Petrova je ulica bila puna rodnih marelica. Tako su ga očarale te da ga je tko pitao što mu se svidjelo u Zagrebu, rekao bi: marelice. Nakon toga doživljaja Zagreb je za njega bio grad marelica. Bili su ih puni vrtovi, stotine stabala grana otežalih plodovima tako da su se savijale do zemlje i preko ograda, nadvijale se nad nogostupe. Zelene, žute, rumene, bilo ih je milota gledati. Nije vidio ni jedno drugo voće u Zagrebu, samo marelice pa marelice, more marelica, dojmile su ga se samo marelice i pamtio je samo marelice. Marelice u Zagrebu u takvu obilju da mu se doživljaj Zagreba i marelica slio u jednu cjelinu. Marelice i Zagreb kao da su stvoreni jedno za drugo. Zagreb se i marelice vole.

Oženio se, 1966. godine kupili su kuću s vrtom u blizini Petrove ulice i prvo što je u vrtu posadio, bila je marelica. Rasla je i bujala kao da je bila sretna što ju je posadio. Kad je bila mlada, imali su psa Banija, a on ju je iz nekih razloga pri dnu svu obgrizao. Možda iz ljubomore što joj se toliko on radovao. Ipak je nekako zacijelila i nakon prvoga roda donosila rod primjeren svojim mladim godinama, ali nikad mršav.

Jedno jutro izašao je u dvorište, noću je padala kiša i mnoštvo kapi i obilje zelenih plodova bili su preveliki teret za nju. Uz to se odmicala od zida, tražila je svoje mjesto pod suncem i zbog tereta i ukošenosti slomila se. Ipak ne bi da nije bila oglodana. Pod korom je drvo bilo trulo. Bilo je to onoga jutra kad je na radiju čuo da su Crvene brigade ubile Alda Mora. (Ubijen 9. svibnja 1978.) Zažalio je za Morom i za marelicom podjednako.

Posadio je drugu. Dalje od zida, uza stube. Psa nisu uspjeli dresirati, lajao noću, susjedima remetio san i oni se bunili pa su ga morali vratiti svojima u selo, odakle su ga i dobili. Tako je marelica rasla u miru i donosila obilan rod. Bila je divna madžarica, plodovi crveno-žuti, pogotovu oni koji su bili izloženi suncu, ni jedan ih slikar ne bi mogao tako lijepe nacrtati, a sočne i slasne. Takvih se nije moglo naći na tržnici. Rodila je katkad obilno, katkad škrto, ali svake godine. (Voćka koja se rano riješi ploda, obično rodi svake godine.) Kad je rod bio obilniji, bile su sitnije, a kad je bio rjeđi, krupnije, kao da je težila da količina bude ista.

A onda je na marelice došla neka bolest. Ne znaju joj ni imena ni uzroka i marelica se osušila. Bio je tužan. Posadio je drugu i ona se osušila odmah iste godine. Marelicama zasad nema lijeka. Ostavio je njezino mjesto nekoliko godina prazno, a onda opet jednoga proljeća posadio novu. Čuo je da se može održati ako je dvostruko cijepljena. Raspitivao se po rasadnicima imaju li dvostruko cijepljenu i kad su mu u jednom rekli da imaju, odmah ju je išao kupiti i od obavijesti da imaju do sadnje prošla su samo dva sata. Tako je bila silna njegova želja da unučad raste uz marelicu u dvorištu. Koliko bi im mladost ljepša bila da imaju svoju marelicu!

Dok je nije bilo na njezinu mjestu, nikla je šljiva. Mislio je iz korijena marelice, jer se marelice cijepe na šljive, i znajući da za dvije voćke nema mjesta, šljivu je malo prikratio da se marelica može lijepo razvijati, sav sretan u želji da uspije. Šljiva je rasla uza zid i iako je mislio da korijen može naškoditi zidu kad šljiva bude veća, ipak ju je ostavio dok ne vidi hoće li se marelica održati.

A onda je došla kći i ukorila ga što je odrezao njezinu šljivu. Da je ona jela šljive, pljuckala koštice i izrasla je iz njih šljiva, a on se usudio, drznuo odrezati njezinu šljivu.

Pokosio ga taj prijekor. Branio se da je radio u dobroj namjeri, ali nije vrijedilo. On je odrezao njezinu šljivu. Gotovo su se posvadili jer se nije osjećao krivim, a u njezinim očima bio je veliki krivac jer je bez pitanja odrezao njezinu šljivu. Pokazali su veliku uvriježenost i zapanjio ga stupanj neprijateljstva u istjerivanju istine.

A onda mu je sinulo. Svoju suprugu, njezinu majku, učio je da jedna činjenica može imati dvije istine, njezinu i njegovu istinu, i obje prave istine jer se istina ne mjeri u odnosu prema stvarnosti, nego prema doživljajima i osjećajima, a doživljaji su i osjećaji osobni i teško ih drugomu istinski prenijeti, a još teže da ih drugi shvati i prihvati u činjeničnome stanju.

Istina i pravda vrhunska su načela za koja se valja boriti, ali jedno je odavno shvatio: one se ne smiju istjerivati prema trima kategorijama ljudi, roditeljima, bračnomu drugu i djeci, tu treba prednjačiti ljubav. A ljubav se često zna i među najbližima, i kad je istina samo prividna, povući u pozadinu i čekati dok ne shvate da je ljubav prva i najvažnija stvar na svijetu.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Jozo Renić: 777 RAZLOGA ZAŠTO NE SKRENUTI ULIJEVO,** HKD sv. Jeronima, Zagreb 2001.
2. **Ivo Balentović: POGLED PREKO RAMENA,** SN "Privlačica" d.o.o., Vinkovci 2001.
3. **Ante Dabo: IZABRANE PJESME,** Matica hrvatska Novalja 2001.
4. **Vjenceslav Čižek: BORBA ZA ISTINU,** Hrvatska republikanska zajednica, Zagreb 2001.
5. **Bruno Zorić: SVJETLO I SJENE,** Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, podružnica Zadar, Zadar 2001.
6. **Jure Karakaš: PODLAPAC, Zagreb, 2001.**
7. **MI - LIST MLADIH, 5/2001, Hrvatski katolički zbor "Mi", Zagreb 2001.**
8. **REPUBLIKA HRVATSKA 208/2001,** Hrvatska republikanska zajednica, Zagreb 2001.
9. **RADOVI - RAZDIO POVIJESNIH ZNANOSTI (25)/2000,** Sveučilište u Splitu - Filozofski fakultet Zadar, Zadar 2000.
10. **COLLOQUIA MARULIANA X,** Književni krug Split 2001.
11. **ČAKAVSKA RIČ 1-2/2000,** Književni krug Split 2000.
12. **MARIJIN TRSAT 1/2001,** Uprava svetišta Gospe Trsatske, Rijeka 2001.
13. **VILA VELEBITA 3(95)/2001.** Udruga Ličana "Vila Velebita", Zagreb 2001.
14. **ZVONIK 4(48)/2001,** Rimokatolički župni ured sv. Roka, Subotica 2001.
15. **BLAGOVIJEST 2/2001,** Nadbiskupija beogradska, Beograd 2001.
16. **Zinka Čižmešija: SJENA ŽUTOG LAMPIONA,** Donja Dubrava 2001.
17. **DOĐI DUŠE SVETI,** HKD, Zagreb 2001.
18. **RELIGIJSKE TEME U KNJIŽEVNOSTI,** zbornik radova međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu 9. XII. 2000.; FTI, Zagreb 2001.
19. **VERITAS** 6/2001.
20. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA,** 6/2001.

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove svojih autora, s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Obriši totalitarne demokracije?

U broju 3-4/2000 časopisa "Nova Istra" objavljen je zanimljiv članak Alena Tafre iz Pule: "Nietzsche: vitez Interregnuma", ali ovom se prilikom nećemo zadržavati na kontroverznom njemačkom filozofu, nego ćemo se osvrnuti na nekoliko gotovo usputnih, a vrlo zanimljivih i - rekao bih - za naše vrijeme posebno indikativnih i značajnih opaski autora toga eseja, Alena Tafre, koji na jednome mjestu navodeći tekst književnika Bothe Straussa kaže:

"Reppenfries smatra da je znanstvena fantastika suvišna; već smo pod budnim okom zagonetnog promatrača - slobodnog i otvorenog društva. Tajno društvo - tajno i samome sebi - podvrglo nas je svojim racionalnim ciljevima i igrama, društvo čija su pravila ono posljednje za čovjeka, ono što se ne da transcendirati. Dojam o 'odčaranosti svijeta' zamijenilo je još veće čuđenje pred svijetom kao beskrajnim simulakrumom. Društveni pojmovi sigurno nas štite od izazova slobodnog mišljenja, osjećaja, svih oblika mudrosti i dublje svijesti. To osobito odgovara mladima, jer pruža auru inteligencije i hiperbrzog razumijevanja svih problema. Prazninu na mjestu grudi posljednjega čovjeka ispunjava osjećaj poraženosti pred demonima *common sensea*."

A malo dalje čitamo: "Pogrbljeni smo pod teretom podataka, težnji i slobodnih mišljenja, sve sama neproživljenog života, puno težeg od prosječne sudbine. Sveta riječ sloboda proždire sve na svom putu - ropstvo, Boga, državu, okoliš, sve - uključujući nas kao pilote na vječnom treningu u simulatoru leta."

Autor eseja, navodeći Straussa, zadire u samo srce pitanja što se danas neizbježno postavljaju pred senzibilna, misaona čovjeka (koji je u najnovije vrijeme i sam postao "teški" anakronizam, kako na jednom mjestu napominje i sam autor). Doista, danas, nakon sveopće liberalizacije, oslobađanja, demokratizacije, relativizacije svega, poslije svih zahtjeva za slobodom, za krajnje, upravo idealno tolerantnim, slobodnim i otvorenim društvom, zasnovanim na konačno posve zajamčenim i provedenim ljudskim pravima, na potpunoj demokratizaciji, slobodi, multikulturalnosti - možemo se zapitati je li sve to zbiljski osvit novoga doba, u kojemu ne samo da više neće biti represije, totalitarizama, bilo kakve neslobode, kršenja osnovnih prava, a ni diskriminacije, nego će nestati i samih dominantnih i represivnih ideologija - je li sve to baš tako, ili su te prekrasne, zvučne, blještave riječi, slogani i fraze samo uvod u još jednu iz beskrajna niza zahtjevnih, dominantnih, neizbježno represivnih ideologija, iako je ova najnovija samo daleko perfidnija i lukavija od prethodnih, jer se, barem na riječima, odriče svake (odmah i neposredno očite) represivnosti, pa nesmiljeno represivnu dominaciju provodi upravo tako što se zdušno, premda samo deklarativno, zalaže za sebi uistinu suprotne ideje.

Jer kao što čitamo u Tafrinu eseju, "slobodno, otvoreno, demokratsko društvo" može nas "ispod žita" promatrati i te kako budnim, strogim i represivnim okom, smjesta, pa i vrlo grubo, nimalo demokratski, sprječavajući svaki pokušaj skretanja od svojih "spasonosno blistavih" principa i fraza, koje mogu naprosto skrivati puke interese određenih grupacija, ne samo na lokalnoj, nego i na "globalnoj" razini. Osim što "velike sile" mogu ekonomskim prijetnjama i na ine načine bezobrazno ucjenjivati manje zemlje i iz osobnih ih, "globalnih" interesa prisiljavati (zapravo ugnjetavati) da prihvate isključivo njihova viđenja, parametre (i stroge granice) demokracije, slobode i otvorenosti, ti veliki demokrati, "učitelji i sveopći osloboditelji" drugih od "neosvještena mraka", mogu, ako treba, nastupiti i vrlo nasilno, unatoč svojoj "svjetlonosnoj filozofiji", baš poput prijašnjih, naizgled zauvijek nestalih, daleko mračnijih, totalitarnih režima i ideologija, kao što je to slučaj u Bosni, gdje su pripadnici "visoko demokratske" međunarodne zajednice postupili onako kako su postupali razbojnici iz starih westerna, jer čak su eksplozivom obijali bankovne sefove onih koji drukčije misle, a upravo je pravo na drukčije mišljenje u proklamiranim temeljima njihovih doktrina. U svojoj "demokratičnosti" čak idu tako daleko da posve antidemokratski, po volji mijenjaju izborne sustave, kako bi izbore dobile njima simpatične stranke.

I premda u najvećoj mjeri zamjeraju "govor mržnje", čak tražeći da se takav govor posvuda zakonski kažnjava kao objektivni zločin, iako se (s pravom) zgražaju kad si pripadnici različitih etnosa upućuju "šporke riječi", oni su sami posve spremni najružnijim riječima napasti, primjerice, legalno izabrane pripadnike drugih naroda, pa i cijele te narode, optužujući ih za banditizam, crnu zaostalost, mafijaštvo, kriminal itd, ako ti narodi bilo kako izlaze iz njihove zamišljene, na površini tako demokratski ružičaste slike o budućim svjetskim odnosima, koje su, dakako, samo i jedino oni pozvani dirigirati.

A sve to samo je jedan primjer, jer mnogo je pokazatelja da će nas i buduće, na riječima tako benevolentno, slobodno, multikulturalno itd. oko "Velikoga Brata", ovaj put ljutoga zagovornika demokracije i otvorenosti, promatrati isto tako budno, strogo i represivno, kao što su nas promatrali minuli totalitarizmi. Nema kraja povijesti i ideologija o kakvomu se još nedavno sanjalo - sve se zauvijek nastavlja, pa makar pod krinkom posve suprotnoga predznaka, ovaj put slobode, demokracije, tolerancije itd. Ovaj će novi Veliki Brat postaviti možda najopasniju tezu: da su njegovi "prekrasni, krajnje pravedni i oslobađajući principi" nešto što se više "ne smije i ne može transcendirati".

Ako nismo potpuni slijepci, vidjet ćemo da u mnogo slučajeva svi ti uzvišeni slogani djeluju hladno, pomno iskalkulirano i neumoljivo represivno, nastojeći zatrti, omalovažiti, izrugati, prešutjeti, ne samo marginalizirati, nego i posve poništiti "drukčija mišljenja" (koja bi im, uostalom, trebala biti svetinja, ako žele dosljedno slijediti vlastitu filozofiju), sve što se s njima na imalo dublji način ne slaže. Zato oni svojom "oslobađajućom ljepotom, vrhovnom pravdom i tolerancijom za sve", zapravo gaze većinu istinskih vrijednosti - obitelj, vjeru, domoljublje, individualnost, pa i samo iskonsko čovjekovo traženje najvišega smisla, jer to je zastarjelo i potrošeno, kažu,

takvim traženjima više nema mjesta, jer upravo *njihove* ideje uključuju najviši smisao i mogućnost najboljega, najslobodnijega života. Doista - "sveta riječ sloboda proždire sve na svom putu" - kako stoji u gore navedenu članku.

A kakva je zapravo ta najosvještenija i najdemokratskija od svih filozofija? Jadno se svodi na relativiziranje (a ne na istinsku demokratizaciju i tolerantnost) svega i svačega, na puki pragmatski situacionizam - prilagođavanje rudimentarnih moralnih osjećaja zahtjevima svake situacije posebno i svojim uskim interesima unutar nje. Nakon toliko stoljeća filozofiranja, napori svih filozofa da pronađu "kamen mudraca", to jest da čovjeka i čovječanstvo oplemene najboljim, najmoralnijim mogućim djelovanjem, proglašavaju se smiješno uzaludnim zastranjenjima, jer poslije tisućljeća filozofiranja najvišim se dosegom cjelokupnoga ljudskoga umovanja proglašava "liberalni", sramotno ništetni "circumstantionalizam" (engleski: circumstances - okolnosti), što znači prilagođavanje okolnostima tek najelementarnijih (ako i to) moralnih obzira, koji se, k tome, uvijek mogu nategnuti, saviti ("bend"), zapravo posve izopačiti "according to circumstances", prema okolnostima, a da uvijek ostanu deklarativno jednako sjajni, spasonosni, veličanstveni i "jedina alternativa".

Treba samo pratiti s kakvom se mržnjom i netrpeljivošću ti proklamatori najviše tolerancije obaraju na sve što im se ne sviđa. "Govorom mržnje" (a njega, kažu, treba i zakonski onemogućiti prijetnjom vrlo strogih kazni) može govoriti samo "druga strana", a nikada i nikako oni sami, jer su već *a priori* u pravu. Oni nikada ne mogu izreći "ružnu riječ" - ta barataju samo najsvjetlonosnijim, ultra-prosvjetiteljskim terminima. Pa ipak, koliko god, primjerice, istupali protiv diskriminacije, vrlo spremno i često provode tešku diskriminaciju drugih. Treba samo vidjeti kako, recimo, Amerikanci, na riječima najveći protivnici bilo kakve diskriminacije, u svojim najnovijim filmovima (a kinematografija je oduvijek bila njihovo najsnažnije ideološko oružje, što su ga zapanjujuće vješto rabili), a i na televiziji, diskriminiraju, izruguju i ocrnjuju katolike i katoličanstvo. I premda u njihovim filmskim, televizijskim i inim kodeksima stoji da ne smiju ne samo neprijateljski i s diskriminacijom, nego ni omalovažavajuće i podrugljivo govoriti o pripadnicima bilo kakve manjine, etnosa, boje kože ili vjere, ta vrlo stroga pravila, evo, već poduže ne vrijede jedino za katolike.

Takvih je primjera u demokratskom svijetu bezbroj. Sloboda doista guta sve na svom putu, progutavši najprije sebe samu, a "prekrasnim" se, "oslobađajućim" i "jedino pravim" riječima, kao što su sloboda, demokracija, tolerancija, prava, pa i "antifašizam", nemilice manipulira, rabi ih se kao toljage, ili kao pendreke tih novih "policajaca svijetlih riječi", koji njima nemilice mlate svoje protivnike.

A i manipulacija je bezbroj: od nevjerojatno spretnog glasačkog inženjeringa, što ga nemilice izvoze u male zemlje, objekte svojih interesa, pa do pomnoga podučavanja i režiranja oporbe i medija u umjetnosti rušenja njima nepoćudnoga uređenja i stranaka koje drukčije misle ili smetaju njihovim sebičnim interesima. U tim se školama uči kakve točno kampanje ocrnjivanja voditi da se najbolje spoji kakva kompromitantna istina i na njoj zlobno prenapuhana laž, kako najbolje spojiti i rabiti njima najkorisnije strane i demokratičnosti i totalitarizma.

Je li onda čudno da je danas tako popularna "teorija zavjere", koja je izrasla u jedan od najžilavijih suvremenih mitova (a mitovi obično imaju itekakvu podlogu u stvarnosti), pa su zapleta na tu temu (zamršenih zavjera i tajnih, čak vrlo krvavih društava koja kontroliraju visoku politiku, a i cijeli svijet) puni upravo američki filmovi i popularne tv-serije ("Dosjei X", "Milenij"), jer upravo oduvijek vrlo sposobni američki autori pravilno naslućuju što se događa.

Dolazi li, poslije kafkijanski i beketovski apsurdnoga doba, vrijeme što će ga obilježavati posve paradoksalni, proturječni termini kao što su, samo napola u šali rečeno, totalitarna demokracija, prisilna sloboda, posve netolerantna, a neumoljivo imperativna, vrhovna tolerancija te za svako drukčije, slobodno mišljenje i vjerovanje nemilosrdno zatvoreno "otvoreno društvo"? Dolazi li vrijeme nove "podobnosti", jer već se sada u najpoznatijim svjetskim publikacijama i na većini televizija vrlo teško može objaviti, prezentirati nešto što ne slijedi "sveta i podobna" mišljenja i "politički korektne" izričaje novoga doba. Upravo je "politička korektnost" posvuda postala probni kamen koji odlučuje o nečijoj temeljnoj prihvatljivosti, pa i o tome treba li ga uopće predstaviti mogućoj publici, ili pak njegov drukčiji glas treba nesmiljeno zagušiti.

Ako svemu tome pribrojimo zahuktali napredak koji sve manje kontrolirano, ali zato sve brže srlja nepoznatim daljinama (napredak čije će zapanjujuće, neslućene blagodati biti dostupne tek povlaštenim imućnima), možemo se zapitati koliko će razgranata informatika, kvantna fizika, molekularna biologija i genetički inženjering, koji ozbiljno prijete posvemašnjom relativizacijom, umanjivanjem pa i obezvrjeđivanjem individualnoga senzibiliteta, onoga što se nekad nazivalo "dubokom, uzvišenom dušom", biti u stanju ispuniti, ili čak, kako neki već zloguko prognoziraju, zamijeniti tu dušu? A kamo, uostalom, ide taj napredak, jer, kako posvuda vladaju posvemašnji moralni relativizam i pragmatički situacionizam, više nema nikakvih nezaobilaznih etičkih imperativa koji bi pouzdano zaustavili makar i najcrnje, najopasnije zlouporabe znanosti?

Sve su to pitanja koja prije mogu učiniti da se čovjek, kako fraza kaže, "smrzne", nego da se veseli političkom, filozofskom, znanstvenom i inom napretku.

Mladen Jurčić

Nadbiskup Franić ostaje kod osude TDKS-a

Umirovljeni splitsko-makarski nadbiskup mons. Dr. Frane Franić svojim dopisom uredništvu »Marulića« (v. »Marulić«, 2/2001. str. 389) potvrđuje da nikada nije odstupio od svoje osude TDKS-a.

Tko je dr. Frane Franić?

Doktor papinskog sveučilišta Gregoriane, od 1950. g. pomoćni biskup i generalni vikar splitskog biskupa Bonefačića, te njegov opunomoćenik u rješavanju situacije

nastale osnivanjem prorežimskog Staleškog udruženja katoličkih svećenika. Poslije povlačenja biskupa Bonefačića papa Pio XII. imenuje ga 1954. g. apostolskim administratorom, a papa bl. Ivan XXIII. 1960. g. rezidencijalnim biskupom splitsko-makarskim. Kad je papa Pavao VI. 1969. g. osnovao splitsku metropoliju sa sufraganskim biskupijama u Šibeniku, Hvaru, Dubrovniku i Kotoru, dr. Franić postaje prvim nadbiskupom metropolitom. Na II. vatikanskom koncilu bio je, uz blagopokojnog dr. Franju Šepera, najistaknutiji hrvatski biskup i zapažen govornik. Papa Ivan XXIII. imenovao ga je članom Pripravne teološke komisije, a koncilski oci izabraše ga članom Doktrinarne komisije u kojoj je vršio dužnost dopredsjednika. Bio je dugogodišnji član BKJ (od 1954. do umirovljenja), član Poslovnog odbora BKJ, a neko vrijeme i dopredsjednik BKJ. Papa Ivan Pavao II. umirovio ga je 1988. g. zbog narušena zdravlja i navršenih 75 godina starosti.

Određeni smutljivci i spletkari neprestano su podgrijavali tezu da Split »ugrožava« prvo mjesto Zagreba, premda je upravo mons. Franić prvi upotrijebio izraz »*prvi biskup Crkve u Hrvata*« za zagrebačkog nadbiskupa; izraz koji doduše nema uporišta u crkvenom zakoniku, jer Hrvatska nema prvostolnika (primasa) - uostalom i primas ima samo prvenstvo časti, bez ikakove vlasti nad drugim biskupima - ali odražava stvarno stanje stvari i vodeću ulogu zagrebačkog nadbiskupa u hrvatskom episkopatu.

Želim upozoriti na osnovne naglaske pisma nadbiskupa Franića uredništvu »Marulića«:

- Dr. Franić ističe da ni do danas nije odstupio od svog stava prema TDKS-u. Onu sankciju (»*suspensio a divinis*«), koju je svojedobno u svojoj biskupiji primijenio na Staleško udruženje katoličkih svećenika, on je protegnuo na TDKS, a zajedno s biskupima sufraganima tu je sankciju proglasio u svim biskupijama južnohrvatske crkvene pokrajine. To je vrijedilo »*za one članove splitsko-makarske nadbiskupije koji ne iziđu iz tog udruženja ili koji bi se upisali nakon osude na hrvatskoj sekciji Radio Vatikana od strane kardinala Šepera.*«
- Zabranu svećenicima da budu članovi TDKS-a donijela je BKJ jednoglasno 29. rujna 1982. u Đakovu, »*na prijedlog nadbiskupa zagrebačkog mons. Kuharića koji je odmah zatim imenovan kardinalom, a ne prije jer je papa Ivan Pavao II. bio uvijek protivnik TDKS-a.*«
- Osobito je značajna tvrdnja nadbiskupa Franića da je »*papa Ivan Pavao II. bio uvijek protivnik TDKS-a.*« To znači da je Sveti Otac ne samo bio upućen u problematiku, nego da je prema TDKS-u imao svoj - negativni - stav. Mons. Franić sigurno ne govori napamet. Svojedobno mi je nadbiskup Nowak, tajnik Kongregacije za kauze svetaca, pripovijedao da je krakovski nadbiskup kardinal Wojtyla bio žešći protivnik kolaboracionizma s komunističkim režimom u Poljskoj negoli i sam prvostolnik kardinal Višinski. Sveti Otac se tjedno sastajao s kardinalom Šeperom, pa je i s njim sigurno razgovarao o TDKS-u. Današnji tajnik Kongregacije za nauk vjere nadbiskup Bertone svjedoči kako je Sveti Otac visoko cijenio kardinala Šepera, a već je papu

Pavla VI. oduševio Šeperov rad i osobnost. Saznajemo također da Sveti Otac namjerava osobno sudjelovati na simpoziju o kard. Šeperu u Rimu. (v. GK, broj 17/2001., str. 9) No, ako stoji tvrdnja da je Sveti Otac »uvijek bio protivnik TDKS-a«, utoliko je neprotumačivija izrazita blagonaklonost pojedinih domaćih prelata prema instituciji protiv koje je bio vrhovni poglavar Crkve.

- Ponavljajući da nikada nije povukao svoju osudu TDKS-a, mons. Franić ističe da je njegov nasljednik mons. Ante Jurić održao 1989. g. govor prije glasovanja na BKJ »*zalažući se odlučno za održanje osude »non licet« prema TDKS-u.*« Danas su nadbiskup dr. Franić i kardinal Kuharić zaslužni umirovljenici, obadvojica u devetom deceniju života, a kardinal Šeper već je prije dvadeset godina prešao »*ex umbris et imaginibus ad veritatem*«. Hoće li najavljeni simpozij o kardinalu Šeperu progovoriti i o bolnoj temi TDKS-a - trijezno, cjelovito, objektivno i istinoljubivo - »*ni po babu, ni po stričevima*« ???

Stanislav Vitković

"Istina o TDKS-u"?!

U "GK", br. 44, od 29. listopada 2000., str. 6-7, objavljen je razgovor s kard. Franjom Kuharićem, umirovljenim zagrebačkim nadbiskupom. Razgovor je vodio don Živko Kustić. U uvodnim riječima Kustić ističe da je taj razgovor upriličio prigodom 23. obljetnice osnutka TDKS-a (Teološkog društva Kršćanska sadašnjost), koji se dogodio 31. svibnja 1977. u Odri kraj Zagreba. Kustić piše: *"Događaj je bio izazvao znatnu uznemirenost, sumnjičenje i protivljenje u dijelu crkvene i šire javnosti. Mnogi važni podaci o osnutku i namjeni toga društva ostali su sve dosad javnosti nepoznati... Od onih koji o tome sve znaju živi su još umirovljeni zagrebački nadbiskup kardinal Franjo Kuharić i ondašnji glavni urednik Glasa Koncila, umirovljeni svećenik Živko Kustić..."*

Nije nam nakana polemizirati sa Živkom Kustićem, a još manje s uzoritim kardinalom Franjom Kuharićem, no, ipak valja nešto reći na tu temu, jer ona predstavlja jedan od onih "crkvenih slučajeva" koji su potresali našu domovinsku Crkvu u vremenu poslije II. vatikanskog sabora pa sve do 1990. godine. Od nekadašnjih slučajeva sjećamo se uzavrelih događaja i rasprava oko "demokratizacije Crkve i dokidanja svećeničkog celibata" (obnovljeni "žuti pokret" i sociološka istraživanja među svećenstvom) početkom 70-ih. Nemili događaji u Zadru ("Zadarski slučaj") uz velik broj vrsnih i učenih svećenika koji su napustili ne samo svoju nadbiskupiju nego i svoju svećeničku službu. Među teške "crkvene slučajeve" iz tog razdoblja svakako spada i "hercegovački slučaj", posebno nakon "Romanis pontificibus" (1976), poglavito kad je po odredbi nekoliko Kongregacija trebalo objelodaniti, tijekom travnja ili svibnja 1977., istovjetan

dopis u poimenice od Rima navedenim vjerskim listovima: Glasu Koncila, Kani, AKSI, Veritasu, Glasniku Srca Isusova, Družini i Našim ognjištima, ali je sve to u zadnji čas zaustavljeno, o čemu baš Kustić i kard. Kuharić sve najbolje znaju. Uslijedio je potom i "slučaj Međugorje" od 1981. te djelovanje "teoloških komisija" i onda rasprave na biskupskim konferencijama. Ni jedan od tih (a i drugih!) slučajeva nije riješen, ostale su u zraku nedoumice, stvorene su podjele i napetosti, i svatko je slijedio "svoju istinu". Ako se sada o jednom od tih brojnih slučajeva nudi "istina" onda je to veoma znakovito. Odmah se javlja pitanje "čija istina" i kome je namijenjena ta "istina"? To je povod ovom kratkom osvrtu.

Najprije ostaje prilično nejasan povod spomenutom razgovoru. Teško je vjerovati da je to samo 23. obljetnica osnutka TDKS-a, jer se s pravom može postaviti pitanje kako to da je 20. obljetnica prešućena, ili zašto se nije pričekala 25. obljetnica. Nije li vjerojatnije da je objavljivanje uspomena i komentara nadbiskupa dr. Frane Franića u knjizi "Putovi dijaloga", a iz koje su se pojavili feljtoni u Slobodnoj Dalmaciji, izravniji povod Kustiću, jednom od osnivača i t(r)ajnom zagovorniku TDKS-a, iako je 1978. istupio iz njega, da nam "utrapi" svoju istinu pod visokim patronatom kardinala Kuharića? Ili, nije li možda povod ovom neočekivanom razgovoru odbijenica Vatikana da potvrdi za službu dekana KBF u Zagrebu dr. Adalberta Rebića, člana TDKS-a od samog osnutka i trajnog djelatnika u službi KS-a i TDKS-a. Tom, naime, zabranom Vatikan nastavlja dosljedno poštivati stav hrvatskih biskupa *"non licet"* za TDKS, izglasan u Đakovu 1982, te stav Vatikana, koji je svoj "embargo" i nalog da se "očisti fakultet" formulirao u Dekretu potpisanom od tri Kongregacije i od Državnog tajništva, a pročitanom na KBF-u 21. listopada 1978., po kojem je "zaleđeno" napredovanje u profesorskoj karijeri i preuzimanje odgovornih funkcija na fakultetu i drugim crkvenim službama svim članovima TDKS-a.

Imamo li to pred očima, ovaj nas se razgovor doimlje odveć apologetski - *"Cicero pro domo sua"*. To tim više što Kustić ističe da su "glavni pokretači... odavno mrtvi", pa eto, izgleda, da je on još jedini preostali među živima, a k tome on ***"sve zna"*** pa osjeća potrebu da svetom vodicom "svoje istine" blagoslovi naš poslovični zaborav, a ujedno da se opere i prikaže u novom svjetlu, u sjeni Uzoritoga. (List mladih MI, br. 11/2000, str. 5, osvrćući se na taj razgovor u GK ima znakovit naslov *"TDKS: sapun ili deterdžent?"*). Da je taj svoj uradak naslovio nekom drugom riječju a ne onako slavodobitno, kategorički i neprikosnoveno "ISTINA O TDKS-u" moglo bi se to i prešutjeti i reći *"transeat"*. No, valja napomenuti da nisu umrli svi glavni akteri, a pogotovo nije nestala ni opširna dokumentacija u službenim i privatnim pismohranama. Koliko god zna Kustić, morao bi i mogao bi znati i dr. Rebić, mons. Stanković, dr. Ladika, p. Duda, dr. Milovan, članovi osnivačke skupštine u Odri 31. svibnja 1977., ali i nadbiskup u miru dr. Franić, nadbiskup Oblak, biskup mostarski dr. Perić, kojemu je dostupan arhiv njegova predšasnika biskupa Žanića, zapisnici BKJ, te mnogi drugi živi svjedoci, sudionici i tvorci tih događaja. Za prouku i prosudbu TDKS-a napose bi bila zanimljiva dokumentacija negdašnje *"Vjerske komisije"*, kako one republičke tako isto i gradske zagrebačke: gosp. Lalić, Svete, Lazić, Unković (već pokojni), Berger,

Pojatina, Rudež, i drugi, koji bi najbolje mogli reproducirati ne samo političke kvalifikacije projekta TDKS, nego posvjedočiti još mnogo toga iz neformalnih prijateljskih razgovora i dogovora sa susretâ u "Šumskom dvoru" na Cmroku u Zagrebu i drugdje ("Klub 14"?) i o sudionicima na njima.

I to je onda prigovor Kustićevu neutemeljenu tvrđenju da samo kard. Kuharić i on osobno *"o tome sve znaju"*. Takova kategorička tvrdnja ne samo da preuveličava ulogu spomenute dvojice, nego u isto vrijeme umanjuje i obezvrjeđuje sve druge svjedoke koji dakle "ne znaju sve" nego samo "nešto", pa su time bez autoriteta i mogućnosti da o predmetu bilo što progovore ili napišu. Stvari ipak tako ne stoje. Jer mnogo je toga poznato o previranjima oko TDKS-a među našim biskupima, posebno na nekim Biskupskim konferencijama. Znano je da nije bilo lako nadbiskupu kard. Kuhariću. Sjećamo se da je početkom 1977. u Samoboru imao dugi razgovor s članovima KS, glavnim akterima i utemeljiteljima TDKS-a, a taj je četverosatni razgovor on sam označio kao "jedan od najtežih sastanaka". Sjećamo se i vrlo nepovoljnog (poraznog) glasovanja biskupa na BKJ o povjerenju Turčinoviću, Šagiju i Bajsiću, nakon čega su isti uporno tražili da se o njima na BKJ ne govori bez njih. Još su u sjećanju mučne rasprave oko imovinsko-pravnih pitanja vlasništva i nadleštva Zagrebačke nadbiskupije nad imovinom u posjedu KS nakon što je TDKS postao "pravna osoba" u samoupravnim strukturama socijalizma i socijalističkog saveza. Znani su i pokušaji da se dokine HKD, odnosno da se pritjelovi KS-u, o čemu najbolje može posvjedočiti prof. Radovan Grgec. Bila su tu i teološko-eklezijalna pitanja o kojima je u svojim predstavkama na jesen 1977. Prvostolni Kaptol zagrebački u više navrata pisao kardinalu Kuhariću. Kako je pomutnja oko TDKS-a bila velika i složena, "zatraženo je i od Društva da protumači biskupima i Svetoj Stolici svoj osnutak i svrhu, poštujući načelo *audiatur et altera pars*". Valja spomenuti i *Promemoriju* nadbiskupa Franića Svetoj Stolici iz listopada 1977. s povijesnim prikazom naših *"Udruženja za kler"* od 1946. pa nadalje, uz odlučno izrečen stav da je s obzirom na TDKS "potrebna intervencija Svete Stolice". I to je bila okolnost u kojoj je mons. Franić nudio Svetoj Stolici jedno od svojih nekoliko odreknuća, a o čemu je on nedavno javno progovorio. Nadbiskup Franić 23. X. 1977. izjavljuje: *"Kad bih morao po naredbi Svetog Oca provesti i prihvatiti 'Teološko društvo KS', dao bih ostavku na službu i povukao se, jer po savjesti ne bih mogao na to pristati"*. Smatramo da je i to istina o TDKS-u!

Zasjedanje Biskupske konferencije u Zadru od 11. do 14. listopada 1977. posebno je poglavlje u toj cijeloj priči. Kardinal Kuharić je na opširno Kustićevo pitanje sav odgovor sažeo u riječi: *"Ističem, imajući u vidu što se htjelo postići, dopustio sam rizik, ali s povjerenjem u ljude"*. Nije li tada bila jedna od mučnijih situacija, posebno što se tiče izjave kard. Franje Šepera, tada pročelnika Kongregacije za nauk vjere, koja je prije došla u ruke čelnicima TDKS-a nego li je bila odaslana preko vatikanskog krugovala. Kako je stigla do Zagreba, posredstvom kojih osoba? Bilo bi dobro saznati, odnosno objaviti, istinu o tome! Zašto je na zasjedanju BK u Zadru neuobičajeno i nepredviđeno došlo do izmjene dnevnog reda, pa se rasprava o TDKS-u našla na početku umjesto na kraju programa? Tko je to zahtijevao, tko odobrio i prihvatio, i zašto? Bilo

bi dobro saznati i objaviti istinu o tome! Kakvi su bili dojmovi i osvrti na izjavu kard. Šepera, koja se čula tek nakon što je rasprava o TDKS-u završena? A kakav bi bio stav biskupa na toj konferenciji da su prije rasprave o TDKS-u čuli ili pročitali izjavu kardinala Šepera? Bilo bi dobro saznati i objaviti istinu o tome! Među živima nema više pok. biskupa Jablanovića, tada glavnog tajnika BKJ, da o tome progovori. Premda zapisnici s tog zasjedanja postoje, ipak je u njima uzaludno tražiti ono što se usmeno i osobno dogovaralo i pripremalo u najvećoj tajnosti. Međutim, ima onih kojima je to poznato.

Tvrdnju da je TDKS bio samo *"formalno pokriće izdavačkoj djelatnosti KS-a"* valjalo bi tek dokazati. Nije u pitanju "skidanje ljage" s određenih osoba, niti se sve može svoditi na njihove osobne osjećaje i proživljaje tjeskobâ, neshvaćenosti, na plač i suze, na pretpostavke da su čak zbog toga oboljeli i umrli. Ako bi tome tako bilo, onda su oni pravi unutarcrkveni mučenici. Valjalo bi se, radi istinoljubivosti i istine, zapitati nisu li, naprotiv, baš zbog TDKS-a neki drugi ljudi mnogo trpjeli, kao na pr. mons. Ivandija, mons. Soldo, dr. Kribl (i oni su već pokojni), i još mnogi drugi svećenici, redovnici i svjetovnjaci-pučani? No, na toj ravni prestaje i treba prestati svaki govor i razgovor o TDKS-u. Fenomen TDKS-a ne spada, niti je svediv, na govor o osobama, njihovim osobnim uvjerenjima, njihovoj svetosti ili grešnosti, njihovoj privatnosti, nego je to veliko i važno pitanje iz crkveno-političke povijesti Hrvatske.

Štoviše, moglo bi se reći da uopće i nije moguće shvatiti i vrednovati izdavački potencijal i rad KS, ni ideološko značenje TDKS-a, bez međunarodne dimenzije, sa svim što to znači i uključuje. To se posebno odnosi na financijsku potporu i aranžmane koji su dolazili iz inozemstva. Sam kardinal Kuharić kaže da je "ta izdavačka djelatnost iz Zagreba na svoj način prekinula šutnju Crkve iza željezne zavjese. Mislim da je to bio reflektor prema Istoku..." Valjalo bi, dakle, tek istražiti i prosuditi te na pravo mjesto staviti fenomen TDKS-a u svjetlu sveukupnih postkoncilskih zbivanja u Europi i svijetu. Moglo bi se možda krenuti tragom crkveno-teoloških programa skupine oko časopisa *"Concilium"*. Pri tome bi od velike koristi bili podaci i materijali o TDKS-u iz pismohrane "Ostpriesterhilfe" koju je vodio P. Werenfried van Straaten, poznati "Špekpater", da se bolje uvidi i spozna kako se nije radilo tek o izdavačkoj djelatnosti, nego i o točno zacrtanoj i prepoznatljivoj ideološkoj, teološkoj i crkveno-političkoj opredijeljenosti i usmjerenju. Uostalom, stav Vatikana prema "Teološkom društvu" nipošto nije svediv na izdavaštvo, nego je u pitanju bilo idejno usmjerenje.

Ne može se zaobići ni idejni utjecaj TDKS-a na zbivanja u mnogim redovničkim zajednicama u Hrvatskoj. Duhovna razdjelnica u mnogim provincijama i samostanima bila je očito opečaćena i opterećena utjecajem tog "novog crkvenog ozračja i usmjerenja" koje je potjecalo od svrstavanja ili odbijanja stavova koji su nastali u vezi s TDKS-om. Nutarnji načelni sukobi kod dominikanaca, trećoredaca, kapucina, posebno pak kod kaptolskih franjevaca, pa čak i kod nekih časnosestarskih družbi, nisu protumačivi bez tog predloška. Valja se prisjetiti i svega onoga što se događalo na zagrebačkoj Bogosloviji, s časopisom Spektar, s profesorskim kadrom i sjednicama fakultetskog vijeća u kojem je brojčano znatno nadmoćna bila struja profesora koji su bili članovi

ili zagovornici TDKS-a, ili pak odani (prerušeni i tajni) simpatizeri nakon zabrane širenja članstva.

Iako je, doduše, "najviše članova bilo iz metropolije riječke i zagrebačke", ne može se previdjeti činjenica da su redovnici činili skoro polovicu članstva. Sindrom TDKS-a različito se očitovao i djelovao u biskupijama i u provincijama. Osim znanih i službenih članova "izbornikâ", nakon zabrane širenja članstva, stvarao se krug takozvanih "kriptotedeksaša", kojih je bilo posvuda, pa i u (nad)biskupijama i metropolijama gdje je TDKS bio izrijekom, kanonski zabranjen. Dostatno je sjetiti se Splitsko-makarske nadbiskupije, stava nadbiskupa dr. Franića, te svih "kriptotedeksaša" među dijecezanskim klerom, redovnicima i svjetovnjacima u toj nadbiskupiji i metropoliji. S promjenama 1990. izišlo je na vidjelo upravo crkveno-političko opredjeljenje i stavovi nekolicine pripadnika i simpatizera TDKS-a. Oni djeluju sve do danas. Dovoljno je pogledati imena klerika koji su svih ovih godina medijski prisutni i prosuditi njihove stavove, da se svatko razuman uvjeri kako TDKS nije svediv na izdavačku djelatnost, nego je imao i ima politička opredjeljenja i ambicije. O tom bi segmentu trebalo mnogo ozbiljnih raščlambi i prosudbi za razumijevanje prošlosti, sadašnjosti, a vjerujem i budućnosti naše Crkve među Hrvatima. Vrlo je indikativan rezultat jednog istraživanja o političkom opredjeljenju klera u Hrvatskoj iz kojeg se nedvojbeno saznaje da su članovi TDKS-a i svi njihovi simpatizeri i "kriptotedeksaši" izrazito "politički lijevo orijentirani, a teološki su uglavnom liberalci i pragmatičari". Samo radi usporedbe moglo bi se podjednako tvrditi da udruženje "Dobri Pastir" u BiH više ne postoji, ali se ne može tvrditi da su nestale ili zamrle ideje, i njihovi nositelji, koje su godinama tamo stvarane, njegovane i širene, u vrijeme komunizma i samoupravnog socijalizma. Otvoreni i izravni sukobi crkveno-političke i teološke naravi mogu se čitati u svakom broju "Svjetla riječi", a i drugdje, posebno u političkom profilu hrvatskih stranaka u BiH. Ne, nije to prestalo!

Istinu o TDKS-u nije moguće iznijeti u kratkom novinskom razgovoru, ili u jednom kratkom članku. To zahtijeva cijelu studiju s pomnom proukom dokumenata o nastanku, djelovanju, utjecaju i značenju TDKS-a u postkoncilskom životu Crkve u Hrvatskoj, u okvirima samoupravnog socijalizma, u svjetlu kretanja i usmjerenja "katoličke ljevice" u svijetu, posebno u nekim europskim zemljama. Razgovor Živka Kustića s kardinalom Franjom Kuharićem svojevrsni je poticaj i izazov da se takav pothvat poduzme, jer je sasvim razvidno da je to potrebno. I ovo želi biti prinos i poticaj za takav iscrpan i istinoljubiv dijalog, koji ne bi smio biti vođen u duhu suprotstavljenosti i isključivosti po načelu "ILI - ILI", nego u duhu katoličkog principa "I -I", tj. po načelu "audiatur et altera pars".

Takav dijalog i prouka o fenomenu TDKS-a jesu potrebni, jer nagomilana šutnja pritišće. "Istina o TDKS-u", lansirana po don Živku Kustiću, nije cjelovita, ona je djelomična, dobrim dijelom pristrana, ona više sakriva, nego otkriva. Ali i takva potiče i izaziva dijalog.

Vicko Zrinović

JUBILEJI ISUSOVCA LEKSIKOGRAFA JAKOVA MIKALJE

400. obljetnica rođenja Jakova Mikalje (1601) i 350. obljetnica njegova "Blaga jezika slovinskoga", prvoga hrvatskog tiskanog rječnika (1651)

Veliki naš leksikograf JAKOV MIKALJA kao da nema sreće u našoj javnosti. On je autor prvog hrvatskog tiskanog rječnika, koji ima 925 stranica i donosi gramatiku, pravopis i riječi na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku, a našoj je javnosti jedva poznat. Neki ga još uvijek smatraju Talijanom ili bar talijanskim isusovcem. No, on se samo rodio na zapadnoj strani Jadrana, ali je rođen u hrvatskoj obitelji koja je iz Dalmacije prebjegla pred Turcima. Nastanila se na poluotoku Gargano, u mjestu Pješčici, koja se već tada talijanski zvala Peschici, kako Mikalja donosi u svome rječniku.

Budući da se prezimena još nisu bila ustalila, župnik je Jakovu na krštenju upisao kao prezime očevo ime u genitivu: (sin) Mikalja, kako je tada bio običaj. Jakov je toga bio svjestan, i stoga je i u latinskim tekstovima gdje je trebao genitiv, čuvao taj oblik na -a, premda u latinskom to djeluje kao nominativ imenica na -a, koje u genitivu dobivaju nastavak -ae.

Ima nekih problema i s nadnevkom njegova rođenja. Dosad se smatralo da enciklopedije točno donose godinu rođenja 1601., pa je zbog toga naglašavana njegova četiristota obljetnica rođenja. Međutim, nedavno je pronađeno da je Jakov rođen 31. III. 1600., ali to otkriće točnog datuma ne mijenja bitno stvar. Spomenimo odmah da je Mikalju smrt zatekla u Loretu 1. XII. 1654.

Završivši osnovno, srednje i humanističko školovanje, Jakov stupi 9. X. 1628. u Rimu u isusovački novicijat.

Nakon dvogodišnjeg novicijata poslali su poglavari mladog isusovca Jakova Mikalju u Dubrovnik, da pod vodstvom iskusnog patra Bartola Kašića predaje gramatiku u isusovačkoj gimnaziji. Tu si je Jakov prepisao Kašićev rukopisni Hrvatsko-talijanski rječnik. Poslije ga je godinama samostalno dorađivao, unoseći nove riječi, pa i iz Kašićeva prijevoda Biblije i iz drugih izvora, te ga znatno proširio.

U Rim se vratio 1633. na studij teologije i 1635. zaređen je za svećenika. U suradnji s Bartolom Kašićem priređivao je tada za hrvatske studente Alvarezovu latinsku gramatiku koja je tiskana u Rimu 1637. troškom Propagande. Pun latinski naslov glasi: EMMANUELIS ALVARI E SOCIETATE IESU *DE INSTITUTIONE GRAMMATICA* PRO ILLYRICIS ACCOMODATA A PATRIBUS EIUSDEM SOCIETATIS. U prijevodu to znači: *Gramatički priručnik Emanuela Alvareza iz Družbe Isusove koji su za Hrvate priredili Oci iste Družbe.* U svojoj skromnosti priređivači se nisu potpisali, ali je iz dopisivanja s Propagandom jasno da su to Mikalja i Kašić.

Od 1637. do 1645. djeluje Jakov Mikalja kao misionar u turskom Temišvaru u Ugarskoj. Tamo je vodio i školu za djecu dubrovačkih i bosanskih trgovaca, i marljivo radio na svome hrvatskom rječniku i dalje ga proširivao.

U Požunu (Bratislavi) tiskao je Mikalja 1642. svoj zanimljivi molitvenik RAZMIŠLJANJE BOGOLJUBNO OD OČENAŠA pokupljeno iz knjiga S. Tome od Aquina, Naučitelja Andeoskoga. Ustanovio sam da je Mikalja taj tekst preuzeo iz Kašićeve asketske knjige NAČIN OD MEDITACIONI, tiskane u Rimu 1613. Mikalja je uglavnom prilagodio pravopis, a malo i tekst, te dodao mnoge druge molitve.

Godine 1645. boravio je Mikalja u Trnavi (Slovačka) u tzv. "trećoj probaciji". Zatim se vratio u Italiju i postao hrvatski ispovjednik u Loretu. Tamo je dobrim dijelom dovršio i 1649. započeo u Loretu tiskati svoj veliki hrvatsko-talijansko-latinski rječnik *BLAGO JEZIKA SLOVINSKOGA ILI SLOVNIK*. Tiskanje je dovršio u Ankoni 1651. Rječnik ima oko 25.000 hrvatskih natuknica, štokavskih i čakavskih.

Na početku BLAGA nalazi se PREPORUKA PROPAGANDE na latinskom i PREDGOVOR PISCA na talijanskom, zatim na 4 stranice hrvatski pravopis na latinskom, pa na 6 stranica na hrvatskom, a zatim je na 46 stranica talijanska gramatika protumačena na hrvatskom. Sam hrvatsko-talijansko-latinski rječnik tiskan je na 864 stranice. Tisak toga prvog cjelovitoga priručnika hrvatskog jezika na 926 stranica platila je rimska Propaganda, tj. Sveta kongregacija za širenje vjere.

Kad se Mikaljin trojezični SLOVNIK usporedi s Vrančićevim PETOJEZIČNIM RJEČNIKOM iz 1595., ustanovljujemo da je Mikaljin priručnik gotovo pet puta opsežniji od Vrančićeva. Stoga je on pravo blago za proučavanje hrvatskog jezika, pa će njegov pretisak koji se očekuje u ovoj 2001, "godini Jakova Mikalje", biti od velike opće koristi.

Ujedno se, na temelju Blaga jezika slovinskoga, priređuje Mikaljin potpuni Leksik, u kojem će svaka riječ "Blaga" doći na prvo mjesto. To će omogućiti daljnja znanstvena istraživanja bogatoga Mikaljina djela.

Vladimir Horvat

KNJIŽEVNE VEČERI
HKD SV. JERONIMA U SVIBNJU
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, 17 sati

10. V. 2001. - *Akademik Stjepan Babić:*
O razlozima pravopisnih promjena

17. V. 2001. - *Prof. Đuro Vidmarović:*
O poeziji Stjepana Svedrovića

LJEPOTA, DOBROTA, ISTINA

(Nevenka Nekić: Grad-zvijezda, Karlovac, HPEU, Ogranak Karlovac i Klub 90, Karlovac 1998)

Oni koji su književnici i književnost doživljavaju kao svoju sudbinu, znaju da je skrovit i tajnovit smisao književnoga djela. Time naravno aludiram na Matejevo evanđelje i na poglavlje u kojem se govori o skrovitom i tajnovitom smislu Kraljevstva nebeskog. Pred nama je knjiga koja zaista u sebi nosi tu skrovitost i tajnovitost. Pokušat ću progovoriti nešto o tom smislu, Smislu kojeg pišem velikim slovom. S druge strane ta knjiga je po kratkoj definiciji razgovor s dušom. Autorica u toj knjizi razgovara sa svojom dušom. Ali to nije samo njezina duša, njezina duša je i duša njezina naroda, njezina zavičaja, njezina grada, njezinih prijatelja, ili pak neprijatelja, ali ona je svakako, ta knjiga, razgovor s dušom.

U čitavom dvadesetom stoljeću u književnosti mnogi su pisci imali svoje gradove: Matoš je imao svoju i našu Hrvatsku, svoj Zagreb, i nitko mu to nije mogao oduzeti. Tako je i Vjekoslav Majer imao Zagreb, Pavao Pavličić ima svoj Vukovar, ima ga oduvijek, a naša autorica u ovoj knjizi ima svoj Karlovac. Iako nije Karlovčanka rođenjem, ipak je to njezin Karlovac. Time je to i naš Karlovac. U toj zatvorenoj i prokletoj prošlosti, o kojoj je već bilo riječi, točno se mogu razabrati za one, koji su u Karlovcu bili ili ga poznaju, pojedine sudbine, ne samo malih ljudi, nego i cijele naše narodne zajednice.

Grad-zvijezda, naslov posljednjega priloga u ovoj knjizi, što je to? Je li to pripovijest, esej? Lirski zapis? Je li to traganje, kako kaže profesor Ježić, za izgubljenom ljepotom? To je svakako tekst koji će vas morati nadahnuti nekim drugim duhom za razliku od duha vremena u kojem živimo. Ova se knjiga, kao i svaka knjiga koja nosi u sebi skrovitost i tajnovitost, pita o smislu, Smislu. Ona nas upućuje na shvaćanje razlike između prave književnosti i one flore i faune žutoga tiska, medija uopće, dakle te grozne, rekao bih nasilničke napasti našega doba, jer ta knjiga se tome i takvome dobu suprotstavlja. Ona nosi u sebi vrijednosti, bilo kroz sjećanja, bilo kroz konkretne opise, bilo kroz sudbine jedne Katarine Zrinski, ili obične žene koja je živjela u Karlovcu, vrijednosti koje smo zaboravili. I to je važno u svim ovim prinosima koji imaju protegu u prošlosti, a svaki od tih priloga ima svoj pečat vremena kojega se dotiče, svaki prilog nosi u sebi te zaboravljene vrijednosti.

Nemojmo zaboraviti da su Hrvati kao narod vrlo često skloni zaboravu, vrlo brzo zaboravljaju ono što je bilo dobro, jednako kao ono što je bilo loše. Ova je knjiga pokušaj da se otme zaboravu ne samo ljepota Karlovca, nego i ljepota življenja.

A književno djelo kao skrovit i tajnovit uvid u naš život, knjiga nam donosi vrijednosti kojih jesmo svjesni, ali ih svakim danom sve više i više gubimo. U književnom smislu kad pročitate ovu knjigu postavite pitanje: tko se sve iza nje krije, je li u pitanju možda pjesnikinja, jer su rečenice posve lirske, toliko lirske da mislite da ste u susretu s pjesmom. S druge strane to je naravno proza, ali

prožeta lirskim. Osim toga u toj se knjizi nalazi nešto što upozorava na ono sveto trojstvo: *ljepotu, dobrotu i istinu*, ono sveto trojstvo o kojem se uvijek u književnosti govorilo, prije rasapa različitih sustava, prije Francuske revolucije. To se trojstvo nalazi u ovoj knjizi Nevenke Nekić.

Božidar Petrač

ČAROLIJA LJUBAVI KOJA VODI K BOGU

(Ivan Šarolić: *Zeleni smaragdi;* Napredak, Split-Sarajevo 2001.)

Hrvatsko kulturno društvo Napredak u Splitu u svojoj je knjižnici Most, koju uređuje Mladen Vuković, objavilo pozamašnu knjigu pjesama "Zeleni smaragdi" omiškog pjesnika Ivana Šarolića, rođena 1949. u Poljicima. Knjiga sadrži preko stotinu pjesama, a većina njih završava egzistencijalno upitnim uzdahom "Siba, gdje si Siba?" koji je već na prvim stranicama privukao moju osobitu pozornost. Naime, Ivana Šarolića upoznao sam ujesen 1975. u Beogradu, na što me vrlo romantično podsjećaju stihovi pjesme *Koračam preko Kalemegdana*

Skoro svaku večer
koračam od Kalemegdana
do Šumatovca i Skadarlije.
Kao avet hodam, ne poznajem ljude,
niti ljudi poznaju mene, lutam
od raskršća do raskršća, a tebe,
tebe, ljubavi moja, nigdje nema.

Te davne jeseni Šarolićevi prijatelji i moji novi znanci tjednima su prepričavali njegovu romantičnu zaljubljenost u djevojku čiji je nestanak koštao pjesnika nekoliko semestara izgubljenog studija. Umjesto toga objavio je 1976. prvu zbirku pjesama "Kronologija" s pogovorom Jure Kaštelana i vratio se u svoj zavičaj, izgradio u Dućama kraj Omiša obiteljsku kuću, diplomirao filozofiju, otvorio vlastiti autokamp i uz posluživanje turista posvetio se proučavanju svjetskih religija, čitanju filozofa i pisanju pjesama. Poslije dugih godina u Splitu mu je 1993. izašla druga zbirka pjesama "U zemlji Goethea", a u Baškoj Vodi 1996. treća pod naslovom "Hamletova sudbina".

U svojoj četvrtoj i najopsežnijoj zbirci pjesama Ivan Šarolić nadahnut je Sibom iliti čarolijom ljubavi koja ga uz egzistencijalno ustrajavanje i spoznajno produbljivanje postojano vodi k Bogu. I to ponajprije ljepotom zavičajnog podneblja, Omišem i Poljicima, u pjesmama *Rukama iz Cetine, Na vrh Mosora, Kovači Petra Gudelja.*

O, vilo moja! Ljepotice predivna!
O, Mile Gojsalića iz mog Kostanja!
O, Hasanaginice iz dragog mi
Zadvarja!
Posmatram vas kako se kao dvije
sestre
kupate u brzacima bistre Cetine,
u krvi Slobode i Ljubavi,
u vruljama Petra Gudelja.

U Splitu, kamo često zalazi, Šarolić ne može a da ne misli na Marulića, da se ne zaustavlja pokraj katedrale sv. Duje. U Dubrovniku je naprosto opsjednut Hamletom i Ofelijom, a uz Miljacku u Sarajevu najradije bi da ga nepoznati ljudi pokriju zvijezdama, pošto se u pjesmi *Plače prorok Jeremija* pokajnički suživio i pomolio nad sarajevskim ranama.

Zebemo u apokaliptičnosti mraka, u
gradu što ga pogodi
zloba idiota i barbara. Sarajevo nam
je u ranama, kroz
tisuće duša djece, puno patnje, boli i
suza. Krvari krvlju
nevinih, djece, staraca i žena.
O Bože, udijeli ovim ljudima bar
malo Sunca! Udijeli im
snage da zaborave sva ova zla! Očisti
im srca od mržnje,
bola i straha, za snagu Ljubavi, za
novo sutra. Pomozi im
da budu tvoja djeca.

Zahvalni turisti iz Češke pozivaju pjesnika u svoju domovinu i on na praškim ulicama osjeća tišinu kako mu kroz dušu govori, divi se ljepoti katedrale sv. Vita, sav u njenim skulpturama i čipkama, u veličanstvenosti svodova, u miru i spokoju čeških kraljeva Jaromira, Vatroslava, Berislava i kraljice Ludmile zaustavlja se *Kod posljednje laterne.*

S tornja stare vijećnice čuje se glas
brončanog pijetla, a
astronomski sat tiho i bezbrižno
vrijeme otkucava, kao da
je vrijeme njegova, a ne naša sudbina.
Tu su Jan Husak i
Jan Palah, zov vječnosti i slobode. Na
trgu ispred
katedrale korača Vaclav Havel.

Svu doživljenu ljepotu pjesnik bi htio podijeliti sa Sibom, koja se u desetljećima usnula vremena prometnula u Sibilu, svećenicu orijentalnog porijekla. Ona ga preko grčke i egipatske mitologije u pjesmama *Orfej i Euridika, Božica Izida,* odvodi daleko na Istok gdje joj nadahnut Krišnom, Radhom i čednom Saravati poklanja najljepše stihove.

Svako jutro prije zore izlazimo na
prag svoje kuće i
pozdravljamo Nebo, skrušenih srca
uzimamo žlice pune
mlijeka i bacamo ga na kućni oganj
te pomažemo Suncu
pri njegovu rađanju.
Lopoč si što se polagano otvara i u
svoj me zagrljaj nježno
prima. Sva mirisna, kao vino opojna
i pitka. O, tako si lagana! U srcu ti
osjećam stopala.

Pobožni i skrušena srca obilaze svetišta Ise, Izuma i Božice Amaterasu, ogledaju se u modrini Tihog oceana, u srebru i zlatu sunčanih zraka, da bi u pjesmi *Na svetoj planini Fuji* pjesnik doživio čudesno preobraženje.

Prekrasna si Izanami, a ja tvoj
Izanagi. Božanska smo bića
rođena iz grmljavine i munja. Školjka
si vlažna, puna
ljubavi i sna. Polagano se otvaraš i
primaš me u svoju
slast, među bisere, u crvenilo, tako si
sočna i opojna,
sjedinjujemo se u modrini, na pučini.

U gradu Tiahuanaco s druge strane Tihog oceana promatraju svete orlove koji lete oko vrhova visokih planina, promatraju Sunce kako niz obronke korača i želi se smjestiti u njihova srca, pozlatiti ih zlatom i ugrijati vatrom za snagu sreće i ljubavi, za iskon bitka. Odjednom osjete kako stoje u središtu kruga, u središtu Zemlje, Neba i Velikog Duha. I dok oko vatre poskakuju noge mladih žena pjesnik prepoznaje svoju Ljubljenu kao dio iskona, dio molitve.

Svako jutro prije nego što sunce
dotakne kapi rose na
laticama mirisnih ruža, te duša moja
dušu tvoju i srce moje
srce tvoje, u meni se božanske riječi
množe.

U mistici svog srca i uma, u plesu tijela i duha, Šarolić se naposljetku vraća Bibliji i nastavlja svoju Sibu pozdravljati kao kraljicu od Sabe, darivati je glazbom Jahvinih truba, uzimati je kao jabuku mirisnu i slasnu, gradeći svoj hram duha i molitve.

U njemu je starozavjetni kovčeg s
naša dva srca okovana
zlatom. Na oltaru gore svijeće i drhte
duše, a tvoja je
odjeća od ljubičaste svile. Udjeljujem
ti sedam poljubaca i
sedam zvijezda. Stvaram te, dio si
mojih riječi i jezika, slobode i uzdaha.

I tako Siba, nježna i sjetna, mirisna poput cvjetova bagrema, ostaje pjesniku Šaroliću dragim snom usred proljeća, ljeta, jeseni i zima u zavičajnim Dućama. Ostaje njegovim morem i sudbinom, njegovom riči i jezikom. Ostaje jabukom u njegovu vrtu, malom zelenom jabukom što o grani visi između poljupca i uzdaha.

Mjesec se nježno spušta u tvoj zagrljaj
i zaljubljen ti krade
osmijehe, a ja se gubim u zelenilu
tvojih divnih očiju, u
pogledima punim ljubavi i zanosa.
Oči su ono najljepše što
ti Bog da. Jedno si što me k Bogu vodi.
Osjećam miris
mora, soli, joda, smole, svijeća i bilja.
Osjećam modrinu
Mediterana. Ljepotu što me opija.

Svojom četvrtom zbirkom pjesama Ivan Šarolić je na najbolji i najljepši način uobličio svu draž ustrajnog i dosljednog pjesničkog sazrijevanja u osjećajno tople, slikovite i misaono poletne pjesme. Učinio je to daleko od književničkih cehova, te bi promocija njegovih pjesama u Društvu hrvatskih književnika bila zacijelo pravo osvježenje u kojekakvim naplavinama pjesničkih bujica, što bi mu zasigurno zajamčilo prijem u članstvo najuglednije udruge hrvatskih pjesnika i pisaca.

Božidar Brezinščak Bagola

RATZINGEROV "UVOD U DUH LITURGIJE"

(Joseph Ratzinger, Introduzione allo spirito della liturgia, Milano, Ed. San Paolo, 2001., 231 str. [Prijevod s njemačkog])

Uzoriti kardinal Joseph Ratzinger, pročelnik Sv. zbora za nauk vjere, napisao je knjigu, koju spominjemo u naslovu, a nedavno je objavljena u talijanskom prijevodu.

Pročitao sam je u cijelosti, pa sam zaključio, da nije nikako dovoljno knjigu pročitati, nego je treba proučiti i proučavati. Mislim, da knjiga nije napisana samo za teologe ili liturgičare, premda je u prvom redu njima namijenjena. Nu, ta će knjiga biti korisna i liturgijskim nestručnjacima, a svima će sigurno otkriti nove, zapravo vječne, vidike o liturgiji.

Malo bi koristilo, ako bismo pokoju misao iz knjige izdvojili, pa ovdje stvorili neke željene zaključke. Knjigu treba promatrati kao cjelinu, jer nam baš ta cjelina otkriva svu veličinu i svetost liturgije, općenito i u pojedinostima.

Za ovu priliku bit će dovoljno, ako knjigu prikažemo uvodnim riječima samoga kard. Ratzingera (str. 5-6):

> "Usuđujem se iznijeti riskantnu usporedbu, koja kao i sve usporedbe nije prikladna, ali pomaže shvaćati stvar. Moglo bi se kazati, da je tada (1918.) liturgija bila u nekom smislu slična freski, koja je bila čitava, ali pokrivena žbukom... Zahvaljujući liturgijskom pokretu, i konačno II. vatikanskom saboru, freska je ugledala svjetlo dana i svi smo mi za kratko bili zadivljeni njezinom ljepotom. Međutim, zbog raznih pogrešnih pokušaja popravka ili obnove, kao i zbog smetnje velikog broja posjetitelja, ova se freska nalazi u opasnosti i prijeti joj propast, ako se brzo ne poduzmu potrebne mjere, kako bi se prekinuli štetni utjecaji. Naravno, nije potrebno opet ožbukati fresku, ali je nužno novo shvaćanje liturgijske poruke i njezine stvarnosti, kako njezino otkriće ne bi označilo prvi korak u njezinu konačnom uništenju."

To nisu samo uvodne riječi kard. Ratzingera - one su i sinteza i sažetak.

Pavao Galić

NOVI ČAKAVSKI RJEČNIK

(Tomislav Maričić Kukljičanin, *Rječnik govora mjesta Kukljice*, Matica hrvatska Zadar, Zadar 2000.)

Posljednje je desetljeće u hrvatskoj leksikografiji obilježeno oživljavanjem dijalektalne leksikografije, a na tom području i dalje prednjači proučavanje čakavskih govora. Ujedno čakavska dijalektalna leksikografija ima i dodatno obilježje velike zastupljenosti autorâ nefilologâ u tim pothvatima. Tako je *Ričnik spliskog govora* u više izdanja objavio (danas već pokojni) Tonko Radišić, rječnik Devinskog Nuovog Sela u Slovačkoj izdao je Joško Balaž, labinski rječnik *Gonan po nase* Marijan Milevoj, *Rječnik govora mjesta Sali* Ankica Piasevoli, *Rječnik trogirskoga cakavskoga govora* Duško Geić i Mirko Slade Šilović, *Dalmatinski pučki ričnik* Lovro Vlahov, *Libar viskiga jazika* Andre Roki - Fortunato. Tu, međutim, priči nije kraj. Pojavio se i rječnik Orbanići kod Žminja Janneke Kalsbeek, pa i *Rječnik govora mjesta Kukljice* Tomislava Maričića Kukljičanina. Zapravo, mnogi su rječnici u pripremi, pa su u tom poslu angažirani ne samo autori rječnika nego i drugi hrvatski dijalektolozi, koji nastoje i u vrlo skromnim uvjetima pomoći koliko je to moguće. Ta je produkcija očito vrlo znatna, jedino je bitno istaći da hiperprodukcija ne bi bila najsretnija, jer bi kolikoća lako mogla zagušiti kakvoću.

Općenito su čakavski rječnici često obilježeni malim brojem natuknica, međutim, Maričićev je rječnik s blizu 7 tisuća riječi dosta opsežan. Često su čakavski rječnici istojezični (dijelom čakavski, dijelom standardnojezični), a tako je i s kukljičkim rječnikom. Pripadanje velikog broja natuknica istom tematskom krugu također je i općenita čakavska značajka i značajka Maričićeva djela. Točna zemljopisna lociranost natuknica očita je značajka Maričićeva djela koje donosi jedino riječi zabilježene u jednom govoru na otoku Ugljanu, i to u idiomu Kukljice na jugoistoku Ugljana.

Postojanje izgovornih odrednica natuknica također vrijedi i za kukljički rječnik, jednako tako i oprimjeravanje, jedino je šteta da ti primjeri (egzemplifikacija) nisu akcentuirani.

Očito se Tomislav Maričić mnogo trudio oko svoga djela, a imao je i znatnu suradnju; ističem pomoć koju mu je pružio pokojni istaknuti čakavolog Božidar Finka, pa i pomoć Ive Lukežić, također znalca čakavskih govora. Ipak su ostale mnoge slabosti u obradbi (brojne su priložene u objavljenoj recenziji Josipa Lisca i Sanje Vulić), ali je ipak dosegnuta razina velikim dijelom sigurno zadovoljavajuća, pa je cjelovito ostvarenje ipak i znatan dobitak u znanosti. Sigurno su autora poticali plemeniti motivi, a on je i u relativno lošim uvjetima (dugo živi izvan zavičaja) ostvario znatan rezultat.

Josip Lisac

VRIJEDAN DOPRINOS KROATISTICI

(István Nyomárkay, *Kroatističke studije*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.)

U izdanju Matice hrvatske u Biblioteci Inozemni kroatisti knj. 4., Zagreb 2000. objavljena je knjiga uglednoga mađarskog slavista Istvána Nyomárkaya *Kroatističke studije*. István Nyomárkay član je Međunarodnoga slavističkoga komiteta, dopisni član HAZU, ravnatelj Instituta za slavistiku i baltistiku Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti, urednik je časopisa *Studia slavica Academiae scientiarum Hungaricae* te član uglednih filoloških društava. Autor je brojnih znanstvenih i stručnih radova, a važnija su mu djela: *Strane riječi u hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom jeziku* (1984.), *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung* (1989.) i *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen* (1996.).

Novoizišla knjiga zbir je radova koje je autor već objavio u hrvatskim ili mađarskim časopisima, a neki su radovi tiskani prvi put. Većina se radova bavi odnosom hrvatskoga i gradišćanskohrvatskoga te mađarskoga jezika i književnosti, osobito na području vjerske literature.

U poglavlju Prilog proučavanju književnih i jezičnih dodira autor uspoređuje pjesmu gradišćanskohrvatskoga učitelja i bilježnika iz 19. st. Grge Gusića *Jacska od Jonassa Proffete* na gradišćanskohrvatskom književnom jeziku s pjesmom mađarskoga književnika iz 16. st. Pétera Bornemisze *Povijest Jonaša profete* (*Jónás prófétának históriája*). Pretpostavlja da je, premda nisu potpuno podudarne, G. Gusić poznavao mađarsku pjesmu kao i pjesmu Andraša Batizija (Batizi András) s istom tematikom te da su utjecale na njegovu *Jacsku*.

Mađarsko-hrvatskim se književnim vezama autor bavi i u drugom poglavlju u kojem analizira prijevod hrvatskoga teologa, franjevca Jerolima Lipovčića *Dušu čuvajuće pohođenje* s mađarskoga jezika, prijevod djela (*Lelket orizo látogatás*) kojemu je autor mađarski biskup Martin Bíró de Padány. Djelo je prevedeno na hrvatski štokavski ikavski ("slavonski") jezik, a namijenjeno je seoskim župnicima kao priručnik u pastirskom radu. Premda se uglavnom drži originala, prijevod je dijelom i prerada, jer prevoditelj ispušta neka apstraktna razmišljanja, a leksik prilagođava lakšem razumijevanju, budući da je djelo namijenjeno širokom puku. Taj

prijevod I. Nyomárkay navodi kao dragocjenu potvrdu mađarsko-hrvatskih duhovnih i kulturnih veza na području vjerske literature koja je imala za osnovni cilj moralni i vjerski odgoj čitatelja. Autor navodi još niz takvih primjera književnojezičnih i kulturnih utjecaja i veza unutar tadašnje Austro-Ugarske Monarhije, kao što je npr. jedan slovenski prijevod mađarskoga molitvenika. Prema autorovu mišljenju mađarski je jezik utjecao na hrvatski i na području stvaranja i ustaljivanja vlastite terminologije krajem 18. i početkom 19. st. Smatra da su Hrvati već krajem 18. st. po uzoru na Mađare naglašavali potrebu obnavljanja i njegovanja jezika koji treba osposobiti za izražavanje novih gospodarskih, političkih, društvenih, pravnih i prosvjetnih pojmova. Po njegovu su mišljenju stotine novih riječi nastalih u tom razdoblju stvorene prema mađarskim predlošcima. To osobito vrijedi za vojno nazivlje. Međutim, možda su mađarski utjecaji ponekad prenaglašeni, jer su pojedini termini mogli nastati i pod zajedničkim njemačkim utjecajem, ali i samostalno u izvornom jeziku. Sigurno je da je u oba jezika značajna težnja da se internacionalizmi na području terminologije uklone.

Tri se poglavlja knjige bave utjecajem bečkih gramatika na mađarsku i slavensku gramatikografiju u 18. i 19. st. Autor ističe da u tom razdoblju dolazi do širenja prosvjetiteljskih ideja. Carica Marija Terezija poziva njemačkoga pedagoga Johanna Ignaza von Felbigera u Austriju radi ujednačivanja nastavnoga sustava. Onodobne njemačke gramatike prilagođene su za školsku uporabu na njemačkom jezičnom području, a najpoznatije su gramatike (*Anleitung zur deutschen Sprachlehre* i njeno dopunjeno izdanje *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre*) doživjele brojna izdanja i prijevode. Poslužile su kao predložak za slovnice na materinskim jezicima: za mađarske, hrvatske kajkavske, slavonsku štokavsko-ikavsku, gradišćanskohrvatske i slovenske školske slovnice. *Anleitung* je poslužio kao predložak za gramatiku Marijana Lanosovića *Anleitung zur slavonischen Sprachlehre*. Autor navodi da se u Lanosovićevoj gramatici ne odražavaju strukturna obilježja hrvatskoga jezika jer se ona u potpunosti drži njemačke gramatike. To se vidi u identičnim podjelama, definicijama, pa i istim primjerima. Zaključuje kako je ta gramatika, kao i druge slične gramatike onoga doba, važna jer prethodi znanstvenim gramatikama.

Slijedi tekst o prvom gradišćanskohrvatskom rukopisnom molitveniku, iz 1728. godine, *Libellus infirmorum Deserviens Patri Hungaro-Croatae, conscriptus industria P. Fratris Seraphini Gyivkovics*, pronađenom u franjevačkom samostanu u Sambotelju. Rukopis toga molitvenika ima 81 list (ali nedostaju listovi 41 i 77) od kojih je prvih 40 listova na čakavskom narječju s nekim kajkavskim obilježjima. Drugi dio molitvenika sadrži latinske i mađarske tekstove (molitve). Autor navodi da se molitvenik razlikuje od ranijih i kasnijih kajkavskih i gradišćansko-čakavskih molitvenika jer je sročitelju bio glavni cilj u jednoj knjižici prikupiti molitve koje su dušobrižniku potrebne za molitvenu pripomoć smrtno bolesnima i osuđenicima na smrt. U kajkavskih Hrvata nije bilo nijednoga molitvenika takve namjene, pa se sastavljač koristio s više kajkavskih i mađarskih izvora. I. Nyomárkay je objavio cijeli hrvatski dio molitvenika što prema njegovim napomenama nije

bilo lako jer je rukopis zbog vrlo sitnih slova teško čitljiv. Objavljivanje hrvatskoga dijela molitvenika i navođenje paralelnih dijelova iz mađarskih i hrvatskih izvora glavni je cilj toga rada. Izvori rukopisnoga molitvenika su kajkavski molitvenici *Szveti Evangeliomi* (1651.), *Dvoji dusni kinch* (1661.), *Duhovni kinch* (1667.) te mađarski: Pázmány Péter, *Imádságos könyv* (*Molitvenik*). Graz 1606., Pongrácz Eszter, *Igaz isteni Szeretetnek Harmattyából nevekedet, drága Kövekkel kirakott Arany Korona* (*Zlatna kruna, izrasla iz rose prave ljubavi Božje, posuta draguljima*). Nagyszombat 1719., Tarnóczy István, *Holtig való Barátsag* (*Prijateljstvo do smrti*). Nagyszombat 1695., Uti-Társ, *As Az: Reggel, Estve és egyéb idokben gyakorlandó imádságok* (*Suputnik, tj. molitve za jutro, večer i druga vremena*) 1634. Slijede napomene o jeziku molitvenika *Libellus infirmorum* (pravopisu, fonetici, morfologiji i sintaksi).

Zanimljive su i gradišćanskohrvatske isprave što ih autor daje na uvid. U knjizi su objavljene tri (prva, deveta i petnaesta isprava) od ukupno šesnaest pronađenih kupoprodajnih ugovora i založnih obveznica. Rukopisi su pronađeni u Državnom arhivu Mađarske u Budimpešti. Svi su na gradišćanskohrvatskom jeziku. Objavljene su tri isprave vjerne originalima, transliterirane i popraćene komentarima pravopisa, tvorbe, morfologije i leksika. Autor navodi da su u ispravama vidljivi mađarski, slovenski pa i slovački jezični utjecaji što također dokazuje povezanost kulturnoga i jezičnoga prostora ondašnje države u kojoj su spomenuti narodi živjeli. Zaključuje da su i ostale pronađene isprave vrijedne pažnje i podrobnije jezične analize.

Jedno se poglavlje knjige bavi stilističkom funkcijom stranih riječi i fraza u Krležinu jeziku (u drami *U agoniji*). Posljednja se poglavlja bave sociolingvističkim temama, jedno strategijama uljudnosti u komunikaciji, drugo odnosom kulture i identiteta pojedinca i društvene skupine. Prema mišljenju autora nacionalni identitet određuje i temelje kulturnoga identiteta, tj. iskazivanje časti i poštovanje nacionalnoga kulturnoga blaga, njegovanje kulturnih tradicija. Zaključuje da očuvanje nacionalne svijesti najvećim dijelom ovisi o očuvanju nacionalnoga jezika. Primarni je nositelj kulture jezik, a svaka nacija želi upoznati dostignuća civilizacijskoga razvitka vlastitim jezikom. Na taj se način nacionalna svijest isprepliće s nacionalnim jezikom.

Knjiga *Kroatističke studije* Istvána Nyomárkaya osobito je vrijedan doprinos kroatistici, ali i slavistici i jezikoslovlju općenito. Njegovi nam radovi pružaju bolji uvid u književno-kulturne veze i odnose unutar Austro-Ugarske Monarhije između različitih naroda, a ponajviše zanimljivih podataka i analiza odnosi se na utjecaj mađarskoga jezika na hrvatski.

Za kroatiste su također vrlo značajni i korisni objavljeni stari rukopisi molitvenika *Libellus infirmorum* te isprava na gradišćanskohrvatskom jeziku koji su teže dostupni (molitvenik se čuva u rukopisnoj zbirci mađarske Nacionalne knjižnice, a isprave u Državnom arhivu Mađarske u Budimpešti). Ti će objavljeni tekstovi sigurno poslužiti za daljnja proučavanja, jezične analize i usporedbe.

Jela Maresić

RAZMIŠLJANJA JEDNOG KRŠĆANINA

Knjiga dominikanca dr. Tome Vereša *Razmišljanja jednog kršćanina* (HKD SV. JERONIMA, Zagreb 2000.) pojavila se u trenutku, kada se i kršćani sve više pridružuju plesu oko zlatnoga teleta standarda i tjelesnih naslada. O Bogu danas ljudi rijetko govore, kaže Vereš. A ako i govore, uglavnom ga psuju. Njihovi se razgovori većinom kreću oko novca, hrane, pića, seksa, automobila i športa. Ovim osvrtom želimo upozoriti na ovu vrijednu i važnu Verešovu knjigu. O čemu sve razmišlja Vereš?

Glavna je briga današnjih ljudi materijalno bogaćenje. Usporedo s porastom zanimanja čovjeka za stvari ovoga svijeta, opada njegovo zanimanje za Boga i prave ljudske vrijednosti - ćudoredne i vjerske. Sebeljublje prevladava nad čovjekoljubljem. Svađamo se i mrzimo kao da nikada nismo čuli za Kristov zakon ljubavi. Zaluđeni vidljivim svijetom, zaboravili smo na nevidljivu dušu.

Suvremena tehnika zamijenila je Boga. Zahvaljujući napredku tehnike čovjek će stvoriti novi svijet, novo nebo i novu zemlju, koja će biti pravi raj svih mogućih užitaka i nepropadljive sreće. A što nam je taj tehnički napredak do sada donio? Godine 1945. atomska je bomba zbrisala s lica Zemlje dva velegrada. Svjetska su skladišta puna hidrogenskih bombi, da se njima može podpuno uništiti život na zemlji. Čovjek stvarnu sreću može postići samo onda, ako Boga traži izvan svijeta a nalazi ga u svijetu. Nu sasvim je sigurno, da Boga nema - u bogatstvu.

Želimo li obnoviti današnji svijet, učiniti ga boljim i sretnijim, onda najprije treba obnoviti samoga čovjeka. Jer čovjek je zapravo jedino biće koje može činiti zlo. Nu on je i jedino biće, koje se može popraviti i obnoviti. Zašto je čovjek nesretan? Jer griješi. Grijeh je jedan od glavnih uzroka svih zala u svijetu. Ipak, najveće zlo današnjega svijeta nije u tomu što ljudi griješe, nego što ne vide i ne priznaju da je grijeh - grijeh.

Zahuktala težnja za bezkrajnim napredkom urodila je mnogim težkim prijetnjama i kobnim opasnostima za ljudski život. Ima li kršćanstvo spasonosnu riječ za to skrajnje neizvjestno i naoko bezizlazno stanje? Krist za uzore sretnoga ljudskoga života postavlja umjerenost i jednostavnost. U njima se nalazi jedina stvarna nada, da ćemo se izbaviti iz brojnih bezpuća zapletenoga suvremenoga života.

Zašto se bojimo smrti? Jer je ona neizbježna, iz nje nema povratka. Smrt možemo nadvladati samo vjerom u bezsmrtnost duše i uzkrsnuće tijela. Vjera mnogima pruža utjehu, mir, nadu i smisao života. Jedna od glavnih zadaća kršćanstva je, da demistificira, razkrinka i razprši strah od smrti kao od podpunoga uništenja. Neizvjestnost, što slijedi nakon smrti, može se riješiti samo vjerom u Krista i djelima ljubavi koja on zahtijeva.

Rat nije neizbježna pojava ljudskoga obstanka, nego posljedica određene kulture koja se može promijeniti. Nacrt politički ujedinjena svijeta kao sredstva trajnoga osiguranja mira veoma je star. Taj se nacrt ponovno pojavio nakon Drugoga svjetskoga rata. Nu on se ne smije izjednačiti sa sadašnjom Organizacijom ujedinjenih naroda. Njega ne može ostvariti svemoćna država, koja bi imala neograničenu vlast nad svim pojedincima, ustanovama i zajednicama. Niti ga može ostvariti neki izabrani narod, koji bi svim ostalim narodima nametnuo svoju kulturu

i svoje zakone. U idealnomu političkomu ustrojstvu svijeta trebao bi biti sačuvan identitet svih pojedinih političkih tijela, s njihovim osebujnim životom i državnim ustrojstvom, s njihovom nacionalnom i kulturnom baštinom, brojnim ustanovama i šarolikim zajednicama.

Stalno nam se nameće pitanje svršetka svijeta. Pod tim se izrazom misli na kraj cjelokupnoga stvorenoga svijeta, nebeskoga i zemaljskoga, živoga i neživoga sa svim njegovim nedostatcima i na početak istoga toga svijeta u podpuno obnovljenu, savršenu stanju koje će trajati vječno. Nema tih znakova na temelju kojih bi čovjek bio sposoban proreći točan nadnevak svršetka svijeta. Svi će se prevariti, veli Toma Akvinski, koji neprestano pokušavaju izračunati to vrijeme. Bog je stvorio svijet iz ljubavi. On će mu suditi po ljubavi i pravednosti. U tomu je tajna svršetka svijeta.

Središnja misao enciklike *Rerum novarum* pape Lava XIII. je ljudsko dostojanstvo svakoga čovjeka. Svim ljudima su podjednako namijenjena zemaljska dobra za zadovoljavanje njihovih vremenitih potreba. Nu glavni pokretač u novovjekovnomu svijetu je neobuzdana pohlepa za novotarijama i neograničeno natjecanje u proizvodnji materijalnih dobara te u gomilanju kapitala. Zbog toga neminovno dolazi do kobnoga podvajanja između neznatne manjine kapitalista, posjednika proizvodnih sredstava, kojih bogatstvo neprestano raste, i goleme većine potlačenih koji osim svoje radne snage nemaju ništa i kojih se bijeda iz dana u dan produbljuje. Papa Lav XIII. u svojoj je enciklici pozvao na suradnju sve činitelje društvenoga života: i Crkvu i državu i radnike s njihovim poslodavcima. U današnjemu svijetu obilježenu perspektivama bezkrajnoga tehničkoga napredka, kad svijet ponovno ulazi u težku gospodarsku krizu, kad se jaz između bogatih i siromašnih sve više produbljuje i kad se sve opasnije ugrožava elementarni biološki obstanak ljudskoga roda, katolička društvena nauka potrebnija je nego ikada prije.

Danas je praznovjerje najveća pogibelj, koja prijeti kršćanskoj vjeri. Ljudi postaju praznovjerni upravo onda, kada izgube pravu vjeru u jednoga Boga. Praznovjerje izkrivljuje i čovjeka i Boga. Naša djela izviru iz naše vjere i nevjere; kakva je naša vjera i nevjera, takva će biti i naša djela. Vjera čovjeka jača, a nevjera ga oslabljuje. Život će nam biti sretniji, ako u našim srdcima bude vladala prava vjera, a ne praznovjerje i nevjera.

Sudbonosne promašaje sreće ljudi su oduvijek zvali "grijehom". Osloboditi se možemo grijeha, ako se pomirimo s Bogom. Čovjek se može pomiriti s Bogom, ako se "ispovjedi". Ispovijed nije magijski čin, nego jedan od onih sakramenata, koji zahtijevaju mnogo suradnje čovjeka s Bogom. Ispovijed nije tiranija Crkve nad ljudskim dušama, nego oslobođenje čovjeka od tiranije grijeha.

Molitva je danas potrebnija nego ikada. Bog hoće da se molimo i onda, kad nam se čini, da nam sve gladko uspijeva u životu. Molitva nije samo prošnja, traženje pomoći u nevolji. Ona je i vesela pjesma i ponizna zahvala i tužno pokajanje. Velika većina današnjih kršćana moli se ili "prosjački" ili se više uobće ne moli. Gdje ne mogu pomoći mirovni sastanci, pomoći će molitva zvana krunica. Ona može pomoći, ako zataji ljudska znanost i umijeće. Umanjila se i nestala ljubav u našim obiteljima odkako se u njima ne moli krunica.

Krist je neizbrisiv iz ljudske povijesti i svijesti, nezaobilazan je u traženju i pronalaženju smisla ljudskoga života.

Tajnoviti smisao svekolike zbiljnosti jest ljubav, a tu nam je tajnu odkrio Kristov život, smrt i uzkrsnuće. Ljubav daje smisao svemu što obstoji - s tom istinom kršćanstvo stoji (ako je prihvaća) ili pada (ako je ne prihvaća). Krista nije moguće svrstati ni u koju svjetovnu povijestnu kategoriju, On je iznimna pojava i u svomu vremenu i u svjetskoj povijesti. Kristov život i nauka ne mogu se uzporediti sa životom i naukom drugih velikana. Prevratničko u Kristovu navještaju bilo je navještenje i ostvarenje ljubavi. Krist je došao na svijet, da uzpostavi kraljevstvo ljubavi - kraljevstvo Božje.

Tako razmišlja i govori Tomo Vereš o bitnim pitanjima današnjega čovjeka, napose kršćanina. U svojoj knjizi on se dotiče i drugih tema i dilema, razprava i dvojbi naše kršćanske svagdašnjice. O njima samo nekoliko riječi.

O tome, što mi *danas* činimo, ovisi bliža i daljnja budućnost Crkve. Kad budemo siromašni odprilike kao što je Isus bio siromašan i kad postanemo jednostavni približno kao djeca, onda ćemo moći napokon shvatiti i zavoljeti jednostavnost i siromaštvo pučkoga i proleterskoga katolicizma ne samo u svijetu, nego i u vlastitoj domovini. Poželimo, da se naši današnji katolički književnici, pisci, novinari, bogoslovi, profesori, vjeroučitelji, propovjednici, predavači i ostali javni radnici ugledaju u Augustina, Tomu, Marulića i druge koji su se svim srdcem zalagali za dobro prostodušna katoličkoga puka.

Zadnjih godina u Republici Hrvatskoj izbori su, što se kaže, svaki dan. Vereš u knjizi iznosi svoj prijedlog kako pomoći biračima da svjestno biraju bolji program i boljega kandidata tj. glasuju po savjesti za onu stranku i onoga kandidata koji im se čine boljima od drugih za ostvarenje zajedničkoga dobra svih građana Hrvatske.

Kako su se prema vjeri odnosile neke poznate osobe? Talijanski književnik Ignazio Silone, kršćanin izvan Crkve, pokušavao je naći etička rješenja kršćanskoga nadahnuća. Karl Marx je bio iznenađen vjerom naroda. Đakovački biskup Strossmayer cijeloga je života znao biti malen s malenima i jednostavan s jednostavnima. Dominikanac i najveći propovjednik svih vremena Jeronim Savonarola bio je mučenik vjere. Francuzki egzistencijalistički mislilac i književnik Jean-Paul Sartre, najradikalniji ateist suvremene filozofije, u posljednjoj svojoj izjavi za javnost rekao je, da je svijet ružan i beznadan, ali da se on ipak opire i zna, da će umrijeti u nadi.

Među onima, koji nisu nikada izgubili nadu, Vereš ističe sv. Tomu Akvinskoga i Alberta Velikoga. Toma Akvinski, mudri učitelj ljudskoga univerzalizma i suglasitelj svih razlika i opreka u svijetu, poručuje nam, da će se čovječanstvo na kraju krajeva neminovno vratiti Bogu. Njemački dominikanac Albert iz Lauingena jedini je umnik u svjetskoj povijesti, koji je dobio izniman nadimak *Veliki*. Svojim je ugledom nadilazio sve svoje suvremenike, pa i samoga sv. Tomu Akvinskoga. Zbog svoje učenosti nazvan je Općim naučiteljem (*Doctor universalis*). Ironija povijesti je htjela, da se Albert Veliki smatra izrazitim velečarobnjakom srednjega vijeka i da mu se tijekom stoljeća pripisuju brojna magijska, alkemijska i astrološka djela od kojih nije napisao ni jedno.

Za mnoge je Gospa još uvijek velika nepoznanica. Pogrješno se shvaća Bezgrješno Začeće Blažene Djevice Marije. Na blagdan Bezgrješnog Začeća,

8. prosinca, Crkva ne slavi *začeće Krista* u krilu njegove majke Marije, nego *njezino začeće* u krilu njene majke sv. Ane. Zato Crkva *nakon devet mjeseci* 8. rujna slavi rođendan B. D. Marije, to jest *Malu Gospu*. Da se ne bi brkalo Bezgrješno Začeće B. D. Marije s Navještenjem tj. Blagovijesću, Vereš donosi crkvene dokumente koji to razjašnjuju.

Knjiga *Razmišljanja jednog kršćanina** vrijedno je djelo suvremene hrvatske kršćanske književnosti. Njezin auktor o. Tomo Vereš, prošle je godine (2000.) promaknut u "učitelja svete teologije". Vereš je filozof, teolog i prevoditelj. Nu on u svojoj knjigi ne razmišlja "koliko anđela stane na vrh igle". Nego nam odkriva prave kršćanske vrijednosti i poučava nas kako po njima živjeti, da bismo na zemlji živjeli sretnije a smrt dočekali pomireni s Bogom. Njegova *Razmišljanja jednog kršćanina* za naše su doba ono, što su *Upute za dobar život* M. Marulića bile za njegovo doba.

U svomu najglasovitijemu latinskomu moralističko-filozofskomu djelu *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum (Uputa za dobar život po primjerima svetaca)*, koje je postiglo svjetsku slavu, Marko Marulić uz pomoć bezbrojnih primjera osvjetljuje kršćanska načela pobožnosti. Tomo Vereš također primjerima podkrjepljuje svoje pouke. Marulić je svoje čitatelje privukao lahkoćom svoga izlaganja. Vereš ih privlači jednostavnošću, lahkoćom i razumljivošću svoga izričaja i izrečenoga. Marulić je bio kritičan prema vlastitomu vremenu, Vereš je kritičan prema svojemu. Verešov kriticizam, kao i Marulićev, uvijek je znak ljubavi a ne njezina nedostatka. Kao i Marulićeve *Upute*, Verešova se *Razmišljanja* također čitaju u jednom dahu. Verešov kristocentrizam nastavak je Marulićeva.

Mato Marčinko

* Upozoravamo na bilješke u knjizi (str. 89 i dalje), u kojima je Vereš sakupio velik dio "prorežimskih" razmišljanja naših KS-teologa.

PETRINJSKI ZBORNIK BR. 3./2000.

Novi broj Petrinjskoga zbornika za povijest i obnovu zavičaja (III./2000. br. 3., izdavač Matica hrvatska Petrinja, str. 339) i sadržajno i opremom na visini je dosadašnjih. Za visoku vrijednostno-oblikovnu razinu Zbornika nesumnjivo je posebice zaslužan urednik Ivan Rizmaul, tajnik Matice hrvatske Petrinja. Njemu je prošle godine Upravni odbor središnjice Matice hrvatske u Zagrebu dodijelio Zlatnu povelju za dugogodišnji uspješan rad u Matici hrvatskoj.

U svomu godišnjem izvješću *Matica hrvatska u Petrinji 1999*. Ivan Rizmaul podsjeća na 10. studenoga 1990., kada je "dio petrinjskih hrvatskih rodoljuba i intelektualaca obnovio djelatnost Matice hrvatske u Petrinji i time nastavio njen grubo prekinut rad u vrijeme duhovnog i kulturnog nasilja u socijalističkoj Jugoslaviji kako prije, tako i poslije 1971. godine". U Rizmaulovu izvješću zabilježena su dva predstavljanja knjige *Župnik na prvoj crti* msgr. Vlade Košića, pomoćnog biskupa zagrebačkog, bivšega hrastovičkoga i petrinjskoga župnika - jedno u Petrinji, a drugo u Zagrebu.

Dr. sc. Ivica Golec, dobitnik Zlatne povelje Matice hrvatske za knjigu Petrinjski biografski leksikon, objavljuje u ovomu broju Zbornika dva znanstvena

članka: *Školstvo u vojnom komunitetu Petrinja (1777.-1871.)* i *Organizacija sudstva u vojnom komunitetu Petrinja koncem 18. i početkom 19. st.* Oba su članka napisana većim dijelom na temelju neobjavljene arhivske građe, što je i inače odlika Golčevih povijestnih članaka i razprava. Drugi je članak veoma važan prilog još nenapisanoj povijesti sudstva u vojnim komunitetima - povlaštenim krajiškim gradovima. Te gradove "valja promatrati kao posebne organizacijske oblike grada u Europi koje označava zaseban upravno-pravni sustav".

Mato Marčinko u prilogu *Hrvatska knjiga mrtvih* opisuje zločine, koje su nad Hrvatima petrinjske općine, Banovine i drugih hrvatskih krajeva izvršili srbočetnici od 1941. do 1945., a od 1991. pobunjeni Srbi i JNA. Marčinko citira i pismo jednoga Srbina napisano u Petrinji 22. rujna 1991., u kojemu između ostaloga piše: "Nije mi žao Hrvata, te bande, tog taloga ljudskog roda, za koje je jedino sredstvo podpuno uništenje na ovim prostorima... Hrastovica (selo pokraj Petrinje) i Sveti Bartol (katolička župna crkva u Hrastovici) više ne postoje, uništeni su do temelja. Lovro (katolička župna crkva sv. Lovre u Petrinji) u parku nema više tornja, no i ostatak će se srušiti, Sveta Kata (katolička crkva u Petrinji) u Radićevoj ulici rasuta je po cesti. Naši borci baš ove noći čiste Petrinju, tijekom dana će biti očišćena...".

O hrvatskom preporoditelju i svećeniku Petrinjcu Andriji Stipiću, koji je "bio preteča lika svećenika intelektualca modernog vremena, ali i katoličkog intelektualca uopće", piše Vlado Sučec. U prilogu *Ing. Slavko Kolar i Petrinja 1929.-1939. godine* prof. dr. Mira Kolar opisuje rad književnika Slavka Kolara u okviru njegove struke, koji, kako ona veli, "nije do sada nikada posebno razmatran". O štrajku učenika petrinjske učiteljske škole 1936. godine piše dr. sc. Hrvoje Matković. Đurdica Elblinger prikazuje rad Gradske knjižnice u Petrinji nakon II. svjetskoga rata "i to samo prema dokumentima nađenim u knjižnici nakon 'Oluje' 1995. godine". Prilog petrinjskoj povijesti je i članak Vladimira Krpana *Pregled obnove crkve svetog Lovre u Petrinji* ("Nova, sadašnja crkva svetoga Lovre izrasla je na istom mjestu na kojem smo 1995. godine zatekli pustoš, obraslu ledinu, pustaru... Izrasla je u istim dimenzijama, u istom onom volumenu, u istim onim proporcijama u kojima smo ostavili 1991. svoju crkvu svetoga Lovre...").

Priloge *istraživanju zavičaja* objavljuju Domagoj Vuković (Grad Petrinja u strategiji prostornog uređenja Republike Hrvatske), Zdravko Hrenar (Nove cestovno prometne veze grada Petrinje i pripadajućeg okruženja), Boris Vrga ("Petrinjsko razdoblje akademskog slikara Gašpara Bolkovića Pika" - on je "za svoje cjelokupno umjetničko djelovanje i promičbu hrvatske kulture u inozemstvu odlikovan 1996. godine odličjem Reda Danice hrvatske s likom Marka Marulića"), Dr. sc. Ladislav Lazić (Perspektivne sorte grožđa za podizanje novih vinograda u Petrinjskom vinogorju; Važnost održavanja tradicije vinogradarstva Petrinjaca).

Studije objavljuju Davor Salopek (Osiguranje pretpostavki za održivi razvoj ruralnih prostora), Dr. sc. Eva Leniček (Metodička kreativnost otvara i ukazuje učeniku put u pjesničku viziju).

Zapise pišu ovi auktori: Petar Rosspacher (Pisma Petrinji), Ivan Grbeša (Prvi put s djedom u Sisku), Miroslava Jandrić (Fihplac; Kudit neću, falit nemam

kaj), Berislav Vuković (Petrinjski vremenski putopis), Ivo Brezić (Vijala se bela loza), Katica Petračić (Sjećanja stare Petrinjske), Marija Horžinek (Došel bu, došel...), Vera Vuković (Dojmovi...), Domagoj Mosler (Zapisi s ruba), Dijana Eraković (Zapis o Davoru Žiliću - "Akademski slikar Davor Žilić nam svojim slikama daruje dragocjene trenutke prirode utkane u tihoj bonaci s čamcima ili svilenkastoj jutarnjoj magli nad petrinjskim parkom"), Hrvoje Tomo Bešlić (*"Dotepenci" i egzoti* - Bešlićevi "dotepenci su došljaci, koji su ostavili neizbrisiv trag u životu grada Petrinje. Egzoti su istočnoazijsko drvo *dinkgo* i *magnolija ljiljanocvjetna* podrijetlom iz Kine"). Na kraju su notni zapisi pjesama Vinograde moj zeleni (tekst Hrvoja Bobinca) i Himna I. osnovne škole (tekst Hrvoja Bobinca).

Ljude i događaje zapisuju i opisuju Ivan Rizmaul (Petrinjski kulturni krajolik 1999.; Tiha noć u petrinjskom Salonu namještaja), Željko Crnković (Djelatnost HPD "Slavulj" Petrinja u 1999. godini), Joso Grahovac (Djelatnost Gradske limene glazbe Petrinja od 1997.-1999. godine), Ivanka Držaj (Turistička zajednica grada Petrinje u 1999. godini), Ivan Mlinarić-Sokol (Petrinjska udruga likovnih umjetnika "Petriart" 1999. g.), Boris Vrga (Petrinjski kolekcionari i donatori), Želimir Novaković (Petrinjska Martinja - Vijala se bijela loza vinova...), Lahorko Gulam (S loptom u ratu).

Poezijom su zastupljeni (u zagradi broj pjesama): Petar A. Ćosić (2), Vladimir Krpan (2, pjesme u prozi), Josip Stanić Stanios (4).

In memoriam je podsjećanje na mrtve: Marija Horžinek podsjeća na dugogodišnjega robijaša i mučenika Nikolu Soldu (1917.-1997.), svećenika Marijana Skomeržu (1944.-1998.), Slavka Jurinjaka (1926.-1999.), Antona Vidmara (1932.-1999.), Ivanu Švear (1914.-1999.) i Miljenka Novakovića (1917.-1999.), Ivan Rizmaul na Anu Lamzu (1934.-1998.) te na glavnoga tajnika Matice hrvatske Krešimira Mikolčića (1937.-1999.) i Josipa Vulića (1928.-2000.).

Rekli su o Petrinjskom zborniku broj 2.: Dunja Bonacci ("Vijenac"), S. P. ("Večernji list"), Slavko Bančić (Školske novine), N. T. ("Jutarnji list"), Miroslava Jandrić ("Vjesnik") i Tomislav Heres (HKR "Marulić").

Ovaj broj Zbornika obiluje dojmljivim i vrijednim povijestnim, književnim i pjesničkim prilozima. Posebno upozorujem na priloge pisane petrinjskom kajkavštinom. Ti su prilozi, kao i prilozi u dosadašnja dva broja, prikladni za nastavu povijesti, književnosti i hrvatskoga jezika u petrinjskim školama (i ne samo u njima).

Tomislav Heres

ZAPREŠIĆKI GODIŠNJAK 1999.

Iako mišljasmo, da se Zaprešićki godišnjak za god. 1998. po broju stranica ne može više nadmašiti (624 stranice), prevarismo se. Jer ZG za god. 1999. ima čak nezamislivih 696 stranica. I još k tomu urednik Stjepan Laljak u Pogovoru kaže, da je *morao* izostaviti - stotinjak stranica. ZG 1999. nadmašio je dosadašnje i po opremi (reprodukcije, fotografije, dokumenti, rukopisi). Nakladnik Matica hrvatska Zaprešić ne posustaje.

Za brojem stranica i opremom Zaprešićki godišnjak 1999. (dalje: ZG) ne zaostaje ni sadržajem. Sadržaj je

razporeden po već uobičajenim skupinama. Na kraju je Pogovor, Bilješke o autorima priloga (66 ih je na broju) i Bilješke o autorima koji prvi put surađuju u ZG (22 su).

VRELA - Auktori priloga u prvom dijelu *Vrelâ* razpravljaju o banu Jelačiću i Novim Dvorima. Stjepan Laljak objavljuje nepoznato i do sada neobjavljeno pismo-dopis bana Jelačića Banskoj vladi (našao ga je u zbirci rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice), zatim zapis pušćanskoga župnika Matkovića iz god. 1856. o Jelačićevu pohodu župi Pušća te govor svećenika Dragutina Jambrečaka (1838.-1918.) održan 20. ožujka 1870. u slavu Jelačića bana. Mira Kolar piše o tome što je sve učinila grofica Anka Jelačić, da posjed u Novim Dvorima spasi od agrarne reforme (provođene 1918.-1934.) i da velikom darovnicom stvori Zakladu grofa Josipa Jelačića. Hrastova šuma u Novim Dvorima Jelačićevim potakla je Tihomira Željka, da razmotri mogućnost drukčijega odnosa čovjeka i stabla. O hrastovima u Novim Dvorima piše i Željko Dolenec. Juraj Baldani iznosi kako je brončani portretni torzo bana Jelačića, rad kipara Ante Orlića, ilegalno postavljen u Zagrebačkoj katedrali (lijeva lađa). Taj je Orlićev torzo bana Jelačića do proglašenja slobodne Hrvatske i povratka Jelačićeva konjaničkoga spomenika na središnji zagrebački trg postao "tješiteljicom ugnjetenih i prognanih kao što su to već bili grobovi kardinala Alojzija Stepinca te Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana".

U drugom dijelu *Vrelâ* Đurdica Cvitanović piše o kapeli sv. Križa u župi Marija Gorica, Agneza Szabo o grofovima Oršić-Slavetički iz Gornje Bistre, Dragutin Pavličević o Ivanu Perkovcu u Hrvatskom saboru 1861. s posebnim osvrtom na zakonodavstvo o hrvatskim kućnim zadrugama, Stjepan Laljak o brdovečkom župniku Ivanu Kobeu i njegovoj kajkavskoj oporuci ("Ja Ivan Kobe, Cirkve Sv. Vida Mučenika na Berdovcu plebanuš, poleg duše i savesti moje valujem i vsem kojim je potrebno znano činim..."), Mirela Slukan-Altić o brdovečkom kraju u katastarskim izvorima 1862. godine.

Treći dio *Vrelâ* posvećen je književniku Anti Kovačiću uz 110. godišnjicu njegove smrti. Iztičući modernost Kovačića, njegova teoretska razmišljanja i praktična rješenja koja su visoko iznad njegovih pripovjedačkih vršnjaka, Ivo Frangeš piše: "U većoj literaturi, u boljim okolnostima njegova bi naslućivanja dobila čvrste oblike, čak i prije nekih velikih imena na koja se poziva moderna pripovjedačka umjetnost." Ante Kovačić je - piše Vladimir Anić - kao veliki književnik "graditelj hrvatskoga književnoga izraza u prozi, zanimljiv po onome što književni jezik *jest* u razvoju hrvatske književnosti i publicistike, u čemu se ostvaruje bitan dio njegova ukupnog djela". Pišući o bolesti Ante Kovačića Bartul Matijaca zaključuje, da on *"nije* bolovao od endogene psihoze, prave duševne bolesti..., nego od *organske psihoze*", ali ne radi se ni o "alkoholnom deliriju", a ni o "progresivnoj paralizi, sifilitičkom ludilu". Stjepan Laljak piše o neobjavljenim rukopisima i dokumentima Ante Kovačića, izpravljajući neke zablude - među njima i onu o datumu rođenja najmlađega Kovačićeva sina Krešimira. Laljak objavljuje fotografije o obilježavanju 100. godišnjice Kovačićeva rođenja, podsjeća na Kovačićeve zapise o zavičaju i o pogledu na nove naraštaje hrvatske mladeži nakon 1848. te

upozoruje na nenadmašive genijalne ilustracije slikara Ive Režeka u divot-izdanju Kovačićeva romana *U registraturi* (HIBZ, Zagreb 1944.), reprodukcije kojih se donose u ZG-u.

U četvrtomu dijelu *Vrelâ* Blanka Pašagić piše o hrvatskoj dječjoj književnosti od 1864. do 1950. i o umjetničkoj prozi u hrvatskim dječjim časopisima od 1864. do 1945., Oto Ulovec o podrijetlu imena Šćitarjevo i Mato Marčinko o slikaru Bruni Buliću (donosi se i Bulićev zapis o slikaru Maksimilijanu Vanki). Stjepan Laljak objavljuje pisma Ljudevita Jonkea profesoru Stjepanu Ivšiću te zapis Vinka Nikolića *Iz života* (23. III. 1935.) i njegovo pismo majci ud. Frani Nikolić.

DODATAK VRELIMA - Auktori prilogâ: Stjepan Razum (Vjekoslav Noršić 1880.-1963.), Stjepan Laljak (Noršićevi ispisi iz matičnih knjiga; Edgar Corberon i osnivanje Sveučilišta u Zagrebu), Vjekoslav Noršić (Genealoški podatci o plemićkim porodicama iz matica župe Brdovec - s latinskoga preveo Jozo Ivanović), Ante Gabričević (Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu od 1672. do 1981. godine). Tu su još i članak *Uz proslavu 50. obljetnice utemeljenja Sveučilišta u Zagrebu* objavljen u zagrebačkim novinama "Der Morgen" od 7. lipnja 1924. (s njemačkoga prevela Silvija Bosner) te Pisma grofa Corberona i hanoveranskoga kralja Ernesta Augusta o zbivanjima u Hrvatskoj 1848.-1850.

ZNANSTVENE TEME obuhvaćaju četiri izvorna rada (auktori Nikola Skledar, Ivan Cifrić, Mladen Labus i Konstanca Korenčić-Kampl) i tri pregledna rada (Dinka Marinović Jerolimov, Ankica Marinović-Bobinac, Leo Budin). Nikola Skledar razpravlja o čovjeku (njegova pojavnost i položaj u kozmosu i povijesti uobće), koji na prijelazu tisućljeća traži odgovor na pitanje o "mogućnosti ili nemogućnosti očuvanja, osmišljavanja i oplemenjivanja čovjekova svijeta i opstanka u tom povijesno-društvenom i civilizacijskom okružju". Ivan Cifrić u prilogu *Upravljanje zemljom kao kulturni izazov* iznosi, da se "programiranje budućnosti suprotstavlja slobodi čovjeka", pa to "zahtijeva oblikovanje čovjekove rodne svijesti kao kulture zajedništva". Mladen Labus razmatra bit moderne umjetnosti na uzornu primjeru estetičke teorije njemačkoga filozofa i estetičara Maxa Bensea, koji bitak moderne umjetnosti smješta u bitak modernoga svijeta - u modernoj umjetnosti ljepota više nema pravi ontološki položaj, nego sada taj položaj zauzima refleksija. Dinka Marinović Jerolimov razpravlja o sekularizaciji - spornom pojmu u sociologiji religije. Ankica Marinov Bobinac prikazuje religijski, povijestni i socio-kulturni kontekst nastajanja pentekostnoga pokreta. Konstanca Korenčić Kampl u svojoj razpravi u najkraćim crtama obrađuje razdoblje od prvih naznaka veterinarskih poticaja i osnivanja prvih veterinarskih škola u Europi, pa do formiranja veterinarske medicine kao moderne znanosti. Leo Budin prikazuje informacijsku i komunikacijsku tehnologiju kao najproduktivniju generičku tehnologiju današnjice, uporaba koje osnovni je preduvjet za priključak razvijenim zemljama svijeta.

BIBLIOGRAFIJE predstavljaju prof. dr. Marijanu Fišer-Herman (1897.-1994.) i najboljega hrvatskoga koturaša svih vremena Stjepana Grgaca (1909.-1960.).

ODJECI - Stanko Bašić prikazuje knjigu Stanka Jambreka *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII.* stoljeća (Matica hrvatska, Zaprešić 1999.), a Sead Begović knjigu pjesama Ivana Čedomira Ostreša *Jakšinčice* (ilustracije Ivan Antolčić, Matica hrvatska Zaprešić, Zaprešić 1998.). Zaprešićki godišnjak 1998. prikazuju Tomislav Heres, Marija Samardžija i Nebojša Koharović.

SJEĆANJE je posvećeno znanstveniku dr. Stjepanu Krivošiću (1918.-1999.) i pjesniku i aforističaru Božidaru Hitrecu (1929.-1999.). O vodećemu hrvatskomu povijestnom demografu Stjepanu Krivošiću pišu Stjepan Laljak, Miljenko Pandžić, Vladimir Stipetić i Radovan Grgec, a o Božidaru Hitrecu Stjepan Laljak. Stjepan Krivošić rođen je u Sisku. Po završetku II. svjetskoga rata komunisti su ga osudili na 10 godina robije (od toga je 7 godina izdržao u Lepoglavi). Njegova otca, Stjepana Krivošića st., člana HSS-a, komunisti su god. 1947. osudili na smrt (osuda je izvršena). Nakon izdržane kazne Stjepan Krivošić ml. odlazi u Drenje nedaleko od Zaprešića i zapošljuje se u računovodstvu Tvornice kvasca i špirita "Žumberak" u Savskomu Marofu (kasnija "Pliva"), gdje radi do mirovine. Kako nije mogao završiti bogosloviju, a studij povijesti su mu zabranili, izvanredno je završio Višu ekonomsku školu u Varaždinu i diplomirao na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Diplomirao je u petdesetoj godini života, a doktorirao u šestdesetpetoj. Stjepan Krivošić je kao demograf uživao veliki ugled i u Americi. Njegovo će djelo, veli njegov profesor na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu Vladimir Stipetić, živjeti vječno. Njegova djeca, piše njegov sudrug s robije u Lepoglavi Radovan Grgec, "trebaju znati da im je otac bio i svojevrsni mučenik za hrvatsku stvar, ali i ugledni znanstvenik, i mogu se njime ponositi, kao i mi njegovi drugovi s lepoglavske robije".

OBLJETNICE - Stjepan Laljak piše o 50. godišnjici rođenja Krunoslava Cigoja i 70. godišnjici rođenja kipara Ivana Lesiaka te o zaboravljenomu koturašu (biciklistu) Stjepanu Grgacu i 15. godišnjici darovnoga ugovora slikara Matije Skurjenoga za Galeriju u Zaprešiću. O glagoljskomu spomen-nadpisu u Zagrebačkoj prvostolnici, koji je odkriven 17. rujna 1944., piše Alojz Getliher. O glumici Mariji Kohn piše Antonija Bogner-Šaban, dok o profesoru emeritusu dr. sc. Vladimiru Muljeviću piše Dubravko Malvić.

LJETOPIS 1999. bilježi najvažnija zbivanja u kojima je sudjelovala Matica hrvatska Zaprešić: Postavljanje spomenika braniteljima poginulima u Domovinskomu ratu; Aukcija slika za NK *Inker;* Dani Matice hrvatske Zaprešić; Dani Ante Kovačića; Nagrada Zagrebačke županije; Odkrivanje spomenika Hrvatskim domobranima u središtu Zaprešića; Dan grada Zaprešića; Okrugli stol; Predstavljanje Zaprešićkoga godišnjaka 1998. i dr.

KNJIŽEVNI IZLOG nudi nam *Pričicu o dva lonca* Dragutina Tadijanovića te pjesme Ivana Goluba (3), Josipa Velebita (3), Mate Marčinka (6), Tomislava Durbešića (2), Dragutina Dumančića (3), Zvonimira Penovića (1), Blanke Pašagić (2), Ivana Jurkasa (2), Josipa Krunića (2), Josipa Šmaguca (2), Milke Kobešćak (1), Bože Hitreca (1), Ivana Lulića (1), Đurđice Haladi (1), Dragice Vranjić-Golub (2), Zlate Trbuljak (2), Stane Lovrić (2), Ivana Postružina (3), Josipa Balaška (3), Ivana Huzjana (2), Željke Skledar (2), Šime Klaića (1), Davora Vukovića (1), Nicanora Parra (3, sa španjolskoga preveo Boris Maruna).

Dalje u *Književnomu izlogu* nalazimo također dvije kolumne Vice Vukova iz njegove knjige *Pogled iza ogledala*

(Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1999). Zatim priču Bartula Matijace *Slučaj doktora Sankovića*. Adama Grabowskoga *Pisma s ladanja* jezična su mješavina kerempuhovske kajkavštine, kajkavštine Kanonika i Zgubidana (junakâ Ante Kovačića) i gospodske izkrivljene latinštine Đalskijevih zagorskih ilustrisimusa: Kukuružnjak je panus sekundarius, beteg iliti gravis morbus zgledi kak *morbus palabundus*, "koji sim tam, ovam i onam po životu hodi" - iz nasmijanih pisama Grabowskoga izpod pokladne maske viri hrvatska smrt ("Tute, na ladanju, pokladi. Tam, vu Zagori, na Baniji i Baranji smert."), nu tu smrt Božji stvor ipak nadvladava ("Od pradedovskog hrasta do denešnjega bora, kuliko je ratov bilo, nemoči smertne vu horvatskimi hižami. I pomora. Pak smo ipak človeka našeg obderžali kak Božjeg stvora."). Slavi Grabowski Svetoga Martina, Bakhova sina. Kum z barilcem, biškup z kanoniki i miništrantimi. Suci, notarijuši, mežnari, vunbaciteli, kantuši i benefaktori. Oberfiškuši. Mežnar cilinga. Vino terpko, domače - vinum patrium. Vino težačko i vino gospodsko - vinum pauperum i vinum generosum. Sused Samoborec Hilario Gašparoti, bogobožec, prodekuval je vsem vernem kerščanskem dušicam horvatskoga orsaga da vse cvetje, kak ružmarin, majoran, klinčec ili gatrože, "jesu smrad proti nebeski duha". A z Mekušja, osluškuje Grabowski, čuju se kanoni, harca tromboni.

Izložene su u *Književnomu izlogu* i prozne crtice Mirka Ivanjeka (Na tuđoj grbači), Nade Mihoković-Kumrić (Eleazar) i Branke Laljak (Jorgovan). U članku pod naslovom *Biblijski triptih* Mladen Jovanović razmišlja o stanjima ljudskoga bića: malodušnosti, utjehi i radosti. Ivan Goleš vodi nas na Francuzku rivijeru, u Cannes (Sreća za sto franaka). Zlatko Tomičić vodi nas pak u Zagorje (Pozoji zagorskih grabancijaša), gdje ćemo susresti Ksavera Šandora Gjalskoga, pribivati izložbi kipara Mate Tijardovića i slikara Zdenka Gelenčira, upoznati pjesnika Tomislava Dorotića i jezikoslovca Božidara Vančika, biti u družtvu s poznatim osobama (Vicom Vukovom, Franjom Tuđmanom i Većeslavom Holjevcem), posjetiti dvorac Goricu kod Pregrade (tamo je sa svojom obitelji živjela Mimica, junakinja iz knjige Nevenke Nekić; u tu su se Mimicu zaljubljivali redom i Đalski, i Matoš, i Krleža, i Leskovar i Zajc).

Iz *Književnoga izloga* doziva nas i pjesnikinja i skladateljica Dunja Knebl (Je li ljudski glas prestao biti najljepši instrument na svijetu?) - njoj je "najljepše slušati klapsko pjevanje uz more gdje nikad nema savršene tišine studija, gdje uvijek uz ljudske glasove diše i priroda". U satiričko-humorističkomu *Dnevniku poštenoga i aktivnoga predsjednika sindikalne podružnice* Stjepan Babić nam predstavlja djelić prohujale jugokomunističke stvarnosti. Na začelju izloga je simpatična kajkavska humoreska Stane Lovrić *Beteg*.

LIKOVNI IZLOG - Urednik je ZG opremio nizom izvrstnih reprodukcija (crno-bijelih i u boji) i fotografijama poznatih hrvatskih umjetnika. Auktori likovnih priloga reproduciranih u boji: Stjepan Balja, Ivančica Cvitić Znidarčić, Davor Gobac, Dragutin Grgas, Franjo Haramina, Željko Karaula, Zlatko Kauzlarić Atač, Šimo Klaić, Ivan Lacković Croata, Jadranko Lopatić, Ivan Lesiak, Pero Maruna, Marijan Mikuljan, Alma Orlić, Ivan Čedomir Ostreš, Dimitrije Popović, Ivan Rabuzin, Elza Ramberg, Matija Skurjeni, Sonja Tajčević-Kovačić, Zlata Trbuljak, Zvonimir Venne, Davor Vuković, Ivan Zasche. Auktori likovnih priloga u crno-bijeloj reprodukciji: Irena Škrinjar-Perić, Ivo Režek, Alma Orlić, Ante Orlić, Ivan Lacković Croata, Zvonimir Venne, Ivan Čedomir Ostreš, Ivan Lesiak, Šimo Klaić, Mane Vukadinović, Dragutin Grgas, Petar Salopek, Josef Kriehuber, Branka Bukovina, Željko Nemec.

Zbog kakvoće svojih povijestnih, znanstvenih, književnih i likovnih priloga Zaprešićki godišnjak 1999. prerastao je u općehrvatski znanstveno-književno-likovni zbornik.

Tomislav Heres

STILISTIČKI BESPRIJEKORNO ISPISAN PRVIJENAC

(Sanja Babić-Đulvat: Travnički nocturno, HKD "Napredak", Vitez, 2000.)

Nakon pune tri godine "čekanja" u trima izdavačkim kućama u Sarajevu i Zagrebu, prvi roman Sanje Babić-Đulvat objavljen je - zahvaljujući prije svega svesrdnoj pomoći i razumijevanju vlade Srednjebosanskoga kantona i štamparije "Dom štampe" iz Zenice. Riječ je o iznimno zanimljivom, duhovno-poetički zrelom i stilistički besprijekorno ispisanom romanu - što je, samo po sebi i s obzirom na dati književnohistorijski kontekst, književni događaj vrijedan pažnje.

Radnja romana sažeta je u nepuna dvadeset četiri sata, s prepoznatljivim ratnim okruženjem (Travnik, zima 1993.) i sa suptilnom literarnom artikulacijom ljudske sudbine pet glavnih likova - Josipa Metza, srednjoškolskog profesora materinjeg jezika, njegove supruge Ane, njezina umirućeg djeda Ante te dvojice Josipovih prijatelja Faruka i Ljube. Autorica ne zahvaća širinu ratnih zbivanja, "epski", društveno-historijski ili ideologijski kontekst njihov - već zadire u dubinu duše svojih likova, do krajnosti dramatizirajući nutarnje sukobe i previranja ratom uplašenih, obezglavljenih i dotučenih ljudi... U maniri psihološkoga realizma spisateljica plete gustu mrežu kompliciranih odnosa, sučeljavanja, nesporazuma i poraza i to među ljudima koji su svi jako bliski, dragi i potrebni jedni drugima: paklenska suština rata evocira se i raskriva, dakle, "pogledom iznutra" - na strahotu dezintegracije, poniženosti i nemoći pojedinačnog ljudskog bića izloženog bezglavim silama destrukcije te, uz to, nespremnog podati se raspusnoj igri reprodukcije zla i mržnje. Središnji problem romana mogao bi se sažeti u ovaj upit: "Može li se pre-živjeti nemogućnost su-življenja?" - a noseći impuls oblikotvorno-izražajnog duha u kojem je knjiga ispisana sama autorica je u posveti precizno formulirala kao "gorko nemirenje sa zlom": riječ je, dakle, o osebujnom "očajavajućem humanizmu gubitnika", koji je gotov ustrajati-i-istrajati u svom i na svom ljudskom porazu - ako je to ta strahotna cijena što ju valja platiti za neuključivanje u vražje kolo Mržnje-i-Zla...!

Silina s kojom duboko zapretani duševni sadržaji, u "normalnim" socijalnim uvjetima posve nedostupni i skriveni u podsvijesti čovjeka, izbijaju van, pokrenuti i uskomešani divljim strahom i borbom za goli opstanak - upravo je majstorski evocirana i predstavljena u tekstu ovog romana: ironizacija

i relativizacija svih životnih vrijednosti i temeljnih egzistencijalnih kategorija u toj mjeri izjeda habitus i karakter pojedinca - da se ljudi sami sebi (a kamoli ne okolini) čine strancima, neznancima izgubljenim u nekom fantastičnom, somnambulnom okruženju. Taj napor samookupljanja bića izloženog raspadu i nestajanju jest temeljna "energetska mreža" unutar koje se očituje metabolizam života; zato nije ni čudo što u proznoj artikulaciji autorica preferira unutarnji monolog - iako ni tehnike dramatskog dijaloga i narativa distanciranog pripovjedačkog trećeg lica nisu zapostavljene. Najvažnije je da su prijelazi iz jedne u drugu tehniku pripovijedanja neosjetni, s ujednačenom sintaktičko-stilističkom "kalibracijom" i profiliranošću teksta tijekom cijelog romana. Riječ je o autorskoj zrelosti što podrazumijeva da se u svakom trenutku, na svakoj stranici teksta zna što se hoće i što se može literarno uobličiti i izraziti: zato u tekstu ovoga romana nema neujednačenosti, nema "padova" ni lutanja koji, gotovo redovito, karakteriziraju prozne (osobito romaneskne) knjige-prvijence.

To nas, opet, upućuje na zaključak o "Travničkom nocturnu" kao još jednom književnom ostvarenju koje u potpunosti nadmašuje "na djelu" književnoteorijski i poetički koncept takozvanog ženskog pisma: nema u ovome romanu tog motrišta što bi trebalo biti uvjetovano spolnom pripadnošću autora (autorice) - čak bi nas, naprotiv, dubina uživljavanja i minucioznost gradbe muških likova najvjerojatnije uputili u pogrešnom smjeru (kad bismo morali "pogađati" spol osobe koja je ispisala ovaj roman).

Dakle, iznimna preciznost i vještina vođenja naracije i komponiranja cjeline teksta, leksičko-sintaktička pročišćenost, jednostavnost i dojmljivost izričaja - to su odlike kojima se ovaj roman preporučuje čitateljima. On ispunjava sva tri bitna uvjeta što se nadaju imperativom piscima dobre romaneskne proze: najprije, osloboditi tekst svega suvišnog; potom, ostvariti punu propulzivnost (protočnost) slijeda svih sastavaka teksta; napokon, još i opisati puni, u sebi zatvoreni krug epohalnoga smisla-i-besmisla vremena i života evociranih i sublimiranih romanom. U onoj najdubljoj ravni duh ovoga romana očituje se kao duh otpora ljudske pojedinačnosti apsolutno destruktivnom povijesno-socijalnom okruženju - kao nutarnji movens očajničke borbe za mogućnost izraza (zapravo, za mogućnost opstanka) individue okovane ideologijskom isključivošću i ekskluzivizmom međusobno suprotstavljenih i "zakrvljenih" kolektivitetâ.

Željko Grahovac

CONFESSORES FIDEI

(Tomo Vukšić: "Confessores fidei - Čule, Čekada, Majić, Nuić, Perić", izd. Biblioteka Crkve na kamenu, Mostar 2000., str. 255)

Knjigu pod gornjim naslovom napisao je dr. Tomo Vukšić, rođen 1954. u Studencima kod Ljubuškog, od 1980. svećenik Mostarsko-duvanjske biskupije, a magistrirao je (1986. g.) iz prava i doktorirao (1991. g.) iz teologije u Rimu. Posvetio je ovu knjigu "svim svećenicima koji su poginuli ili patili u zatvorima za slobodu Crkve i hrvatskoga naroda".

Autor već u Predgovoru ističe: "Vjerojatno nigdje u Europi, a možda ni u svijetu, ne postoji tako mali prostor kao što su Hercegovina i Bosna, na kojemu je u posljednjih 500 godina pobijeno ili protjerano iz svojih domova toliko katolika, najčešće samo zato što su katolici. Posebice je to očito ako govorimo u relativnim brojevima. No, s druge strane, jedva da je moguće naći neki drugi dio Katoličke Crkve u svijetu koji bi se tako malo sa zahvalnošću i poštovanjem sjećao vlastitih žrtava". Nešto je čudno u našem mentalitetu, kada mislimo da su nam svi bolji od nas samih, kada sve svoje gledamo katastrofičnim očima, kada sve kriminaliziramo, proglašujemo mrakom i zlom? Prisjetimo se, što se sve govori i piše zadnjih godina o onima koji su stvarali ovu državu Hrvatsku, ili o onome što nosi predznak neke vertikale duha: vjerske, moralne, državotvorne, nacionalne; a čemu se sve daje predznak "pozitivnog, naprednog, suvremenog", iako to nipošto nije! Pače se u javnosti opet mogu čuti stare komunističke aveti iz zločinačkog miljea OZN-e, UDB-e i KOS-a, koje se predstavljaju kao tobožnji borci za demokraciju i napredak Hrvatske, kao ispitivači "morala i slobode" u zadnjih 10 godina! Bilo bi komično, da nije tragično! To je neukusno i nemoralno nasilje nad slobodom, demokracijom i žrtvama, od tih samih sudionika u zločinima ili od onih koji po medijima i u javnosti imaju samo interesni, partijski i selektivni pristup tim ozbiljnim pitanjima i još uvijek živim ranama!

Osim posve svjetovnog antihrvatskog i anticrkvenog miljea, čini se da ima i u samoj Crkvi određenih sivih zona, radi kojih se o žrtvama malo govori i piše, radi čega ih se prešućuje! I ne samo jučer, nego i danas! Nije to samo suvremena uobičajena floskula karijerista, da nas "ne zanima prošlost", da smo "usmjereni na budućnost" tj. na sebe i svoje ciljeve! U pozadini je i politička ideologija, u određenom vremenu krivi koraci; ili kako to zgodno autor ističe: manjak "kršćanskoga poštovanja prema stradalima", a isticanje "snalaženja". Dakako, upravo ti "snalažljivi" češća su tema na mnogo strana, naročito u običnim razgovorima i dosjetkama, nego li oni dosljedni, vjerni i spremni se do kraja dati. Autor spominje i ovo: "Tako sam nedavno imao priliku čuti žalostan komentar o kardinalu Stepincu i njegovoj generaciji svećenika stradalnika za koje u najozbiljnijem tonu u toj prigodi iz jednih usta bi rečeno: 'Tko im je kriv kad se nisu znali snaći'!" Slično smo slušali i mi u Zagrebu, u jeku stvaranja i djelovanja proreživimskog društva TDKS (1977.-1989. g.): "Pa, konačno, nije Stepinac dogma!" Da, nitko nije ni tvrdio da je dogma, ali je paradigma vjere, dosljednosti i svjedočenja, dostojan časti, poštovanja i nasljedovanja! Zašto se nije govorilo da "Stepinac nije dogma" 1994. i 1998. godine pred Svetim Ocem? Tko se je sve onda gurao u prve redove, radi Stepinca ili radi svoje promocije? Mogao se je i bl. Alojzije Stepinac "snaći", ali tada ne bi bio ni blaženi, ni uzorni pastir naše Crkve i naroda!

"Tako je, eto, nastala i ova knjiga! U njoj se nalaze tekstovi o petorici svećenika koji su, svaki na svoj način, patnjom obilježili vlastitu vjernost Crkvi i hrvatskom narodu te pripadaju među heroje Katoličke Crkve iz druge polovice XX. stoljeća. Mogli su se 'snaći', ali znali su da bi to bila izdaja i zato nisu htjeli. Riskirali su više puta i vlastiti život i dobar glas. Sva petorica su, neki više neki manje, bili u zatvorima. Svi su doživjeli mnoga poniženja i od neprijatelja Crkve i od 'lažne braće' ali su ustrajali dokraja. To su mostarsko-duvanjski biskup mons.

dr. Petar Čule, sarajevski svećenik i publicist mons. dr. Čedomil Čekada, te mostarski svećenici mons. Andrija Majić, župnik i biskupski delegat u upravi biskupijom, mons. Mate Nuić, također župnik i biskupski delegat i mons. dr. Marko Perić, kotorski biskup."

Knjiga nam donosi kratak životopis svakoga spomenutoga s naznakom vremena i mjesta robijanja, a uz to isječke iz njihovih bogatih života, i to one teme koje su bile, poslije njihovih patnji, najvažnije područje njihova služenja Crkvi.

Nadbiskup mons. dr. Petar Čule (1898.-1985.) bio je osuđen na montiranom procesu 1948. godine u Mostaru na 11 i pol godina strogoga zatvora. Kaznu je izdržavao u strašnim i ponižavajućim uvjetima u Zenici, čisteći i golim rukama sanitarne čvorove, do 1951. kad je prevezen u Srijemsku Mitrovicu. Na putu je doživio tešku željezničku nesreću i bio teško ozlijeđen a nakon nekoliko mjeseci iste godine bio je vraćen u Zenicu, gdje je obolio od tuberkuloze. U zeničkom zatvoru ostao je do 30. listopada 1955., a potom je bio interniran na izdržavanje kazne u franjevačkom samostanu u Tolisi. Ovdje je ostao do lipnja 1956. kad mu je omogućeno liječenje u Zagrebu i Selcu. Tek krajem listopada 1957. dopušteno mu je da se vrati u Mostar, gdje će nešto kasnije ponovno preuzeti upravu biskupijom. Uz životopis nalazimo opisanu Čulinu aktivnost na Drugom vatikanskom saboru (str. 17.-93.), kao i njegovih cjelovitih 9 saborskih nastupa napisanih na biranom latinskom jeziku.

Mons. dr. Čedomil Čekada (1896.-1981.) bio je uhićen već 21. svibnja 1945, a vojni sud komunističke vlasti u Sarajevu osudio ga je 6. kolovoza 1945. na 12 godina strogoga zatvora. Zatvorsku kaznu izdržavao je u Zenici i Srijemskoj Mitrovici. Na nepravednu presudu nikada se nije htio žaliti jer mu je bilo jasno da je sve bilo namješteno iz ideoloških razloga. Poznato je, da je odrobijao kaznu do posljednjega dana, te je bio pušten iz zatvora 22. svibnja 1957. Nije htio izaći iz zatvora, prije nego mu je njegova sestra donijela reverendu, pa je tako obučen izišao preko zatvorske porte. Bio je odviše snažan na raznim područjima života, a da ga oni izvan Crkve ne bi osudili, ili neki iz Crkve prebrzo strpali s nalijepljenim ideološkim etiketama na sporedni kolosijek! Uz njegov životopis, nalazimo opis Čekadinog pisanja i djelovanja u "Katoličkom tjedniku" (str. 101.-130.), gdje je zasigurno bio ponajbolji i glavni suradnik! Napisao je više od 3.500 članaka i izdao više knjiga. Bio je častan i dosljedan svećenik i intelektualac, što je govorio i pisao to je svjedočio i živio! Bez sumnje ostaje jedno od najjačih pera hrvatskog novinarstva uopće, a pogotovo njegova katoličkog dijela!

Mons. Andrija Majić (1892.-1978.) bio je tijekom života tri puta u zatvoru. Prvi put 1941. kad ga je nakratko zatvorila policija kraljevine Jugoslavije, koja se upravo raspadala, pa se je spasio s drugim zatvorenicima bijegom preko zida iz mostarskoga zatvora. Drugi put zatvorili su ga komunisti u prosincu 1949. i bez ikakva suđenja zadržali u zatvoru do travnja 1950. kako ne bi smetao kao upravitelj biskupije (biskup mons. dr. Petar Čule je već bio na robiji u Zenici) osnivanju prorežimskoga svećeničkoga Udruženja "Dobri Pastir" čiji je bio jasan protivnik. Treći put, zato što je svećenicima zabranio sudjelovati na skupštini istoga Udruženja "Dobri Pastir" zakazanoj u Mostaru 1958., uhapšen je

iste godine i osuđen na 4 godine i dva mjeseca zatvora. Jedni su se "snalazili", dominirali u javnosti, stvarali o sebi mit, imali monopol na mnogim područjima života Crkve, a drugi su trpjeli i možda tek djelovali na sporednim pozicijama! Bio je iznad svega snažan ljudski i svećenički duhovni lik te je kao takav uživao općepriznati ugled, kako među narodom tako među svećenicima. Uz njegov životopis nalazimo opisano njegovo djelovanje kao biskupskog delegata i generalnog (pro)vikara (str. 137.-189.).

Mons. Mate Nuić (1909.-1987.) bio je uhićen u svibnju 1948. godine samo nekoliko dana nakon biskupa mons. dr. Petra Čule i strpan u mostarski zatvor Ćelovinu. Osuđen je u istom sudskom procesu zajedno s biskupom Čulom na 8 godina strogoga zatvora, što je izdržao u Zenici do posljednjega dana, provodeći vrijeme najviše u samici ili "staklari". Bio je kažnjavan i ponižavan, ali je ostao neustrašiv! Kako od svojih stavova nije odstupao, na kraju je otpušten s karakteristikom "nepopravljiv". Bio je ugledan svećenik, vrstan propovjednik, dosljedan i karakteran! Poznato je, da je imao zadnje peripetije s udbašima 1982. godine, kada je poslao telegramsku čestitku zagrebačkom nadbiskupu mons. Franji Kuhariću za njegovo imenovanje kardinalom: "Zagrebački nadbiskup, kardinal dr. Alojzije Stepinac bio je, jest i ostat će najveći sin našega hrvatskog naroda, te svetac i mučenik naše svete Rimokatoličke Crkve. Njemu neka je vječna slava u Gospodinu, a Vama, Oče Nadbiskupe, velika hvala što neoborivim povijesnim činjenicama viteški branite njegovu čast!" Uz Nuićev životopis nalazimo i opis njegova odnosa s Biskupskim Ordinarijatom u Mostaru (str. 197.-215.).

Biskup mons. dr. Marko Perić (1926.-1983.) preživio je kao gimnazijalac Križni put, te je nakon dosta pretrpljenih muka bio poslan na odsluženje vojnog roka. Kao bogoslov opet je zatvoren 1948. godine, ali je bio na suđenju oslobođen svake krivnje, te je u siječnju 1949. g. stupio u Bogosloviju u Zagrebu. Kao svećenik djeluje po župama, a potom 18 godina kao tajnik, kancelar i generalni (pro)vikar, dok nije 1981. godine postao kotorskim biskupom. Bio je smiren, inteligentan i produhovljen svećenik. Bio je ponizan i jasan, kritičan i poslušan istovremeno, znao je slušati i biti drugi, a takovi su ljudi izvrsni suradnici. Uz kratki životopis nalazimo ga opisanog kao tajnika i generalnog (pro)vikara, te opis njegove spisateljske djelatnosti (str. 223-247.) Ostat će pamćen i voljen zbog skrbi za sjemeništarce, bogoslove i svećenike, zbog svoje dosljednosti i vrsnoće, ljubavi prema Crkvi i služenja kao "drugi", u čemu je zaista bio "majstor", uz biskupa Čulu.

Pohvalno je što su Biskupski Ordinarijat u Mostaru i Crkva na kamenu omogućili da autor izda ovu knjigu, koja se s lakoćom i interesom čita, a koja govori o petorici vrsnih svećenika, koji se nisu "snašli" za ovaj svijet, ali jesu u herojskom svjedočenju i vjernosti Bogu, Crkvi i svome narodu!

Stjepan Kožul

PRIČE POPUT GORKIH SUZA

(Slavko Vranković, *Golgotska svitanja*, Matica hrvatska, Ogranak Valpovo,1998)

Svećenik Đakovačko-srijemske županije Slavko Vranković nije sasvim

nepoznato ime u književnim krugovima. Već svojom prvom pripovijetkom "Teško je biti suparnik Boga živoga" objavljenoj u "Maruliću" 1970. nagovijestio je da se radi o čovjeku posebnog literarnog nerva. U toj pripovijetki mladi student teologije nakon dugo vremena vraća se u rodno primorsko selo, oživljuje uspomene iz djetinjstva i podsvjesno želi da idila djetinjstva traje i dalje. U njemu se bude zapretani osjećaji mladenačke ljubavi prema Jelkici, no dugo vrijeme učinilo je svoje: Jelkica je moralno posrnula i totalno se razočarala u ljude, a njegova ljubav sva je okrenuta duhovnom. Iz razgovora dvoje mladih suprotnih svjetonazora na površinu izbija neka čudna sjeta, prigušeni bunt i gorljiva želja mladića da pomogne razočaranoj djevojci. Sve se doima naivno jednostavno, mladenački iskreno i upravo ta iskrenost daje ovoj pripovijetki izvjesni šarm mladosvećeničke gorljivosti u dokazivanju ispravnosti svojih ideja.

Knjiga "Golgotska svitanja" sadrži dvadeset i četiri pripovijetke podijeljene u četiri poglavlja: *Ne zovi mi ime, Zaboravljeni, Svjetlo u prozoru* i *Ljudi s dva lica.*

Nositelji radnje u svim pripovijetkama su obični mali ljudi pretežno iz seoskih sredina, ili intelektualci porijeklom sa sela i svi oni doživljavaju sudare sa stvarnošću, sa sredinom u kojoj egzistiraju, proživljavaju traume, poniženja, posrtanja; padaju, gube nadu i opet se dižu. U pozadini svega uvijek je Bog kao nada, utjeha i spas.

Susrećemo prognanike, prezrene siromahe,obogaljene branitelje iz Domovinskog rata, žrtve četničkih silovanja, otuđene pojedince iz urbanih sredina, gastarbajtere koji su podlegli utjecajima stranih sredina, napuštene starice i starce... i svi oni nose svoj križ, u svima tinja neki tračak nade.

Tako u šokantnoj priči "Ne zovi mi ime" mlada Anica vraća se poslije rata kući s djetetom u naručju. Bila je studentica u Sarajevu. U vrijeme rata kada su se rasplamsale međunacionalne mržnje dospijeva u srpski zatvor gdje je siluje čovjek kod kojega je stanovala. Rodila je neželjeno dijete i dala mu ime Rade po ocu-silovatelju: "Njegovu ću zlu krv, njegovu mržnju, sve ću njegovo pobijediti ljubavlju prema djetetu. Odgojit ću mu sina hrvatskim kruhom, pod hrvatskim nebom. To je moja osveta, samo to." Otac i majka teško prihvaćaju istinu, no prihvaćaju kćer i dijete i ono polako odrasta u selu koje još ne može zaboraviti ratne traume. Njegovo ime podsjeća na one koji su počinili strahovite zločine i život cijele obitelji postaje patnja. Problem je riješio odlučni svećenik, i beskrajna Anina ljubav prema vlastitom djetetu.

Dirljiva je priča "Pelinov cvijet" o siromašnoj seoskoj obitelji s puno djece gdje dominira majčina patnja za djetetom koje je dala na posvajanje u grad, a kad ga je došla posjetiti, ruši joj se cijeli svijet: njeno je dijete ne poznaje niti joj dopuštaju da mu se približi.

U svakoj od ove dvadeset i četiri priče ima po nešto traumatično, bolno i u većini se na kraju javlja poanta - neki događaj ili postupak koji donosi obrat u životu glavnog lika. A dominira cijelom knjigom PATNJA.

Čovjekov život u neku ruku je strm, kamenit put pun teško prohodnih dionica ali i bljeskovitih dijelova, s tom razlikom što je puno duži onaj teško prohodni dio. Tko ga uspije prijeći, tko uspije prevladati zlo u sebi, smoći snage za oprost i svojom humanošću osvijestiti zabludjele, čeka ga svjetlost na kraju puta. To sugerira i naslov knjige s ključnim riječima Golgota i svitanje.

* * *

Većina pripovijedaka pisana je u trećem licu. Kao sveznajući pripovjedač autor smješta svoje likove u situacije u kojima do izražaja dolazi njihov emotivni odnos prema vlastitoj sredini koja im je u pravilu nanijela kakvu nepravdu. Najviše pozornosti posvetio je odnosu čovjeka prema vjeri i njegovu ljudsku dimenziju vrednuje čvrstoćom vjere.

Priče su kompozicijski jednostavne: uvod, zaplet, vrhunac, rasplet. Rasplet najčešće predstavlja i iznenadni obrat - poantu, a ona je uvijek u službi kakve moralne pouke vjerskog, katoličkog karaktera, a ujedno je i neka vrsta katarze, pročišćenja.

Jezik je neobično lijep, naročito u pripovijetkama sa seoskom tematikom, gdje do izražaja dolazi dobro poznavanje psihologije i govora seoskog čovjeka.

Posebno lijepi su uvodni dijelovi, naročito oni u kojima se oslikava kakav pejsaž. To su prave lirske minijature s pažljivo odabranim epitetima, poredbama, personifikacijama, metaforama u kojima se krajolik doživljava svim osjetilima i čvrsto je ukomponiran u doživljajni svijet likova. A likovi kao da su sudbinski obilježeni i zbog toga postaju životni gubitnici, a ne zahtijevaju mnogo od života: žele imati samo ono što imaju i drugi normalni ljudi.

Knjiga "Golgotska svitanja" suptilna je proza vjerskog ozračja u kojoj do izražaja dolazi ljepota jezika i izvanredno poznavanje psihologije malog čovjeka vjernika opterećenog životnim nedaćama. Naprosto se osjeti da je izašla ispod svećeničke ruke, ruke svećenika uvjerenog u apsolutnu opravdanost svoje misije, u njezin konačni trijumf.

Jure Karakaš

* * *

"Svjetlo riječi" od 3. III. 2001. donosi prikaz knjige *Antonija Gasparija* "Židovi koje je spasio *Pio XII*".

* * *

Città Nuova objavila je knjigu *Niccola Tommasea* "Quaresimale", razmišljanja nastala na osnovi *Lacordaireovih* korizmenih propovijedi.

* * *

U časopisu "Stimmen der Zeit", br. 3/2001, *Paul Roth* piše o "pretvorbi" komunističkih simbola u suvremenoj Rusiji u članku pod naslovom "Neue Staatssymbole aus alter Zeit" (Novi državni simboli iz starog vremena).

* * *

Etudes 2/2001 objavljuje članak "*Marie Noël* entre deux mondes" (Marie Noël između dva svijeta) iz 1960.

* * *

Serge Bonnet (rod. 1924.), suator našeg "Neoklerikalizma (s R. Grgecom i T. Verešom, 1978.) u svojim uspomenama piše o svojem posjetu Zagrebu, kada je 1979. održao predavanje u HKD-u, navodeći misao *Renéa Rémonda* da "Crkva ne smije postati staračk geto" i misao svojega subrata *Tome Vereša* da će "svećenici biti posljednji 'samoupravljači' u Jugoslaviji".

* * *

Gradišćanske "Hrvatske novine" od 9. III. 2001. objavljuju članak o promociji *Ferde Takača* na FFDI-u u Zagrebu.

* * *

"Naša ognjišta", br. 3/2001, donose članak "Tako je učio Marko *Marulić*", a "Vjesnik" od 14. III. 2001. donosi članak *Josipa Danolića* "Hoće li Marulić dobiti personalnu enciklopediju?". 11. IV. treba da se u Washingtonu otvori izložba Marulićevih djela iz fonda Kongresne knjižnice, a izdavač "Mozaik knjiga" iz Zagreba objavio je izbor *Marulićevih* pjesama i pisama pod naslovom "Duhom do zvijezda".

* * *

"Hrvatsko slovo" od 16. III. 2001. objavljuje razgovor s *Radom Perkovićem* u povodu predstojećih *Marulićevih* dana pod naslovom "Već deset godina Split je u travnju središte hrvatskog glumišta". U istom broju *Lovorka Čoralić* nastavlja svoje pisanje o hrvatsko-mletačkim vezama.

* * *

U časopisu "Famiglia cristiana", br. 10/2001, *Rinaldo Falsini* piše o kritikama novinara nakon objavljivanja *Ratzingerove* knjige "Introduzione allo spirito della liturgia". Kritike se odnose na nevažne pojedinosti.

* * *

U Njemačkoj je objavljena knjiga "Kirche und Abtreibung in Deutshland" (Crkva i pobačaj u Njemačkoj). Autor je *Manfred Spieker*.

* * *

Olivier Mannoni autor je biografije o *Günteru Grassu* (Bayard 2000.).

* * *

Biskup *Mile Bogović* govorio je 21. III. 2001. u HKDPD-u o važnosti uspostave Gospićko-senjske biskupije, a 29. III. otvorio je simpozij o *Hrvatskom katoličkom pokretu* u "Vijencu". Koreferat je održao i *R. Grgec*.

* * *

U "Matici", br. 3/2001., *Grozdana Cvitan* razgovara s *Ferdinandom Takačem* (Dobar duh Hrvata u Slovačkoj), a *Sanja Vulić* piše o hrvatskom jeziku u Bugarskoj, kamo su ga donijeli bosanski franjevci.

* * *

"Hrvatska obzorja", br. 1/2001, donose članke o *Marku Maruliću* (*M. Parlov, I. Bošković, D. Šimundža* itd.) te priloge nekih naših suradnika (*N. Bogdanić, Ž. Bezić, Z. Mužinić* i dr.).

* * *

Novim biskupom u Grazu imenovan je *Egon Kapellari*, dosadašnji biskup u Gurku, pošto se *Johann Weber* povukao u mirovinu.

* * *

Časopis "Stimmen der Zeit", br. 4/2001, objavljuje članak *Friedhema Mennekesa* "Kunst als Resakralisierung" o resakralizaciji meksičke crkve sv. Augustina kistom grčkoga slikara *Jannisa Kounellisa*.

* * *

Giovanni Paltrinieri objavio je knjigu "Calendario lunario" o lunarnom kalendaru, "vječnom" kalendaru (do 2009) i o mjerenju vremena od predpovijesnih do naših vremena.

* * *

"Etudes", br. 3/2001, donosi članak *Jean-Paula Sauzeta* "L'angoisse de la mort" (Tjeskoba pred smrću). Glavni uzrok te tjeskobe po mišljenju autora jesu gubitak prostorno-vremenske orijentacije i neizvjesna budućnost.

* * *

U kapelici sv. Fabijana i Sebastijana u crkvi sv. Marka u Zagrebu otvorena je 22. IV. 2001. izložba "Slavimo Boga" u organizaciji Hrvatskog katoličkog zbora "MI" i prof. *Barbare Tanodi-Kukolje*.

* * *

"Kaj", br. 5/2000, donosi članak *Sanje Vulić* o jeziku podravskih Hrvata u Mađarskoj i *Josipa Lisca* o brodskom govoru.

* * *

U Stuttgartu je kod Kaufmann-Kletta objavljen zbornik u uredništvu *Klausa Vellgutha* "Gott sei Dank bin ich Atheist" (Hvala Bogu, ja sam ateist) s prilozima *B. Brechta, A. Camusa, J. P. Satrtrea, S. Weil, M. Frischa, E. Kästnera, G. Garcie Marqueza, P. Handkea, F. Pessoe, J. Saramaga, E. Cardenala, L. Gustafssona, L. Tolstoja, L. Bloya, N. Sachs, G. Guareschija itd.)*. Urednik je nastojao tim prilozima uputiti u odnos suvremene kulture prema pitanju Boga kod vjernika i bezvjeraca.

* * *

U "Školskim novinama" od 27. III. 2001. *Toma Podrug* piše o novoj knjizi *Ivana Damiša* o franjevačkim žrtvama, objavljenoj u nakladi HKD-a.

* * *

O nagrađenoj operi *Frane Paraća* "Judita" (prema tekstu *Marka Marulića*) piše "Vjesnik" od 9. IV. 2001. a o izboru Marulićevih djela "Duhom do zvijezda" pišu "Školske novine" od 10. IV. 2001.

* * *

U "Vjesniku" od 11. IV. 2001. *Višnja Požgaj* piše o izvedbi "Muke i smrti Kristuševe" *Božidara Širole*, izvedene u okviru "Pasionske baštine", u čijem je okviru održan i recital "Sedam hrvatskih pokorničkih psalama" *Rajmunda Kuparea*.

* * *

Kod Naklade Jurčić objavljena je antologija (ur. *B. Petrač*) "Hrvatska uskrsna lirika", u kojoj su i pjesme nekih jeronimskih suradnika (*Velimir Deželić, Mijo Stuparić, Izidor Poljak, Baltazar Vijolić, Ilija Jakovljević, Nikola Kordić, Tomislav Prpić, Sida Košutić, Đuro Sudeta, Gabrijel Cvitan, Ton Smerdel, Josip Berka, Pere Dulčić, August Đarmati, Ivo Lendić, Mira Preisler, Stjepan Hrastovec, Jeronim Korner, Ivo Sokač, Josip Velebit, Ante Jakšić, Branko Klarić, Ivo Balentović, Janko Bubalo, Aleksa Kokić, Serafin Mičić, Lucijan Kordić, Vinko Kos, Rajmund Kupareo, Stanko Dominić, Augustin Blazović, Ivan Svetić, Stanislava Adamić, Tomislav Dorotić, Mato Marčinko, Radovan Grgec, Joja Ricov, Dinko Tusun, Anka Petričević, Zlatko Tomičić, Veljko Vučetić, Dubravko Ivančan, Ljiljana Matković, Ivica Jembrih, Nevenka Nekić, Sanko Rabar, Božidar Bagola, Neven Jurica, Stjepan Lice, Ivan Tolj, Antun Milovan, Danijel Načinović, Iva Čuvalo, Željka Šemper* itd.).

* * *

U DHK-u je predstavljena knjiga *Fedore Ferluga Petronio* "Un mondo cosmico di *Nikola Šop*", o čemu piše *S. Begović* u "Vjesniku" od 20. III. 2001.

* * *

Kod Bayarda je objavljena knjiga kard. *Martinija* "Je rêve d'une Europe de l'Esprit" (Sanjam Europu Duha). Časopis "La Vie" proglasio je kardinala Martinija Europljaninom godine 2000.

* * *

U časopisu "Famiglia cristiana", br. 14/2001, *Fulvio Scaglione* objavljuje razgovor s *Mihajlom Gorbačovom*, koji izjavljuje: "Putin nije Jelcinova marioneta". Razgovor je objavljen pod naslovom "Putin e Bush quei due bravi ragazzi" (Putin i Bush - dva dobra momka).

* * *

U časopisu "Herder Korrespondenz", br. 4/2001, *Ferdinand Oertel* piše o Bushovoj "pro-life" orijentaciji pod naslovom "US-Katholiken sehen neue Chancen unter der Bush-Regierung" (Američki katolici vide svoje nove izglede pod Bushovom vladom).

* * *

U okviru "*Marulićevih dana*" (od 21. IV. do 29. IV.) nastupilo je 12 dramskih ansambala i priređena je izložba "Izdanja Judite". Na znanstveni prigodni skup pozvani su ugledni gosti, među kojima *Charles Bené, Istvan Lokos, Mirko Tomasović, Pavao Pavličić, Branimir Glavičić, Tonko Maroević* itd.

* * *

"SOS-glasnik Dječje selo" za travanj donosi prikaz izložbe lutaka *Ljeposlava Perinića* u Lekeniku.

* * *

Na HTV-u (I. program) emitirana je obrazovna emisija o Marulićevu životu i djelu pod naslovom "*Marko Marulić Splićanin*".

* * *

U "Vjesniku" od 17. IV. 2001. *Tvrtko Jakovina* piše o znanstvenom skupu o *Marku Maruliću* u Washingtonu u organizaciji HAZU i Europskog odjela Kongresne knjižnice, pod naslovom "Hrvatski Dante u Washingtonu". Na skupu su govorili *Mate Maras, Milan Moguš, Mirko Tomasović, Dunja Fališevac, Branimir Glavičić* itd.

* * *

S. *Mariji od Presv. Srca* (Anki Petričević) dodijeljena je 11. IV. 2001. županijska nagrada za životno djelo. Isto priznanje dobio je i fra *Karlo Jurišić*.

* * *

U "Hrvatskom slovu" od 20. IV. 2001. *Jagoda Martinčević* piše o "Muci" *Božidara Širole*, izvedenoj u okviru "Pasionske baštine". B. Širola (1889-1956) jedan je od najuglednijih jeronimskih suradnika.

* * *

U listu "La Croix" od 18. IV. 2001. *Christine Legrand* piše o prijedlogu zakona kojim bi se djeci dopustilo da se nazovu i majčinim imenom, u članku pod naslovom "Au nom du père et bientôt de la mère" (U ime oca a uskoro i u ime majke).

* * *

Na Hrvatskom katoličkom radiju emitirana je snimka prikaza jeronimske književne večeri o datumima Uskrsa uz razgovor s autoricom knjige "Svjetski kalendar i kršćanska era" *Tatjanom Kren*. Radio-Vatikan je emitirao prikaz te književne večeri 21. IV. 2001.

* * *

"Bulletin-Association for Croatian Studies", 36/2001, registrira jeronimska izdanja (*Danicu* za 2001. i *Marulić* 5/2001).

* * *

U časopisu "Herder Korrespondenz", br. 4/2001, *André Habisch*, profesor KBF-a u Eichstättu, piše o ulozi Crkve u građanskom društvu XXI. stoljeća.

* * *

"Famiglia cristiana", br. 16/2001, objavljuje članak *Alberta Bobbia* o djelovanju talijanskog Karitasa u svijetu.

* * *

Kod Cerfa je objavljena knjiga *Jacquesa Arnoulda* "L'Eglise et l'histoire naturelle" (Crkva i prirodne znanosti).

* * *

"Famiglia cristiana", br. 15/2001, objavljuje članak *Alberta Bobbia* "L'oro di Slobo" (Slobino zlato) o *Miloševićevoj* pljački Srbije. U istom broju *Fulvio Scaglione* objavljuje razgovor s poljskim generalom *Jaruzelskim*, u kojemu ovaj tenkovski stručnjak govori o svom katoličkom odgoju i o ljubavi za Poljsku, ljubavi koju dijeli s Ivanom Pavlom II.

* * *

DVD "Warriors" (Ratnici) *Petera Kominskog*, objavljen u Parizu, govori o ratovanju britanskih "plavih kaciga" u Bosni.

* * *

Uz potporu Kijevskog nacionalnog sveučilišta *Taras Ševčenko*, 25. IV. 2001. otvorena je u zagrebačkom Studentskom centru izložba nove ukrajinske umjetnosti i večer ukrajinske mlade lirike.

* * *

U "Matici", br. 4/2001, *Sanja Vulić* piše o objavljivanju katekizma *Milice Klaić* u Budimpešti, a *Marin Kuničić* o izložbi glagoljice u Trinity-Collegeu u Dublinu.

* * *

"Vijenac" od 19. IV. 2001. donosi blok priloga posvećenih Marku Maruliću (*Tomasović, Bartolić, Maroević itd.*)

* * *

Niz priloga posvećenih *Maruliću* i *11. Marulićevim danima* donosi i "Vjesnik" od 23., 24., 25. i 28. IV. 2001. iz pera *Mire Jurković, Ive Frangeša, Milana Moguša* itd. Posebna je pozornost posvećena Marulićevoj "Juditi", hrvatskoj latinističkoj poeziji, dobitnicima nagrada i dr.

* * *

Goranovu nagradu za književnost dobio je ove godine *Ivan Slamnig* za najnoviju zbirku pjesama "Ranjeni tenk" (MH 2001).

* * *

U "Hrvatskom slovu" od 27. IV. 2001. *Nevenka Nekić* piše o "Hrvatskoj crkvenoj himnodiji" *Hrvojke Mihanović-Salopek, Julije Derossi* o "Pismama od vitra" *Slobodana Martina Šikića* a *Lovorka Čoralić* o groblju peraške obitelji Bujović u Mlecima.

* * *

"Školske novine" od 1. V. 2001. donose prikaz opere "Judita" *Frane Paraća* iz pera *Milice Jović*. *Marulićevoj* "Juditi" posvećen je i blok članaka u istom broju (*I. Frangeš, M. Tomasović, M. Franičević*), a "Vjesnik" od 4. V. 2001. donosi članak *Helene Braut* "Šnajderov napad na Marulićeve dane", dok se u br. od 5. V. *Vladimir Vratović* pita zašto je prilog o "Juditi" emitiran pri samom kraju TV-dnevnika. I gradišćanske "Hrvatske novine" od 21. IV. objavljuju članak "Juditin 500. rođendan", a u istom broju *Radoslav Katičić* piše o nedavno izašlim hrvatskim pravopisima, koji se po njegovu mišljenju malo razlikuju.

* * *

"Hrvatsko slovo" od 4. V. 2001. objavljuje prikaz 11. *Marulićevih* dana iz pera *Vlatka Perkovića*, a u istom broju *Nevenka Nekić* objavljuje svoju novelu "Pinesijev san".

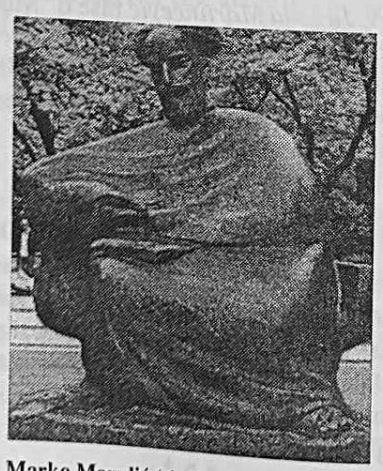

Marko Marulić (skulptura Vlada Radasa)

* * *

François d'Alançon objavljuje članak o *Vojislavu Koštunici* kao o nacionalistu ponosnom na svoje uvjerenje i kao o obraćeniku na pravoslavlje, spremnom da vjeronauk uvede u škole, u "La Croix" od 30. IV.

* * *

Kod Harmattana izašla je iz tiska knjiga *"François Mitterrand* à Sarajevo" iz pera *Mathieua Braunsteina*. Autor izražava sumnju u veliku korist od Mitterrandova posjeta, koji po njegovu mišljenju nije pomogao uklanjanju srpske blokade ni pridonio svršetku rata djelovanjem međunarodnih intervencionističkih snaga.

* * *

Herder Korrespondenz, br. 5/2001, donosi članak *Joachima Valentina* "Die Shoa im Kino" o filmovima sjećanja na žrtve Židova (npr. Shoah *Claudea Lanzmanna*, Schindlerova lista *Stevena Spielberga* itd.)

* * *

Kod Herdera je u seriji "Qaestiones disputatae" izašla knjiga "Der neue Mensch in Christus" (Novi čovjek u Kristu).

* * *

"Etudes", br. 5/2001, donosi članak *Etiennea Kleina* "La physique quantique" o pionirskoj ulozi *Maxa Plancka*, članak *Emmanuela Gabelierija* o kršćanskom platonizmu *Simone Weil* te članak *Dominiquea Drona* "L' environnement, ou la résurrection des agruculteurs" (Okoliš ili uskrsnuće poljoprivrednika?).

* * *

"Vijenac" od 19. IV. 2001. objavljuje članak *Dalibora Brozovića* "Jedanaest stoljeća hrvatskoga pravopisnog križnog puta".

* * *

"Vila Velebita", br. 1 3/2001, objavljuje članak *Nikole Bićanića* o jeronimskoj Danici 2001.

* * *

"Vjesnik" od 7. V. 2001. donosi članak *Josipa Danolića* o Marku Maruliću "Otac i majka hrvatskoga jezika i književnosti". O Zborniku radova s *Marulićevih* dana 2001. donosi prikaz IKA od 9. V. 2001. a o nagradi *Paraćevoj* "Juditi" piše *D. Ovčar* u "Vjesniku" od 11. V. 2001.

* * *

"Croatiaprojekt" izdao je knjigu *Petra Vučića* "Židovstvo i hrvatstvo".

* * *

Zagrebačka podružnica "Napretka" priredila je koncert *Kyoko Takezawa*, violinistice iz Japana, 10. V. 2001. u KD "Vatroslava Lisinskog".

* * *

HKD sv. Jeronima obdarilo je svojim knjigama gradišćanske Hrvate iz Szombatelyja na gostovanju u *Mariji Bistrici* 26. V. 2001.

* * *

"Famiglia cristiana", br. 17/2001, donosi prikaz filma *Françoisa Ozona* u Cannesu "Pod pijeskom" sa *Charlotte Rampling*.

* * *

"Hrvatsko slovo" od 18. V. 2001. objavljuje prikaz "Brata magarca", predstave *Reněa Medveševka*, iz pera *Tajane Gašparović*. U istom broju *Tin Kolumbić* piše o 28. danima hrvatskoga kazališta i o nagradi "Prix Marulić".

* * *

U hotelu "Dubrovnik" predstavljena je 16. V. 2001. knjiga *Joze Renića* "777 razloga zašto ne skrenuti ulijevo" u suizdanju HKD-a.

* * *

U župnoj dvorani crkve Marije Pomoćnice u Zagrebu predstavljen je 21. V. 2001. opus pjesnika i slikara *Mile Prpe*.

* * *

O gostovanju akademika *Stjepana Babića* na tribini HKD-a 10. V. piše "Glas Koncila" od 20. V. 2001.

* * *

22. V. 2001. emitirao je HR dokumentarnu radio-dramu o *Vojmilu Rabadanu*.

* * *

FTI objavio je zbornik "Religijske teme u književnosti" (ur. *Ivan Šestak*).

ISPRAVCI

U prošlom "Maruliću" u članku Tome Vereša "Lorenzo Valla i Toma Akvinski" na str. 243. r. 3. odozgo trebalo je umjesto "filozofski" biti "filološki", a u 8. r. odozgo - ne "svete Marije nad Minervom" nego "svete Marije na Minervi". U istom broju "Marulića" na str. 383. naslov teksta Tomislava Jonjića trebao je biti "Još o Šufflayu i ustaškom pokretu", a ne, kako je pogrešno otisnuto, "Još o Šufflayevu i ustaškom pokretu".

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (136) 437
P. R.: O datumima Uskrsa 442
P. R.: Akademik Babić na jeronimskoj tribini 442
P. R.: Pjesništvo Mladena Jurčića 443
Stihovi Svedrovićeve "Utjehe" 443
***Zoran Vranjican:** Pojavnosti 444
Giuseppe Josca: Dan kada je papa Roncalli putovao vlakom 448
***Tomislav Maretić:** Jarun popodne (1984-2000) 451
Mladen Jurčić: Nedjelja 456
***Zijad Duraković:** Bljesak 460
***Josip Marić:** More mira 460
Nevenka Nekić: Blaženiku i Rabiju Alojziju Stepincu 2001 461
***Ivo Balentović:** Konji 462
Tomo Vereš: Najstarije hrvatsko sveučilište nije osnovano 1495. godine 463
***Marinko Marinović:** Sveti Ante; More 470
***Radovan Toljanić:** Čekajući anđela 471
***Marela Mimica:** U školjci ljeta 471
Joja Ricov: Mukopoj Imothae Rvatâ 472
***s. Marija od Presvetog Srca:** O, zjene su tvoje; Netko tajanstven 479
Lojzo Buturac: Svjedočanstvo nedavne prošlosti 480
Stanko Tenšek: Najvažniji kulturni događaji u protekloj godini 485
Oleksandr Irvanec: Recording 489
Malkica Dugeč: Buntovni sanjar 499
Višnja Sever: Conclusio 512
***Hazim Brašnjić:** Saga i basna 512
Ante Gradiška: Moralna rekonkista ili "bura u čaši vode" 513
***Husein Kadić:** Yesterday; Sex and Drugs and Rock 'n' Roll 520
Mato Marčinko: Slikar Bruno Bulić - građa za monografiju 521
***Nevenka Starčević-Kapetanović:** Haiku 529
Đuro Vidmarović: Hrvati u Sloveniji između povijesti i politike 530
Vladimir Vratović: Pabirci latinsko-hrvatski (2) 539
Nikica Talan: Portugalski roman devedesetih 543
***Mladen Jurčić:** Δοκέω (Mnijem) 556
Sanja Vulić: Zapažanja jezikoslovca Ivana Milčetića o jeziku moravskih Hrvata na kraju 19. stoljeća 557
Željko Vegh: Politika Zapada prema Hrvatskoj u člancima i knjigama dr. Milana Šufflaya 561

*Božo Kukolja: Dok traje dah života 569
Drago Pažin: Nesebični donatori NSK 570
Živan Bezić: Jastvo, tistvo i mistvo 575
Dražen Piškorić: Krijes 591
*Drago Maršić: Tinove oči 609
Neven Bogdanić: Čekaj me 610
Stjepan Babić: Priča o marelici 612
Nove publikacije 614

Mišljenja i reagiranja

Mladen Jurčić: Obrisi totalitarne demokracije 615
Stanislav Vitković: Nadbiskup Franić ostaje kod osude TDKS-a 618
Vicko Zrinović: "Istina o TDKS-u"?! 620

Mozaik

Vladimir Horvat: Jubileji isusovca leksikografa Jakova Mikalje 625

Knjige

Božidar Petrač: Ljepota, dobrota, istina 627
Božidar Brezinščak Bagola: Čarolija ljubavi koja vodi Bogu 628
Pavao Galić: Ratzingerov "Uvod u duh liturgije" 630
Josip Lisac: Novi čakavski rječnik 631
Jela Maresić: Vrijedan doprinos kroatistici 632
Mato Marčinko: Razmišljanja jednog kršćanina 635
Tomislav Heres: Petrinjski zbornik 638
Zaprešićki godišnjak 1999 640
Željko Grahovac: Stilistički besprijekorno ispisan prvijenac 645
Stjepan Kožul: Confessores fidei 646
Jure Karakaš: Priče poput gorkih suza 649

Vijesti

Iz domovine i svijeta 652

MARULIĆ - hrvatska književna revija. Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Ureduje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

ISSN 0350-4220